

249/74

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

64

418

REFORMPEDAGOGER

I—II:

A. MODÉËR OCH J. C. HÖJER

STUDIER AV

NILS NILSSON OCH ALB. WIBERG

DISTRIBUTION: UTGIVAREN, Adr. STOCKHOLM, INED. 7A

PRIS KRONOR 6:—

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
[1942] BOKSERIE MED UNDERSTÖD AV [ÅRG. XXII]
FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
[Vol. 64 i serien] UTGIVEN AV B. RUD. HALL [Vol. 1 årg.]

REFORMPEDAGOGER

I—II:

A. MODÉÈR OCH J. C. HÖJER

STUDIER AV

NILS NILSSON OCH ALB. WIBERG

DISTRIBUTION: UTGIVAREN, Adr. STOCKHOLM, INED. 7A

FÖRORD.

Andlig sterilisationsprocess, maskinmässighet, oförstånd och misstag stå dagligen på lur i närheten av den praktiskt-pedagogiska gärningen och yrkesskickligheten i skola och hem. Faror eller fransidor av dessa slag ha många personer sökt förebygga eller minska, och åtminstone de bästa av dessa äro därigenom och genom sina positiva insatser att räkna bland mänsklighetens välgörare. Varje lärare, förälder eller annan person har förtjänt hederstiteln reformpedagog i den mån han eller hon i eller utom sitt dagliga arbete offentligt uttalat eller förverkligat sådana egna eller andras goda och gagneliga pedagogiska tankar, förhoppningar och planer, vilka äro ovanliga, originella eller oppositionella i förhållande till sin tids pedagogiska statuter, praxis, slentrian eller tidsströmningar.

Det är självklart, att många sådana personer varit lärare till yrket. En av dem — rektor Höjer — får läsaren stifta bekantskap med i föreliggande volym; till skada för Sveriges kultur och pedagogik är fullständig glömska den uppmärksamhet och det tack, som vår litteratur ägnat honom.

Synnerligen många däremot äro de reformpedagoger, som icke haft katedern till arbetsplats. De ha alltså talat »för att rädda sin själ». En sådan man var exempelvis den lantmätare Modéer, som avhandlas i föreliggande volym. En annan var trädgårdsmästaren D:r Olof Eneroth, som utarbetade ett idealistiskt reformprogram: för en naturälskande, naturenlig och utvecklingsbetonad ungdomsfostran i på en gång uppfostringskristendomlig och naturteologisk anda; han gjorde det under citerande bland annat av Topelius' sats, att *pedagogiken är en livsfråga*, och av Laboulayes yttrande, att *ALLT är till för människans uppfostran*. Och Eneroths vän redaktör S. A. Hedlund verkade för delvis samma tendenser; också hade hans första tidningsuppsats varit ett välbehövt reformprogram i pedagogik. Även många andra på området oexaminerade ha visat sig kunna avfatta betydande och verkningsfulla reformprogram, vare sig de själva i praktiken varit goda lärare eller icke. — Rousseau var ju olämplig såsom lärare. Men hans allmänt hållna pedagogiska reformprogram utövade en så stor påverkan som kanske ingen annans före eller efter honom. Utan att själv vara lyft upp på därmed befryndade icke-pedagogiska kulturströmningars svallvågor framkallade han stora pedagogiska reformströmningar. Detta belyser sanningen i mina följande »hädiska» teser»: 1) Pedagogiska idéer och reformer framväxa icke mer eller mindre automatiskt ur varjehanda slags s. k. kulturströmningar. 2) Vid forskning för och i undervisningshistoria bör man sålunda först och främst leta fram och studera dennas urkunder och från dessa söka sig tillbaka till den yttersta grunden. Man bör alltså icke nöja sig med de kunskaper, som man (även utan minsta uppmärksamhet på pedagogiska förhållanden) förvärvat sig på helt andra studieområden (såsom i politisk historia, kyrko-, filosofi-, lärdoms- eller litteraturhistoria) och från dem såsom utgångspunkt och

ledstjärna huvudsakligen blott gissa sig till detaljerna av pedagogiken och dennas historia. Kulturströmningarna ha naturligtvis haft sin stora betydelse såsom partiella eller indirekta förutsättningar och tänkbara grundvalar, men själva de stora pedagogiska uppslagen och reformerna samt övriga specialpedagogiska framsteg, arbeten och övriga detaljer ha icke flutit upp tämligen osjälvständigt ur vissa icke-pedagogiska kulturströmningar utan på sin tid tänkts, lidits och älskats fram i behjärtade och ansvarskännande mäns och kvinnors hjärtan och huvud och det ofta utan att dessa personer lyfts därtill av samtidigt därmed förefintliga kulturströmningar och vare sig nu dessa personer haft eller icke haft någon aning om andras därmed befryndade uttalanden något eller hundratals år tidigare. Om det är en mängd sakliga och logiska fel i ett undervisningshistoriskt arbete och om representanter för de övriga historiska disciplinerna vid studiet av boken inte kan se dem, — eller om någon är grundlärd i sist antydda vetenskaper och likväl icke har en hum om eller kan lösa något problem i undervisningshistoria, — kan man då med någon tillstymmelse av vederhäftighet påstå och vidhålla, att den senare vetenskapen är en avfallsprodukt av de förra och att i avseende på den inga särskilda, djupa, grundläggande aktstudier behövas? Är icke pedagogikens historia ett lika självständigt och självständig specialforskning krävande studiegebit som vilka som helst andra historiska områden?

På denna uppfattning och frågeställning beror det att jag tagit en oräknelig mängd avskrifter av pedagogiska handlingar landet runt och att ett jämförelsevis stort antal urkundsvolymer ingå i ASU. Enbart på ekonomien beror det att exempelvis i underserien Pedagog. källskrifter ännu icke flera än åtta manuskriptband föreligga i tryck. Först när man utgivit exempelvis 50 à 100 gånger så stort antal urkundsvolymer på området, blir det kanske möjligt att en svensk undervisningshistorisk vetenskap och kritik kan komma till stånd.

B. Rud. Hall.

ADOLF MODÉÈR

och hans insatser för folkupplysningen

Historisk-pedagogisk studie

(Licentiatavhandling 1917)

av

NILS NILSSON

Södertälje

INLEDNING.

Den religiösa riktning inom kristendomen, som bär Luthers namn, hade efter många år av hårda strider lyckats frigöra sig från katolicismens förlamande tryck. Men för att kunna segerrikt utkämpa den våldsamma kampen hade den måst samla sig till en kraftig enhet, och denna hårda pressning var ej endast lycklig utan medförde dogmtro och ofördragsamhet mot oliktankande. Svenska nationens kraftiga insats i den religiösa frihetskampen och de efter dess slut följande erövringskrigen satte sin prägel på stormaktstidens andliga odling, vars »yverborenhet» bar den av framgångarna alstrade maktkänslans särdrag. Men det stolta väldet ramlade. Sveriges folk insåg omöjligheten för en så liten nation att i längden bibehålla sin ställning som politisk stormakt, och i stället för att rikta sin kraft utåt på erövringar börjar det rikta den på samling inåt, på kulturell utveckling. Denna tid blir också en den svenska vetenskapens storhetstid, då namnen Linné, Celsius och Scheele m. fl. nämndes med beundran i den tidens vetenskapliga värld. Det ekonomiska livets utveckling var särskilt föremål för omvårdnad, och vetenskapen trädde flerstädes i det praktiska livets tjänst. Det »nyttiga» var under frihets- och gustavianska tiden ett ord med god klang. Friheten att delta i det politiska livet och rätten att i tal och skrift fritt yttra sig om samhällets krav och angelägenheter förde med sig politisk livaktighet och en benägenhet att kritisera, som i synnerhet kännetecknade det gustavianska tidevarvet. Från England och Frankrike kommo nya, mäktiga tankar. Uppllysning blev tidens lösen. Individerna började göra sin rätt såsom medborgare gällande, och då religionssamfundens och stats-systemens skrankor stodo hindrande i vägen, underkastades deras lärosatser en hänsynslös kritik, inför vilken de ej höllo stånd.

Bland dem, som i vårt land deltog i kampen för uppllysning och ekonomiskt framåtskridande, bör Adolf Modéer icke glömmas. I synnerhet de senare åren av sitt liv ägnade han sig åt ett rastlöst upplysningsarbete, och detta har mer än hans vetenskapliga skrifter förskaffat honom en plats i Sveriges andliga odlings och folkupplysnings historia.¹⁾ Man saknar hos honom den skapande tankekraft och den kritiska skärpa, som känneteckna vetenskapliga storheter,²⁾ men hans flit och ihärdighet ha räddat honom undan glömskan och givit honom ett bemärkt rum bland den mängd bearbetare och mer eller mindre självständiga efter-sägare, som följde de stora snillena i spåren. Att Modéer inom vetenskapliga kretsar åtnjöt stadgat anseende, framgår bland annat av en

recension över hans arbete om den svenska handeln, vilket arbete såges vara »ett mästerligt arbete, författat med omständlighet, trovärdighet och granskning samt med den noghet i saker, uttryck och bevis, som utmärker allt vad som flyter ur herr Modéers penna: således en av de skickligaste i riket».³⁾ Han berömmes jämväl i ett flertal recensioner i utländska vetenskapliga tidskrifter.⁴⁾ Hans inval i Vetenskapsakademien visar dock bättre än något annat, att han på sin tid ansågs vara en framstående vetenskapsman. En strävan att på alla områden öka sitt vetande var för honom utmärkande hela hans liv, och själv säger han, att han under sina resor som lantmätare alltid hade med sig en stor koffert med böcker.⁴⁾

Innan vi gå vidare, vill jag lämna följande uppgifter om den Modéerska släktens härstamning.

Enligt av Modéer lämnad uppgift skulle släkten Modéer härstamma från den polska adliga ätten Radwan.⁵⁾ En medlem av denna vitt utgrenade ätt gick i konung Karl Knutssons tjänst under dennes vistelse i Danzig och åtföljde samme regent till Sverige år 1464. Dennes sonson, Andreas, var bosatt i Moheda församling i Småland. I ett år 1675 utfärdat kungl. brev till biskopen i Växjö heter det, »att Moheda pastorat nu på 150 år tillbaka skall utav en släktlinea vara förvaltadt», varav Modéer sluter, att denne Andreas i likhet med hans son och sonson m. fl. varit präst. År 1787 sökte Modéer hos konungen i Polen erhålla bekräftelse på sin härstamning från nämnda polska ätt, och två så betydande personer som general Gust. A. von Siegroth och generallöjtnanten A. M. von Arbin vitsordade, att de medsända bilagorna bestyrkte riktigheten därav. Polens dåvarande konung, Stanislaus Augustus, erbjöd då Modéer barondiplom, vilket dock denne vägrade att mottaga. Polens följande olycker hindrade frågans fullständiga utredande.⁶⁾

Andreas' äldste son, Sven, gick i krigstjänst och adlades 1548 med namnet Rosenqwist. Den andre sonen, Jonas Andreæ, föddes omkring år 1525 i Moheda. Han kallades till kyrkoherde därstädes.⁶⁾ Han utsågs 1592 av det småländska prästerskapet att jämte kyrkoherden Steno Magni hos konung Johan III anhålla om befrielse från liturgien, vilket ärende han uträttade med sådan dristighet, att han av konungen fick en allvarlig skrapa. Både han och hans son Andreas Jonæ underskrev Uppsala mötes beslut. Andreas Jonæ skötte faderns tjänst under dennes frånvaro, samt blev 1608 kyrkoherde i församlingen. Efter denna antog han namnet Moderus. Hans näst äldste broder, Sweno, var redan 1610 hovpredikant och stod högt i gunst hos såväl Karl IX som Gustaf II Adolf.⁷⁾ Den tredje brodern, Laurentius Jonæ, övertog först komministerbeställningen och blev vid broderns frånfalle år 1623 kyrkoherde i pastoratet.⁷⁾

Laurentius Jonæ dog 1645 och efterträddes 1648 av sin son Jonas Laurentius Moderus. Denne hade idkat studier i Uppsala, åtnjöt stort anseende och bevistade riksdagarna 1642, 1649 och 1655. I det förut omnämnda kungl. brevet av den 24 mars 1675 kallas han »en trogen och rättsinnig själasörjare». Dennes äldste son, Andreas Jonæ, studerade jämväl i Uppsala och höll därstädes ett mycket uppmärksammat tal om »föräldrars och barns skyldigheter mot varandra med flera bevis ur naturalhistorien».⁷⁾ Han tjänstgjorde sedermera i Svea hovrätt.⁸⁾ Den yngre brodern, Laurentius Jonæ, inskrevs 1666 i Uppsala och tjänstgjorde en tid bortåt i Svea hovrätt även han.⁸⁾ Emellertid övergav han sedermera denna bana för att bli präst. Efter att några år ha tjänstgjort som komminister blev han, med stöd av berörda kungl.

brev om att pastoratet fortfarande borde få stanna i släkten, vid faderns år 1677 timade frånfalle kyrkoherde i Moheda. Han avled år 1697, och vid hans bortgång övergick pastoratet till annan släkt.

Laurentius Jonæ efterlämnade två söner. Den yngre skickades efter faderns död till den lärde prosten Haqvin Lacander i Ystad, där han fick uppfostran och skolundervisning. År 1701 inskrevs han som student i Lund.⁹⁾ Han tänkte först bli präst, men hans bekantskap med Katarina Sofia Gedda kom honom att välja en annan levnadsbana. Han blev postmästare, rådman och någon tid t. f. borgmästare i Simrishamn. Han beskrives av Modéer som en man av kraftig växt med »manligt sinnelag, tilltagsenhet och starka tänkekrafter» samt som en kännare och älskare av den tidens poesi. Genom sitt andra gifte med Katarina Maria Orrfeldt blev han ägare till flera hemman i Skåne. Han dog på Ulatofta i Ö. Sallerups socken år 1764. I sitt år 1706 ingångna äktenskap med förut nämnda Katarina Sofia Gedda hade han fyra söner och två döttrar, av vilka endast sonen Laurent Adolf uppnådde mogen ålder.¹⁰⁾

Denne son, Adolf Modéers fader, föddes den 27 september 1707 i Simrishamn. Laurent biträdde häradshövding Burlich och Montan i Skåne samt Haumbler i Östergötland. Sedermera tjänstgjorde han som notarie i bergstingsrätten i Skåne och gick kort därefter in i tullverket, där han i två års tid var anställd vid tullkammaren i Halmstad. Därefter kom han till amiralitetsöverrätten i Karlskrona, varefter han jämväl uppehöll något slags regementsskrivarebefattning. Denna syssla skötte han mestadels genom andra personer och tjänstgjorde själv som advokat. Att han som sådan åtnjöt stort anseende visas av att han kallades att biträda amiral Cronhaven, då denne år 1743 stod på de anklagades bänk för under det nyligen avslutade ryska kriget begångna förseelser. Han synes saknat akademisk utbildning men säges i likhet med fadern ha haft vetenskapliga och litterära intressen. Han spelade själv flöjt och fiol ganska bra och sysslade på lediga stunder med trädgårdsskötsel och blomsterodling. Vid sin död var han ägare till en större och en mindre fastighet i Karlskrona samt ägde dessutom en jordbruksegendom i Romdala socken. År 1736 trädde han första gången i äktenskap (på Fulltofta i Skåne) med Anna Beata Eken-gren,¹¹⁾ dotter till majoren i amiralitetet Nils Ekengren och hans hustru, Eva Elisabeth Onfeldt. Inom äktenskapet föddes fyra döttrar och sju söner, av vilka endast den äldste sonen, Adolf, uppnådde mogen ålder.¹²⁾

Modéers uppväxtår.

Adolf Laurentsson Moderus föddes i Karlskrona den 15 april 1739. Som alla hans syskon dogo i späda år, var fadern av sin ekonomi oförhindrad att giva sonen en god uppfostran. Under barnaåren fick Adolf privat undervisning. Hans siste lärare var magister Carl Lund, sedermera kyrkoherde och prost i Växjö stift. På lediga stunder strövade gossen omkring i amiralitetets verkstäder samt gjorde sig underrättad om artilleri och navigation, och fadern lämnade ingen kostnad ospard, då det gällde att bereda honom uppfostrande lekar och tidsfördriv. Han anskaffade sålunda åtskilliga matematiska instrument, fyrverkerieredskap, skepps- och tacklingsmodeller, svarvare-, snickare-, målare- och

murareverktyg. Redan tidigt började gossen samla sällsynta snäckor, stenarter, bronssaker, gamla mynt o. d.¹³⁾ Enligt ett i Lunds akademiska konsistorii handlingar befintligt intyg skall fadern ha anmodat rector Scholae Michael Abelin att taga sonen något i förhör, innan han sändes att vid universitetet i Lund fortsätta sina studier. I intyget säger Abelin, att Modéer visat en synnerlig drift och nätt handelag uti matematik och teckning samt lust att samla vad »kuriöst» är.¹⁴⁾ Denna sista egenskap är karakteristisk för Modéer allt framgent också, och förefintligheten av denna samlarvurm bestyrkes jämväl av ett av Carl von Linné 4/6 1761 utfärdat rekommendationsbrev. Modéer hade nämligen begärt Linnés vittnesbörd »över någon sin habilitet» och »ämnade uti kungl. lantmäterikontoret söka sin befordran». Linné skriver därför följande till dåvarande överdirektören vid lantmäteriet, Jakob Faggot:¹⁵⁾ »Jag har ej det nöjet att personligen känna Herr Modéer, men jag har flera år fått följande mig av hans brev, som städse varit uppfyllda av de artigaste rön uti naturkunnigheten och private hushållningen samt därjämte fått av honom samlade en så stor mängd av nye och rare insekter, att jag heligt kan försäkra, det ingen in- eller utomlands kunnat uppleta så mycket, vilket allt giver tillkänna, att han är flitig och uppmärksam i högsta grad». Linné var förvissad om att ifall hans ödmjuka bön skulle kunna utverka någon förmån åt Modéer, så bleve den tilldelad en person av det slag, som Faggot städse plögade favorisera. Att Modéers fader måste anmoda rector Abelin att taga sonen i förhör, innan han sändes till universitetet, tyder på att han ej åtnjutit undervisning i skolan. Också förekommer ej Modéers namn i Karlskrona »scholas» matrikel för ifrågavarande tid.¹⁶⁾ Modéers för naturen vakna sinne visar oss också bilden av en yngling, som föga passar in bland 1750-talets latinpluggande skolungdom. Ty fastän naturvetenskapen vid den tiden höll sitt intåg i den lärda världen och vid universitetet, var det dock ett stort steg därifrån till de i städerna befintliga »scholorna». Kanske också Laurent Moderus haft svårt att förlika sig med de i skolorna använda undervisnings- och uppfostringsmetoderna.

Enligt gängse sed sändes Adolf mycket ung till universitetet. Den 4 oktober 1754 inskrevs han vid Lunds högskola,¹⁷⁾ där han att börja med tillbragte höstterminen 1754 och vårterminen 1755. Helt naturligt var det de matematiska och naturvetenskapliga ämnena, som mest intresserade honom.¹⁸⁾ Själv nämner han jämväl historia och påstår, att »till och med den kärva lagfarenheten och de nödige språken blevo icke heller förbigångne».¹⁹⁾ Men Modéer tycktes ej ha haft lust att fullfölja studierna i något särskilt läroämne. Mångsyssleriet låg i luften, och Modéers anlag pekade avgjort ditåt, såsom hans kommande verksamhet tydligt visar.

Då Linné år 1761 utfärdade sitt nämnda rekommendationsbrev, är Modéer en 22-årig yngling. Linné säger, att han under flera år fått föga sig åt hans brev, och Modéer själv uppger, att han 19-årig började sin brevväxling med den store Linné.¹⁹⁾ Modéer visar sig onekligen vara en rätt »företagsam» ung man. Att vid 19 års ålder inleda korrespondens med en av världens mest framstående naturforskare faller näppeligen någon i våra dagar in. Men att Modéer trots bristen på skolundervisning åtminstone inom zoologiens område skaffat sig ganska goda insikter, det visar oss den erkänsla han av Linné får röna för sina iakttagelser. Denne skriver sålunda: »Min herre lär därnere vara den ende, som får nyttja sina ögon att se in uti naturens kamrar» . . . »önskar, att min herre snart måtte få uppbära någon skörd av sin flit och sitt arbete, då min herre finge än mera tillfälle att arbeta uti den vetenskapen, som länder till den gode gudens ära, till vilkens upphøjelse min herre är född» . . . Ingen svensk hade gjort sådana faunistiska upptäckter som Modéer, och, säger Linné, »jag förstår ej, var min herre tager och igenfinner så sällsamma djur». Också uppkallade Linné två nyupptäckta insektsarter *Pyralis Modeeriana* och *Galleruca Modeeri* efter honom.²⁰⁾ Denna framgång sammanhänger nog till stor del därmed, att Modéer, märkvärdigt nog, i sina forskningar tyckes ha hållit sig till ett jämförelsevis begränsat område, nämligen insekterna och blötdjuren.

Somrarna 1757 och 1758 biträdde Modéer ingenjör Sven Rydsten vid dennes lantmäterigörömmål i Blekinge. I ett den 1 februari 1759 utfärdat intyg angående skicklighet och flit säger denne att M. var »student och idkare av matematiska vetenskaper, men att han nu jämväl hade övat sig uti de till geodetien hörande delar». Han gav Modéer mycket varma lovord för flit och skicklighet i lantmäteriet och i andra nyttiga kunskaper samt förklarar, att M. gjort sig nära nog omistlig för Rydsten. Denne vill på det högsta rekommendera Modéer, »då han är skyldig hava avseende på dess lyckas förmån».²¹⁾

Detta intyg säger alltså just ingenting om Modéers kunskaper i matematik. Att han tillägnat sig sådana insikter i läroämnet, som fordrades för lantmäterigörömmålets behöriga skötande, är självklart. Men därtill äro inga djupgående kunskaper i matematik nödvändiga. Hans testimonium academicum är icke heller mycket upplysande. Konsistorium omnämner först, att Modéer åren 1754 och 1755 omkring ett års tid uppehållit sig vid akademien och då av konsistorium erhållit ett hederligt testimonium vitæ, utvisande »att konsistorium om dess flit och skicklighet goda tankar fattat. Däruti hade nu konsistorium så mycket mer blivit styrkt, som han upptett fördelaktigt vitsord såväl om dess anständiga leverne under dess frånvaro från akademien som dess vackra insikter i åtskilliga stycken och i synnerhet i de matematiska vetenskaperna,

varuti han vid detta lärosäte genom dess vackra flit lagt grund». Modéer ägde den sinneas skärpa och vakenhet, som för den naturvetenskaplige upptäckaren är en nödvändig betingelse för framgång, men det är osäkert, om han besatt den logiska tankekraft, som matematikens studium kräver. Trots all sin arbetsamhet saknade han det slags ihärdighet, som segt håller fast vid ett påbörjat arbete och som söker tränga till djupet av frågorna. Också lågo hans anlag allt för mycket åt det nyttiga eller praktiska, för att matematiken skulle för någon mera avsevärd tid kunna bli av intresse för honom.

I samma testimonium omnämnes dessutom, »att Modéer jämväl uti naturhistorien såväl förre gången som den korta tid han av innevarande termin här vistats enligt vederbörande lärarens intygande flitigt åhört dess föreläsningar». Eftersom intyget är utfärdat redan den 17 mars, är det troligt, att han vid den tiden lämnade Lund. Det sista besöket har alltså varit av kort varaktighet. Med något över ett års vistelse i lärdomsstaden äro hans universitetsstudier tillända.

Måhända är det Modéers praktiska läggning, som kommit honom att avbryta sina studier, vartill då bidragit det tillfälle till sysselsättning, som lantmäteristatens utökande erbjöd. Alldenstund fadern befann sig i goda ekonomiska villkor, torde han inte behövt sakna det ekonomiska stöd, som erfordrades för studiernas fullföljande. Att avlägga någon examen efter denna knappt tillmätta studietid kunde det naturligtvis icke bli tal om.

Den korta tid, som Modéer vårterminen 1758 vistades i Lund, använde han jämväl att åhöra de offentliga föreläsningar, som astronomie observatorn, N. Schenmark, under denna tid höll i lantmäterihållning. Schenmark yttrar av denna anledning om Modéer, »att han med mycken flit och åhåga åhörde samma föreläsningar, så att han vid repetitionslektionerna nogsam intygade, det han var mån om att bibehålla de sanningar, som föreställde blivit».²²⁾ Modéers livliga intresse för lantmäterihållningen är alltså av gammalt datum, även om han under den närmaste tiden icke kom att ägna mycken tid åt denna näringsgrens upphjälpande. Dessa föreläsningar ha dock säkerligen bidragit till att hos Modéer uppväcka eller öka hans intresse för denna landets viktigaste näringsgren, särskilt som Schenmark var en ansedd vetenskapsman.²³⁾

Vi ha redan omnämnt, att Modéer åren 1757 och 1758 biträdde ingenjör Sven Rydsten vid hans lantmäterigörömmål i Blekinge. Under året 1759 flyttade han sin verksamhet till Kalmar län. Här tjänstgjorde han jämväl vid Kalmar stads rådstuvorätt. Angående denna hans tjänstgöring lämnar oss protokoll av den 6 oktober 1760 från nämnda rätt upplysning. Det förmåler »att vice lantmätaren, herr A. Modéer, som till sin

lyckas förkovran nu ärnar övergiva denne orten, förekom och anhöll, att, såsom han så vid denna rätt som kämnersrätten haft tillstånd att auscultera, honom alltså bevis meddelas måtte över flit, uppförande och ådagalagt prov av snille». Rådhusrätten ger Modéer det vitsord, »att han under ett års ausculterande så till rådhusrättens som kämnersrättens goda nöje utträttat de ärenden, i vilka han varit brukad, som varit, att vid kämnersrätten föra protokollet, utdraga och författa saköreslängder, göra transumpt av stadens äldre och nyare privilegier samt särskilte resolutioner, samt att såsom cancellist understundom tillhandagå». ²⁴⁾

Detta ausculterande har dock icke tagit all Modéers tid i anspråk, utan han har jämväl biträtt vid lantmåterigöromålen i länet. Det var vid denna tid, som storskiftesdelningen under överdirektör Jakob Faggots kraftiga ledning började på allvar genomföras, och mycket arbetsfolk behövdes i lantmåteriet. I rådhusrättens i Kalmar nyss nämnda intyg tituleras Modéer vice lantmätare, och i handlingar, varom framdeles blir närmare tal, heter det, att han sedan den 30 juni 1760 är vice lantmätare. ²⁵⁾

Modéers anställning i lantmåteristaten.

I lantmåteristaten kom Modéer att tjänstgöra åtskilliga år framåt. Huruledes det vid hans antagande i staten tillgått, är icke klart. Jämlikt 1725 års lantmåteriinstruktion fordrades för att vinna anställning vid lantmåterikontoret i Sthlm att ha undergått vederbörlig examen. Någon dylik examen har Modéer icke avlagt. Däremot heter det i senare skrivelser från lantmåterikontoret, att Modéer med lantmåterikontorets tillstånd undergått teoretisk examen i Lund år 1759, sålunda samma år som Schenmarks intyg är utfärdat. Rydstens intyg samt tjänstgöringen i Kalmar län ha ansetts vara tillräckliga praktiska prov. ²⁶⁾

Tills vidare kom Modéer att stanna i Kalmar län. Den 15 juni 1761 skriver landshövdingen i Kalmar Carl Gustav von Roxendorff till överdirektör Faggot, att lantmåteristaten i Kalmar län hade svårt att hinna med alla sina göromål. Han föreslog därför, att personalen skulle ökas, och rekommenderade Modéer såsom synnerligen lämplig. Svaret lät ej länge vänta på sig. Redan den 26 juni samma år utfärdade Faggot konstitutorial för Modéer att såsom extra ordinarie kommissionslantmätare på eget ansvar och redogörande göra tjänst i Kalmar län. ²⁷⁾

Modéers medfödda förbättrarnit började strax göra sig gällande. Redan den 25 mars 1762 uppuktade han Faggot med en längre promemoria angående en del oegentligheter och brister vid lantmåterikontoret i Kalmar, såsom att dess lokaler voro för trånga, att kartor och beskriv-

ningar lågo huller om buller, att lantmåterikontorets skrivelser och kungliga förordningar lågo spridda här och var samt att de icke registrerades. Dessutom anmälde han, att de använda instrumenten voro lappade, osäkra och missvisande.

I anknytning till de sist anmärkta oegentligheterna inlämnade Modéer ett förslag till dessas avhjälpande, som sedermera på ett flertal områden kommit till användning. Enligt detta skulle alla de instrument, som i lantmåteriet nyttjades, först av vederbörande i lantmåterikontoret prövas och justeras samt därvid förses med stämpel om att de befunnits riktiga, innan de finge försälas. Lantmåterikontoret skulle alltså, vad beträffar de inom verket använda instrumenten, fungera som ett slags kontrollbyrå. Ävenledes inlämnade han ett förslag till förbättring av den vid fältmätningen då använda kompassen. ²⁸⁾

Modéers påminnelser blevo icke obesvarade. I slutet av juli samma år fick han ett erkännamt brev från Faggot för sina förslag till varjehanda förbättringar och i synnerhet för att han uppenbarat »provincialkontorets slätte tillstånd». Skrivelse avgick till landshövdingen i länet, att han skulle se till, att kontoret fick bättre lokaler samt att handlingarna bättre förvarades. ²⁸⁾

I början av år 1764 har Modéer ett nytt arbete i tankarna. Han hade lärt sig inse fördelen av att ha de under årens lopp utkomna författningarna angående tjänstens skötande samlade i en volym. Den 23 februari underrättar han Faggot om sin strävan »att skaffa sig kunskap om alla de lagens rum, stadgar och förordningar, på vilka såsom ganska angelägna grunder utövningen av lantmåteriet bör verkställas, då en allmän kunskap därom vore otillräcklig». Under sina bemödanden att skaffa sig denna kunskap hade Modéer redan samlat vissa stadgar m. m., över vilka han medsände en förteckning, och han anhöll nu, att lantmåterikontoret måtte sända honom de brev och förordningar, som han icke kände till. ²⁹⁾ Följande året, 1765, utkom Modéers »Samling af kungl. förordningar angående lantmåteriet och landskulturen». För detta verks värde kommer att redogöras i annat sammanhang.

Ett nytt arbetsfält hade under tiden yppat sig. I oktober 1764 anhåller Modéer, att överdirektören måtte föranstalta om inköp av en »transportör», som sedermera skulle förvaras på lantmåterikontoret i Kalmar. Instrumentet skulle komma till användning följande vinter, under vilken Modéer tänkte upprätta en karta över vattendragen i Kalmar län. ²⁹⁾ Modéer hade nämligen varit med vid den under direktör Thunbergs ledning företagna undersökningen av den föreslagna kanalleden från Linköping till Vimmerby. ³⁰⁾ Detta hade hos honom framkallat tanken på möjligheten av nämnda kanalleds fortsättning från Vimmerby till Kalmar, för vilket ändamål Modéer skulle i trakten utföra mätningar

och avvägningar.³¹⁾ Hans begäran lämnades icke obeaktad. Emellertid har Modéer enligt senare anteckningar år 1766 anmärkt, att såväl transportören som alla hans koncept och kartor blivit förstörda vid den stora eldsvåda, som samma år härjade Kalmar.³²⁾ Någon ny karta över vattendragen i Kalmar län blev icke utarbetad.

Sedan Modéer förgäves sökt en e. o. tjänst i Skåne,³³⁾ anmälde han sig år 1674 till en e. o. lantmätartjänst i Östergötland. Tillsättningen genomlöper en för partitiden betecknande procedur. Modéer uppföres av lantmäteristyrelsen på förslag, förklaras av Kungl. Maj:t icke kunna komma i fråga utan avföres därifrån, medan riksens maktägande ständer anse, att Modéer varit i tour och företräde framför den i hans ställe på förslag uppförde och till sysslan utnämnde.

I sin ansökan till tjänsten påminner Modéer om den flit han ådagalagt för att få tillräkna sig överdirektörens höggünstiga åtank och allmänhetens bevågenhet, »fast under knappa villkor». På förslag uppfördes: 1. Johan J. Törnsten, som nära sex år varit kommissionslantmätare i Norrland. 2. Anders Bergström, som redan två gånger varit på förslag uppförd samt examinerats år 1757. 3. Adolf Modéer, som — utom andra uppräknade meriter — bäst känner de södra landsorternas skick och hushållning.³⁴⁾ Över detta förslag, upprättat den 15 mars, inlämnade lantmätaren Pher Anders Vidén klagomål den 12 maj. Han anför i huvudsak följande: 1. Att Modéer icke enligt 1725 års lantmäteriinstruktion och kammarkollegi brev den 9 maj 1761 undergått vederbörlig examen och därför ej bort erhålla tillstånd att vid lantmäterisysslor biträda, än mindre att förestå någon tjänst och allra minst att komma på förslag framför honom (Vidén). 2. Att Modéer var yngre i tjänsten, då han först 1760 applicerat sig till en syssla i Kalmar län, medan däremot Vidén själv redan 1758 varit i tjänst och, efter att vid akademien i Uppsala ha erhållit teoretisk utbildning, år 1759 vid lantmäterikontoret undergått vederbörlig examen samt 1761 erhållit konstitutorialt att såsom vice lantmätare på eget ansvar och redogörande förestå den lediga sysslan. — I sedermera inlämnade påminnelser vidhöll Vidén dessa uppgifter.

Över dessa klagomål infordrades överdirektör Faggots förklaring. I denna, som avgavs den 20 juni, gör han gällande, att Vidén sätter för högt värde på egen förtjänst och skicklighet, att han både kunnat och bort finna, att de grunder, han åberopar för sina besvär, äro oriktiga, varom han flera gånger underrättats, men att han icke desto mindre vågat inför Kungl. Maj:t framkomma med osannfärdiga uppgifter. — Om Modéer förmäles, att han 1759, efter att av lantmäteristyrelsen därtill ha erhållit tillstånd, undergått teoretisk examen i Lund, att han om sina därvid visade mogna insikter i vetenskaperna samt om sin prak-

tiska färdighet företett sådana vittnesbörd, att mot dem Vidéns samma år avlagda skriftliga examen ej hade mycket att betyda. Modéer var alltså examinerad och antagen vid staten samma år som Vidén men ett år tidigare än denne förordnad att såsom vice lantmätare på eget ansvar göra tjänst. Ävenledes hade Modéer på grund av sin kända skicklighet, som vida övergick Vidéns och andra hans jämlikars, redan förut stått på förslag, och då av Kungl. Maj:t förklarats berättigad att därpå kvarstå framför dem, som voro jämgoda med Vidén.³⁵⁾

Den 11 juli voro klagomålen före i riksrådet, som resolverade följande. Emedan såväl lantmäteriinstruktionen av år 1725 som kammarkollegi brev år 1761 tydligen föreskriva, att de, som skola brukas i lantmäteriförrättningar, böra vid lantmäterikontoret examineras, ty kunde den av Modéer precepterade examen ej anses lika gällande som den Vidén i enlighet med författningarna undergått. Dessutom var Vidén väl meriterad, hade av landshövdingen i länet erhållit skriftligt intyg om visad flit och skicklighet, kände väl till orten och åtnjöt invånarnas i orten förtroende. Däremot skulle Modéer, innan han avlagt laglig examen, icke ha konstituerats, ännu mindre till extra ordinarie ha föreslagits. Vidén prövades alltså till förslagsrum berättigad framför Modéer, och förständigades Faggot att inkomma med nytt förslag till tjänstens besättande.³⁶⁾

I detta nya förslag, som upprättades den 17 augusti, är Modéer avförd från tredje förslagsrummet, vilket i stället intages av Vidén. Till förslaget är fogat en ny svarsskrivelse, som delvis är riktad mot Kungl. Maj:ts uppfattning, att Modéers examen icke vore laglig. Faggot vidhåller här, att Modéer samma år som Vidén undergått examen, den förre muntligt, den senare skriftligt. Modéer hade av Faggot själv blivit förhörd för utrönande av hans kunskaper enligt hans akademiska examen och hans färdighet i utövningen av lantmäteriet. Som ingen förordning påbjuder, hur examen skall anställas, och som lantmäterikontoret märkt, att examinanderna nyttjat varandras hjälp vid den skriftliga prövningen, så hade detsamma år 1759 infört muntlig prövning i stället för skriftlig. I lantmäteriets utövning hade Modéer visat mycket större skicklighet än Vidén.³⁷⁾

Det fanns emellertid ännu en myndighet, inför vilken själva Kungl. Maj:t icke mycket betydde. Det var »Riksens Höglofliga Ständer». Inför denna instans drog nu Modéer tillsättningsfrågan. Måhända har Faggot tillstyrkt denna åtgärd, särskilt som Kungl. Maj:t förklarat hans examination och konstituerande av Modéer såsom icke fullt lagliga samt delvis på denna grund ålagt honom att ändra sitt först upprättade förslag till tjänsten.

Den 9 februari 1765 inlämnade Modéer sina besvär till riksdagen,

som hänvisade dem till sekreta deputationen.³⁷⁾ Med besvärsskrivelsen följde Modéers förut omnämnda meritförteckning. Dessutom bifogades Faggots förslag till tjänsten i Skåne år 1763, hans båda skrivelser till Kungl. Maj:t den 20 juni och 17 augusti år 1764 beträffande det överklagade förslaget, samt ett intyg av N. von Oelrich, att han finner Modéers »Samling af Kungl. förordningar angående lantmäteriet förfärdigad med mycken möda och grannlaga sorgfällighet samt såsom en samling af alla bemälda författningar synnerligen värdefull jämväl för allmänheten».³⁸⁾

Över klagomålen avgav sekreta deputationen den 10 oktober 1765 ett betänkande av ungefär följande innehåll.³⁹⁾

Lantmäterikontoret hade inhämtat, att Modéer i teoretiska kunskaper stode långt över Vidén. Och beträffande utövningen av lantmäteriet vore likaledes intygat, att Modéer nästan ett år tidigare än Vidén blivit förordnad att såsom vice lantmätare på eget ansvar göra tjänst, vilket han gjort till lantmäterikontorets och ortens invånares belåtenhet, samt genom insända kartor och diaries ådagalagt sitt företräde framför Vidén. Som befordringsfrågan rätteligen skall avgöras efter dessa grunder, har Modéer otvivelaktigt företräde framför Vidén. Därtill kommer, att Modéer redan en gång förut varit uppförd på förslag och därför jämlikt 15 § i 1756 års Kungl. förordning icke utan rimlig orsak bort uteslutas, varjämte han sammanskrivit ett verk angående stadgar och förordningar i lantmäteriet och om landskulturen, vilket vittnade om författarens flit och arbetsamhet. »Sekreta deputationen finner sig alltså hava fullkomlig anledning tillstyrka Rikens Höglovliga Ständer, det må vice lantmätaren Adolf Modéer äga Tour och Företräde framför extra ordinarie lantmätaren Vidén, samt även räkna sig detta förslag behörigen till godo, varifrån han blivit på orätt grund utesluten.»

Den 4 oktober 1766 föredrogs detta betänkande i sekreta deputationen, och »sedan deputationen detta mål behörigen övervägt», blev detsamma bifallet.⁴⁰⁾

Detta sekreta deputationens beslut blev i stort sett även rikens ständers, som i sin den 15 oktober 1766 till Kungl. Maj:t avlåtna skrivelse framhålla, att Vidén visserligen är tidigare examinerad och äldre i verket än Modéer, men att denne däremot redan 1763 stått på förslag och då av Kungl. Maj:t befunnits värdig att på förslaget kvarstå, att han utgivit en samling Kungl. förordningar, brev och resolutioner angående lantmäteriet, samt att han nästan ett år tidigare än Vidén förordnats att såsom vice lantmätare göra tjänst, vilket han genom insända kartor och diaries visat sig ha gjort till kontorets goda nöje; alltså äger Modéer »Tour och Företräde» framför extra ordinarie lantmätaren Vidén, och har på orätt grund blivit utesluten från förslaget.⁴¹⁾

Modéer och ännu mer Faggot hade alltså erhållit fullständig upprättelse, ty sekreta deputationen och sedan jämväl riksdagen hade nästan helt och hållet följt de av Faggot anlagda synpunkterna. Men Vidén var redan utnämnd till tjänsten, och Modéer måste vänta på nya ledigheter.

Den 11 juni 1766 placerades han i första förslagsrummet till en tjänst i Skåne. I andra rummet uppfördes vice lantmätaren C. F. Rango, som tjänstgjort i sju år i fortifikationen och sedan 1759 i lantmäteriet. Den 13 augusti utnämndes Rango.⁴²⁾

Ej underligt därför att Modéer, då han 1767 söker en extra ordinarie lantmätaresyssla i Stockholms län, anhåller, att överdirektören och lantmäterikontoret täcktes påminna sig hans föregående vidriga öden, i det att han redan tre gånger stått på förslag hos Kungl. Maj:t, och nu sätta honom ensam på förslag. I det den 20 juli daterade förslaget är också Modéer ensam anmäld till tjänsten.⁴³⁾ Den 18 november avgjordes frågan hos Kungl. Maj:t, då Modéer utnämndes till dess innehavare.⁴⁴⁾

I Vetenskapsakademiens bibliotek finnes ett till akademiens sekreterare adresserat odaterat brev, som innehåller bland annat följande. »Vore det tillfälle lägga ett ord till för mitt bästa hos de betydande herrar, som pryda akademiens rum, beder jag ödmjukast därom.»⁴⁵⁾ Brevet är skrivet av Modéer och avser tydligen tjänsten i Stockholms län. Antagligen är det skrivet innan Modéer visste, att han skulle bli ensam uppförd på förslag, eller också har han efter sina föregående erfarenheter icke ansett detta ens vara någon borgen för att han skulle bli ihågkommen vid tillsättningen.

Modéer blev tydligen icke belåten med sin tjänst i Stockholms län. Redan den 10 januari 1769 anhålla han och kommissionslantmätaren Bäck i Kalmar att få göra tjänstebyte. Lantmäterikontoret tillstyrkte och den 18 januari föredrogs frågan i rådet och bifölls.⁴⁶⁾ Någon flyttning blev likväl ej av. I maj fick Modéer sex veckors tjänstledighet, och den 29 juni sökte han förnyad tjänstledighet för hälsans vårdande, och skulle lantmätaren G. Regnell förrätta hans kommissionslantmätare-tjänst i Kalmar län enligt dem emellan träffad överenskommelse.⁴⁷⁾ Även denna ansökan blev bifallen.

År 1769 söker och erhåller Modéer anställning som sekreterare hos riksdagens kammar-, ekonomi- och kommersdeputation.⁴⁸⁾ Med detta arbete är det slut med Modéers lantmäterigöromål, ehuru han sedermera befordrades till ordinarie lantmätare i Gävleborgs län.

Nämnda deputation hade till sekreta deputationen avlåtit en skrivelse med begäran om sammanförande i lagform av stadgar och förordningar angående kammarverket och rikets allmänna hushållning, för vilket arbetes utförande till innevarande riksdag riksdagen 1765—66 hade utfäst belöning. Något dylikt sammandrag hade emellertid ej blivit inlämnat, och sekreta deputationen ansåg icke troligt, att någon därtill kompetent person på grund av arbetets vidlyftighet komme att befatta sig därmed.

Emellertid hade sekreta deputationen funnit, att kommissionslantmätaren Modéer ej allenast såsom deputationens sekreterare visat »fullkomlig flit, insikt och skicklighet» i de mål, som förevarit i deputationen, utan jämväl på andra sätt styrkt sin kunskap i den allmänna hushållningsvetenskapen samt i synnerhet uti de till densamma hörande stadgar och förordningar ifrån äldre till närvarande tid. Då nu Modéer förklarar sig villig att till den följande riksdagen utföra berörda arbete, så föreslog deputationen, att riksens ständer skulle ingå till Kungl. Maj:t med anhållan, att Kungl. Maj:t ville anbefalla lagkommissionen att med Modéer träffa överenskommelse om ersättning för arbetets utförande.

Deputationen hade också kommit till insikt om att den allmänna hushållningens brister till stor del härrörde av bristande upplysning, och att »utan detta ljus aldrig en samhällelig och patriotisk anda trives». Därför ansåg sig deputationen ej böra för riksens ständer förtiga, att bemälte kommissionslantmätare genom sina av trycket utgivna nyttiga skrifter gjort sig synnerligen förtjänt, och hoppades deputationen, att han skulle fortfara i ett så gagneligt värv, därest riksens ständer kunde hos Kungl. Maj:t åt honom utverka någon belöning.⁴⁹⁾

Detta förslag bifölls i samtliga stånden utan debatt, och den 30 januari utfärdades ständernas skrivelse till Kungl. Maj:t.⁵⁰⁾ Den är av enahanda innehåll som sekreta deputationens förslag. Till sist anmäles, »att Modéer gjort sig förtjänt genom dess av trycket utgivne flera skrifter, förden skull, och på det han må uppmuntras att uti ett så gagneligt föremål, som han påbörjat ännu vidare fortfara, finna riksens ständer sig föranlåtna hos Eders Kungl. Maj:t i underdånighet anhålla om dess nådiga åtanka för bemälte kommissionslantmätare, vartill Eders Kungl. Maj:t i nåder prövar honom vara förtjänt».

Denna ständernas skrivelse föredrogs i rådet den 13 februari, och frågan avgjordes i enlighet med ständernas hemställan. Beträffande Modéers »belöning» ansåg rådet den böra ankomma på ytterligare prövning. Denna ständernas skrivelse beredde Modéer plats på förslaget till återbesättande av tjänsten som ordinarie lantmätare i Gävleborgs län.⁵¹⁾

På förslag till denna tjänst hade t. f. överdirektör Faxell, som i anledning av Faggots sjukdom förestod lantmäterikontoret, uppsatt: 1. Erik Tulindberg, som sedan 1748 med synnerlig flit och skicklighet tjänat så väl vid äldre som nyare lantmäteriet i Finland, varefter han haft att syssla med de mest mödosamma geografiska mätningar i ödemarken. Examinerad 1748. — 2. Johan Boström, som jämväl sedan 1748 tjänstgjort i lantmäteriet. Examinerad 1744. — 3. Fredrik August von Rehausen, som mer än tjugo år varit i tjänst. Examen 1742. — Alla tre voro synnerligen väl vitsordade.

Beträffande Modéer omnämner Faxell hans tjänst vid kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen, att han erhållit i uppdrag att utarbete ett sammandrag av de till kammarverket hörande stadgarna, att han genom sina till Vetenskapsakademien insända och andra från trycket utgivna många och nyttiga skrifter gagnat det allmänna och visat sig äga grundliga insikter i lantmäteriet och andra vetenskaper samt av ständerna i brev den 14 februari 1770 rekommenderats till åtanka. Dock kunde överdirektören mot Kungl. Maj:ts bestämmelse, att ålder i tjänst och skicklighet till sysslan skola vara bestämmande vid befordran, icke lämna Modéer något förslagsrum, då han först 1767 kommit i verklig tjänstgöring. Dock ansåg Faxell, att Modéer vid därefter inträffande ledighet vid »denna eller annan stat» torde kunna uppmuntras.⁵²⁾

I förlitande på sina många andra förtjänster och ständernas brev den 14 februari beslöt emellertid Modéer att överklaga förslaget, trots den stora skillnaden i tjänstår. I sina den 1 mars inlämnade klagomål påminner han först om Kungl. Maj:ts förordning att skicklighet och erfarenhet tillika med tjänsteår skola vara avgörande vid tjänstens tillsättning. Dessutom påminner han om ständernas skrivelse om hans lön samt om sin utgivna samling av förordningar angående lantmäteriet, före vars utgivande lantmäterivetenskapen befann sig i fullständigt mörker och sköttes såsom ett hantverk. Han ansåg för sin del, att Boström skulle avföras från förslaget.⁵³⁾

Den 15 mars avlämnade Faxell svar på klagomålen. Han erkände Modéers stora förtjänster men kunde ej annat än finna det underligt, att han kunde röja nog egenkärlek att påstå, att lantmäteriet innan hans förordningssamling utkommit, svävat i fullständigt mörker och såsom ett hantverk blivit skött, då densamma endast tjänade till att lättare finna reda på de förordningar, som för tjänstens skötande äro nödvändiga, och varmed alla lantmätare måste vara försedda. Om än samlingen var nyttig, så var den likväl icke för lantmäterivetenskapen nödvändig. I anseende till den stora skillnaden i ålder ansåg sig Faxell icke kunna uppföra Modéer på förslag utan lämnade frågan till Kungl. Maj:ts avgörande.⁵⁴⁾

Då emellertid Modéer i sina klagomål ansett Boström skola avföras, fick denne inkomma med påminnelser. Detta skedde genom landssekreteraren Esaias Z. Plantin och detta med en skärpa, som av Modéers skicklighet och erfarenhet lämnar intet kvar. Han anför bland annat: Den *skicklighet*, som lagarna förklara såsom en av huvudgrunderna för befordran, har avseende på de göromål, som för den lediga sysslan fordras, i hänseende vartill lagen strax därpå nämner *erfarenhet*, som ej annat är än genom långvarig övning vunnen färdighet i samma slags göromål, varav följer, att ingenjör Modéer med sin skicklighet att sam-

mandraga förordningar och historiska fakta i handel och hushållning, som utvisar mera egenskap av en god kompilator än kunskap hörande till lantmäteriet, ej lär kunna få rättighet av *lagen* att bliva mig föredragen, då jag äger fullständig skicklighet och erfarenhet i samma syssla, samt äntligen framför ingenjör Modéer mycken förtjänst, vilken *lagen* till den tredje befodringsgrunden antager.

Ingenjör Modéer skulle ock i annor händelse med sina påyrkade förtjänster, oaktat han icke förr än 1760 blivit vid lantmäteristaten antagen eller äger äldre fullmakt än från 1767, kunna på en gång absorbera minst etthundrade andra lantmätarens tur, vilka ostridigt äga förenämnda lagliga förtjänster, samt tjänat inemot tre gånger längre än han. Av bifogat utdrag ur min tjänstgöring kan Eders Kungl. Maj:t se, att befodringslagarna äro Modéer alldeles emot i jämförelse med mig och de övriga på förslag uppsatte.

Av de vackra insikter, Modéer visat sig äga, kan man ej finna någon sällsynt kunskap i geometri och de teoretiska vetenskaper, som för en lantmätare äro nödvändiga. Hans utgivna tryckta samlingar innehålla ganska få teoretiska uppgifter, och, om ibland dem någon finnes, som är Modéers egen, så torde den behöva närmare justeras, innan den kan antagas. Mången kan vara en skicklig kommerskarl och försvarlig historikus utan att blott av någon tillfällig och för bättre utkomsts skull sökt övning i dessa vetenskaper falla till den ytterlighet att döma lantmäteriet vara ett hantverk i en tid, då nyss examinerade ej anse den teori för något sällsynt, som Modéer kan uppvisa.

Vad åter angår, att ingenjör Modéer i sina besvär anför, att jag, såsom yngre examinerad och antagen vid staten bör avföras från förslaget, men Rehausen bibehållas, ehuru jag äger två år äldre fullmakt och således enligt befodringslagarna jämväl ostridig förslagsrätt, så skall Eders Kungl. Maj:t likväl finna mig böra behålla ett rum, emedan, om jag skall på denna grund mista förslagsrum i anseende till Rehausen, bör jag gå före Tulindberg, som väl har fullmakt av samma år som jag, men är examinerad fyra år senare.⁵⁵⁾ — —

Sett ifrån synpunkten av Modéers åberopande av sin förtjänst och skicklighet lämnar detta Boströms inlägg med sitt framhävande av att dennes förtjänster och kunskaper ingenting hade med lantmäteriet att skaffa, så i sak som form ingenting övrigt att önska, och dess betonande av *lagens* bestämmelser för befodran är för Kungl. Maj:t ett ganska beskt piller.

Påvisandet av Modéers ohjälpliga underlägsenhet i meriter till den sökta tjänsten båtade dock föga. Väl fick Boström kvarstå på förslaget, och Rehausen avfördes trots sitt överklagande därav,⁵⁶⁾ men mot riksdagens skrivelse om att Modéer skulle belönas, och såväl riksdagens

som Kungl. Maj:ts överdrivet höga tankar om hans kunskaper och skicklighet hjälpte ingenting. I Kungl. Maj:ts brev till lantmäterikontoret den 26 mars 1771 förständigades nämligen lantmäterikontoret att inkomma med nytt förslag till tjänsten, vilket upptog Modéer i första rummet. Som skäl anföres, att han, ehuru till tjänsteåren yngre än någon av de föreslagna, med mycket bifall tjänstgjort som sekreterare i kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen, att han genom sina utgivna skrifter gagnat det allmänna, att riksens ständer funnit skäligen uppdraga åt honom utarbetandet av en kamerallag, samt att samma ständer i skrivelse den 14 februari 1770 anhållit, att han måtte komma i åtanke till den utmärkelse, i förhållande vartill han gjort sig förtjänt. Dessutom hade han visat sig äga utmärkta insikter i lantmäteriet.⁵⁷⁾

Mot denna Kungl. Maj:ts befallning hade Faxell intet annat att göra än lyda. Den 26 april upprättades det nya förslaget, som i första rummet upptog Modéer, i andra Tulindberg och i det tredje Boström. I förslaget erinras om att Modéer först 1767 kommit i verklig tjänstgöring, men att han det oaktat av Kungl. Maj:t i nåder ansetts värdig detta rum.⁵⁸⁾ Den 18 september avgjordes frågan, då Kungl. Maj:t utnämnde Modéer till ordinarie lantmätare i Gävleborgs län.⁵⁹⁾

Den 14 september 1771, alltså innan tjänsten i Gävleborgs län ännu blivit tillsatt, sökte Modéer direktörsbefattningen över lantmäteriet i Finland.⁵⁸⁾ Förslaget till befattningen, vilket upprättades efter den 18 september, upptager icke Modéers namn, men i detsamma påminnes om att han helt nyligen blivit belönad och befördrad för sina arbeten och tjänster. Modéer överklagade icke förslaget.⁵⁹⁾

Ännu en gång prövade Modéer sin lycka i lantmäteriet. Det var då fråga om en tjänst i Uppland. Enligt anteckning i registret till lantmäterikontorets expedition för år 1772 anmälde sig Adolf Modéer den 27 december 1772 hos Kungl. Maj:t som sökande till tjänsten. I ansökningsförbehåller han sig rätt att enligt övlig sed få behålla sin lön som ordinarie lantmätare i Gävleborgs län, alldenstund den sökta befattningen var oavlönad. De av Faggot på förslag uppförda voro antagna i staten respektive 1742, 1743 och 1748. Det oaktat finner Modéer lämpligt att överklaga detsamma. I sitt yttrande angående klagomålen framhåller Faggot, att han endast följt den av Kungl. Maj:t den 19 augusti nästföregående år givna regeringsformen, som stadgade, att de förståndigaste, värdigaste och till den lediga beställningen lämpligaste personer, som finnas att tillgå, skola till tjänsten föreslås, samt att om någon utan skäl förbigås, skola vederbörande ställas till ansvar därför. Av de sökande funnos tre, som under en oförtruten tjugosexårig tjänstgöring förskaffat sig dessa förtjänster. Dessutom hade de tjänstgjort vid lantmäteriet i Österbotten och år 1747 fått konungens löfte om befodran, om de för övrigt skötte sin tjänst oförvitligt. Under sådana förhållanden finner Faggot det synnerligen »ömande» om de nu skulle för en i tjänsten nitton år yngre sökande uteslutas.

Faggot lämnar visserligen Modéer det vitsordet, att han äger många vackra insikter, men i lantmäterigöromålen har han ej haft tillfälle att förskaffa sig den erfarenhet, som de föreslagna. Faggot befarade, att lantmäteriet skulle bli utan skickliga tjänstemän, om Modéer för sina vackra insikter i andra ämnen den ena gången efter den andra belönades. Skulle detta bli den enda vägen till befordran inom staten så kunde det hända, att lantmäternas i stället för att sköta tjänsten satte sig att författa ekonomiska skrifter, men då bleve storskiftesverket och andra göromål till rikets skada försummade.⁶⁰⁾

Om Modéer trott sig endast behöva peka på en befattning för att med stöd av ständernas skrivelse också erhålla densamma, så misstog han sig. Faggot hade icke förgäves i sin svarsskrivelse hänvisat till att han i förslaget endast följt konungens nyss givna grundlag. Väl var det för Gustaf III tvivelaktigt, att lagparagrafer skulle kunna stå hindrande i vägen för en monark, men han sökte dock under sin första regeringstid uppriktigt följa den nya konstitutionen, och hans varma intresse för en rättvis lagskipning samt hans önskan att inför nationen gälla som den lagbundna ordningens och rättvisans högsta vårdare göra det för honom omöjligt att ignorera sökande, som äro mycket mer förtjänta än Modéer, vars klagomål också lämnades utan avseende.

Innan vi övergå till Modéers verksamhet såsom natur- och socialvetenskaplig författare, kan det vara lämpligt att följa hans tjänstgöring i lantmäteriet till dess slut. Sin verksamhet såsom tjänstförrättande lantmätare hade han slutat vid början av förordnandet att utarbete förslaget till kamerallag. Tjänsten i Gävleborgs län förrättade han sålunda aldrig. Den uppehölls under lång tid av vice lantmätaren Samuel Esping. År 1770 hade Modéer blivit utsedd till sekreterare i Patriotiska sällskapet.⁶¹⁾ Lagarbetet ansåg han sig behöva åtskilliga år för att fullborda. Under sådana förhållanden sökte Modéer erhålla avsked från sin tjänst, men som han ägnade sig åt allmännyttigt arbete, ansåg han sig likväl ha rättighet att behålla lönen.

I sin avskedsansökan påminner Modéer om att han använt sin lediga tid till utarbetandet av nyttiga skrifter, som jämväl med bifall av trycket utkommit. En stor del av sin tid hade han utan ringaste lön använt för att arbeta för framgång åt det av Kungl. Maj:t stadgade Patriotiska sällskapet, vars åtgärder och göromål till allmänt gagn voro alltför väl kända, utan att han behövde uppräknas dem. Under sin tjänst i lantmäteriet anser han sig ha utträttat mera än de flesta av dem, som innehaft sådana beställningar. Enligt ett av Faxell utfärdat intyg har han visat mycken flit och arbetsamhet i tjänsten samt därjämte särdeles gagnat lantmäteristaten genom sin utgivna samling av stadgar angående lantmäteriet och landskulturen. Ävenledes omnämnes, hurusom han under sista tiden fullgjort Kungl. Maj:ts uppdrag att arbeta på en kamerallag. Och ledamoten av lagkommissionen J. V. Liliestråle, som granskat Modéers arbete i kammarlagfarenheten, intygar, att Modéer därå använt berömlig flit och möda samt sällsynt arbetsamhet.

Modéers ansökan om avsked föredrogs och bifölls i konselj å Ladugårdsgården den 4 juni 1776.⁶²⁾ Modéer fick behålla hela den till tjänsten hörande indelta lönen, 290 daler silvermynt, samt respengarna. Därmed är hans tjänst som lantmätare slut.⁶³⁾

Från Modéers första tid i lantmäteriet får man onekligen intrycket av en person, som med synnerlig iver ägnar sig åt sin tjänst. Då han började samla material till sin förordningssamling är han helt ung i verket, och om än ett dylikt sammandrag icke är något särdeles svårt arbete, så är det dock en ganska stor fördel för varje tjänsteman att ha de till hans verk hörande förordningarna samlade i ett band och ordentligt registrerade. De vid lantmäterikontoret i Kalmar anmärkta oegentligheterna smaka nog rätt mycket »viktighet», och för nutida statstjänstemän förefaller det underligt, att han ej med sin kritik vände sig till sin närmaste förman utan till Faggot. Av den senares upptagande av anmärkningarna och av hans skrivelse till landshövdingen om att se till att olägenheterna blevo avhjälpta, samt av Faggots till Modéer tydligt uttalade bifall för oegentligheternas anmälning, ser det dock ut, som om de anförda anmärkningarna varit befogade.

Icke odelat sympatisk framträder Modéer i sina klagomål över förslaget till Gävleborgstjänsten. Om Modéer med åberopande av ständernas skrivelse begärt att bli på förslag uppförd, hade ingenting varit att säga därom, men att i klagomålen över ett tydligen rättvist förslag, upptagande många år äldre och även högt förtjänta sökande, åberopa sig på förtjänst och skicklighet, förefaller ogrannlaga, då därmed oförtvdybart avses lämplighet för den sökta befattningen, i vilket avseende Modéer var sina medsökande avsevärt underlägsen. Om en hög grad av självuppskattning vittnar också den värdering av eget arbete i lantmäteriets tjänst, som han åberopar i sin avskedsansökan.

Modéers anställning hos lagkommissionen.

Vid sitt avskedstagande var Modéer endast 37 år gammal. Redan då hade han åtskilliga år varit sysselsatt med det honom anförtrödda lagarbetet. Den 3 mars 1770 anmälde lagkommissionen i skrivelse till Kungl. Maj:t att den i anledning av Kungl. Maj:ts brev den 13 februari angående nödvändigheten att sammanfatta i lagform bestämmelserna angående det vidlyftiga kammarverket⁶⁴⁾ träffat överenskommelse med ordinarie lantmätaren A. Modéer om fullgörandet av nämnda arbete. Som ersättning skulle Modéer åtnjuta ett årligt arvode av 1000 daler silvermynt samt 200 daler silvermynt till skrivmaterie. Och som Modéer för arbetets fullgörande måste uppehålla sig på en så dyr ort som Stockholm, så skulle han dessutom få behålla sin lantmätarelön. För varje kvartal skulle han uppvisa i lagkommissionen, hur långt han hunnit i arbetet. Denna lagkommissionens överenskommelse med Modéer godkändes av rådet den 14 juni 1770.⁶⁵⁾

Emellertid hade lagkommissionen kommit att tänka på att Modéer kanske onödigt länge fördröjde arbetet med påföljd att statskassan överhövan betungades. Den inlämnade därför i januari 1774 till Kungl.

Maj:t ett nytt förslag till uppgörelse, enligt vilket Modéer skulle förbinda sig att inom fem år ha arbetet färdigt. Under de fyra första åren skulle Modéer få uppbära högst 2400 daler kopparmynt årligen, samt det femte 3000 daler silvermynt samt vad som från föregående år resterade. Dock skulle denna senare summa icke få utbetalas förrän arbetet vore färdigt.⁶⁶⁾ Detta lagkommissionens förslag behandlades den 21 februari 1774 i justitierevisionen. Modéer hade anhållit att såsom förut erhålla sitt arvode kvartalsvis, då »hans utblottade tillstånd gjorde denna summa nödvändig för honom», men justitierevisionen tog ingen notis därom. Lagkommissionens framställan bifölls mot riksrådet Beck-Friis yrkande. Denne ville veta, om Modéer gjorde några nya upptäckter i ämnet. Härpå svarade riksrådet Falkenberg såsom varande president i lagkommissionen, att Modéers samlingar väl vore av samma slag som dem Botin förut utgivit, men icke desto mindre skulle bli till stort gagn.⁶⁷⁾

Den 4 mars var lagkommissionens skrivelse före hos Kungl. Maj:t.⁶⁸⁾ Fastän Modéer hemställt att på grund av sin medellöshet som förut erhålla sitt arvode kvartalsvis, och fastän han erbjudit sig att vid 6000 dalers vite förbinda sig att ha arbetet färdigt inom den uppgivna tiden, så hade likväl lagkommissionen vidhållit sitt eget förslag, då Modéers ej innebar någon säkerhet för kronan. Därjämte hade ju Modéer fått behålla sin lantmätarelön. Lagkommissionens yrkande bifölls jämväl av Kungl. Maj:t.

Fastän Modéer förklarar sig vara så medellös, att han ej kunde avstå något av det honom att börja med tillmätta arvodet, dröjde han dock mer än två år utöver den bestämda tiden med att fullgöra arbetet. Först den 20 december 1781 anmäler lagkommissionen, att detsamma är fullbordat, och att Modéer utbekommit det i skrivelsen den 4 mars 1774 för sagda arbete stadgade arvodet. Lagkommissionen ger Modéer det vitsord, att han vid arbetet använt all möda och haft, utom någon kostnad för inköp av nödiga böcker och hjälpredor, mycket besvär och mycken svårighet med uppsökandet och genomläsandet av »flera hundra års» gamla handlingar, så att lagkommissionen rekommenderade honom uti Kungl. Maj:ts nådiga åtanka, om han framdeles skulle anmäla sig till någon tjänlig syssla. Dessutom framkastade kommissionen frågan om huruvida betänkan det ej borde tryckas.⁶⁹⁾ Då detta ärende förekom i justitierevisionen,⁷⁰⁾ ansåg densamma, att tryckningen nog skulle bli till stort gagn, men som tre fjärdedelar av detsamma utgjordes av förordningar, som längesedan kommit ur bruk, samt betänkan det var synnerligen vidlyftigt, fruktade den, att tryckningskostnaden skulle bli alltför stor. Justitierevisionen föreslog, att arbetet skulle förvaras i rikets arkiv eller nedre revision att där vara att tillgå, när frågor av detta slag förekomma i rikets kollegier och domstolar.

Även senare försökte sig Modéer som författare på lagstiftningens område. År 1794 offentliggjorde han ett »Försök till allmänna lagens förkortning» och gjorde början med giftermålsbalken.⁷¹⁾ Som motto satte han de svårtydda orden: En lag bör vara så klar, att den aldrig behöver förklara sig själv. Förslaget avsåg endast att utgöra ett uppslag. Det fick ingen efterföljd.

Modéers medarbetarskap i Vetenskapsakademien.

Som förut nämnts, hade Modéer redan 1776 erhållit avsked från sin lantmätaretjänst. Lagbetänkan detts författande är hans sista officiella uppdrag. Fastän kommissionen rekommenderat honom i Kungl. Maj:ts åtanka, för den händelse han skulle anmäla sig till någon tjänst, ser det ut, som skulle Modéer icke ha försökt att betjäna sig därav. Från denna tid ägnar han sig helt och hållet åt vetenskapligt och socialt skriftställerier. Med detta senare hade han visserligen börjat långt tidigare, men först med tillträdandet av sekreteraretjänsten i Patriotiska sällskapet, vilken av honom fordrade noggrann kännedom om de till jordbruket och angränsande näringar hörande förhållandena, börjar han att på allvar ägna sig däråt. Men att Modéer jämväl som vetenskaplig författare och forskare åtnjutit stort anseende, det visar oss den mängd rön och avhandlingar som han insänt och som blivit tryckta i Vetenskapsakademiens handlingar.

För att belysa arten av detta Modéers författarskap lämnas här en förteckning på de uppsatser, han i vetenskapsakademiens handlingar fått införda. De äro:

- 1762. Rön och beskrivning om en för biskötseln högst skadlig mask eller fjärl.
- 1764. Några märkvärdigheter hos insektet Cimex.
- 1764. Anmärkning om snäckors parning.
- 1765. Avhandling om tak på uthus i Kalmar län.
- 1767. Ekonomisk beskrivning av Halltorps och Woxtorps socknar.
- 1770. Historien om insektet Gyrimus Natator.
- 1774. Anmärkningar om mal, som plägar finnas i mjöl, samt huru ornat i mjöl kan förekommas.
- 1783. Tilläggningar vid H. Ströms rön angående några yrfän.
- 1786. Styngflugsläktet, Oestrus.
- 1786. Släktet sjöpenna, Pennatula.
- 1788. Tankar om blåsrörets förmånligaste skapnad.
- 1789. Släktet pipmask, Tubipora, Triton.
- 1789. Släktet havsblåsa, Physosphora.
- 1790. Tilläggningar vid H:r von Paula Schrank's förteckning på några obeskrivna intestinalkräk.
- 1790—1791. Släktet masklilja, Vorticella.
- 1791. Släktet sjökälv, Medusa.
- 1792—1793. Inledning till kunskapen om maskkräken i allmänhet.
- 1794. Strödda anteckningar hörande till kunskapen om maskkräken.
- 1795. Släktet dödsskott, Furia.
- 1796. Släktet rörkamning, Orthocera.
- 1797. Upptäckt angående Blankenburger Schraubenstein med platta skivor och runda pipor, varande Tubipora Epitonium eller harp- och pipmask.
- 1798. Beskrivning på ett släkte ibland maskkräken, kallat slinga, Nais.
- 1799. Anmärkning angående turmalin.
- 1799. Släktet skummare, Aphrodite.
- 1803. Släktet sjövalp, Scyllaea.

Då emellertid detta Modéers författarskap ligger utanför ramen för denna avhandling, skall jag här endast beröra ett par punkter, som förefalla mig vara belysande för hans forskaregärning. Man ser sålunda, att han redan vid 23 års ålder debuterar. Vål bör man märka, att på vetenskapernas dåvarande, föga genomarbetade stadium de framträdande vetenskapsidkarna hade betydligt kortare väg att tillryggalägga, innan de hunno ännu utforskade områden, än nu är fallet, men icke förty får det anses vara en god prestation. Att han citerar flera utländska forskare, som redan omtalat insekten i fråga, visar oss, att han icke är obevandrad på det ifrågavarande området. Medan Linné hade trott, att insekten omkring 1760 var inkommen till Stockholm, förmåler Modéer, att han redan längesen funnit den i Kalmar län samt på Öland samt därifrån sänt exemplar av densamma till Linné. Därpå omtalar Modéer, hur han upptäckte den. Han var i början av maj sysselsatt med att rensa bistorckar. Därvid fann han maskar och fjärilar i dem och tog en del kakor med maskar uti i förvar. Den 16—17 juni voro maskarna i kupan så talrika att bina lämnade den, och vid närmare undersökning visade det sig, att maskarna i det uttagna provet huserat på samma sätt som maskarna i kupan. Därefter följer en beskrivning av masken och fjärilen samt anvisning på några sätt att utrota dem.

Modéers första vetenskapliga upptäckt står i den praktiska nyttans tjänst. Den förvånar ej genom något tankedjup. Det är hans iakttagelseförmåga, hans vakenhet inför vad som sker i naturen omkring honom, som givit impulsen därtill. Det är på denna grund nästan alla hans till vetenskapsakademien insända avhandlingar äro uppförda. Denna hans förmåga att iakttaga framträder även i hans beskrivning över Halltorps och Woxtorps socknar, där Modéer åren 1760—1762 utförde storskiftesdelning. Allt är berört: jordens beskaffenhet samt jordbrukets och övriga näringars drift och skötsel, befolkningens sedvänjor, klädedräkt och bostäder, mathållning och hemslöjd, boskapen och dess utfodring m. m.

Men även vid dessa iakttagelser saknas kritiken. Sålunda berättar han om insekten Cimex Ovatus, att honan i början av juni lägger sina ägg på vanliga björken och så tätt tillhoppa, att hon med sin kropp övertäcker dem. I denna ställning kvarstannar hon sedan hela tiden, och Modéer hade aldrig sett henne lämna äggen. När ungarna äro färdiga kommer hanen och vill äta upp dem. Han söker fördenskull skuffa undan modern, som på allt sätt söker skydda dem med sin kropp. »Iakttagelsen» talar för sig själv. Föga värdefullare är hans undersökning av blåsröret. Han säger därom, att det skall vara nästan cylindriskt för att minska gnidningen. Eftersom metallens utvidningskoefficient bestämmer metallens större eller mindre utvidgning och denna senare »mycket inverkar på strömmens motgnidning och förglesande», så är det av vikt att icke använda vilken metall som helst. Då emellertid den av värmen förorsakade utvidningen är alltför obetydlig för att vare sig genom gnidning eller på annat sätt kunna inverka på luftströmmen, förefaller påståendet kuriöst.

I en större avhandling om blötdjuren anmärker han först bristen på en lämplig indelning av denna djurklass. Detta ansåg han så mycket beklagligare, som en god indelning i hög grad underlättar uppfattningen för nybörjare, och det var ju för dessa, som systemen skrevos. Denna senare åsikt blir så utgångspunkten för Modéers indelning, som just

för att bli användbar för nybörjare helt och hållet förbiser de väsentliga likheterna för att i stället gripa efter de mera påtagliga. Han får sålunda två huvudavdelningar: nakna och betäckta kräldjur. De skalbärande snäckorna komma sålunda att skiljas från de icke skalbärande sniglarna. Han erkänner visserligen, att sniglarna ha stor likhet med de kräk, som äro inkvarterade i snäckskal, men därav följer icke, att både de förra och de senare äro av ett och samma slag, ty då skulle jämväl de förra vara så danade, att de byggde snäckskal. Men så kommer Modéers pedagogiska vishet och gör sig gällande. Skall man indela djurgruppen endast efter själva djurets utseende, det är, sammanslå både de betäckta och de nakna, i den mån som djuren likna varandra, hur skulle man då få rätt på de senare i ett sådant system. De flesta snäckor och musslor m. fl. får man se endast tomma. Skall indelningen byggas på vad man aldrig får se eller själva djurets utseende, så får man ju aldrig rätt på någon snäcka. Ett sådant system bleve alldeles obrukbart. Den senare synpunkten, den yttre, lättast och bekvämast användbara likheten har blivit helt och hållet bestämmande för Modéer. Vål tyckes han förutsätta en inre olikhet mellan skalbärande och icke skalbärande kräldjur, men detta förhållande betonas inte på något sätt i Modéers motivering för sin egen indelning, där den ledande principen blir användbarheten, den må sedan förgripa sig på de olika djurens konstitutiva lik- eller olikheter hur mycket som helst. Den pedagogiska synpunkten kan verka motsatsen till vad den avser, bli opedagogisk.

Modéers arbete för näringslivets höjande.

I Vetenskapsakademiens utgivna skrifter offentliggjordes Modéers svar på akademiens prisfråga: Om bästa sättet att uppmuntra lantbruket. Vi äro därmed inne på en annan gren av Modéers författarskap, den som avser näringslivets höjande. Redan förut är omnämnt, att Modéer genom sitt arbete i kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen kom att syssla med jordbruksfrågor. Denna sin verksamhet fortsatte han sedan oförtrutet ända till sin levnads slut. Vi skola nu, innan vi granska Modéers såsom synnerligen förtjänstfullt ansedda svar på frågan, kasta en blick på jordbrukets allmänna tillstånd vid denna tid.

I synnerhet under frihetstidens sista skede hade jordbruket främjats på flerahanda sätt. Dock voro handeln och industrien de näringsgrenar, genom vilka särskilt hattpartiet sökte höja välståndet i landet. Därför var också jordbrukets ställning långt ifrån så god, som man efter en så lång fredspannning haft skäl att vänta. Ärligen måste stora mängder spannmål inköpas från utlandet, och ej heller boskapsskötselns alster voro tillräckliga för att tillgodose landets behov. Såsom orsak till jordbrukets lägevall anför kammarkollegium i sin den 27 september 1774 framlagda berättelse bland annat stora byalag med ovissa rågångar och spridda ägor, illa använda utmarker, odikade åkrar, dåliga redskap

m. m. Mössorna vårdade sig mera om jordbruket, och såväl Gustaf III som hans förträfflige finansminister Liljencrants voro i denna sak mera mössornas än hattarnas lärjungar. Gustaf III yttrade vid instiftandet av vasaorden, att »numer och i detta upplysta tidevarv inga tvivel därom hysas, att ju åkerbruket är den första och väsentliga grundvalen till all välmåga samt moder till alla andra näringar». Denna konungens åsikt delades fullständigt av Liljencrants, vilken såsom första villkoret för landets ekonomiska framåtskridande satte lantushållningens upphjälpande. Då skörden åren 1771—1772 till stor del slog fel, uppstod flerstädes i landet en svår hungersnöd, som i synnerhet våren 1773, samma år som prisfrågan utsändes, härjade synnerligen svårt. Regeringen skyndade att införskryva betydliga spannmålsförråd men kunde därigenom endast delvis lindra nöden. Frågan var således vid tillfället mycket aktuell.

I sitt svar på frågan betonar Modéer att börja med den allmänna hus-hållningens betydelse. Han är av den åsikten, att riket fordom haft mera odlad jord, lämnat större avkastning i spannmål och ägt större folkmängd än på hans tid. Detta hade sin grund i att åkerbruket då ansågs som den viktigaste näringsgrenen. De olika slagen av hemman voro i hänseende till förmåner och skyldigheter föga skilda, ty både skatte- och frälsebönder hade att efter sin förmåga bära skatter och utlagor, alldenstund allmogen skattlade sig själv. Ävenledes hade bonden större näringsfrihet än på Modéers tid. Sedan däremot den åsikten blivit gällande, att bergverken medföra större fördelar än jordbruket, och att skogen föröddes genom uppodlingen, var det naturligt, att jordbruket skulle gå tillbaka. En annan fara för jordbruket vore de talrika ämbetsmännen, och Modéer åtog sig bevisa, att de för jordbruket och staten gjort lika mycket ont som någonsin utflyttningen.

Till jordbrukets upphjälpande föreslår Modéer, att bonden skall uppmuntras att flytta ut ur byn och eventuellt erhålla understöd därtill. En fördel vore det, även om han ville flytta endast ett litet stycke utom densamma. Såsom ett annat särdeles viktigt hjälpmedel räknade han, att jordbrukaren var så säker som möjligt om vad han brukade. För detta måls vinnande skulle bonden tillförsäkras fullständig äganderätt till den jord, han innehade,⁷²⁾ samt säkerhet för viss tid på annan jord. Är han nämligen ej säker på att han eller hans barn få njuta frukterna av nedlagt arbete och nedlagda kostnader, så gör han ingenting för jordens förbättring. Därför borde kungsgårdar, kronohemman, kronoutjordar och skattlagda torp till skatte försäljas. För att bonden skulle låta sig angeläget vara att förbättra arrenderade jordbruk, skulle frälse- och boställshemman utarrenderas på 20, 30 eller 50 år, då jordförbättringar endast betala sig i längden. Ny ägare skulle ej upphäva kon-

traktet. Endast om arrendatorn vanskötte egendomen, skulle han kunna vråkas.

En annan olägenhet var ägornas fördelning på många ställen, samt att skogar och allmänningar brukades samfällt. Det väntade storskiftet gjorde bonden ohågad att odla och förbättra jorden, ty han hade ju ingen säkerhet för att han ej fick den utbytt eller gick miste om den vid delningen. Storskiftet skall alltså fortast möjligt komma till stånd. Dessutom borde varje bonde äga rätt att uppodla så mycket jord, som han finner nyttigt för sig. Beskattningen borde så fördelas, att den blev lika för all jord, och de personliga utskylderna så vitt möjligt avskaffas. Bondens tid borde ej få upptagas med kronoskjuts, hållskjuts, vägröding, indelningens forslande o. d. I sammanhang med detta senare står Modéers förslag om förbud för städerna att befatta sig med jordbruk, liksom bonden ej skulle få befatta sig med stadsgöromål. Städerna skola vara jordbruksprodukternas uppköpare. I stället för det gällande tidsödande beskattningssystemet skulle ett tjänligare dylikt utfinnas, och för att väcka och vidmakthålla bondens intresse borde penningväsendet så ordnas, att han kunde någorlunda beräkna, hur stor lön han kunde ha att vänta för sitt arbete. Syskon skulle ej få utlösas, så länge hemmanet utan olägenhet kunde delas mellan flera.⁷³⁾

Modéers åsikt, att storskiftet skulle vara av betydelse för jordbruket, var redan då erkänd; måhända kan förslaget att bereda de utflyttade flyttningshjälp anses nytt.

Bondens tid får ej upptagas med andra göromål, t. ex. indelningens forslande. Denna fråga sammanhänger med böndernas ställning till ämbetsmännen. Bönderna tvungos att i sämsta väglaget forsla den till militärens, landsstatens och prästernas underhåll anslagna spannmålen från lagsagans ena ända till den andra eller ock underkasta sig de villkor, som rättagaren föreskrev. »Detta är» sade justitiekansleren, »ovedersägligen en av de största orsaker, som vållat jordbrukarens vanmakt och allmogens utarmande».⁷⁴⁾ Samma åsikt återfinnes också i kammarkollegii förslag år 1774 till jordbrukets upphjälpande: Hållskjutsen borde skiljas från jordbruket och få en ändamålsenligare inrättning samt dagsverksskyldigheten till kronan lindras. Den i allmänhet tunga beskattningen tyngde ännu mer genom uppördssättet, varför kollegiet år 1778 inlämnade ett förslag till skatternas förenkling och fixerande i penningar.

I äganderätsfrågan utgår Modéer från den mycket mänskliga synpunkten, att arbetaren vill ha någon garanti att få njuta frukterna av sitt arbete, innan han går att fullgöra detsamma. Kammarkollegium föreslog 1774, att åtgärder skulle vidtagas för att stadga åborätten å kronohemman, undanröja hindren för åtkomst av laga besittning samt

för arrendeväsendets utveckling. Det 1778 inlämnade förslaget innehåller jämväl bestämmelser för åborättens stadgande, och då bondeståndet vid riksdagen 1778 inkom med anhållan om skatteköpsrättens återställande,⁷⁵⁾ besvarades denna anhållan därmed, att det tilläts idoga kronoåbor att städja hemmanen på 25—50 år,⁷⁶⁾ och riksdagen 1789 tog steget fullt ut och stadgade, att alla skattemän, evad de ha hemman, som redan äro försålda eller framdeles komma att försäljas eller ock urgamla skattehemman, hade därtill lika orubblig äganderätt som frälseman till frälsehemman.⁷⁷⁾ Redan dessförinnan hade skjutslegan på landet blivit höjd, ett slags erkännande av att den ej var avsedd att verka beskattning.

Såsom medel till jordbrukets upphjälpande av ringa betydelse, men för Modéers kynne upplysande äro hans projekt, att varje bonde skulle äga rätt att odla så mycken jord, han för sig finner nyttigt, samt att syskon ej skulle få utlösas, om hemmanen utan olägenhet kunde delas. Rättigheten att bryta mark efter behag leder ju onekligen till att bonden lägger sig till med mera åker än han förmår sköta ordentligt, men ökar å andra sidan den odlade jordens areal; rättigheten att utlösa syskon kunde ju bli en sporre för de utlösta familjemedlemmarna att genom nyodlingar skaffa sig gård och grund och sålunda medföra samma verkningar som det förra förslaget, medan däremot förbud mot utlösning kommer att verka i motsatt riktning. Betydelsen av att landet får mera odlad jord blir i förra fallet den avgörande synpunkten, medan dess ordentliga skötsel får träda tillbaka; i senare fallet är det tvärt om. Det märkligaste är den lättvindighet, varmed Modéer anser sig kunna åstadkomma mera åker. Vem som helst får inhägnat ett stycke jord, uppodla den och säga: »Detta är mitt». Att allmänningarna ej voro herrelösa egendom genererar honom ej; så är ej heller förhållandet med det ingrepp i den personliga friheten, som ett förbud att utlösa syskon innebär. Huvudsaken är att jordbruket blir hjälpt. Modéer yrkar på större frihet för näringarna, endast om denna frihet är för dem gagnelig, men anser därför icke otillbörligt att med tillhjälp av lagbud och tvångsåtgärder främja utvecklingen och framstår i så måtto som en målsman för den upplysta despotismen.

Detta är huvudinnehållet i Modéers med första pris belönade svar på frågan, till vars besvarande fjorton svar inkommit. Kammarkollegii förslag och den fortsatta utvecklingen bestyrkte riktigheten av de anförda tankarna.

Sitt arbete för jordbrukets och övriga näringars höjande fortsatte Modéer såsom sekreterare i Patriotiska sällskapet ända till sin död. Detta sällskap stiftades den 23 januari 1767 av presidenten i kommerskollegium, E. Carleson. Denne önskade en historia utarbetad om den

svenska handeln och dess utveckling samt därefter en liknande förvar och en av de andra näringarna. Han dog kort efter sällskapets stiftande. Detta var föga verksamt förrän Modéer i egenskap av dess sekreterare satte fart på det. Till denna syssla utsågs han den 20 november 1770. Den 12 februari 1772 stadfäste Kungl. Maj:t de för sällskapet gällande stadgarna. Enligt desamma skulle det framför allt uppmuntra jordbrukets och andra näringars idkare, samt genom att i tryck utgiva svaren på utsända frågor utbreda en s. k. historisk-politisk ekonomisk kunskap om Sveriges rike. Det skulle granska och utgiva nyttiga skrifter i hushållningen. Sedan Modéer utsetts till sällskapets sekreterare, utarbetade han den av stiftaren önskade historien om Sveriges handel. År 1775 hade sällskapet två sekreterare. I egenskap av förste sekreterare skulle Modéer vara föredragande vid styrelsens sammanträden samt granska och ombesörja tryckningen av de av sällskapet utgivna skrifterna.⁷⁸⁾

I dessa skrifter, Patriotiska sällskapets handlingar, Hushållningsjournalen samt Ny journal uti hushållningen uppträder Modéer jämväl såsom författare i frågor rörande jordbruket och andra näringar. Första delen av sällskapets utgivna handlingar utgöres av den omnämnda historiken över Sveriges handel. Här har han något litet motiverat det i svaret på prisfrågan framställda kravet på förbud för städerna att idka jordbruk samt för bonden att driva handel.⁷⁹⁾ »Bland annat, som förkväver handeln», säger han, »är även det ständigt brukta mångklåperiet. Ehuru all handel av andra än handlande och borgare är förbjuden, vill nästan envar driva handel. Allmogens vidlyftiga handel är likväl den värsta, som gör ej allenast mycket intrång i städernas handel utan ock en skadlig blandning av den rätta skillnad, som bör vara mellan stads- och lantmannanäringar». Likaledes drevo bönderna även alla slags hantverk men försummade jorden. Men även städerna idkade skadligt mångklåperi. Borgerskapet ägde stora besittningar, bruk och lantegendomar. »Hur stora kapitaler, tid och omtänka dra de ej ifrån handeln.»⁸⁰⁾ Modéer förfäktar här, liksom då han yrkar på att böndernas tid ej får upptagas med hållskjuts och dylikt, den moderna arbetsfördelningens princip. Däremot tyckes han underskatta betydelsen av att näringarna ha största möjliga frihet.⁸¹⁾

Under de sista åren av sitt liv stiftade Modéer »Sällskapet för allmänna medborgerliga kunskaper». Dess förste medlem vid sidan av Modéer var dåvarande informationsadjutanten vid artilleriregementet i Stockholm, docenten i astronomi i Uppsala, sedermera kyrkoherden Olof Hansson Forssell. Ehuru denne var till åren betydligt yngre än Modéer, utgjorde dock överensstämmelse i åsikter en enande länk mellan de båda männen. Under sin uppsalavistelse var Forssell en bland de mera bemärkta ledarna av frihetsrörelserna bland studenterna under slutet

av 1700-talet, under vilken tid särskilt tryckfrihetsfrågan kom mycken oro åstad. Han var en utmärkt lärare och har författat mycket använda läroböcker i algebra och aritmetik. Såsom prästman ägnade han sig åt bibelstudier.⁸²⁾ — Övriga ledamöter i sällskapet under dess första tid voro professorn D:r Schwartz, magister J. F. Hvarfström och grosshandlaren D. Falck.⁸³⁾

Enligt Rosenhane var Modéer sällskapets allt i allom.⁸⁴⁾ Detta har nog också sin riktighet. Efter hans död omtalas nämligen inte sällskapet. Såsom dettas sekreterare utgav Modéer de periodiska tidskrifterna »Skrifter av sällskapet för allmänna medborgerliga kunskaper» och »Läsning för menige man». Båda upphörde att utkomma år 1798. Konung Gustaf Adolf hade nämligen detta år utfärdat ett slags förklaring till tryckfrihetsförordningen. Denna ålade utgivarna av alla ej privilegierade dagblad och periodiska skrifter, att i kanslikollegium uppgiva över vilka ämnen de tänkte skriva, och, sedan dessa blivit granskade, förse sig med privilegium. I anledning härav inlämnade boktryckaren J. A. Carlbohm en ansökan att fortfarande få utgiva nämnda skrifter, men denna hans ansökan blev avslagen.⁸⁵⁾

Målet för sällskapets verksamhet är tydligt uttalat i dess namn. Modéer tillhörde icke dem, som ansågo, att folket aldrig skulle ha ett ord med då det gällde att bestämma de lagar, efter vilka dess och samhällets liv skulle gestalta sig. I vårt land mer än i något annat hade folket haft att bestämma häröver, och därför var också kunskap om samhällsbyggnadens lagar och krav av behovet påkallad. Skrifterna fyllde sålunda ett verkligt behov, och Modéer betraktades som en banbrytare på området.⁸⁶⁾ Frågor av mångahanda slag avhandlades. Även om man hos författaren »skulle tro sig sakna den ovanliga omfattning och styrka i tanken, den rikhet i snillet, som — — — utgör litteraturens ära», så erkändes dock allmänt, att skriftserien var till gagn för vårt land och vårt folk.⁸⁷⁾

Ehuru vissa artiklar i nämnda skrifter ej äro författade av Modéer, kunna de dock anses utgöra ett uttryck för hans åsikter, då tidskrifterna utgavos genom hans föranstaltande. Jämväl i dessa skrifter söker han främja jordbrukets och övriga näringars utveckling. Särskilt märkliga äro hans där uttalade åsikter om äganderätten till jorden samt om näringarnas frihet. Det är, kan man säga, ett svalg befast mellan Modéer 1773 och Modéer 1794. Medan han 1774 ansåg ytterst viktigt, att bonden tillförsäkrades äganderätt till jorden, samt höll före att kronans domäner borde försäljas till skatte, gör han 1794 en alldeles motsatt uppfattning gällande. År 1773 existerar för honom endast frågan om jordbrukets höjande oavsett med vilka medel det skedde. År 1794 är det en helt ny syn på saken, som gör sig gällande, den stora sociala frågan om

vem som bör vara ägare till jorden. I en artikel »om belöningar», utdömer Modéer sådana i form av frihet från utskylder, rättighet att ensam besitta skattefri jord, utdelande av kronoegendomar och kronoinkomster m. fl. Särskilt skadliga bli dessa belöningar om de till på köpet göras ärftliga, då den belönades avkomlingar bli en börda för staten. Dylika belöningar förorätta andra.⁸⁸⁾

Tre år senare utvecklar han vidare sina nya synpunkter. Jorden hör av naturen alla människor till och alla äga lika rätt till den för sitt uppehälle. Den, som tillägnar sig mera jord, än han kan bruka, handlar därför mot naturens rätt och samhällets väl. Det enda, som människan kan i fråga om jorden med någon billighet kalla sin egendom, är det arbete, som blivit använt för dess odlande. Envar är ägare till sitt eget arbete, men envar är också skyldig att leva på sitt eget arbete och ej på andras. Därför bör lagstiftningen hindra uppkomsten av stora jord-egendomar. Med den nuvarande söka alla komma i besittning av så mycken jord som möjligt, vilken de sedan lämna i arv åt sina efterkommande, varigenom stora jordegendomar hopas hos få familjer, medan en stor mängd bli alldeles utan. För att hindra dylikt bör arvsrätten till jord upphävas.⁸⁹⁾ I stället skulle staten äga all jord och upplåta nyttjanderätten till densamma åt enskilda antingen på livstid eller på kortare tid mot köp eller arrende. På så sätt skulle staten alltid ha jordlotter till hands åt de behövande.⁹⁰⁾

Detta är tankar, som rätteligen höra hemma i socialismens århundrade. Det är upplysningstidevarvets nya idéer, som letat sig väg till det avlägsna Sverige. Det är en röst från individen att i den stora samhällseliga kampen få komma till sin rätt. Det är den länge undertrycktes rop på frigörelse från de privilegierade klassernas förtryck, hans fordran på att genom statens försorg bli satt i tillfälle att föra en människovärdig tillvaro. Att Modéer tagit djupt intryck av de franska filosoferna framträder alltför tydligt. Se t. ex. Rousseau i *Contrat social*: Ingen får taga in anspråk mer jord än han behöver. Den som tillägnar sig mera berövar sina medmänniskor deras andel av de gemensamma näringsmedlen. All jord hör staten till; endast därpå nedlagt arbete eller uppodling av densamma kan åberopas som stöd för påståendet om äganderätt.⁹¹⁾ Av detta anförda exempel framgår med all önskvärd tydlighet, hos vem Modéer gått i skola. Men även om han icke är någon banbrytare på statskunskapens fält, så förtjänar han dock alla svenskars tack för den outtröttlighet, varmed han arbetade på utbredandet av de nya åsikterna i Sverige. Den privilegierade adelns makt över sina underlydande var icke ringa och den missbrukades ofta. Det behövdes att någon förde de egendomslösas och förtrycktas talan.

Men även den tillbörliga skillnad, som bör vara mellan lands- och stadsnäringsar, ser det ut, som om Modéer nu skulle vilja offra. Redan förut hade han börjat tumma något på skråtvånget. Emedan det var förenat med stora kostnader att få burskap som mästare, flyttade en del gesäller ut till landet. För att hindra detta anser Modéer, att varje utlärld gesäll skulle efter avlagt mästartepröv ha rätt att slå sig ned som mästare. Därigenom skulle hantverkarna bli bofasta på sina rätta platser, städerna.⁹²⁾ Detta var 1771. År 1796 uttalar han som sin åsikt, att handel och näringsar skola ha största möjliga frihet. Därigenom skola lagbrytare och lurendrejare försvinna, varjämte det är en fördel, att alla människor få tillfälle att så mycket som möjligt utveckla sina anlag.⁹³⁾ Däremot verkade t. ex. adelsståndets förmåner i motsatt riktning, ty de gjorde det obehövt för ståndet att genom egna förtjänster göra sig gällande i den sociala kampen, att i densamma göra den insats, vartill de annars varit tvungna. Då Modéer tror, att lurendrejarna skola försvinna för den större näringsfrihetens system, skymtar däri tidevarvets första tro på frihetens och upplysningens förmåga att omskapa människornas hjärtan. I påståendet ligger också en stor sanning. Just dessa näringslivet reglerande förordningar ingrepp mer än andra i privatlivets förhållanden, och att efter behag ordna dessa senare hade folket sedan sekler tillbaka ansett som sin obetingade rättighet, och varken staten eller kungl. förordningar hade med dem något som helst att skaffa. Men har staten ingen rätt att ingripa, så har ju medborgaren ingen moralisk skyldighet att lyda. Lydnad för lagen upphör att vara en moralisk plikt, och aktningen för lagens helgd har fått en svår knäck. Så resonerade bönderna, när konungen ville förgripa sig på deras heliga rätt att bränna brännvin, och följden blev ständiga brott mot brännvinsförordningarna. Men alldeles samma verkan har en alltför minutiös och i privatlivet för mycket ingripande näringslagstiftning. Den inbjuder till lagöverträdelse, medan rörelsefrihet på samma område bidrager till att minska antalet lurendrejare och lagbrytare. Om hur långt Modéer ansåg, att näringsfriheten borde få sträcka sig, har han ej yttrat sig.

Ämbetsmannarävsten.

Vi ha förut berört Modéers ställning till ämbetsmännen och kanske förundrat oss över hans hätska angrepp mot denna kår. Men sådan ovilja mot ämbetsmännen var just på den tiden mycket utbredd. Långt förut hade kampen mellan de ofrälse stånden och adeln börjat, och som de högre ämbetsmännen nästan alltid voro adelsmän, kom oviljan mot adel och ämbetsmän att tämligen sammanfalla. Ämbetsmännen utgjorde

det härskande elementet i de tre högre stånden under riksdagarna, och till yttermera visso hade de uteslutit bondeståndet från sekreta utskottet. Då ständerna hade högsta överinseendet över ämbetsmännen, blevo dessa sina egna redogörare, och under detta skydd hade allsköns oegentligheter inrotat sig. Under Gustaf III:s tid förmärktes flerstädes oro bland allmogen, som mångenstädes hade befogade skäl till missnöje. I Halland förekom det sålunda, att frälsebönderna hade kontrakt på livstidsstädja, som väl frälsemännen men ej bönderna kunde uppsäga.⁹⁴⁾ Oredan i penningväsendet lämnade dessutom ämbetsmännen tillfällen till allehanda underslev samt utkrävande av olagliga avgifter och arvodet. Bönderna, som ej voro lagkunniga, inbillade sig å sin sida ofta, att orättvisorna voro större än som verkligen var förhållandet. När alltså Modéer kommer med sina anklagelser mot ämbetsmännen, så endast instämmer han i den bland bönderna gängse misstron mot dem, och att denna misstro till stor del var befogad, visar oss resultatet av den av konungen kort efter statsvälningen 1772 företagna rävsten med dem.⁹⁵⁾

Kampen mot ämbetsmännen är endast ett led i kampen om adelsståndets privilegier. Enligt dessa hade endast adelsmän rätt att innehava privilegierad jord och ämbeten, vartill kom varjehanda andra förmåner. Väl måste adeln 1723 låta något pruta med sig, men i stort sett bibehölls förmånerna oförändrade. Under frihetstidens sista skede uppblössade ånyo striden om rätten att innehava ämbeten. Fredstiden och det ekonomiska uppsvinget hade i Sverige skapat en burgen medelklass. Genom att deltaga i det politiska livet hade denna klass ännu mera vunnit i betydelse både i sina egna och i allmänhetens ögon. Den kände sig tillbakasatt av adeln, då det gällde tillsättandet av ämbetena, och vid riksdagen 1771—1772 lågade ständsstriderna häftigare än någonsin. Slutligen tvangs adeln till medgivandet, att rätten till ämbeten skulle vara lika för alla, oberoende av börd eller stånd. Men så kom revolutionen emellan och räddade för tillfället ämbetena åt adeln. Den driftiga medelklassen var utesluten, vilket naturligtvis i sin mån inverkade på ämbetsmannakårens kvalitet.

Ett oskick, som i hög grad inverkade menligt för kåren, var den s. k. handeln med ämbetena. Även detta var ett arv från frihetstiden, då det ofta förekom, att personer till lön för politiska tjänster av det härskande partiet belönades med ett indräktigt ämbete, t. ex. då landshövdingen friherre von Lingen av ständerna fick rätt att erhålla det första län, han ville söka, och sedan avstå det igen genom ackord. Inom armén voro ackorden officiellt tillåtna. Officerarnas pensionsfråga var ännu ej ordnad och för en avskedstagande militär var ackordsumman ofta hans enda tillgång. Därför blevo också förbuden utan efterföljd. Den 30 juni

1793 utfärdade förmyndarregeringen en förordning att de för varje tjänstegrad bestämda ackordsummorna skulle minskas med 2 procent årligen, men innan förordningen hann träda i kraft stegrades ackordsummorna till högre belopp än någonsin, och reglementet var knappast utfärdat, innan tjänsteköp ånyo tillätos.⁹⁶⁾ Andra ämbeten, som under Gustaf III:s tid formligen såldes, voro prästsysslorna. År 1796, kort innan Gustaf IV Adolf skulle förklaras myndig, såldes en hel mängd militärtjänster, även högre, på formlig auktion och för omåttliga ackordsummor. Också anser Adlerbeth, att en bland den unge konungens största svårigheter var, att skickligheten bland ämbetsmännen icke allenast redan var sällsynt utan dagligen avtog. Att konungen bestämt nekade ackord över reglementet, hade inga omedelbara verkningar.⁹⁷⁾

Denna tjänstehandel var en kräftskada, som icke kunde undgå Modéers uppmärksamhet. I sällskapet skrifter lästes 1798 en artikel av en fingerad insändare, som låtsar sig vilja bevisa nyttan av dylika tjänsteköp. Dessa voro sålunda allmänt vedertagna både i Sverige och i utlandet, alltså nyttiga. När sällskapet ivrade mot dem och räknade dem bland de så kallade missbruken, så var detta felaktigt. Att tjänsteköpen voro nyttiga, hade visserligen ingen sökt bevisa, men detta ville insändaren åtaga sig. Beviset formar sig till en synnerligen amper kritik av sagda bruk. Det riktar sig särskilt mot militära tjänsters säljande, sannolikt emedan dessa köp voro de vanligaste.

För det första giva pengar mod. Mod är nödvändigt för alla ämbetsmän, särskilt militära. Alltså är det väl att endast rika personer kunna förvärva dylika tjänster. Rikemans barn äga av naturen en viss ädelhet i själen. Rikemans barn få en bättre uppfostran. Det kostar nämligen pengar att lära sig dansa, rida och voltigera, gå på spektakler, hålla musiklärare och franska språklärare. Modéer passar på tillfället att ge en snärt åt tidens ytliga salongsuppfostran, som tillmättes så stor betydelse.⁹⁸⁾ Att denna uppfostran delvis handhades av fattiga personer betydde inte så mycket, ty föräldrarna utgallrade rätt snart det opassande krämet ur ynglingens huvud, så att denne vid fjorton års ålder var en bättre ämbetsman än hans lärare någonsin kunnat bli. Rika ämbetsmän äro mindre frestade att ta mutor. Däremot hör man ofta att fattiga ämbetsmän — förmodligen mot ett pund smör eller dylikt — förfäktat bondens sak mot lag och rättvisa. I ett fall är hans kritik tydligt oriktig. Tjänsteköpen hindra att bonden och torparen, deras barn och barnbarn dragas ifrån jordbruket. I så fall vore alltså tjänsteköpen till nytta, ty det skulle onekligen vara till gagn för vårt näringsliv, om sonen stannade i faderns arbete, men då insändaren strax därefter anför skälet: Även den ringaste hantverkarens eller ämbetsmans hjärta skulle brista vid tanken på att hans son skulle bli bonde, så uttalar han

en sanning, som ännu i dag äger sin giltighet. Gamla ämbetsmän, som ej orka tjäna, sälja sina tjänster och få på så sätt sig själva och sina änkor försörjda. Den militäre ämbetsmannen är ofta redan vid 30 års ålder alldeles utsläpad, och då är det gott att även tidigt få slå sig till ro.

Modéer har ganska väl träffat oskickets svåraste följder. Ämbetsmannaaristokratien ruinerade sig genom tjänsteköpen, och de dåliga ekonomiska villkoren medförde lockelse till falsarier och benägenhet att skinna okunnigt folk. Genom att tjänstemännen när som helst fingo avstå tjänsten mot ackord, blev den ofta använd som belöning för politiska tjänster. Genom att fattiga men förtjänsta ämbetsmän undanträngdes, då de ej kunde betala ackordsummorna, sjönk ämbetsmannakåren i kvalitativt hänseende. Ävenledes bildade denna ämbets- och penningaristokrati ett starkt bålverk mot alla frihets- och jämlikhetsidéer, vilket Gustaf III nogsamtidigt fick erfara.

Kvinnans ställning i samhället.

Även kvinnoaksfrågan hade Modéer öga för. Det var svårigheten för de ogifta döttrarna till fattiga tjänstemän att försörja sig, som bildar hans utgångspunkt. Den kvinnliga statstjänaren var då ett okänt begrepp, och skråväsenförordningarna uteslöto omsorgsfullt kvinnorna från hantverket. Att börja med vill nu Modéer åt kvinnorna reservera hela skraddaryrket, inom vilket yrke framdeles inga manliga lärlingar skulle få antagas, men då han tror, att vi därigenom skulle få mera formfulländade kläder, hugger han betänkligt i sten. Även handel skulle kvinnan få idka. Apotekaresysslor anser han lämpliga och påpekar önskvärdheten för kvinnan att ha tillgång till kvinnliga läkare. Såsom gift skulle kvinnan få fortsätta sitt arbete.⁹⁹⁾

Man måste beundra den framsynthet Modéer här ådagalägger. De framställda önskemålen kunna i vår lagstiftningshistoria förknippas med årtalen 1846, 1859, 1864 och 1870.¹⁰⁰⁾ Tre fjärdedels sekel måste alltså förgå, innan hans här uttalade tankar kommo till heders. Kvinnans rätt att få deltaga i den sociala kampen vid mannens sida och att inom områden, som äro förenliga med hennes naturell, få försörja sig bäst hon kan utan hinder av inrotade fördomar, är klart uttalad. Med psykologisk skarpblick har Modéer framhävt det för den gifta kvinnans självkänsla högst betydelsefulla ekonomiska oberoendet av mannen, att båda äro på sitt vis fria och bindas vid varandra endast av ömsesidig sympati. Det är ett slag för kvinnans fri- och rättigheter, som länder Modéer till

evärdlig ära, på samma gång som det visar oss ett av upplysningstidevarvets ädlaste drag.

Samman med valet av levnadsbana kan jämväl omnämnas hans påminnelser om huru genom föräldrarnas fattigdom, rikedom eller stånd, barnen ofta kastas in på levnadsbanor, för vilka de sakna alla anlag.¹⁰¹⁾

Modéer och tryckfriheten.

För att kunna bedöma Modéers ställning till upplysningstidevarvets reformtankar är det nödvändigt att känna hans åsikter i den mycket omdebatterade tryckfrihetsfrågan. Frihetstiden hade från det karolinska enväldet fått i arv en sträng censur, som stod under kanslikollegii uppsikt. Endast »riktiga» åsikter i politik och moral finge utspridas. Frihetstidens första årtionden medförde häri ingen ändring, men dess fria statsförfattning uppammade ett släkte, som fordrade tryck- och tankefrihet. Sålunda utfärdades 1766 Sveriges första tryckfrihetsförordning, som till yttermera säkerhet förklarades äga all den fullkomliga trygghet, som en orubblig grundlag medförer. Revolutionen 1772 upphävde såväl denna som alla andra efter 1680 stiftade lagar, men Gustaf III ville gärna anses som en vän av frihet och upplysning, och trots rådets avstyrkande utfärdade han tryckfrihetsförordningen av 1774, som i stort sett var ett upplivande av den förra. Men i två punkter var skillnaden väsentlig. I tryckfrihetsförordningen 1774 heter det, att den, som offentliggör något som rör eller kväljer regeringsformen eller konungaförsäkran skulle straffas såsom för högmålsbrott, och under denna obestämda rubrik kunde nära nog allt klander av regeringen hänföras, vartill kom, att i dylika mål boktryckaren var lika ansvarig med författaren. Dessutom var den nya förordningen endast en administrativ stadga, som när som helst kunde ändras av konungen.¹⁰²⁾

Så länge tryckfriheten endast medförde beröm åt regeringen, fann sig konungen väl tillrätta med densamma. Men när efter 1778 års riksdag missnöjet med hans åtgärder började komma till synes i pressen, utblevo ej ändringarna. Den 6 maj 1780 förklarade konungen, att han med missnöje förnummit, att tryckfrihetsförordningen av 1774 blivit på flera-handa sätt missbrukad. Därför hade han beslutat att enligt Englands exempel ställa boktryckaren till ansvar för både sitt och författarens fel. Detta steg motiverade han därmed, att vad som gjorde en skrift straffbar vore ej, att den nedskreves utan att den trycktes och kring-spriddes. Då rådet skulle yttra sig om ändringen, fruktade Bielke, att hela pressen skulle komma att sjunka, om den ställdes under de okun-

niga boktryckarnas censur. Denna hans farhåga besannades också under de följande åren.¹⁰³⁾

Men boktryckarcensuren kunde ej hindra att regeringens åtgärder klandrades. Därför utfärdades den 3 maj 1785 ett tillägg till förordningen av 1780. Detta tillägg innehöll, att alla privilegier å dag- och veckoskrifter skulle, efter yttrande av kanslikollegium, av Kungl. Maj:t själv utfärdas, att i privilegiet skulle införas, vilka ämnen som finge i skriften behandlas, och det villkor, att privilegiet genast komme att indragas, så snart det missbrukades, och att till kontroll häröver varje nummer av skriften skulle i och för granskning överlämnas till kansli-kollegium, så snart det utkommit. Den mångbesjungna tryckfriheten var en saga blott.¹⁰³⁾

Men även baron Reuterholm, hertig Karls allrådande gunstling, ville gärna anses som en vän av frihet och upplysning, och under den första delen av förmyndarregeringen sökte han förverkliga tidevarvets filantropiska idéer.¹⁰⁴⁾ Den 11 juli 1792 utfärdades en ny skriv- och tryckfrihetsförordning. Var och en fick trycka, vad han ville, blott det ej vore smädligt mot det högsta väsendet, regeringssättet, moralen eller utrikes hov och makter eller den evangeliska läran och trosbekännelsen. Författaren hade endast att underteckna skriften med sitt kända namn. Folket skyndade att njuta av sin nya tryckfrihet, men denna blev ej lång. Kort före jul samma år utkom Thorilds »Handlingar rörande tryckfriheten», vars djärva satser föranledde åtal mot författaren och ett tillägg till tryckfrihetsförordningen, enligt vilket brott mot densamma skulle straffas enligt de tre första §§ i 1774 års tryckfrihetsförordning, varjämte boktryckarna, om regeringssättet angreps, skulle vara lika ansvariga med författarna. Censuren är ånyo lagd i boktryckarnas händer, och tryckfriheten är ett tomt ord. När Rosenstein år 1793 utgav sin avhandling om upplysningen, fördömde hertigen och Reuterholm boken på bara titeln utan att läsa den, och då professor Neikter för hertigen, såsom varande Uppsala akademis kansler, framlagt ett prospekt av sina föreläsningar i statistik, och däri förekommo longitud, latitud, geografi och ekonomi såsom nödvändiga för statskunskapen om ett land, fick han en skrapa, för att han blandat sig i ämnen, som ej hörde till hans vetenskap.¹⁰⁵⁾ Upplysning är för de nya frihetsmännen liktydigt med jakobinism, och som jakobinism ansågs och dömdes Rosensteins avhandling om upplysningen.

Sin ställning till frågan kan Modéer anses ha klarlagt genom att i sällskapets skrifter införa en från tyskan översatt artikel med rubriken:¹⁰⁶⁾ »Är något att befara vid fullkomlig tryckfrihet?» I denna betecknas censuren som en förolämpning mot ett ädelt tänkande folk och ett orättmätigt ingrepp i dess naturliga rättigheter. Att underkasta

tryckfriheten en censors inskränkande välde är att underkasta tankefriheten en enda mans förutfattade omdöme och sätta honom till ofelbar domare över vad som får skrivas i religion, vetenskap och regeringsangelägenheter. Tryckfriheten har lärt engelsmännen tänka över och bedöma sin statsförfattning, känna dess brister och förmåner. För att människan skall kunna utforska sanningen, behöver hon frihet att pröva skäl och motskal. Tryckfrihet anser Modéer såsom nödvändig för att människan skall kunna lära känna sina medborgerliga rättigheter och skyldigheter, samhällets ordning och behov. Och liksom han genom näringsarnas frihet trodde sig kunna utrota lurendrejarna, så tror han sig genom tryckfriheten bli kvitt smädeskrifterna. Tvång, anser han, håller endast hederligt folk tillbaka.¹⁰⁷⁾

Ej heller Gustaf IV Adolf var en vän av friare tänkesätt. Hans brev till konsistoriet i Greifswald antyder en önskan att få kyrkoläran och predikningarna befriade från förment påverkan av tidens filosofi. Det 1794 utfärdade förbudet mot att i tryck redogöra för den nya franska republikens och Förenta staternas författningar föranledde inställsamma lycksökare att såsom angrepp på religionen och konungadömet tolka alldeles oskyldiga uttryck, varigenom konungens ovilja mot de franska fri- och jämlikhetsidéerna än mer ökades. För att hindra dessas utbredning utfärdade konungen den 26 mars 1798 sitt förut omnämnda tillägg till tryckfrihetsförordningen, vilket hade till följd att Skrifter av sällskapet för medborgerliga kunskaper, Läsning för menige man m. fl. periodiska skrifter upphörde att utkomma. I synnerhet den första av dessa skrifter hade alltför tydligt framträtt som en förespråkare för utvidgad närings- och tryckfrihet och även i övrigt förfäktat upplysnings-tidevarvets idéer, vadan avslaget på boktryckarens ansökan att fortfarande få utgiva desamma på intet vis förvånar. Den senare skriften, som utgavs av samma sällskap eller rättare av Modéer, hade den 1 oktober 1796 börjat utkomma med ett häfte i månaden. Den avsåg endast att bibringa sina läsare kunskaper i geografi, naturkunnighet, hälsolära o. dyl. samt meddelade även sedelärande berättelser, men den befattade sig ej med politiska eller filosofiska spörsmål. Måhända har kannedomen om utgivarens frisinnaede åsikter varit den utslagsgivande faktorn, när det för regeringen gällde att avgöra frågan.

* *
*

Modéers arbete för förbättrad folkupplysning.

1. Kamp mot vidskepseln.

Såsom en upplysningens förkämpe uppträder Modéer bland annat då han ingriper mot oseden att stegla avrättade förbrytare. Att detta bruk, såsom avsett var, skulle kunna verka uppfostrande på släktet, anser han omöjligt, ty i så fall skulle helvetesmålningarna i kyrkorna för länge sedan gjort alla människor dygdigare. I stället bli de en anledning till uppkomsten av en mängd spökhistorier och motverka på så sätt den sanna upplysningen. Ur hygienisk synpunkt är steglandet skadligt genom att de kvarhängande kropparna förpesta luften i grannskapet. Modéer föreslår, att även förbrytare skulle få begravas, fastän icke på kyrkogården eller med prästerlig välsignelse. Mera vågar han då icke begära, ehuru han för egen del ej är nöjd därmed. Han förväntar, att förnuftsens välde över fördomarna skall medgiva även de dödsdömda en plats på kyrkogården.¹⁰⁸⁾

2. Upplysningens art.

Såsom ett barn av sin tid delade Modéer dennas uppfattning, att människorna genom förbättrad uppfostran skulle bli goda och dygdiga. Denna åsikt är ett hos honom ständigt återkommande tema. Och vad slags uppfostran? Jo, medborgerlig uppfostran, medborgerlig bildning, medborgerlig kunskap. Människan skall lära känna det samhälles lagar, inom vilket hon bor. Hon skall lära känna sina skyldigheter mot detta samhälle men även sina rättigheter därstädes. Modéer betonar även individens nära sammanhang med samhället. Att begå våld mot den enskilde är att begå våld mot samhället. Uppfostran skall därför icke sysselsätta sig enbart med glosor och årtal utan söka bibringa människorna känsla för individens rätt.¹⁰⁹⁾ Denna kunskap är nödvändig för alla, ej blott för några få. Samhället fordrar medverkan av samtliga sina medlemmar, när det gäller att stifta nya lagar eller att bevilja skatter. Är den utslagsgivande massan okunnig, blir den endast ett medel för politiska lycksökare att uppnå sina egna egoistiska syften, och följden blir, att statsskicket utsättes för ideliga omkastningar och vinner icke stadga. I likhet med P. Kölmark m. fl.¹¹⁰⁾ tillbakavisar Modéer det då ej ovanliga tänkesättet, att massornas upplysning skulle leda till oro och missnöje. I ett fall anser han detta senare möjligt, nämligen om de finna sig lida orätt eller ha lidit orätt. Är denna deras uppfattning felaktig, behövs mera djupgående upplysning. Är den riktig, må man ej förundra sig, om den förfördelade strävar att vinna ändring och rättelse.¹¹¹⁾

3. Hur skall denna kunskap bibringas allmänheten?

Det gäller då att besvara denna fråga. Den är av Sällskapet för medborgerliga kunskaper uppställd till besvarande. För sitt svar erhöi ekonomie adjunkten vid akademien i Uppsala, A. G. Barchæus, första pris, vadan hans inlägg i frågan i stort sett måste anses innehålla uppslag, som Modéer gillade. Såsom medel att vinna det önskade resultatet framhåller Barchæus spridning av böcker. Men för att detta medel skall ha åsyftad verkan, måste folket kunna läsa innantill. Färdighet i innanläsning måste alltså bibringas allmänheten, och denna färdighet skall vara så uppdriven, att själva läsningen icke blir mödosam. Men läsning ger människan något att tänka på, och därmed följer behovet att kunna i skrift uttrycka dessa sina tankar. Hon bör alltså även lära sig skriva. Vad skall läsas? Barchæus har antagligen haft i tankarna anskaffandet av en nationell folkläsebok. »Boken», skriver han, »bör vara fri från allt gräl och ingiva själen ett vördnadsfullt bifall till sanningar, dem hon finner hava den högsta visheten till deras upphov. Den bör korteligen innehålla de dyrbara sanningar, som ådagalägga samhällsinrättningens nytta för vårt släkte». Dessutom kunde den innehålla korta underättelser om andra länders samhällsskick.

För att bibringa allmogen dessa färdigheter behövs det lärare, och för att duga till lärare behövs det utbildning för detta kall. Därför bör ingen få antagas till lärare, som icke åtnjutit undervisning av kunniga personer samt blivit behörigen prövad och godkänd. För att meddela sådan undervisning böra vi skaffa oss särskilda lärarebildningsanstalter, i likhet med vad Danmark och Preussen gjort. Inrättandet av dylika anser Barchæus vara en utomordentligt nyttig användning av allmänna medel.¹¹²⁾

4. Folkskolefrågans läge.

Frågan om inrättandet av seminarier för utbildandet av lärare var icke ny. År 1764 hade kyrkoherden i Qviinge, M. D. Güllich, till domkapitlet i Lund inlämnat förslag om inrättandet av dylika anstalter, men detta blev icke av domkapitlet upptaget till behandling, enär det ansågs ligga utanför dess befogenhet att bestämma därom.¹¹³⁾ Men det var ej nog med att utbildade lärare anskaffades; även folkskolor behövdes. Frihetstiden hade nog strävat att förbättra folkundervisningen, men de ständiga partistriderna förlamade dess krafter. Det enda synbara resultatet blev att Kungl. Maj:t den 19 februari 1768 utfärdade ett cirkulär till konsistorier och landshövdingeämbeten att inkomma med förslag till ett förbättrat skolväsen för landsbygden. Av de i följd härav insända utlåtandena är det endast ett, det av landshövding Adlerfelt, som fordrar undervisning i skrivning och räkning.¹¹⁴⁾ Allmogen själv trycktes av

tunga skatter och ansåg sig icke ha råd till nya utgifter för skolor. Somliga präster saknade ävenledes intresse därför. Konung Gustaf III var mån om att få gälla som målsman för upplysningstidevarvets strävanden men saknade förståelse och intresse för allmogens undervisning. Vid riksdagen 1778 uppdrog prästeståndet åt ecklesiastika utskottet att utarbete ett förslag till undervisningens ordnande på landet. Detta förslag gjorde sedan ståndet till sitt. Det fastslår bland annat följande. Till lärare borde användas ringa, enfaldiga men gudfruktiga personer, vilkas nedsatta kroppsstyrka hindrade dem att deltaga i lantmannagöromålen. De skulle dock först prövas av församlingens pastor, som borde underätta dem om stavningssättet och den rätta undervisningsmetoden. Barnen skulle i skolan inhämta Luthers lilla katekes med hustavlan, Athanasii symbolum, Svebilii förklaring till katekesen samt färdighet att väl läsa innantill. Förslaget har alltså synnerligen små anspråk och utesluter alldeles undervisning i skrivning och räkning. Men tidsförhållandena voro icke gynnsamma för genomförandet av reformer, som fordrade ekonomiska uppoffringar, och därför sökte ståndet att anpassa kraven så att förslaget även under dåvarande förhållanden skulle kunna genomföras. Förslaget har också sina förtjänster och betecknar ett icke obetydligt framsteg. Det fordrar sålunda dels allmän skolplikt, dels kostnadsfri undervisning åt fattiga barn. Vidare begär det av lärarna en viss kompetens före anställandet, även om de föreslagna åtgärderna för att utröna, huruvida denna kompetens också förefanns, äro av ringa värde.

Den 29 januari 1779 framlades förslaget för Kungl. Maj:t. Konungen inhämtade riksrådet Höpkens yttrande däröver. Höpken ansåg, att förslaget endast skulle leda till allmogens oppression, gynna prästernas lättja och öka deras auktoritet. Ej heller kunde Höpken förstå, huru personer, som själva saknade uppfostran, skulle kunna uppfostra andra. — Hans utlåtande var därför avstyrkande. Kungl. Maj:t gillade de av Höpken anförda skälen och avtog förslaget.¹¹⁵⁾ Därmed var folkskolefrågan för mer än tjugo år framåt överlämnad åt det privata initiativet.

5. Modéers skolordningsförslag.

Bland de föreningar, som arbetade för genomförandet av en förbättrad undervisning åt allmogens barn, var även Sällskapet för medborgerliga kunskaper. Dess sekreterare, Adolf Modéer, framlade 1794 sitt »Utkast till reglor för sockenskolor».¹¹⁶⁾ Två år senare utgav samma författare sin »Anledning för sockenskolmästare till deras angelägna sysslas berömliga förvaltande». I dessa båda skrifter har Modéer framlagt sitt folkskoleprogram.

Enligt den förra av dessa skrifter tänker sig Modéer skolan såsom

flyttande; enligt den senare anses detta lämpligt i »vidlyftiga» socknar. Modéer har säkerligen underskattat betydelsen av fasta skolor, ty i annat fall skulle man väl ha funnit något uttryck hos honom, som antydde dessas fördelar. Läraren skall infinna sig i vardera roten i den ordning, som kyrkoherden och sockenmännen bestämma. Läsåret delas i två terminer: oktober—december; januari—mars. April—september äro frimånader. Men under juni skall läraren företaga en tur till rotarna och upphöra läxor samt giva nya till följande termins början. Under denna tid skall han jämväl lämna undervisning i lanthushållning. Anordningen med ferieläxorna är säkerligen mestadels ett efterliknande av praxis på andra håll. Hans och andras obekantskap med barnanaturen har kommit dem att överskatta barnets förmåga av självständigt arbete på detta kunskapsstadium. Till utrönande av såväl lärarens som barnens flit skulle varje år vid slutet av mars månad anställas förhör i närvaro av kyrkoherden och sockenmännen, föreskriver Modéer. Detta förhör tillägger han stor betydelse. Över detsamma skulle föras ett kort protokoll, som borde jämföras med det följande årets. En förtjänst hos förslaget är dess fordran på att barnen icke skola få begynna skolgången under pågående termin, samt att de ej få vara under sex år vid inträdet i skolan.

Jämfört med prästeståndets förslag av år 1778 företer Modéers ett stort framsteg. Prästeståndet ansåg det vara tillräckligt, att barnen lärde sig katekesen utantill och att dem bibringades färdighet i innanläsning. Dock bör märkas, att prästeståndet uttryckligen betonade, att det ansåg sitt förslag vara ett provisorium, varmed det nöjde sig, tills bättre tider kommo. Modéer fordrar undervisning i skrivning, i räkning (de fyra räknasätten i hela tal med hushållsbokföring) samt i lanthushållning, sedelära, historia och geografi till det omfång, som tiden medgiver. Införandet av lanthushållning på schemat visar en strävan att göra undervisningen direkt nyttig, en strävan, som dels låg i tidsandan, dels starkt betonades av filantropisterna.¹¹⁷⁾

6. Lärarens avlöning.

Till lärarens avlöande föreslår Modéer, att socknen skulle uppföra ett boställe mitt i församlingen. Detta skulle byggas enligt det förslag till lantmannabyggnad, som Sällskapet förut infört i sin hushållningsjournal.¹¹⁸⁾ Huset var avsett för ett fjärdedels hemman. Läraren bleve alltså jämbördig med storbönderna vad bostadsförmåner beträffar. Dessutom skulle bönderna bestå honom 2 $\frac{1}{2}$ tunnor korn och lika mycket råg, 2 fjärdingar ärter, 4 lispund torrt kött, 1 lispund av vardera fläsk, smör och salt, 5 mark ost och 6 marker humle samt bete och foder för 1 ko och 4 får. Är han gift, erhåller han dubbelt av nämnda »mat-

persedlar». Hustrun är skyldig att mot ersättning undervisa flickorna i de sysslor, som tillkomma dem, och som barnens föräldrar anse önskliga. Under den tid, läraren undervisar, skall han ha fritt underhåll. För varje barn, han undervisar, skall han ha fyra skilling om våren och fyra om hösten; av mindre bemedlade skulle han dock erhålla endast hälften så mycket, av fattiga ingenting. Två gånger om året skulle dessutom upptagas kollekt för hans räkning. Barn från angränsande socknar äga deltaga i undervisningen, och skola deras föräldrar i så fall överenskomma med läraren om ersättning därför. Detta skulle ävenledes vara fallet, om någon ville ha sina barn undervisade under ferierna. Såsom lämpliga bisysslor förordar Modéer snickeri, förfärdigandet av laggkäril och jordbruksredskap, metall- och måleriarbeten samt trädgårds- och biskötsel. Han kan ävenledes företaga smärre uppodlingar eller biträda med räkne- och skrivgöromål. En mindre handel skulle kunna gagna både honom och socknen.

Det förslag till avlöning, som Modéer väcker, är inte nytt. Naturaförmånerna skulle sålunda komma att utgå efter hemmantal eller någon tjänligare grund och utgöras av socknen. Kommunalprincipen följes alltså. Att göra lärarens inkomster beroende av föräldrarnas ekonomiska villkor måste däremot anses vara förkastligt. Med eller utan skäl måste detta bli orsak till misstroende och stridigheter mellan lärare och föräldrar, och detta skulle i synnerhet bli fallet på en tid, då allmogen mindre än i våra dagar lärt sig inse behovet av undervisning och då den sålunda var ovillig att erlagga nämnda avgifter. En lyckligare lösning hade Fredrik II funnit, då han, som jämväl bibehållit sättet att låta lärarens lön delvis utgå genom bidrag för varje barn, låter socknen eller kyrkokassan erlagga avgiften för sådana, vilkas föräldrar ej voro i stånd att erlagga densamma, »så att läraren måtte såväl fattigas som rikas barn med samma flit undervisa». Såsom en svaghet måste jämväl anses, att läraren skulle vara så beroende av annan arbetsförtjänst. Men att läraren skulle ha så stor lön att den enbart gav honom en anständig bärning, den tanken var tiden främmande.

7. Ordning och tukt.

Såsom en mild och god fader skall läraren genom vänliga föreställningar söka leda barnen. Genom saktmod och lämpa vinner läraren mången gång, vad han icke förmår åstadkomma med hårdhet. Modéer varnar för den senare, som snarare förhärdar.

Låter barnet icke rätta sig genom varningar, skola strängare straffarter tillgripas. Bland dessa anför Modéer det för vissa förseelser pedagogiskt riktiga medlet att hindra barnen att under fristunderna vara

tillsamman med sina kamrater samt det mera ömtåliga att stå i skamvrån och skämmas. Innan strängare medel tillgripas, skola flera varningar och därefter några »vanhedningsstraff» ha försökts och visat sig fruktlösa. Dessa skola utgöra de egentliga medlen till tuktens upprätthållande. Modéer förbiser nog, att t. ex. vid förseelser, vilka äro såsom sådana även för barnen fullkomligt uppenbara, varningar äro meningslösa och ur pedagogisk synpunkt förkastliga. Och vanhedningsstraffen kunna lätt, om de för ofta upprepas, upphöra att vara »vanhedningstillställningar» för att i stället på barnen utöva en verkan motsatt den därmed avsedda. Farhågan för att detta senare skall bli fallet, är så mycket större, som det här är fråga om barn på den nuvarande småskolans stadium, även om några av dem voro äldre till åren.

Till de strängare straffen räknar så Modéer förlust av frukost, inestängande på en halv timme eller mera i ett obehagligt rum samt att en eller flera timmar förvisas ur skolan. Samtliga dessa straffarter äro vår tids folkskola främmande. Hunger och arrest äro ur hälsosynpunkt förkastliga och verka dessutom barbariska. Tillgripes arrest under pågående lästid, berövar den liksom förvisningen ur skolan barnen deras tillfällen att deltaga i undervisningen, och det senare tuktmedlet räknas av många icke som ett straff utan som en förmån. Båda slagen straff äro därför, och detta med rätta, bannlysta ur våra småbarnsskolor.

Låter sig barnet ändock ej rätta, ävensom då större förseelser begås, må den hårda skolagan tillgripas. Modéers bestämmelse »att vissa slag skola givas efter sakens beskaffenhet», verkar vedergällning och tilltalar icke, men såsom en sann tuktomästare framträder han, då han fordrar, »att skolemästaren för allting bör akta sig för att märka någon den minsta arghet utan tvärtom beklaga, att den felande själv vållat ett sådant beklagande med sig. För dess mera ordnings skull och för att giva dess mera vikt åt en sådan aga, bör den ske i en eller två godemäns övervaro». Modéer har sålunda framhållit vikten av att den rätta andan är rådande vid agans utdelande, på samma gång som tillvägagångssättet vid tillfället visar, att han ville ha den inskränkt till enstaka fall. Medför ej heller agan åsyftad verkan, tillgripes förvisning från skolan att gälla för längre eller kortare tid. Detta slags straff, användbart vid högre läroanstalter, blir däremot av tvivelaktigt värde i folkskolan, där barnen kanske ingenting högre önska än att bli skolan kvitt. Detta var så mycket mer fallet på en tid, då inga korrektionsanstalter funnos att tillgå.

Modéer ger belöningen ett framstående rum, då det gäller skoltuktens upprätthållande. En flitig lärjunge bör omtalas och berömmas samt vid de anställda förhören erhålla ett högre rum bland sina medlärjungar. Ävenledes vill Modéer, att barnen i skolrummet skola erhålla platser

efter framsteg; de minst kunniga böra sitta nederst. Vådan av beröm har Modéer ej insett. Bättre beskaffad är det slags belöning, som Sällskapet för medborgerliga kunskaper utlovade, och som skulle utgå i form av någon nyttig bok eller dylikt till de barn, som vid förberörda förhör utmärkt sig mindre genom färdighet i utanläsning än genom visad flit och eftertanke.

Den hårda tukt, som var vanlig på den tiden, och som gjorde skolan till ett sannskyldigt pinorum för barnen, är bannlyst i Modéers skolordning. Detta var nog också behövt. Ännu låg mycken råhet kvar i tiden, och lärarnas utbildning för sitt kall var oftast mycket bristfällig. Modéer räknar i stället med skam- och frihetsstraffen, av vilka särskilt de förra voro av filantropisterna mycket använda. Ett drag av tidevarvets dygdedyrkan framskymtar i hans ordande om den belöning, skolemästaren njuter, då han vet sig göra sin plikt, och då han ser sina lärjungar växa upp till nyttiga och hedervärda samhällsmedlemmar. Och detta slag av belöning kommer även alla flitiga och ordentliga barn till godo. Ävenledes bör läraren vid alla tjänliga tillfällen inskräpa hos barnen, att ingen är lyckligare än en flitig, förståndig och gudfruktig lantman. Han bör alltså vädja till deras förstånd, ett förslag, som ävenledes ådagalägger ringa bekantskap med barnets natur.

8. *Undervisningen i allmänhet.*

Modéer anser lämpligast, att varje avdelning undervisas för sig. Övre avdelningen läser sålunda kl. 7—9 och 2—4; nedre kl. 9—11 och 1—2.

All undervisning bör ske med saktmod och lämpa. Att det är varje människas skyldighet att alltid göra det som är rätt och gott, att däri består människans sanna lycka och fördel, och att hon då alltid kan känna sig fri och glad, detta bör läraren ständigt söka inpränta hos barnen.

Läraren skall jämväl vaka över lärjungarnas snygghet. Därför bör han varje morgon efterse, att ingenting brister därvidlag, samt i avseende därpå meddela goda råd och föreställningar. Barnen förmanas till otvungen sedighet och anständighet, flit och uppmärksamhet — allt egenskaper, vilka medföra de största fördelar. Modéers alltför stora benägenhet att hoppas på verkan av förmaningar och förnufts-skäl torde vara ett utslag av tidevarvets tro på särskilt den moraliska uppfostrans undergörande verkningar; men Modéer förbiser, att det här är fråga om barn på ett ålders- och kunskapsstadium, inom vilket de äro föga mottagliga för varningar och förnufts-skäl. Detta förbiseende låter åtminstone delvis förklara sig av att Modéer icke själv ägnade sig åt lärarekallet.

9. Bön och kristendomsundervisning.

Varje dag börjas med en kort bön till Gud, som är den mest fullkomliga, vise och barmhärtige. Vid denna bön är den anda, som därvid är rådande, av största betydelse. I överensstämmelse härmed böra namnen Gud, Frälsare och Helige Ande icke nämnas när och var som helst; när de uttalas, bör det ske med en andäktig bugning. Före bönen sjunga barnen, utan att skrika, en psalmvers eller två, varefter de läsa Fader vår, två eller tre böner och välsignelsen.

Efter bönen förekommer bibelläsning. Endast två eller tre verser läsas, vilka därefter förklaras av läraren. Att därvid Modéer ansåg det viktigaste momentet vara det sedelärande och delvis det evangeliska, icke det dogmatiska synes framgå av hans förslag till bibelläsningstexter. Dessa böra väljas ur 1 Mosebok, Davids psalmer (dock ej ur botpsalmerna), Salomos ordspråk, Syraks bok och evangelierna.

Vad katekesundervisningen angår, betecknar Modéers förslag ett stort steg framåt. Över huvud taget hade man ej kommit längre än till utanläsning av Luthers katekes med förklaring. Sålunda fordrar prästeståndets förut omnämnda projekt angående undervisningen på landsbygden, att barnen, så framt de icke av naturlig tröghet besväras, böra kunna Luthers katekes, allra senast då de fyllt nio år, och Svebilii förklaring då de fyllt tolv. Denna fordran jämte ståndets önskan, att läraren skall bibringa barnen ett enfaldigt ordaförstånd av det lästa, pekar icke på en utan på två brister i katekesundervisningen: dels ansågs alltfört katekesens utanläsning vara det viktigaste momentet i undervisningen, dels uraktlåto lärarna att bibringa barnen förståelse av det lästa. Denna utanläsning vill Modéer ha inskränkt till att gälla budorden, salighetsläran och nödiga böner, vilka de läras att såväl förstå som läsa utantill. All annan utanläsning förkastas. I stället skola barnen läras att lägga innehållet på minnet, så att de kunna både berätta och svara på av läraren framställda frågor. Vid undervisningen följer läraren Luthers lilla katekes med förklaring, vilken han under samtal bibringar barnen, alltså en hypermodern tanke angående sättet för kristendomskunskapens meddelande.

För att få en inblick i Modéers ställning till undervisningen i kristendom och jämväl i andra ämnen måste man granska hans för barnaundervisningen utgivna läroböcker. Det är först under de allra sista åren av sitt liv, som Modéer ägnar sig åt sådanas författande. År 1796 utkom »Försök till lärobok uti de första begreppen av nödig kunskap». Såsom utgivare står Sällskapet för medborgerliga kunskaper, och som författare nämnes A. Larsson, under vilken signatur Modéer döljer sig. Under samma signatur utgav han 1797 »Lärobok Nr. 1, särdeles för

allmogens barn, som begynna att läsa», samt 1798 »Lärobok Nr. 2, särdeles för allmogens barn, som gjort de första framstegen i läsning».

Av dessa läroböcker är det, såsom av titeln framgår, lärobok Nr. 1, som först bör komma till användning. I enlighet med de av Modéer framlagda riktlinjerna för undervisning i kristendomskunskap skiljer den sig högst väsentligt från andra dåtida nybörjarböcker. Vi taga t. ex. »Barnabok» utgiven av J. Möller, kyrkoherde i Västerhaninge, sedermera biskop i Visby. Denna bok var mycket använd och utgick i många upplagor. Efter alfabeten i olika stilarter och de nödvändiga stavningsexemplen kommer så text till läsövning. Denna text utgöres av bibel- och tänkespråk (sid. 6—8); kommer så Herrens bön, textorden till trons artiklar, budorden med sin avslutning samt instiftelseorden till sakramenten. Därefter följa några bords-, morgon- och aftonböner. På sidan 17 börjar så den egentliga kristendomskursen, uppställd i frågor och svar.¹¹⁹⁾

»1. Vad är du, mitt barn? — En människa. 2. Huru vet du det? — Derav att jag har kropp och en odödelig själ. 5. Av vem har du fått kropp och själ? — Av Gud. 6. Har du då en Gud? — Ja. 7. Vad är Gud? — En Ande. 9. Hurudan Ande är Gud? — Han är evig, allsmäktig, allvetande, allvis» o. s. v.

På samma sätt fortsättes med en kristendomskurs på 127 frågor, varefter kursen avslutas med en samling bibelspråk och psalmverser. En liknande uppställning har den av sällskapet Pro fide et christianismo utgivna »Kronprinsens A. B. C. bok». Efter de inledande läseexemplen kommer en kristendomskurs, som börjar: 1. Vad är du? — En människa. 2. Vem har skapat dig? — Gud har skapat mig. 41—59 Guds egenskaper. — Sammanlagt 191 frågor.¹²¹⁾

Samma uppställning har Godenius »Barnafrågor». Den börjar: 1. Vad är Gud. 2. Är det mer än en gud? 3. Huru många personer äro i Gudomen? 9. Vad är Gud Faders Personliga kännemärken? — At han haver fött Sonen. 10. Vad är Guds Sons Personliga kännemärken? — At han är född av fadrenom, och haver i tiden antagit Mandomen. — O. s. v., sammanlagt 272 frågor jämte ett tillägg om 55 spörsmål.¹²¹⁾

I sina utgivna läroböcker har Modéer brutit med denna princip. I ingen av dem ingår en särskild katekeskurs. Även texten till de förberedande innanläsningsövningarna är skiljaktig från andra ABC-böckers. Den är icke av religiöst innehåll, vilket måste anses vara en förtjänst, ty dels är det svårt att vid de förberedande läsövningarna bibehålla den fläkt av religiös stämning, som bör vara rådande, då dylika texter behandlas, dels är barnens sinne för religiösa frågor föga utvecklade, vadan de lätt finna de i och för sig ointressanta läsövningarna ännu mera tråkiga.

I sin lärobok Nr. 1 har Modéer bifogat ett »Kort utdrag af bibliska historien». Det upptager sidorna 23—30. Lika litet som katekesen är detta utdrag avsett för utläsning annorlunda än att innehållet bör kunna berättas av lärjungen. Huvudsaken är, att barnen förstå, vad de läsa, och därför skall läraren för dem förklara innehållet. För att kunna åstadkomma ett tillräckligt kortfattat utdrag har emellertid Modéer måst bringa ett stort offer: han har nödgats frågå den bibliska texten.

I sin framställning omnämner Modéer först, att Gud skapat världen fager och praktfull, givit både mannen och kvinnan en skön kropp och en förståndig själ samt infört dem uti en ljuvlig lustgård, Eden. Så kommer syndafallet. Märkligt är att Modéer fullständigt utesluter den roll, ormen spelar däri enligt bibelns text. Bland alla träd i lustgården var det ett som var skadligt för människan, och som Gud därför varnat henne för att äta av. Men Adam och Eva missbrukade sin fria »Wilja» (apostroferat av Modéer) som var den största av människans medskapade härligheter. De åto av trädet och förlorade sin goda natur, och fördärvet fortplantades genom födseln på barnen. På grund av den tilltagande ondskan måste Gud straffa människorna med syndafloden. Därefter följer ett stycke om Abrahams utväljande. För flera av hans efterkommande uppenbarade sig Gud, och de undervisade sedan andra folk om »huru de rätteligen borde leva». Åtskilliga av dem ha skrivit de heliga skrifter, som nu kallas gamla testamentet. Det undervisande momentet är genomgående i hela framställningen. Sålunda heter det om Abrahams efterkommande: »En del av dem behagade Gud, och han tog dem till sitt egendomsfolk och gav dem det genom ymnig fruktbarhet välsignade landet Kanaan.» Ännu tydligare har Modéer uttryckt växel-förhållandet mellan det religiösa tillståndet och folkets läge i övrigt i de ord, varmed han avslutar framställningen av judafolkets gammaltestamentliga historia: »Sålänge nämnda folk trodde på Gud och tillbådo honom, gick det alltid lyckeligen och väl. Men så ofta laster och av-gudadyrkan fingo taga överhand, gick det Juda och Israels folk olyckligt; de blevo bekrigade, undertryckte och fångne, men åter lyckliga, så snart de omvände sig till Gud.»

I framställningen av nya testamentet ännu mer än i fråga om gamla testamentet faller det i ögonen, i huru hög grad framställningen kommit att bli lidande på grund av Modéers brist på sinne för det associativa momentet i ordval och framställningssätt. Så t. ex. berättar Modéer om Jesu barndom och ungdom: »Jesus växte till och blev högeligen älskad av alla. Han var ock redan mera förståndig och godhjärtad än alla andra barn, utan allt egensinne, stilla, artig och lärde gärna. Då han var tolv år gammal, gjorde hans föräldrar med honom en resa till Judeens huvudstad, Jerusalem. Där gick han in i templet, hörde och

frågade lärarna om Gud. Var och en förundrade sig över hans skickliga frågor och tal, även som över hans stadgade uppförande. Sedan han med sina föräldrar till deras hemvist återkommit, hjälpte han sin fader i timmermanshantverket och förtjänade därmed så mycket, han behövde till nödige kläder och föda.» Genom Modéers sätt att berätta har det hela sjunkit ner till ett vardaglighetens plan, där biföreställningarna skymma undan det centrala. Man jämföre t. ex. Lukas-evangeliets ord: »Och Jesus växte till i visdom och ålder och nåd för Gud och människor.»

Vid framställningen av Jesu offentliga verksamhet är det likaledes det sedelärande momentet, som dominerar. Jesus är den store undervisaren, som förmanar människorna att älska, råda och hjälpa varandra, att icke tillfoga varandra lidanden, att var måttliga i mat och dryck, att vara »flitiga i alla ganeliga göromål». De böra ha förtroende till Gud, då allt, som han bjuder dem göra, är dem nyttigt. Följa de hans bud, komma de till Gud och alla saliga i himmelen och få där njuta en evig glädje, men annars bli de olycksaliga. (Jfr framställningen av Israels historia.)

Men de flesta människorna tyckte mera om att leva i vällust än i måttlighet samt föredrogo högmodet och girigheten, som kom dem att förtrycka och öva prejeri. För alla dessa var sanningen bitter, och de beslöto att röja honom ur vägen, vilket skedde med tillhjälp av falska vittnen. Detta är framställningen av Jesu död. Då Modéer sålunda fullständigt förbiser den historiska och sociala miljö, i vilken dramat utspelades, blir hans framställning av förloppet och dess orsaker ganska bristfällig.

I en tid, då utläsning, hur mekaniskt och tanklöst den än bedrevs, ansågs vara ett oskiljaktigt moment vid all katekesundervisning, har Modéer uppträtt såsom förkämpe för ett helt annat slag av undervisning. Han har framhållit, att utläsning här mindre än i något annat ämne är på sin plats. I enlighet med den tankeriktning, som behärskade hans tidevarv, har han framhållit nödvändigheten av att vid undervisningen inskräpa sedliga lärdomar, ej minst arbetsamhet. Han har blick för rättfärdighetskravet, men att även känslolivet bör fostras, har han ej så skarpt betonat. Vad Modéer sålunda gör gällande i fråga om undervisningen i katekes, det vill han även ha fram vid undervisningen i biblisk historia. Ej heller här får mekanisk utläsning förekomma. Dock är det tvivelaktigt, huruvida hans reformer beteckna något större framsteg. Hans egen framställning blir en utan liv och rörelse given sammanfattning av judafolkets och Jesu historia. Bärarna av de stora religiösa reformationstankarna, en Amos, en Esaias, en Jeremias ha icke funnit något rum i hans framställning, och även om han icke kunnat undgå att nämna Jesu namn, se vi denne icke vara den centrala per-

sonligheten i ett händelseförlopp eller i en typisk situation. Men vad är biblisk historieundervisningen utan personligheterna? Modéer vill icke, att den av honom föreslagna kursen skall läras utantill. Men vad är därmed vunnet? Läst innantill eller utantill blir det hela, att döma av Modéers sätt att berätta, icke biblisk historia utan på sin höjd någonting, som påminner om historia.

10. Innanläsning.

I »Anledning för sockenskolmästare» har Modéer meddelat några korta anvisningar angående undervisningen i innanläsning. Då ett stycke skall läsas, bör läraren först föreläsa detsamma, varvid lärjungen har att följa efter i boken och giva noga akt på lärarens uttal och betoning. Lärjungen skall läsa med lagom hög röst och lägga sig vinn om en riktig betoning. Han skall läsa så långsamt, att tanken kan följa med ordens och meningens innehåll. Detta senare blir så mycket lättare, om lärjungen vänjes att iakttaga skiljetecknen.

Till tjänst vid den första undervisningen i läsning utgav Modéer sin lärobok Nr. 1. Den är på titelbladet försedd med den talande devisen: »Man bemödar sig att förbättra Åkerbruket, att förädla Boskapsaveln; — men! Människjan...?» Andra sidan i boken upptages av några »erindringar för skolemästaren angående bokstävernas ljud». Där meddelas först skillnaden mellan självljudande och medljudande bokstäver, varefter följa några för läraren avsedda regler för bokstävernas uttal, vilka regler delvis äro ordagrant lika med de i J. Möllers »Barnabok» meddelade.

I tvenne avseenden skiljer sig Modéers bok från såväl den sistnämnda som »Kronprinsens ABC bok». Den senare, illustrerade upplagan börjar sålunda med en teckning av en gosse, hållande i handen tre sädesax, samt i bakgrunden en man, som mejar säd. Till vänster och höger om denna teckning står stora och lilla a med tysk respektive latinsk stil. Under bilden står versen: »Prins! Uppfyll Sveriges hopp, gack att med framgång skära. De Ax som prydt vår nord med skörd av Vasars ära». För bokstaven b följer på liknande sätt en bikupa med versen: »Du känna bör det fält, som vishets frukter bär. Drag, likt det trevna Bi, vad sundast finnes där». Verserna äro huvudsakligen av moraliserande innehåll men icke avsedda för de första läsövningarna. På samma sätt fortsattes sedan hela alfabetet igenom. Den lille discipeln på sex à sju år måste alltså på en gång göra sig förtrogen med såväl tysk som latinsk stil, och därtill infördes på en gång såväl stora som lilla alfabetet. Till hjälp står visserligen teckningarna, men dessa funnos endast i den illustrerade upplagan, och denna betingade ett pris, som hindrade dess spridning. En förtjänst är, att den gör lärjungen bekant med vissa be-

grepp, vilka dock äro delvis mycket illa valda, t. ex. cirkel, grav, påfågel, ympning, Xenofon. Samma fel återkommer i Möllers bok. På tredje sidan infördes först lilla och stora alfabetet med tysk, därefter samma alfabet med latinsk stil. Lärjungen är förstas oförhindrad att lära sig ett alfabet åt gången.

I båda de anförda böckerna äro bokstäverna införda i alfabetisk ordning. Modéer har valt en annan väg. För att underlätta bokstävernas inlärande har han börjat med en av de till sin form enklaste, c, varefter de införas i den ordning de förete likhet med varandra.¹²²⁾ Sålunda kommer e efter c, efter e följa bokstäverna a, å, ä, sedan q, g, o, ö, p o. s. v. Till ytterligare hjälp för lärjungen skall läraren både »särskilt och jämförelsevis söka förklara bokstävernas daning eller form, t. ex. bokstaven e är ett till venster liksom krökt streck eller såsom en litet krokryggig gubbe med ett gap eller näbb ovan till. Bokstaven e är alldeles lik c undantagandes att berörda näbb är slutet till en ögla eller snedruta». Läraren skall själv söka utfinna flera dylika liknelser. Metoden påminner alltså om den av Wetsel använda.¹²³⁾ Sedan Modéer efter denna princip genomgått hela alfabetet, komma först vokalerna för sig, sedan konsonanterna. Först därefter komma bokstäverna i alfabetisk ordning. På samma sida har Modéer infört jämväl stora alfabetet i två olika stilarter. Dock lämnar Modéers bok det öppet för läraren att efter inlärandet av det lilla alfabetet övergå till stavningen, vilket nog också varit Modéers mening. I motsats till vad förhållandet är i de båda förut omnämnda böckerna förekommo nämligen endast små bokstäver i de första stavningsexemplen. Ännu lättare hade ju läsningen ställt sig för nybörjaren, om Modéer i stället för tyska använt latinska bokstäver, men det bör ihågkommas, att dessa senare på Modéers tid användes i mycket liten utsträckning. Modéer har dock fördelat svårigheten och tråkigheten, då han omedelbart efter lilla alfabetets inlärande gjort det möjligt att övergå till stavningen. Ävenledes har han tagit ett steg i rätt riktning, då han tager bokstavformen till utgångspunkt, då det gäller bestämma, i vilken ordning bokstäverna skola inläras.

Före stavningsexemplen kommer en kort redogörelse för de olika skiljetecknen och deras användning samt några stavningsregler, delvis analogas med Möllers.

Genom att Modéer frigjort sig från bokstävernas alfabetiska ordningsföljd, har det blivit honom möjligt att som material till de första läsövningarna erhålla verkliga ord i stället för meningslösa bokstavskomplex. Det oaktat står han främmande för tanken att inleda dessa första övningar med åskådningsundervisning, att börja med saken.

Efter dessa förberedande bokstavsförbindelser komma exempel för stavning och hopläggning. Modéer har valt dessa exempel helt och hållet

ur naturen. Han börjar sålunda: Män-ni-skjan tän-ker, ta-lar. Dju-ren haf-wa lä-ten. Hun-den är tro-gen, Räf-wen lis-tig. Swi-net ro-tar, Mull-wa-den gräf-wer . . . Grä-sen läm-na fo-der och nyt-ti-ga frön.

Sedan övergår Modéer till att meddela moraliska lärdomar, undervisa i hälsolära o. s. v. t. ex. Jag ser många människor göra mycket nyttigt åt sig, åt andra och även åt mig. Skräddaren gör kläder åt mig, skomakaren gör mig skor och stövlar, skolemästaren lär mig läsa samt skriva och räkna: Ack, så vill jag nu rätt flitigt lära, på det jag ock måtte kunna göra nytta åt mig och åt andra, när jag bliver stor. — Den som äter eller dricker för mycket blir sjuk . . . allt därför vill jag akta mig för sådant. När barn supat brännvin, bliva de sjuka och kunna dö därav: alltså vill jag icke . . . När jag leker, skall jag akta mig för elden, för att falla i brunnen o. s. v.

Sedan lärjungen vunnit någon färdighet att läsa tysk stil, övergår Modéer till den latinska. Dess alfabet förekommer där i två mindre och två större bokstavsformer. Som text börjas med några tänkespråk och ordspråk, t. ex. Herrns fruktan är vishetens begynnelse. Den tanklöse lär alls intet, och den late måste lida hunger. Onde exempel fördärva goda seder. Vad du kan göra i dag uppskjut icke till i morgon. Lättjan är lasternas moder. Herrns öga gör hästen fet. Den som går i borgen går i sorgen.

Som text till de fortsatta läsövningarna har Modéer valt ett par små »förtäljningar» och fabler. En av de förra, karakteristisk för Modéer, handlar om en skattebonde, som hade ett stycke skogsmark, som han ville odla. Han uppdrog därför åt sin son att röja bort skogen. När denne upptäckte, hur stort fältet var, trodde han sig aldrig kunna bli färdig med det, varför han lade sig under ett träd. Då fadern märker, att ingenting blir uträttat, föreslår han sonen att åtminstone ta ett stycke på tjugo alnar i fyrkant. Efter åtta eller tio dagar var detta färdigt, varför fadern undrade, om inte sonen kunde ta ett lika stort stycke till o. s. v. Till sist meddelar Modéer den lärdom, som härav kan hämtas: Det finns föga i världen, som icke genom trägen flit och tilltagsenhet kan uträttas. Den ena fabeln har till överskrift Åsnan. Ett sådant djur kommer på en resa till en ström och ser på andra sidan ett rikt och vackert land. Men hon är för lat att simma över strömmen; hon lägger sig i stället för att vänta tills vattnet hunnit rinna undan. När hon mot kvällen vill simma över, orkar hon inte. Till fabeln har Modéer så meddelat sin förklaring. Resan är vår levnad. Strömmen är tiden. Fältet på andra sidan betyder välmåga och förnöjsamhet, vartill ingen kan komma förutan flit och möda. Åsnans förhållande betecknar lättjan, som alltid gör sig fåfänga förslag. Den som ej nyttjar tillfället och sin ungdoms krafter, kommer säkert att lida brist och nöd.

Allra sist innehåller kursen några »skaldespråk». Den upptager med alla alfabet och »underrättelser» endast tjugo sidor.

11. *Skrivning.*

Redan 1763 fordrade Fredrik II i Preussen, att såväl gossar som flickor skulle lära sig icke endast att läsa utan jämväl att skriva.¹²⁴⁾ I vårt land hade dock nyttan av skrivkunnighet hos allmogen långt ifrån vunnit allmänt erkännande. Sålunda nämner prästerskapets undervisningsprojekt av år 1778 ingenting om undervisning i skrivning. I sitt utlåtande i anledning av Kungl. brevet den 19 februari 1768 anser Växjö konsistorium det alldeles onödigt att undervisa allmogens barn uti skrivning, då barnens tid därigenom fåfängt förspilldes.¹²⁵⁾ Endast landshövding Adlerfelt yrkar på undervisning i skrivning och räkning. Men än mer anmärkningsvärt förefaller det, att en docent i Uppsala så sent som år 1781 ansåg det visserligen ofta nyttigt men dock ej alldeles nödvändigt, att allmogens barn lärde skriva.¹²⁶⁾ Också var undervisning i skrivning långt ifrån allmän i de då förefintliga folkskolorna.

I sitt »Utkast till regler för sockenskolor» fordrar Modéer obetingat, att läraren skall lära barnen skriva och detta jämväl med latinska bokstäver. Två år senare har han dock kommit till insikt om det olämpliga i att fordra färdighet i två slags stil. Måhända ha de praktiska svårigheterna förmått honom att ändra åsikt. I »Anledning för sockenskolemästare» förklarar han uttryckligen, att endast den latinska stilen bör nyttjas i skrivande, men däremot bör lärjungen lära sig att med färdighet läsa både latinsk och svensk stil. Men detta är ej nog. Han anser till och med, något som förefaller besynnerligt, att lärjungen skall lära sig läsa olika skrivstilar, för vilket ändamål läraren skall anskaffa en samling av olika »handskrifter», och därav göra en »skolstambok» att användas vid berörda läsövningar.

Skrivning skall ske efter föreskrifter, som Sällskapet för medborgerliga kunskaper skulle anskaffa. Modéer har insett, att lärjungarna vid denna första skrivundervisning ständigt behöva lärarens handledning, ty denne skall icke, såsom flerstädes var fallet, under tiden muntligen undervisa en annan avdelning i andra ämnen.¹²⁷⁾ Någon metodisk skrivundervisning är det ej tal om, utan barnen måste med detsamma skriva bokstäver så gott de kunna. Dock fordrar han, att läraren »skall giva all underrättelse om ett noga ögonmått och handlag, om varje bokstavs daning m. m.» Därjämte skall han omsorgsfullt tillse, att stilen blir jämn och att avståndet mellan raderna överallt blir lika.

Några särskilda rättstavningsövningar anbefallas icke. Dessa skola i stället ersättas med avskrivning. För att denna ej skall bli tråkig, väljes omväxlande text, små historier, verser m. m.

Såsom en banbrytare i vår folkundervisnings historia framträder Modéer, då han fordrar undervisning i uppsatsskrivning. Till den första undervisningen däri har han givit en värdefull pedagogisk vink. När lärjungen lärt sig att någorlunda skriva efter förskrift, skall läraren giva honom muntliga frågor att skriftligen besvara, t. ex. Vad utväg tager gossen, då han är hungrig? Metoden är god, men den, som själv sysslat med undervisning, blir häpen, då han hör, vilket svar Modéer väntar sig, nämligen: jag beder min moder vara så god och giva mig mat. Modéer stannar dock icke vid dessa förberedande övningar. Lärjungen skall vänjas att författa och uppsätta brev och smärre berättelser om vad han läst, hört eller sett. Detta är klara fordringar och till på köpet enligt högst erkännansvärd metod. Barnets självverksamhet skall vid uppsatsens författande tagas i anspråk, ty det är ej fråga om enbart återgivande utan om åstadkommande av ett självständigt skriftalster. Det är den av Modéer högt uppskattade nyttighetsprincipen i sin riktiga tillämpning på uppsatsskrivningen. Med dessa fordringar på skrivundervisningen har Modéer rätt, när han framhåller dess stora betydelse såsom stöd för minnet och såsom ett medel att skärpa tankeförmågan, fastän han kanske inte gjort klart för sig, att det endast är den fria uppsatsskrivningen, som i berörda avseende kan tillmätas större betydelse.

12. Räkning och geometri.

Ett annat läroämne, som likaledes under 1700-talet arbetade sig fram på folkskolans schema, var räkningen. Ämnets stora betydelse för affärsvärlden hade tidigt föranlett inrättandet av skriv- och räkneskolor i städer. Under 1700-talet började jämväl dess stora formella bildningsvärde vinna erkännande bland de vägledande pedagogerna. Så yttrar exempelvis Basedow, att aritmetik till följd av sin art är det bästa medel att skärpa förståndet,¹²⁸⁾ och Rochow förklarar, att räknekonsten förtjänar att kallas en förståndsövning samt att det är mycket nyttigt att förstå den.¹²⁹⁾ I de Rochowska skolorna tog man också sikte på detta mål vid undervisningen.

Hade skrivundervisningen svårt att vinna burskap som läroämne i landsbygdens folkskolor, blev detta ännu svårare för räkningen. Innan barnen fingo börja räkna, skulle de vanligen ha lärt sig skriva.¹³⁰⁾ Den förut omnämnda skolordningen för Preussen fordrar icke något visst mått av kunskaper i räkning för tillstånd att lämna skolan.¹³¹⁾ Växjö domkapitels förut omnämnda utlåtande angående skrivningen avsåg jämväl undervisningen i räkning, och docenten Svanström ansåg räkning lika väl som skrivning visserligen nyttig men ej nödvändig för allmogens barn. Modéer anser visserligen läsning, skrivning och kristendoms-

kunskap vara de viktigaste läroämnena, men »näst därintill är av högsta angelägenhet att underrätta ungdomen uti räknande», åtminstone lära barnen de fyra räknesätten i hela tal. Till undervisning i räkning har Modéer anslagit förmiddagstimmar.

Någon åskådningmaterieell för att bibringa barnen begrepp om talens betydelse nämner han ej. När barnen lärt sig teckna talen, få de börja med huvudräkning, för vilken Modéer meddelat särskilda tabeller för vartdera räknesättet. Med inlärandet av en sådan tabell börjar räkningen: När man lägger 1 till 1 så har man 2 o. s. v. För vartdera räknesättet finnes ett benämnt exempel. När man har förtjänt 7 skilling och vidare förtjänar 5 skilling, så har man 12 skilling. Boken var dock inte avsedd att vara exempelsamling utan blott handledning. Det tillkom läraren att utfundera exempel.

För den fortsatta räkningen har Modéer givit anvisningar i »Försök till en lärobok eller undervisning uti de första begreppen af nödig kunskap för allmogen och särdeles dess barn af mognare ålder». Stycket om räknekonsten upptager ej mindre än femton sidor. Det börjar med definition av räknekonsten och med att påvisa talens uppkomst genom att flera enheter läggas tillsamman. Därefter kommer en framställning av vartdera räknesättet, börjande med definitioner av detsamma, t. ex.: Att addera eller lägga tal tillsamman är att finna ett tal, som innefattar de tillsammanlagda talen. Så beskrives utförligt, hur uppställningen skall verkställas och sammanläggningen utföras.

Ävenledes beskrives, hur man skall gå till väga för att prova svarets riktighet. — Före multiplikationens början förekommer multiplikationstabellen, som är avsedd att inläras utantill. Slutligen lämnar han, i likhet med Rochow, undervisning i regula de tri.

Vid skriftlig räkning få barnen först uträkna exemplen på papper eller tavla, varefter de av läraren genomses och slutligen »redigt och pryddigt» inskrivas i en särskild bok. Denna bok skulle sedan av lärjungen förvaras.

I sammanhang med multiplikationen visar Modéer, hur man beräknar ytan av rektanglar och trianglar.

I »Lärobok Nr. 2» har Modéer fortsatt sin geometrikurs (»mätningkonsten»). Han har därmed gjort ett försök att på folkskolans läroplan införa ett ämne, som därstädes var så gott som okänt. Comenius fordrar visserligen, att barnen i modernålsskolan skola lära sig att efter alla konstens regler mäta längd, bredd, avstånd m. m.¹³²⁾ och Francke anser dem böra veta, huru en åker bör mätas och delas.¹³³⁾ Men såsom ett medel till förståndets utveckling var det okänt. Dock fordrar hertig Ernst von Gothas Schulmethodus någon närmare bekantskap med de geometriska figurerna.¹³⁴⁾

Ej heller Modéer, som annars sätter högt värde på förståndiga människor, har öga för ämnets formella bildningsvärde. Hans geometrikurs är helt och hållet avsedd att tjäna praktiska syften. Därför har han ej heller ansett nödvändigt att angiva någon grund för riktigheten av de konstruktioner, han anser, att barnen skola kunna utföra. Dessa konstruktioner äro: 1. Att mot en rät linje uppresa en lodrät linje. 2. Att på änden av en rät linje uppresa en lodrät linje. 3. Att utmärka en rät linje på fältet mellan två synbara ändpunkter, mellan vilka är så långt, att varken stång eller snöre räcka. 4. Att genom en given punkt draga en linje jämgående med en given linje.

Sedan får lärjungen göra bekantskap med cirkeln, och hur man med utgångspunkt från densamma mäter vinklar. Så följer problemen: 5. Att göra en vinkel lika med en given vinkel. 6. Att igenom tre punkter (ej i rät linje) draga en cirkel.

Härav följer, att om en cirkelbåge, t. ex. en del av en tunnebotten, är känd, så kan man lätt och säkert finna dess medelpunkt.

För vardera av dessa uppgifter har Modéer noggrant angivit tillvägagångssättet vid deras utförande samt även medelst illustrationer åskådliggjort detsamma. Endast för problemet 5 har han anfört något bevis. Detta var ju också omöjligt för det kunskapsstadium, som barnen befunno sig på.

I sin strävan att göra undervisningen praktiskt användbar anser Modéer, att barnen skola lära sig utföra en liten »hushållsräkning». Denna åsikt har han gemensam med filantropisterna och i vårt land betonades den av P. Kölmark,¹³⁵) Nils Svanström, Pro fide et christianismo¹³⁶) m. fl.

13. Historia.

Allra sist bland de vanliga skolämnen kommer historieundervisningen upp på folkskolans läroplan. Mot det vanliga undervisningssättet med inpräglade i minnet av en mängd namn, årtal och konungalängder reste filantropisterna en kraftig opposition. De eftersträvade vid undervisningen däri icke endast förståelse av historien utan sökte jämväl tillvarataga dess karaktärsdanande moment. Men filantropisternas verksamhet kom endast indirekt folkskolorna till godo. Rochow och hans efterföljare räknade icke historien till de för allmogen nyttiga och nödvändiga läroämnen, och så kom det sig att denna först efter naturlära, geografi m. fl. realämnen blir rättmätigt beaktad. Några läroböcker i ämnet användes sällan. Förekom på en eller annan plats undervisning däri, meddelades den under de till läsning och skrivning anslagna timmarna. I enlighet med Rochows åsikter innehåller hans »Kinderfreund» mycket litet historiskt stoff. Något bättre är ämnet tillgodosett i Seilers

mycket använda läsebok, som innehåller en »Geschichte der Deutschen» om tjugofyra sidor,¹³⁷) och den svenska upplagan (1801) av samma arbete behandlar på sidorna 260—278 den svenska historien. Att under sådana förhållanden historieundervisning var en sällsynt företeelse i våra folkskolor, är naturligt.

Modéer tyckes sätta högre värde på denna undervisning än i allmänhet var fallet. I »Reglor för sockenskolor» anser han, att lika angeläget som det är, att barnen lära sig räkna, lika angeläget är det att undervisa dem uti »de första kunskaper om fäderneslandet såväl som uti lanthushållningen». Enligt »Anledning för sockenskolmästare» skall läraren i sedelära, svensk historia, geografi, lanthushållning m. m. gå så långt, som tillfället medgiver. Om hur mycket Modéer ansett vara möjligt medhinna, lämnar den i hans »Lärobok Nr. 2» införda lärokursen någon upplysning. Denna upptager i förberörda lärobok sidorna 55—62.

Här ser man också, vilka moment Modéer ansåg viktigast att framhålla vid undervisningen i historia. Sålunda behandlar han jämförelsevis utförligt svenska folkets härstamning och den roll Odin spelade för dess kulturutveckling. I ett stycke redogör han för konungamaktens utveckling. Med den kristna läran fick riket en hel mängd andliga herrar, och vid samma tid infördes rusttjänsten, med vilken följde världsligt frälse och skattläggning å allmogens jord. Den förste konung, som namngives, är Gustaf Vasa, liksom han är den ende som personligen framträder. Hans historia lyder så: »Konung Gustaf I utdrev äntligen den danske konungen Kristian den andre såväl som den svenske ärkebiskopen Gustaf Trolle. Samma konung införde därefter den genom Luther reade läran och återtog de ansenliga gods och hemman, vilka till större delen varit antingen skatteböndernas eller kronans, men som dock sedermera till stor del bortförläntes till adeln. Av den andliga tionden indrogs nästan två tredjedelar till kronan» (kronotionden). Stridigheterna under Gustaf Vasas söner och Sveriges deltagande i trettioåriga kriget omnämnas, men ej fredsvillkoren år 1648. För följderna av krigen redogör Modéer sålunda: »Dessa krig kostade mycket folk och penningar. Därigenom uppkom början till indelningen av en ständig krigsmakt, samt lanttullen, mantalspengarna, lanttagsgårderna m. fl. utskyllder, varav hemmantalsräntan består. Ändock bortskänktes eller bortsåldes många hemman under adliga friheter, varigenom de i längden minskade kronans inkomster måste ersättas av de övriga. Ända till och med pommerska kriget 1758—1762 var en följd av förberörda tyska krig.» Om folkmängden meddelas, att den år 1200 utgjorde 4 millioner, men genom de folkförödande krigen hade den nedgått till 2,700,000. Till sist lämnas en karakteristik av svenska folket.

Var Modéers lärobok avsedd för allmogens barn, så har han också

huvudsakligen avhandlat allmogen nära liggande spörsmål. Hjältarna från de stora vapenskiptena med grannarna äro icke ens namngivna, liksom boken i allmänhet saknar både personnamn och årtal. Däremot redogör han för hur de första kungsgårdarna kommo till, på vad sätt skatte-, krono- och frälsehemman uppkommit, allmogens skatteförhållanden och skyldigheter under krig o. d. Det är till stor del ekonomisk historia, och av krigens verkningar framhållas endast de ekonomiska. Men är det en förtjänst, att han undanskjutit krigslarmet och regentlängderna, så är det en förlust, att ingen personlighet framträder och samlar barnens intresse samt att ingen moralisk världsordning kan utletas ur framställningen. Har Modéer alltså begått samma fel här som vid sin framställning av bibliska historien, så har han ju också samma ursäkt till sitt försvar som då.

14. Geografi.

För geografiundervisningen börjar med Rousseau en ny period. Han har med det eftertryck, varav han var mäktig, framhållit det orimliga i att begynna undervisningen med jord- och himmsglober. I stället skall lärjungen först lära känna sin egen hembygd och detta icke genom kartor och beskrivningar utan genom besök på ort och ställe. Från hembygden går så lärjungen att göra bekantskap med kringliggande trakter. Denna Rousseaus metod utarbetades sedan vidare av filantropisterna. Strävandena att i de högre läroanstalterna förbättra geografiundervisningen återverkade småningom på folkskolan. I Rochows skolor meddelades undervisning i geografi två timmar i veckan, men Rochow bibehåller, underligt nog, den gamla metoden.¹³⁸) Dessutom meddelades undervisning i geografi i sammanhang med den övriga undervisningen.¹³⁹) Ännu på 1700-talets slut var undervisning i geografi långt ifrån allmän i tyska rikets folkskolor, och då är det icke underligt, att ämnet i Sverige var en sällsynt företeelse.

I »Reglor för sockensskolor» har Modéer ej omnämnt geografiundervisningen, men väl i »Anledning för sockenskolmästare». I denna senare har han jämväl lämnat anvisning för den första undervisningen däri. Läraren skall sålunda använda en eftermiddag varje vecka att genomvandra sin hemtrakt, på det att barnen må lära känna dess natur och hushållning. För att än mer underlätta deras uppfattning av geografien, skall läraren först tala om hemsocknen, dess form, bredd, längd m. m. Såsom orienteringspunkt skall han använda kyrkan, vilkens läge i socknen först bestämmas. Därefter anges, i vilket väderstreck från kyrkan den eller den byn ligger. Ännu bättre blir undervisningen, om läraren har en karta över hemsocknen till hjälp. Ehuru Modéer går ut från hemsocknen och kyrkan i stället för från skolhuset, måste dock

hans metod för den första geografiundervisningens meddelande betecknas som ett stort framsteg. Sålunda börjar Gustaf Regnérs lärobok uti de »Första begreppen av nödiga vetenskaper» geografiundervisningen med sådana frågor som följande: Vad förstås med riken och stater? Hur många äro regeringssätten? Hur bör man föreställa sig jorden? Vad är att märka om Europa? Huru indelas Portugal? — Med detta land börjar den egentliga geografikursen. Först i det följande kapitlet kommer Sveriges geografi.¹⁴⁰)

I sin »Lärobok Nr. 2» behandlar Modéer varje län för sig. T. ex. Södermanlands län beskrives sålunda: »Gränser... Beläget mellan så bördiga landskap är det ock själv gynnat med en bördig och väl odlad jord. Det frambringar alltså spannmål över eget behov samt äger jämväl goda koppar- och järngruvor. Allt därför är det ock mera bebott än näst nämnda län, ty på dess rymd av 66 kvmil finnas 3,317 hela hemman (varav 1,879 äro frälse eller säteri), 6 städer och 86,580 människor. Ibland berörde städer märkas Nyköping, såsom länets huvudstad, Strängnäs såsom ägande ett konsistorium och gymnasium, och Eskilstuna såsom fristad för handaslöjder i vävnader och metallarbeten. Södermanland håller ett kompani av livregementet till häst, ett infanteriregemente om 1,200 man och ett kompani båtsmän.» Regnérs bok har ett något fylligare utförande. Den nämner sålunda att Nyköping har präktiga kvarnar, att allmogen i Vingåker beslutat aldrig ändra sin klädedräkt, att det kring Dalarö finnes marmor och vit och spräcklig agat. Den upptager jämväl landskapets vapen och socknarnas antal, vilka värdefulla upplysningar Modéer uteslutit. Regnéer behandlar ej varje landskap för sig utan nöjer sig därvidlag med att uppräknat städerna. Han använder mycket utrymme för handel, försvar, ordnar, vapen o. d.

Den fortsatta undervisningen i geografi har Modéer behandlat i sin »Lärobok i de första begreppen av nödig kunskap». Denna redogör först i ett särskilt kapitel (med rubriken »Världsbyggnaden och vår jord») för världsdelarna och de europeiska staterna samt nämner något om de senares statskick m. m.¹⁴¹) Detta är sålunda den gamla vanliga lärogången. Därefter kommer ett särskilt kapitel om Sverige, men i detta beröras nästan endast ekonomiska förhållanden, såsom produktionen av guld, silver och koppar, importen av spannmål. Även angives antalet hemman i Sverige och hur många av dem, som äro respektive skatte-, krono-, frälse- eller frälse-skattehemman. Dessa senares olika art anges, och innehavarens skyldigheter och äganderättsliga ställning preciseras.

15. Naturkunnighet.

De stora namnen Newton, Bayle, Huygens m. fl. inleda för naturvetenskaperna en ny period. Realismen håller sitt intåg i Europa, och

undervisningsanstalterna, högre såväl som lägre, kunna icke undgå att påverkas därav. Pietismens läroanstalter tillkommer äran att ha utträttat åtminstone något för naturkunnighetens spridning,¹⁴¹⁾ ehuru det i den mån de höllo sig inom folkskolans ram, dock icke var stort bättre där än annorstädes med undervisningen i naturkunnighet.¹⁴²⁾ Ovanpå, vid sidan av eller oberoende av dessa skolor framväxer och sprides småningom den tyska realskolan.¹⁴³⁾

»Icke många men idel nyttiga kunskaper», säger Basedow, och med denna synpunkt är filantropisternas ställning given, när det gäller undervisning i naturkunnighet. Samma princip följde Rochow, när han gick att grundlägga sina folkskolor.¹⁴⁴⁾

Både sakerna och orden bör man framlägga för de ungas uppfattningsförmåga, men först bör man så göra med sakerna.¹⁴⁵⁾ Denna Comenii grundsats låter sig påtagligare än i andra ämnen tillämpa vid undervisningen i naturkunnighet. Därför blev det också först och främst här, den kom till användning. Basedow ansluter sig till samma grundsats och tager ett betydelsefullt steg i rätt riktning, när han t. ex. börjar undervisningen i zoologi med beskrivning av särskilda djurtyper och först efteråt lämnar en systematisk sammanfattning av djurriket. I Rochows skolor meddelades undervisning i naturkunnighet under de till läsning och skrivning anslagna timmarna. Någon planmässigt ordnad kurs genomgick man alltså icke. Dock förekomma jämväl läseböcker, i vilka det naturvetenskapliga undervisningsstoffet bildade ett avslutat helt.

Med Modéèrs utilitaristiska läggning är det självfallet, att naturkunnigheten skulle komma att ingå bland läroämnen i hans plan till folkskoleundervisning. Dock nämner hans »Reglor för sockenskolor» ingenting därom, men i »Anledning för sockenskolmästare» har han lämnat läraren några anvisningar för detta slags undervisning. Sålunda skall onsdags- eller lördagseftermiddagarna användas till ägornas genomvandrande. Sannolikt har Modéèr ej så mycket haft i tankarna att vid dessa vandringar meddela den grundläggande undervisningen i geografi och naturkunnighet som fastmer i lanthushållning. Detta hindrar dock icke, att även de förstnämnda ämnena kunde bli i någon mån tillgodosedda. Så har åtminstone blivit fallet med naturkunnigheten. Modéèr hade framhållit, att detta kringvandrande icke får nedsjunka till ett ytligt betraktande av omgivningarna, utan därvid skall användas all »eftertanka». Läraren skall göra barnen uppmärksamma på växternas olikhet i antal, färg och lukt, på den konstnäsliga byggnaden av deras olika delar, på den nytta de göra djuren och människorna. Vid betraktandet av allt det underbara i naturen skola barnen påminnas om skaparens vishet, godhet och allestädes närvarande verksamhet. Från dessa betraktelser skulle läraren utgå vid behandlingen av sedeläran.

Att Modéèr tillmätt undervisningen i naturkunnighet stor betydelse framgår otvetydigt av att han i sin »Lärobok Nr. 2» om sammanlagt 72 sidor ägnar 37, alltså mer än halva antalet, åt detta ämne. Men av Basedow har han ingenting lärt. Uppställningen är den i läroböckerna vanliga. Han börjar sålunda med att indela naturföremålen i tre större grupper, sten-, växt- och djurriket. Därefter indelas var och en av dessa grupper i klasser, varje klass i ordningar, ordningarna i slakten, som å sin sida innehålla vissa arter. Sedan kommer redogörelse för däggjurens klass, ordning efter ordning.

Framställningen om djur och växter är mycket schematisk.

Vid behandlingen av stenriket har framställningen vunnit något genom att Modéèr ägnat vart och ett av elementen luft, eld och vatten ett särskilt kapitel. Detta parti av kursen höjer sig betydligt över det föregående. Han har här sökt förklara företeelser, som stå i sammanhang med förändringar i respektive ämnen. När sålunda luften kommer i skakning genom att sammanpressas av spänstiga kroppar, t. ex. fiolsträngar, så blir denna skakning orsaken till ljudet. Luftlagrens olika värmegrad förorsakar blåst. Denna upprör vattnet och hindrar det att ruttna, den skakar träden, så att omloppet av deras safter befordras. Elden är det lättaste och finaste av alla ämnen. Vid frånvaro av eldämne uppkommer köld och frost. Bringas en kropp i starkare rörelse, ökas styrkan av den i densamma befintliga elden. Därför bli kroppar varma vid gnidning. I överensstämmelse härmed har Modéèr i stycket om vattnet lämnat utförliga förklaringar till uppkomsten av sådana företeelser som lyktgubbar, stjärnskott, kornblix och åska, ehuru väl förklaringarna förefalla nutidsmänniskorna synnerligen naiva. Som medverkande orsak till åskan nämner han dock ett eld- eller luftämne, som han kallar elektrisk materia.

Om man undantager sistnämnda stycke, måste kapitlet »Naturens kännedom» i Modéèrs lärobok anses betydligt underlägset övriga partier i densamma. Här bättre än någonsin hade han dock haft tillfälle att göra sina ekonomiska synpunkter gällande. Vilken osökt anledning att låta dessa komma till sin rätt genom att göra barnen förtrogna med utseende, förekomst och användning av matnyttiga växter och medicinalväxter, genom att varna för de giftiga m. m.! Men därom har Modéèr ingenting nämnt. I stället anser han tillräckligt, om det mest elementära av Linnés sexualsystem inpräntas i lärjungarna. Och säkerligen är det glansen av Linnés namn, som därtill är orsaken. Linnés storhet var hans systembildning; med denna sysslade tidens naturvetenskapsmän; och inlärandet av systemen blev målet för undervisningen i naturkunnighet vid de högre läroanstalterna och jämväl i folkskolorna, när naturkunnighet där småningom infördes såsom särskilt läroämne.

En jämförelsevis utförlig behandling har kommit människokroppen till del. Stycket därom upptager nio sidor (mot två i Regnérs lärobok). Framställningen innehåller jämväl korta anvisningar för kroppens behöriga vård och framhåller de skadliga följderna av ett utsvävande levnadssätt. Visserligen har Modéer i sammanhang med de första läsövningarna meddelat en del förhållningsregler till hälsans bevarande, och han anser lämpligt, att läraren under de på eftermiddagarna företagna utflykterna lär barnen simma, vilket stärker hälsan och kan förekomma drunkning, men han har likväl ej ägnat hälsoläran den uppmärksamhet, man med kändedom om hans moderna åsikter i övrigt skulle kunnat vänta sig.

16. Lanthushållning och liknande ämnen.

Bland läroämnen, som på Modéers tid stodo högt i ropet, voro lanthushållning, trädgårdsskötsel m. fl. dylika.¹⁴⁶⁾ Rochow t. ex. tilldelar dessa och liknande ämnen stor betydelse. Denna åsikt överensstämmer med tidens strävan att göra undervisningen praktiskt nyttig. Denna strävan blev i vårt land ytterligare aktuell genom de ständigt återkommande missväxtåren med ty åtföljande hungersnöd och brist i statskassan. Pedagoger och nationalekonomer uppbjuda alla sina krafter för att fördriva hungerspökerna. De förra äro också allmänt ense om vikten av att undervisningen blir så ordnad, att den kan tjäna ekonomiska syften. Sålunda föreslog 1760 greve Tessin i uppfostringskommissionen, att ingen skulle få träda i public tjänst, som icke lärt sig någon nyttig slöjd, och ingen kvinna skulle få träda i äktenskap, som icke dessutom förstod att sköta ett hushåll.¹⁴⁷⁾ Docenten Svanström anser böndernas betryck till stor del bero på okunnighet och inrotade fördomar, som göra dem ovilliga att sköta jorden på annat sätt än det på fars och farfars tid var brukligt. Präster och andra ämbetsmän borde föregå med gott exempel och skulle därför undergå vederbörlig examen i lanthushållning. I alla härader borde finnas skolor, vilkas lärare jämväl ägde insikt i sagda ämnen. Till ledning vid undervisningen däri skulle utarbetas en lärobok, för vars innehåll varje dräng eller piga, som ville ingå äktenskap, skulle kunna någorlunda redogöra. Utom i lanthushållning skulle gossarna undervisas i trädgårdsskötsel, skogsskötsel, slöjd m. m. och flickorna uti husliga sysslor.¹⁴⁸⁾ P. Kölmarmark fordrar undervisning i samhällets lagar och dess allmänna hushållning,¹⁴⁹⁾ Pro fide et christianismo likaså. Seilers lärobok anslår till kapitlet »lanthushållning» icke mindre än 45 sidor.

När sålunda Modéer bland skolans läroämnen upptager lanthushållning, har han därmed tillgodosett ett längesedan erkänt behov. För egen del anser han lika angeläget att undervisa däri som i räkning. Grunden

till denna undervisning lägges vid de förut omnämnda vandringarna för ägornas och hushållningens betraktande. Vid dessa skall läraren göra barnen uppmärksamma på om åkrarna äro väl eller icke stenröjda, dikade och plöjda, om grindar och byggnader äro bra eller dåliga o. s. v. Dessa iakttagelser skola göras fruktbarande genom att läraren påvisar den nytta eller skada det ena eller det andra medför. Innan vårterminen slutar, skall läraren undervisa om vårbruket, men den huvudsakliga undervisningen skall meddelas under sommaren. Då skall skolemästaren företaga en resa genom de olika skolrotarna. Därvid undervisar han barnen om skörd och bärgning, så att de kort därefter bli i tillfälle att sådant »efterse och betänka». Vid samma tillfälle skall han också göra barnen uppmärksamma på de i socknen förekommande växterna och stenarterna (modern hembygdsundervisning alltså) varav han alltid skall ha en samling till hands.¹⁵⁰⁾ Till denna undervisnings vidare upphjälpande har han i sin »Lärobok uti de första begreppen» infört en jordbrukslära, som omfattar 13 sidor. För att än mer inskräpa fördelen av en omsorgsfull skötsel av jorden avslutar han boken med en liten berättelse, som handlar om Henrik Jonasson i Hakala, vilken genom att väl sköta sitt jordbruk blev en välbärgad man.

Utom i lanthushållning skall läraren under onsdags- och lördagseftermiddagarna jämväl undervisa i trädgårdsskötsel, samt i fiske, om tillfälle därtill finnes.

17. Sedelära.

Den på ytlig förnuftsfilosofi grundade neologien hade i de högre kretsarna undanträngt den gamla tron, vars lärosatser betraktades såsom förlegad skolvisdom. Kristendomen ansågs i samma kretsar tillhöra en förgången tids vidskepelse, och religionen ansträngde man sig att göra till en rätts- och sedelära, vilken för sin borgerliga nyttas skull borde få förkunnas. Man ordade mycket om dygden och allmän människokärlek samt om den naturliga religionen, som borde ersätta den uppenbarade. Men för många av den sålunda moderniserade religionens anhängare hade kristendomen i och med detsamma upphört att vara den källa, varur de kunde hämta kraft till sedlig och religiös växt. I stället för den undanskjutna kristendomen skaffade man sig moral- och sedeläror, och genom undervisning häri ville man göra människorna dygdiga och lyckliga.

Till denna åsikt, att människan genom att undervisas om dygden jämväl skall bli dygdig, ansluter sig även Modéer. Både i sin »Lärobok Nr. 2» och i sin »Lärobok uti de första begreppen» har han infört en plan för undervisning i sedelära. I den förstnämnda kallar han kapitlet »Grunder för gode och allmänna seder». Han sätter här som uppfostrans

mål att göra människorna lyckliga, men för att bli lyckliga måste de känna och söka uppfylla sina plikter mot Gud, sig själva, medmänniskorna och djuren. I motsats till Rochow, Seiler m. fl. har han ej framställt sina lärosatser i form av småberättelser.

Först behandlas våra plikter mot Gud. Jag skall därur anföra ett exempel. Modéer talar om bönen såsom vårt medel att nalkas Gud och slutar mycket typiskt: »Men dem, som illa göra, vill han aldrig höra». (Es. 58: 9; Ordspr. 15: 29; Joh. 9: 31.) Då det gäller våra plikter mot oss själva, uppehåller han sig mycket vid vår skyldighet att vårda kroppen. Vi skola sörja för dess underhåll med mat och dryck, arbete och vila, befordra dess renlighet även vad kläder och en sund luft inom husen beträffar. Det timliga välståndet böra och kunna vi befordra genom att lära oss nyttiga hanteringar. Skyldigheterna mot medmänniskorna finner Modéer uttryckt i lagen: Du skall älska din nästa såsom dig själv. Denna allmänna kärlekslag har sin grund i alla människors likhet. Men vad som sålunda är en skyldighet mot andra, är också en rätt, som man av dem har att fordra.

En något utförligare kurs i sedelära har Modéer infört i sin »Lärobok uti de första begreppen». Den har i så måtto annan utgångspunkt än den föregående, att den endast i obetydlig utsträckning söker anknytning till bibeln, ehuru väl denna anses vara den nyttigaste boken till »förståndets upplysande». Han betonar även här människans plikt att vårda sin hälsa och sin ekonomi. Hon skall sålunda icke söka sin vila i kort- och tärningsspel, ty de fördärva kroppen och sederna och förstöra förmögenheten genom förlust av tid och penningar. Även sitt förstånd skall människan öka. Ju mera förstånd en människa äger, dess nyttigare är hon för sig och andra, och dess mindre blir hon bedragen. Det är bra, om hon kan förvärva mera ägodelar, än hon själv har behov av. Hennes levnad blir då gladare, emedan hon i så fall är i tillfälle att kunna bispringa andra, som olyckan, ej lättja och slöseri, gjort nödställda. Till ekonomiens vårdande hör dessutom att ej låna och hålla noga räkning med sina inkomster och utgifter.

Vid behandlingen av plikterna mot nästan utgår Modéer från samma sats som förut: »Vad du ej vill ha gjort mot dig själv, gör ej mot någon annan». I synnerhet betonar han individens intima samband med det samhälle, han tillhör. Den orättrådige skadar därför hela samhället. Med medborgarskapet följer frihet och säkerhet och vars och ens rätt till de förmåner, varav han gjort sig förtjänt och som samhället kan giva utan olägenhet för andra. Icke någras utan allas lycksalighet är alla förnuftiga samhällens ändamål.

Den undervisning i sedelära, som Rochow, Seiler, Pro fide m. fl. lärobokstgivare meddela i form av små sedelärande berättelser och fabler,

vill Modéer meddela genom direkt undervisning i ämnet. Det ådagalägger hans bristfälliga kännedom om barnanaturen, att han valt detta framställningssätt. Hur föga ha ej barnen förmåga att fatta de abstrakta lärosatserna i Modéers bok! Kan inte lärarens framställningskonst göra de sedliga och moraliska begreppen mera åskådliga, blir det hela för dem en läxa, som läses och glömmas och aldrig sättes i något som helst sammanhang med i verkliga livet inträffade händelser. Såvida han icke därvidlag satt sin lit till läraren, har Modéer glömt, att det är »exemplet», som för barnet bildar hållpunkterna och bränner sig in i dess sinne. Man måste fråga sig, om den till omfånget ringa lärokursen verkligen vunnit något genom att så förkortas.

Slutord.

En mångsidig begåvning var ett utmärkande drag för flera medlemmar i den Modéerska slakten. Modéers farfader älskade poesi och musik, hans fader hade lätt att hålla tal om varjehanda ämnen, intresserade sig för lantbruk och trädgårdsskötsel, var kunnig i teckning och roade sig på lediga stunder med att spela fiol och flöjt. I sitt andra äktenskap med Brita Maria Ronnevall hade han en son, Laurent, som mer än någon annan i slakten utmärkte sig för en mångsidig begåvning, ehuru denna var förenad med ett något oroligt sinnelag.⁴⁾

Modéers många intressen äro redan omnämnda. Han sysslade sålunda med numismatik och historia, med kemi, fysik, mekanik och flera ämnesgrenar inom naturalhistorien; han författade uppsatser angående handeln och sjöfarten, hantverket, jordbruket och andra näringar; åt försvars-, tryckfrihets- och uppfostringsfrågor hade han likväl tid övrig; till och med inom den medicinska vetenskapen försökte han sig.¹⁵¹⁾ Han uttryckte sig lätt och ledigt i skrift, korresponderade på flera främmande språk och hade förvärvat sig kunskaper i teckning.

Jordbrukets tillstånd och behov sökte han jämväl praktiskt lära känna. Han köpte sålunda år 1775 det särdeles vanskötta frälsehemmanet Södergarn på Lidingön för 832 riksdaler. Här ordnade han nu jordbruket efter moderna principer, införde växelbruk, anskaffade tidsenliga jordbruksredskap, odlade och förbättrade. Efter fem års förlopp hade det kostat honom 1.800 riksdaler, men då han vid denna tid sålde egendomen igen, bekom han endast 1.500 riksdaler.⁴⁾ Av hans »Lärobok uti de första begreppen» slutsåldes första upplagan om 1.500 exemplar på tre månader, och sällskapet Pro fide et christianismo gav vederbörande anvisning på de av honom författade skolböckerna, vilka det fann ganska lämpliga. Bøjelsen för musik var medfödd. Med några vänner hade han bildat ett litet musiksällskap, inom vilket han spelade violoncellstämman.⁴⁾

År 1763 ingick Modéer äktenskap med Anna Margaretha Bruhn, född 1734 och dotter till borgmästaren i Kalmar, Sven Bruhn, och hans hustru, Anna Bergstedt. Inom äktenskapet föddes tre söner och två döttrar, av vilka två söner och två döttrar överlevde Modéer. Äldste sonen, Sven Lars Adolf, åtnjöt 1780 undervisning vid Målar- och Bildhuggarakademien i Stockholm, där honom sagda år tilldelades akademiens mindre medalj för skicklighet i ornamentering.¹⁵²⁾ I Patriotiska sällskapets skrifter för år 1789 har han infört en artikel om fåraveln, och för samma sällskaps räkning har han jämväl utfört en mindre översättning samma år. En annan son, Jonas Karl, ägnade sig åt militäryrket. Han tjänstgjorde sedermera som lärare vid Manilla dövstumsskola.¹⁵³⁾

Vi ha hunnit slutet av Modéers livsgärning. När Kungl. Maj:t år 1798 avslag boktryckaren Carlbohms ansökan att få fortsätta utgivandet av Medborgerliga sällskapets skrifter, var den stund icke långt avlägsen, då Modéer efter en med ihärdigt arbete fylld arbetsdag skulle lägga sitt huvud till vila. Den 16 juli 1799 avled han. Hans anseende framgår av hans medlemskap i många vetenskapliga samfund i olika länder. De förmåner, som kommo honom till del vid hans avskedstagande från lantmäteritjänsten, ådagalägga, att hans arbete uppskattades på högre ort. Sannolikt skulle han dock ha vunnit än större berömmelse, om han såsom sitt arbetsfält utvalt ett mera avgränsat område. Nu splittrade han sina krafter på flera vetenskaper utan att inom någon av dem utföra ett arbete med i vetenskapligt hänseende högre halt. Inom den svenska folkundervisningens historia har han dock gjort sig ett namn såsom en kämpe för frihet och upplysning, och den svenske bonden bör minnas hans oförtrutna strävan att förskaffa landsbygdens barn en bättre undervisning.

Noter till förestående text.

1) Föreliggande undersökning avser icke att vara en fullständig utredning angående Adolf Modéers betydelse. Många av hans utgivna arbeten behandla ämnen, som äro för pedagogiken alldeles främmande. Jag har därför inskränkt mig till den del av hans författareverksamhet, som ur folkbildningssynpunkt är av större intresse. Dit har jag då först och främst räknat hans verksamhet för åstadkommande av en bättre undervisning åt allmogens barn, men jämväl hans inlägg i de dagpolitiska frågorna om tryckfriheten, ståndsprivilegierna, kvinnans ställning i samhället, den ekonomiska lagstiftningen m. m. Dessa hans inlägg har jag sökt ordna efter beskaffenheten av det socialpedagogiska område, vartill de närmast höra. Vissa tilldragelser under hans tjänstgöring i lantmäteriet äro ganska utförligt omnämnda, all den stund de lämna värdefulla upplysningar om Modéers personlighet.

2) Jfr t. ex. Wieselgren: Sv. sköna litteratur band 4 sid. 600. Jfr här avdelningen M:s arbete för näringslivets höjande.

- 3) Nya lärda tidningar, Nr. 4 år 1775, sid. 25.
- 4) Handskriven släktbok om släkten Modéer.
- 5) Westin: Hofklericiets historia I, sid. 330 ff.
- 6) N. Sellergren: Växjö stifts präster sid. 120.
- 7) Modéers släktbok. Biographica, Riksarkivet.
- 8) Vistrand: Smålands nation i Uppsala sid. 76.
- 9) Carl Sjöström: Skånska nation. i Lund hist. sid. 97.
- 10) Modéerska släktboken.
- 11) Carl Sjöström, Blekinge nations i Lund hist. sid. 153.
- 12) Modéers släktbok. Jfr släkttavlan där och i K. Leijonhufvud: Ny svensk släktbok.
- 13) Modéerska släktboken.
- 14) Handlingar i Lunds universitets arkiv.
- 15) Lantmäterikont. arkiv, 1761 års expeditioner.
- 16) Enligt vad rektor P. A. Lange därstädes välvilligt meddelat.
- 17) Sjöström: Blekinge nation i Lund, sid. 153.
- 18) Testimonium academicum, utfärdat den 17 mars 1758. Avskrift i lantmäterikont. arkiv, 1763 års exp.
- 19) Modéerska släktboken.
- 20) Modéerska släktboken.
- 21) Avskrift i lantmäterikontorets arkiv. 1763 års exp.
- 22) Lantmäterikontorets arkiv, 1763 års expeditioner. Avskrift av Schenmarks intyg.
- 23) Weibull: Lunds universitets hist. Del II sid. 181.
- 24) Lantmäterikontorets arkiv, 1763 års expeditioner, avskrift av sagda protokoll.
- 25) Då lantmäterikontorets handlingar för åren 1758, 1759 och 1760 förkommit, saknas säkra uppgifter angående Modéers antagande till vice lantmätare. I lantmäterikontorets arkiv finnas kartor över Halltorps och Woxtorps socknar tillhörig skog och mark, upprättade av Modéer i oktober och november månader 1760, vadan det är klart, att han sagda år tjänstgjorde som lantmätare.
- 26) Enligt egen uppgift blev Modéer den 6 juli 1759 antagen till »ämnesven» vid kungl. lantmäterikontoret och påföljande året förordnad att uppmäta och storskiftedela de hemman, som drottning Kristina anslagit åt magistraten i Kalmar. År 1761 sökte han akademilantmätaretjänsten i Uppsala, av vilken anledning Linné utfärdade sitt förut omförmälda rekommendationsbrev. Denna tjänst blev emellertid kort därefter indragen, enligt vad som uppges i Modéers släktbok.
- 27) Lantmäterikontorets arkiv. 1761 års exp.
- 28) Lantmäterikontorets arkiv. 1762 års exp.
- 29) Lantmäterikontorets arkiv. 1764 års exp.
- 30) Ekstrand: Sv. lantm., supplement, sid. 361. Släktboken.
- 31) Vetenskapsakademiens handskrifter.
- 32) Lantmäterikont. arkiv. 1766 års exp.
- 33) Modéers extra ordinarie lantmätaretjänst har nog ej varit synnerligen inbringande. Den 19 maj 1763 sökte han därför en liknande syssla i Skåne. I ansökan framhåller han sina förtjänster, såsom att han redan 1754 genom sina matematiska studier i Lund börjat lägga grund till lantmäterivetenskapen, som han sedan utövat i två år. Därjämte hade han förskaffat sig insikter i naturkunnigheten och privata ekonomien samt under sin vistelse i Kalmar tjänstgjort vid rådhus- och kämnarsrätten; vadan han kände till förfarandet och ordningen vid rättegångar. Dessutom hade han fyra år tjänstgjort i lantmäteriet och därunder förrättat göro-

målen tre år å eget ansvar och utan lön (1763 års expedition). Denna tjänst skulle emellertid indragas, men den 6 juli samma år sökte han en annan liknande befattning i landskapet. Till denna tjänst uppfördes Modéer i andra förslagsrummet. Det heter i förslaget: »Modéer äger solida kunskaper i matematik, naturalhistoria och ekonomi, och även i lantmäteriets utövning» (Lantmäterik. skrivelser till Kungl. Maj:t). Förslaget överklagades, men Kungl. Maj:t fann icke skäl att däri göra ändring utan förklarade Modéer behörig att på förslaget kvarstå (Skr. deputationens handlingar 1765—66). Han blev emellertid icke utnämnd till tjänsten.

- 34) Lantmäteristyr. arkiv. 1764 års exp.
- 35) Sekr. deputationens handl. 1765—1766.
- 36) Rådsprot. Inr. civilärenden, juli 1764.
- 37) Sekr. deputationens handl. 1765—66.
- 38) Sekr. dep. handl. 1765—66. Modéers samling.
- 39) Sekr. dep. betänkanden 1765—66. Riksdagstidn. 1766.
- 40) Sekreta deputationens protokoll, 4 okt. 1765. R. A.
- 41) Ständ. skriv. till Kungl. Maj:t. Inr. civilär. 1766. R. A.
- 42) Lantmäterikontorets skr. till Kungl. Maj:t. R. A.
- 43) Lantmäterikontorets arkiv, 1767 års exp. Lantm.-k. till K. M.
- 44) Lantmäterikontorets skr. till K. Maj:t. Riksark.
- 45) Vetenskapsakademiens handskrifter.
- 46) Lantmäterikont. skr. till Kungl. Maj:t. R. A.
- 47) Lantmäterikontorets arkiv. 1769 års exp.
- 48) Sekreta deputationens protokoll 1769—70. R. A.
- 49) Sekr. utskottets skrivelse. 18 jan. 1770.
- 50) Ständ. skr. till Kungl. Maj:t, inr. civilär. 1769—70.
- 51) Rådsprotokoll, inr. civilärenden. 13 febr. 1771. R. A.
- 52) Lantmäterikont. arkiv. 1771 års exp.
- 53) Lantmäterikont. skriv. till Kungl. Maj:t. R. A.
- 54) Lantmäterikont. skr. till Kungl. Maj:t. R. A.
- 55) Lantmäterikont. skr. till Kungl. Maj:t. R. A.
- 56) Lantmäterikont. skr. till Kungl. Maj:t. R. A.
- 57) Kungl. Maj:ts brev till lantmäterikont. Lantm. kont. arkiv.
- 58) Lantmäterikont. arkiv. 1771 års exp.
- 59) Lantmäterikont. skriv. till Kungl. Maj:t. R. A.
- 60) Lantmäterikontorets arkiv, 1773 års exp.
- 61) Lantmäterikont. arkiv, 1770 års exp.
- 62) Biographica. Riksarkivet.
- 63) Posttidningen Nr. 48, 50 år 1776.
- 64) Rådsprotokollen, inr. civilärenden, febr. 1770. R. A.
- 65) Lagkommis. skr. till Kungl. Maj:t, 3 mars 1770. R. A.
- 66) Lagkommissionen till Kungl. Maj:t den 21 jan. 1774.
- 67) Justitierevisionens prot. den 21 febr. 1774.
- 68) Kungl. Maj:ts skr. till lagkomm. den 4 mars 1774.
- 69) Lagkomm:s skr. till Kungl. Maj:t den 20 dec. 1781.
- 70) Justitierevisionens protokoll den 27 febr. 1782.
- 71) Gjørwell: Hist. stat. tidn. Nr. 2, 3 och 4 år 1794.
- 72) Denna åsikt övergav Modéer sedermera.
- 73) Svar på K. Vetenskapsakademiens fråga angående bästa sättet at uphjelpa åkerbruket. 1774.
- 74) Odhner: Sveriges pol. hist. u. Gust. III. I: sid. 314.

- 75) Skatteköpsrätten hade 1773 blivit fullständigt upphävd.
- 76) Odhner: anf. arb. III sid. 7, 55.
- 77) Brissman: Sv. inr. styr. under Gust. IV Adolfs förm. sid. 7.
- 78) Nya lärda tidningar Nr. 18 år 1775 sid. 140 o. f.
- 79) Anförda arbete, första delen § 32.
- 80) Anförda arbete, andra delen § 13.
- 81) Den av Patriotiska sällskapet utgivna hushållningsjournalen utkom med ett häfte i månaden. Såsom av namnet framgår behandlas frågor angående den allmänna hushållningen. En hel del artiklar, såsom av rubrikerna framgår omfattande vitt skilda ämnen, äro författade av Modéer. Den här lämnade förteckningen på de av Modéer införda avhandlingarna karakteriserar jämväl det övriga innehållet i tidsskriften.
1777. Om torps byggnad.
1778. Om träbyggnaders anstrykning och bevarande för röta.
1778. Om kräftsårs botande, översättning.
1778. Om försök med gödning av ben, översättning.
1778. Anmärkning angående handeln.
1778. Om gipsens nytta såsom gödning.
1779. Anmärkning angående bistoockar.
1779. Beskrivning av tjärugn i Norge, översättning.
1780. Kunskap om svenska lantmannaredskap.
1780. Försök med plantering av frön.
1781. Granrisets nytta vid utfodring av kreatur.
1781. Röd och vit klöver i England, översättning.
1781. Norska och svenska fiskerier. 1782. Ritning på en engelsk stegkärra.
- 1782—83. En lantmannaalmanack. 1784. Ett billigt födningsmedel. 1784. Ang. blandsäd.
1785. Om nyttiga åkergräs. 1786. Gråstens klyvning. 1786. Stenpapper.
1789. Vägårdans nytta.
- 82) Biographiskt lexikon V. Ups. 1839 s. 45—54.
- 83) Modéerska släktboken.
- 84) Rosenhane: Vetenskapsakad. historia sid. 344.
- 85) Konselj. pr. inr. civil, 16 okt. 1798.
- 86) Stockholmsposten Nr. 179 — 1795.
- 87) Läsning i blandade ämnen år 1797. Nr. 5 & 6, sid. 146.
- 88) Skrifter af Sällsk. för medb. kuns. I sid. 103 — 1794.
- 89) Skrifter af Sällsk. för medb. kuns. III sid. 92 — 1797.
- 90) Skrifter af Sällsk. för medb. kuns. V sid. 3 — 1798.
- 91) Rousseau: Contrat social, andra boken, Kap. 9.
- 92) Patriotiska sällsk. handl. Band II 1771 sid. 325.
- 93) Skrifter af Sällsk. för medb. kuns. II 1796 s. 155—160.
- 94) Odhner: anf. arbete I: sid. 305.
- 95) Odhner: anf. arbete I: kap. V.
- 96) Brissman: anf. arb. sid. 56—57.
- 97) Adlerbeth: Hist. anteckn. II sid. 171; 305. III sid. 7; 20.
- 98) Se t. ex. Levertin: Från Gustaf III:s dagar, sid. 182 o. f.
- 99) Skrifter av sällsk. för medb. kuns. I: sid. 38 o. f.
- 100) Kvinnans rättsliga ställning i Sverige, sid. 38 f. f.
- 101) Skrifter av sällsk. för medb. kuns. IV sid. 105.
- 102) Odhner: anf. arb. I sid. 269 o. f.
- 103) Odhner: anf. arb. II: sid. 23; 400 o. f.
- 104) Brissman: anf. arb. sid. 43.

- 105) Adlerbeth: anf. arb. III sid. 168, 181 och 203.
 106) Skrifter av sällsk. för medb. kunsks. II 1795—6 s. 81—94.
 107) Skrifter af sällskapet för medb. kunsks. II s. 82 o. f.
 108) Skrifter av sällskap. för medb. kunsks. III: sid. 13 o. f.
 109) Skrifter av sällsk. för medb. kunsks. IV: sid. 150 o. f.
 110) Kölmark: Utkast till den allm. uppfostr. förbättr. sid. 139 o. f.
 111) Skrifter av sällsk. för medb. kunsks. I sid. 72.
 112) Skrifter af Sällsk. för medb. kunsks. I sid. 199.
 113) Jfr årsböcker i svensk undervisningshistoria n:r 41 s. 3—4, 20—22.
 114) Handels- och finansexpeditionens acta RA. Detta kungl. brev är avtryckt i
 Leinbergs Försök i Tdskr. i Finl. 1885 s. 22—23; Adlerfeldts svar i ÅSU 46 s. 73—84.
 115) Handlingarna härom i RA äro återgivna i Leinberg aa s. 41—57.
 116) Skrifter af Sällsk. för medb. kunsks. I sid. 210 o. f.
 117) Se t. ex. Basedow: Methodenbuch II.
 118) Ny journal i hushållningen, juli, aug. 1793 sid. 153 o. f.
 119) Exemplen hämtade ur 5:te uppl. Stockh. 1785.
 120) Exemplen hämtade ur 1780 års upplaga.
 121) Exemplen hämtade ur 1790 års upplaga.
 122) I likhet med Rochow, se Schmidt, Geschichte der Päd. III sid. 699.
 123) C. Kehr: Geschichte der Methodik II sid. 348.
 124) General-Landschulreglement vom 12 August 1763, § 2.
 125) Årsböcker i svensk undervisningshistoria n:r 45—46 sid. 61 mom. 1.
 126) N. Svanströms akad. avh. om lantmannabarnens uppfostran sid. 16 (§ 8).
 127) Jfr Rochow: Instruktion für die Land-Schulmeister.
 128) C. Kehr: Geschichte der Methodik I sid. 317.
 129) Rochow: Versuch eines Schulbuches: 11:te Hauptstück.
 130) Rochow: Instruktion für die Land-Schulmeister.
 131) General-Landschulreglement § 19.
 132) Didactica Magna: Kap. XXIX: 6: IV.
 133) Schmidt: Gesch. d. Pädagogik III s. 495.
 134) R. Vormbaum: Evang. Schulordnungen. II sid. 322 o. f.
 135) Kölmark: anf. arbete kap. 4.
 136) Förslag till skolordning den 6 juni 1798; 2: 4.
 137) C. Kehr: anf. arb. I s. 191.
 138) C. Kehr: anf. arb. 2. Aufl. II sid. 18.
 139) Rochow: Instruktion für die Landschulmeister (Päd. Schr.).
 140) G. Regné: Första begreppen af nödiga vetenskaper. 2:dra uppl. sid. 104 o. f.
 141) Jfr Kehr: Gesch. d. Meth. I 1877 s. 214 o. f.
 142) Schmidt: anf. arbete III sid. 494. Kehr: a. a. I 1877 s. 214 o. f.
 143) Schmidt: anf. arb. IV: sid. 507.
 144) Rochow: Instruktion für die Land-Schulmeister. (Pädag. Schr.)
 145) Didactica Magna: Kap. XVI: 15.
 146) T. ex. Browallius' Tankar; avtryck i R. Hall: V. aktst. s. 200.
 147) Hernlund: Bidrag B. Bil. IX s. 29, 30.
 148) Svanström: anf. arbete, passim.
 149) Kölmark, anf. arbete. Kap. 4.
 150) Då man läser denna förträffliga anvisning, förefaller det underligt, att hans
 egentliga lärokurs om växterna m. m. saknar varje antydan till dylik undervisning.
 151) Vetenskapsakademiens handskrifter.
 152) Inrikes tidningar: Nr. 15 år 1780. K. B.
 153) Leijonhufvud: Ny svensk släktbok sid. 711 o. f.

Använda hjälpmedel.

Vetenskapsakademiens bibliotek.

Brev från A. Modéer.

Lantmäterikontorets arkiv.

Kungl. brev till lantmäterikontoret. Kartor.
 Lantmäterikont. expeditioner år 1761—1767; 1769; 1771—1773.

Riksarkivet.

Registraturet. Biographica. Handels- och finansexpeditionens acta.
 Lantmäterikontorets skrivelser till Kungl. Maj:t.
 Kungl. Maj:ts skrivelser till lantmäterikontoret.
 Lagkommissionens skrivelser till Kungl. Maj:t.
 Kungl. Maj:ts skrivelser till lagkommissionen.
 Rådsprotokollen, inrikes civilärenden.
 Justitierevisionens protokoll 1774; 1782.
 Kammar-, ekonomi- och kommersdep. protokoll.
 Riksdagsacta: Ständernas skrivelser till Kungl. Maj:t.
 Ständernas protokoll 1765—66; 1769—70.
 Sekr. deputationens 1765—66 handlingar.
 Sekr. deputationens 1765—66 betänkanden.
 Sekr. deputationens 1765—66 protokoll.
 Sekr. utskottets 1769—70 betänkanden.

Alfred Jensen.

Modéerska släktboken.

Adlersparre: Läsnig i blandade ämnen. 1797.
 Browallius: Oförgripeliga Tankar, om Undervisnings-Wärket. Sthlm 1751.
 Ekstrand: Svenska lantmätare. Umeå, Upsala 1896—1903.
 Gjörwell: Historiskt statistiska tidningar 1794.
 Hall: Valda aktstycken till sv. undervisn. väs. hist. Sthlm 1912.
 Hushållningsjournalen 1776—1789. Inrikes tidningar 1769, 1780, 1799.
 Journal för svensk litteratur 1797.
 Leijonhufvud: Ny svensk släktbok, Sthlm 1906.
 Läsnig för menige man. Modéers skrifter.
 Nya lärda tidningar, 1774, 1775, 1778. Ny journal i hushållningen 1793.
 Patriotiska sällskapets handlingar. Posttidningen 1771, 1776.
 Pro fide et christianismo: Förslag till skolordning. Sthlm 1798.
 Riksdagstidningen 1765—66, 1771—72. Sellergren: Växjö stifts präster. Wexjö 1902.
 Sjöström: Blekinge nation i Lund. Lund 1901. Skånska d:o d:o. Lund 1897.
 Skrifter af sällsk. för medb. kunsks. I—V. Stockholmshösten 1795.
 Stockholms veckoblad 1774. Biographiskt lexikon. V. Ups. 1839.
 Uppfostrings sällskapets tidningar 1781—84.
 Westin: Hofclericiets historia. Sthlm 1799—1850.
 Vetenskapsakademiens handlingar. Vistrand: Smålands nation i Uppsala. Upsala 1894.

- G. G. Adlerbeth: Historiska anteckningar I—III. Örebro 1856—7.
 J. B. Basedow: Das Methodenbuch. Leipzig 1771.
 A. V. Brissman: Sveriges inre styrelse under Gustaf IV Adolfs förmyndar regering. Lund 1888.
 J. A. Comenius: Didactica Magna. Amsterdam 1658.
 L. Fischer: Preussische Volksschulordnungen.
 D. Godenius: Första bokstäfverne af Guds ord, eller Barnafrågor. Lund 1790.
 H. Hernlund: Bidrag till den sv. skollagstiftn. historia. Sthlm 1882.
 C. Kehr: Geschichte der Methodik des deutschen Volksschulunterrichts. Gotha 1877—82.
 Barnabok, H. K. H. Kronprinsen i underdånighet tillägnad. Sthlm 1780.
 P. Kölmark: Utkast till den allm. uppfostr. förbättring. Sthlm 1794.
 O. Levertin: Från Gustaf III:s dagar. Sthlm 1896.
 J. Locke: Tankar om uppfostran. J. Möller: Barnabok. Sthlm 1801.
 C. T. Odhner: Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering. I—II. 1885, 1896.
 Pinloche: Geschichte der Philanthropinismus.
 G. Regné: Första begrepen Af de Nödigste Wetenskaperne. Sthlm 1793.
 F. E. Rochow: Pädagogische Schriften, hrsg von Gansen.
 S. Rosenhane: ... Vetensk. Akademiens Historia. Sthlm 1811.
 J. J. Rousseau: Contrat social.
 K. Schmidt: Geschichte der Pädagogik. III—IV. Cöthen 1861—1862.
 G. F. Seiler: Allgemeines Lesebuch für den Bürger und Landmann. 6:te Aufl. 1793.
 G. F. Seiler: Scholebok för Borgares och Allmogens Barn. Sthlm 1801.
 [A. Skoglund; M. Staël v. Holstein]: Kvinnans rättsliga ställning. Sthlm 1914.
 L. Stavenow: Frihetstiden, dess epoker och kulturlif. Gbg 1907. Gustaf III. Gbg 1910.
 N. Svanström: De Liberis Agricoliarum rite Educandis. Ups. 1781.
 R. Tengberg—S. J. Boëthius: Sveriges historia. Sthlm 1879 o. f.
 R. Vormbaum: Evangelische Schulordnungen III. Gütersloh 1864.
 M. Weibull: Lunds universitets historia. Lund 1868.

Observanda. Av B. Rud. Hall.

n = nerifrån. r = rad. S = sida, sidor.

S 1—3 Det är icke omöjligt att akter och studier om andra Reformpedagoger snart utkomma i ÅSU.

S 3 r 2: Carl Laurin skrev i sina Minnen I sid. 50: »Andlig sterilisationsprocess har utmärkt så mycket europeiskt skolväsende under de senare århundradena». Han insåg tydligen icke, att det var mycket värre »under de tidigare århundradena».

S 5 Avhandlingen, författad av rektorn vid högre folkskolan i Södertälje, Nils Nilsson, är daterad den 25 april 1917 och var vetenskapligt specimen för en inför professor Axel Herrlin i Lund avlagd licentiat-tentamen i pedagogik.

Modéer skrev sitt namn så egendomligt att det ingenstades är »rätt» tryckt och av ingen annan än honom själv »rätt» skrivet. Åtminstone ofta satte han över båda bokstäverna e ett gemensamt circumflex — en anordning som ju icke finns representerad i någon sättarkast eller sättmaskin. I föreliggande bok (men icke i förlagan) ha de båda accenterna fått ersätta circumflexen, enär de tillsammans påminna om detta tecken.

S 7 Upptäcket hos konungen skildras i Forsanderska samlingen i Växjö; avtryck i Virdestams herdaminne 2 s. 273—274.

S 25 om 1774 års uppsats: I denna uppger han s 73 att ornad är = unken luft.

S 25 om 1783 års uppsats: De av Ström avhandlade yrfäna (s. 154—159) äro Cancer Locusta och C. Pulex (grundmärgla), Oniscus Scopulorum Linnæi samt sjöspindlarna.

S 34 första raden om Ämbetsmannarävsten: jfr kap. om Modéers arbete för näringslivets höjande t. ex. sid. 28, 33.

S 42—44 Kyrkomännens och Modéers ifrågavarande folkskoleförslag beteckna var sin huvudsakliga särart, intresseväg; de föras = bibelns folkundervisningsprogram något utvidgat; den senares = frihetstidens, revolutionens, nyttans, borgerlighetens, rikets av blott denna världen. Till det förra ansluter sig i stort sett ännu Tegnér; jfr ÅSU vol. 14.

S 43 och 52. Modéers antydda »Anledning» för lärare ingår i »Skrifter af Sällskapet för allmänne medborgerlige kunskaper, I. Bandet. VI. Stycket». Sthlm 1795.

S 62 Om Skaparens vishet, godhet och närvaro jfr mina anteckningar och hänvisningar rörande naturteologisk pedagogik i ÅSU 63 s. 276—277, 279—280.

Not 78. Om ekonomin tillåt, skulle här i boken ha avtryckts en hel del aktstycken och uppgifter rörande Patriotiska sällskapet (och Sällskapet för allmänna medborgerliga kunskaper; jfr not 82). Dessa akter ur Patr. sällsk. arkiv (RA. Östermalmsavdelningen) äro av lic. Nilsson icke nämnda men av lic. A. Wiberg nu påvisade och avskrivna. Bland annat finnas prisskrifter och protokoll t. ex. folkskoleförslag i band De 4:1 (slutet av prisskriften); vidare De 4:12 § 5—7; De 2 n:r 2. Ur Patriotiska sällskapets protokoll som icke nämnas, än mindre citeras någonstades i litteraturen och som äro förvarade i Stockholm stads sparbank, har lic. Wiberg ställt till förfogande intressanta och givande avskrifter i utdrag, daterade t. ex. 1783 25/10, 3/11 (Inrikes tidningar n:r 86), 15/11; 1784 20/3; dec.; 1785 22/1, 24/1 (Inr. Tidn. n:r 7), 28/5; Wälmenta Tankar [om] Landtbruk, föredragna 28/5; 14/12; 1786 18/2, 18/3, 1/6 (Uppfostr. Sällsk. Allm. Tidn. n:r 42); 1787 25/8, 29/9, 27/10, 10/11, 24/11; 1788 19/1, 23/2, 29/3, 17/5, 30/8; 1789 27/6; 1801 22/8; 1804 30/6; 1808 s. 53.

Not 82 om Forssell jfr ÅSU 50 samt N. Ohlsson: Det pedagogiska problemet i Sverige. Sthlm 1939.

Not 83—85 Att Sällskapet för allm. medborgerliga kunskaper icke omtalas efter Modéers död, yttras även av andra författare än Nilsson. Denne har nämnt fem medlemmar vid namn, vilket är mer än någon annan funnit. I Sv. folkskolans historia I 1940 s. 483 yttrar A. Warne: Om Sällskapets medlemmar [utom M.] är ingenting bekant. Men lic. A. Wiberg har funnit artiklar tydande på att Sällskapet var organiserat med en mängd ekonomiskt stödjande »hedersledamöter» samt en mindre trupp med Modéer i spetsen, som utgjordes av arbetande medlemmar. Vid inträdet ha medlemmarna tydligen erlagt en inträdesavgift, minst 2 rdr, samt dessutom varje år erlagt en avgift om 40 skill. Till de arbetande ledamöterna ha väl även Forssell och kammarskrivare Gellström hört. En minoritet synes ha önskat upplösa sällskapet 1798, då tryckfrihet ej längre medgavs. Majoriteten beslöt dock tydligen, att sällskapet skulle fortsätta för att understödja »innanläsning, skrifning och räknande». Det fanns kvar ännu åtminstone år 1808. (Jfr insändare i Stockholms Posten 1808 9/6, 16/6, 23/6. Den mellersta är avfattad av Olof H. Forssell.)

Noterna 113—115, 125 samt 134 äro av mig här inskrivna, enär de ge hänvisningar till urkundsavtryck i st. f. förf:s hänvisningar till vissa refererande framställningar.

PERSONFÖRTECKNING.

Av B. RUD. HALL.

[Pagina föregångna av A.]

Abelin, Michael, mag. 1741, läroverksrektor i Karlskrona	9
Abraham, den förste patriarken, enligt 1 Mosebok	50
Adam, den första människan, enligt 1 Mosebok	50
Adlerbeth, Gudmund Jöran, 1751—1818, statsman och skald, riksantikvarie, Gustaf den III:s handsekreterare	36
Adlerfelt, Carl A., 1719—1769, generalmajor, landshövding i Malmö 1764	42, 55
Amos, profet, verksam å 700-talet f. Kr.; herde, bibelförfattare	51
Arbin, Axel Magnus von, 1717—1791, ingenjörsofficer, generallöjtnant	7
Athanasios den store, troligen 293—373, grekisk kyrkofader	43
Barcheus, Anders Gustaf, 1736—1806, fil. mag., jur. adj. i Uppsala, e. o. prof., ledamot av Patriotiska sällskapet	42
Basedow, Johann Bernhard, 1723—1790, tysk pedagog, författare till pedagogiska och religionshistoriska skrifter; grundade 1774 i Dessau det s. k. Philanthropinum, ett internat för gossar från 8 till 18 års ålder	56, 62, 63
Bayle, Pierre, 1647—1706, fransk tänkare, naturforskare	61
Beck-Friis, Joakim, 1722—1797, greve, landshövding 1763, riksråd	24
Bergstedt, Anna, Ad. Modéers svärmor, gift med borgmästaren S. Bruun	68
Bergström, Anders, 1734—1809, avlade lantmätareexamen 1757	14
Bielke, Nils Adam, 1724—1792, riksråd 1769, president i bergskollegium 1782—1789	38
Boström, Johan, 1720—1803, avlade lantmätareexamen 1744	18—21
Botin, Anders af, 1724—1790, hävdatecknare, lagsamlingsredaktör, utg. av Utkast till Svenska folkets Historia I—IV, 1757—1764 samt Svenska språket i tal och skrift, 1777	24
Bruun, Sven, politiborgmästare i Kalmar 1756—1780, Ad. Modéers svärfar	68
Bulich, Martin (Mårten), 1673—1738, auktionskassör i Stockholm, häradshövding i Skåne	8
Bäck, Karl Henrik, 1742—1814, lantmätareexamen 1760, kommissionslantmätare i Kalmar 1768, e. o. lantm. i Sthlms län 1769	17
Carl, hertig, 1748—1818, blivande svensk konung (Carl XIII)	39
Carlbohm, Johan Arvid, 1743—1822, boktryckare i Sthlm (Merckellska officinen) 1769—1812; bokhandlare 1815 o. f.; bokförläggare	32, 68
Carleson, Edvard (Ifwar), 1704—1767, president i kommerskollegium, 1735—1765 ledamot av uppfostringskommissionen, stiftare av och förste ordföranden i Patriotiska sällskapet	30, 31
Celsius, Anders, 1701—1744, astronomiprofessor i Uppsala 1730	6
Celsius, Olof d. y., 1716—1794, präst, hävdatecknare, 1742 docent i lärdomshistoria i Uppsala, 1747 professor i historia där, 1774 kh i Storkyrkoförsamlingen i Stockholm, 1777 biskop i Lund	6
Christiern II (»Tyran»), 1481—1559, konung i Danmark och Norge	59
Chronhagen, Paul Unbehagen, 1687—1746, 1715 amiralitetskapten och kommandör, 1741 schoutbynacht	8
Comenius, Johann Amos, 1592—1670, tjeckisk pedagog, författare av Orbis pictus (Världen avbildad), Didactica magna (Stora uppfostringsläran) etc.	57, 62

David, israelitisk konung under 900-talets förra hälft f. Kr., föregiven författare av större delar av Psaltaren	48
Ekengren, Eva Elisabeth, född Orrfelt, Ad. Modéers mormor, dotter till Johan E. (död 1702) och h. h. Eva Maria Modée (1662—1699). G. m. följ.	8
Ekengren, Nils, e. o. överstelöjtnant vid amiralitetet 1710, amiralitetskapten avsked 1737, ägare av Fulltofta, Ad. Modéers morfar	8
Eneroth, Olof E., 1825—1881, donerade professur i naturenlig pedagogik	3
Ernst I, den fromme, hertig av Sachsen-Gotha och Altenburg, den förste tyske furste som sökte grundligt upphjälpa folkskoleväsendet	57
Esaias eller Jesaja, profet i Juda rike; bibelförfattare	51
Esping, Salomon Bidenius, student 1766, avlade lantmätareexamen 1768, var vik. lantm. i Gävleborgs län 1771—1775, regementsskrivare i Helsinges regemente från 1775, dog 1776	22
Eva, den första kvinnan, vår stammmoder — enligt Mose	50
Faggot, Jakob, 1699—1777, överdirektör vid lantmäteriet	9, 12—17, 21—23
Falck, D., grosshandlare i Stockholm omkring 1808	32
Falkenberg, Melker, 1722—1795, greve, riksråd, serafimerriddare	24
Faxell, Kristofer, 1704—1780, överdirektör vid lantmäteriet	18, 19, 21, 22
Forssell, Olof Hansson, 1762—1838, matematiker, präst, 1790 docent i astronomi i Uppsala, 1824 kh i Öster-Våla	31—32
Francke, August Hermann, 1663—1727, tysk pietist och pedagog	57
Fredrik II, 1744—1797, konung av Preussen 1786	55
Godenius, Daniel, 1702—1768, kh, prost, utg. av katekesutveckling	49
Gustaf Eriksson Vasa, (1495) 1496—1560, svensk konung 1523—1560	59
Gustaf III, 1746—1792, svensk konung 1771—1792	22, 28, 36—38, 43
Gustaf IV Adolf, 1778—1837, svensk konung 1792—1809	32, 36
Güllich, Magnus Didrik, 1694—1766, 1732 pastor i Quiinge, 1740 riksdagsman, 1752 häradspäst	42
Haumblær (Humble), Johan, 1673—1735; häradshövding 1719—1733	8
Hedlund, Sven Adolf, 1821—1900, tidningsredaktör i Göteborg	3
Huyghens, Christian, 1629—1695, nederländsk matematiker, fysiker och astronom	61
Hvarfström, J. F., fil. magister, medlem av Sällskapet för allmänna medborgerliga kunskaper	32
Höjer, Johan Carl, 1753—1830; tj. rektor vid Uppsala läroverk 1806—21	3
Höpken, Anders Johan von, 1712—1789, statsman, 1746 riksråd	43
Jeremias, profet, antagligen författare till en à två bibelböcker	51
Jesus, »gudamänniskan»	50, 51
Jonas Andreæ (Radwan) Moadensis, född före 1525 i Moheda, kh där c:a 1555, död 1605	7
Jonasson, Henrik i Hakala, diktad jordbrukare i Modéers alstring	65
Karl VIII Knutsson (Bonde), 1409—1470, svensk-norsk konung	7
Kölmark, Per, 1750—1839, filosofisk skriftställare, 1780 docent i teoretisk och praktisk filosofi i Greifswald, 1785 docent i praktisk filosofi i Uppsala	58, 64
Laboulaye, Edouard-René Lefebvre, fransk publicist, författare, politiker; juris professor vid Collège de France 1849	3
Lacander, Haquinus, 1678—1743, kh och prost i Ystad	8
Larsson, A., pseudonym för Adolf Modéer	48
Liljenkrantz, Johan, 1730—1815, riksråd, president i statskontoret, ledamot av Vetenskapsakademien	28

Liliestråle, Joakim Vilhelm, 1721—1807, ämbetsman, poet	22
Lingen, Reinhold Johan von, 1708—1785, baron, landshövding i Kristianstad och senare i Malmö	35
Linné, Carl von, 1707—1778, mångsidig naturforskare, prof.	6, 9, 10, 26, 63
Lukas, troligen författare till Lukas evangelium och Apg.	51
Lundh, Carl, 1729—1796, i Lannaskede komminister 1766, kh 1782, prost 1785	8
Luther, Martin, 1483—1546, tysk religionsreformator	6
Moadensis, Jonas Andreae se ovan: Jonas Andreae	7
Modéer, Adolf Laurentsson (Moderus), 1739—1799, lantmätare, editor, reformpedagog	3 o. f.
Modéer, Anna Margaretha, f. Bruun, 1734—1811, g. m. Ad. Modéer 1763	68
Modéer, Jonas Karl, 1775—1842, 1809—1820 dövstumslärare, Ad. Modéers son ..	68
Modéer, Laurent, löjtnant, resenär, Ad. Modéers son	67
Modéer, Sven Lars Adolf, 1779—1829, konstnär, skriftställare, Ad. Modéers son..	68
Moderus, Andreas Jonæ (son till Jonas Andreae Moadensis), kh i Tävvelsås och Tofta c:a 1602 och i Moheda 1608—1623	7
Moderus, Andreas Jonæ (son till Jonas Laurentius Moderus), registrator i Svea hovrätt, död 1688	7
Moderus, Jonas Laurentij, 1691—1764, postmästare och rådman i Simrishamn	8
Moderus, Jonas Laurentius, 1612—1677, kh i Moheda 1649—1677	7
Moderus, Catharina Maria f. Orrfelt, Ad. Modéers farfars andra hustru	8
Moderus, Catharina Sofia f. Gedda, Ad. Modéers farmor	8
Moderus, Laurent Adolf, f. 1707, advokat, Ad. Modéers far	8, 9
Moderus, Laurentius Jonæ, broder till Andr. Jonæ M., kaplan och — c:a 1624 — kh i Moheda, död 1645	7
Moderus, Laur. Jonæ, son till Jonas Laurentius M.; jurist, kh	8
Monthan, Per Johan, 1731—1792; i Skåne 1768 häradshövding, 1777 lagman	8
Mose, föregiven författare till fem bibelböcker	48
Möller, Johan, 1738—1805, 1776 kh i Västerhanninge, 1785 prof., 1796(97) biskop i Visby	49, 52, 53
Neikter (Neichter), Jakob Fredrik, 1744—1803, skytteansk prof. 1787	39
Newton, sir Isaac, 1642—1727, engelsk matematiker, fysiker och astronom	61
Nilsson, Nils, 1881—1929, folkskoll.; fil. lic. 1919; rektor	5
Oden, nordisk sagokonung	59
Plantin, Esaias Z., 1711—1772, revisor i krigskollegium, vitter författare, erhöjll landssekreterares namn och värdighet	19
Radwan, Andreas jfr Jonas Andreae Moadensis	7
Rango, Karl Fredrik, 1735—1789, 1759 vice lantmätare i Älfsborgs län, kommissionslantmätare i Skåne sedan 1766	17
Regnell, Gustaf von d. y., 1748—1799, 1769 vice och 1793 ordinarie kommissionslantmätare i Kalmar	17
Regné, Gustaf, 1748—1819, redaktör, expeditionsekreterare, utg. av Första begreppen af de nödigaste Vettenskaper, Till Svenska Barns tjenst	61, 64
Rehausen, Fredrik August von, 1722—1801, avlade lantmätareexamen 1742; blev 1782 lantmäteridirektör	18, 20
Reuterholm, Gustaf Adolf, 1756—1813, friherre, kammarherre, 1792 president i kammarrevisionen, medlem av hertig Carls konselj	39
Rochow, Friedrich E., tysk godsägare, donerande och reformerande folkskolepedagog	56—58, 60, 62, 64, 66, 67
Ronnevall, Brita Maria, arrendatorsdotter, Ad. Modéers styvmor	67

Rosenhane, Schering d. y., 1754—1812, friherre, ämbetsman, historisk förf., 1779 utnämnd till sekr. i Kabinettet för utrikes brevväxlingen, 1812 överpostdirektör 32	
Rosenqwist, Sven (= Sven Andersson Tysk), son till Anders Andersson som 1584 adlades av Gustaf I (Förf.:s uppgift alltså oriktig)	7
Rosenstein, Nils von, 1752—1824, ambassadsekreterare i Paris 1782, prinslärare 1784—1795, statssekreterare för ecklesiastikexpeditionen (= ecklesiastikminister) 1809—1822, sekr. i Vitt. akad. 1782 och i Sv. akad. 1786	39
Rousseau, Jean Jacques, 1712—1778, fransk författare och sociolog, utg. bl. a. Le contrat social och Émile ou de l'éducation	33, 60
Roxendorff, Carl Gustaf von, 1697—1784, landshövding i Kalmar 5/5 1757, generallöjtnant 1760, friherre 1762	12
Rydsten, Sven, 1731—1774, 1753 lantmätareexamen, 1759 kommissionslantmätare i Blekinge	10—12
Salomo, konung över Israel c:a 850 f. Kr., föregiven författare av bibeldelar	48
Scheele, Carl Wilhelm, 1742—1786, kemist, en av den organiska kemiens grundläggare, upptäckare av flera grundämnen	6
Schenmark, Nils, 1720—1788, matematiker, astronom, i Lund astronomie observator 1749, prof. i matematik 1763	11
Schrank, Frantz von Paula von, 1747—1835, tysk andlig, botanist	25
Seiler, G. F., tysk teolog och läroboksförfattare	58, 64, 66
Siegroth, Gustaf Adolf von, 1725—1802, 1747 kapten i Kalmar reg.; 1773 landshövding i Södermanlands län, 1789 infanterigeneral	7
Stanislaus II August, 1732—1798, polsk konung 1764—1795	7
Steno Magni, kh i Växjö 1579—1593, domprost 1593—1603, kh i Urshult (1606)—1640, kontr.-prost 1599—1640, död 1640	7
Ström, Hans, 1726—1797, norsk naturforskare och topograf, präst, utgav bl. a. Fysisk og økonomisk beskrivelse over Eger 1784	25
Svanström, Nils, 1757—1802, doc. i Uppsala, teol. adjunkt, präst	56, 58, 64
Svartz, Olof, 1760—1818, 1783 med. kand., 1875 med. dr, 1789 led. av Vet. akad., 1791 prof. Bergianus och led. av Patr. sällskapet i Sthlm, 1800 præses, 1813 prof. även vid Karolinska institutet	32
Svebilius, Olof, 1624—1700, ärkebiskop 1681, utarbetade en förklaring över Luthers lilla katekes	43, 48
Sweno Jonæ (Sven Jonæ Moderus), son till Radwan, Andreas, bror till Andreae Jonæ, 1610 hovpredikant hos Karl IX	7
Syrak, dels farfader till föf. Jesus (Syraks sonson), dels en apokryfisk bibelbok benämnd Jesu Syraks bok	48
Tessin, Carl Gustaf, 1695—1770, greve, statsman, 1738 lantmarskalk, 1741 riksråd, guvernör för kronprins Gustaf	64
Thorild, Thomas, 1759—1808, svensk revolutionär författare	39
Thunberg, Daniel af, 1715—1788, överdirektör vid dockbyggnaderna i Karlskrona 13	
Topelius, Zacharias, 1818—1898, finlandssvensk författare	3
Trolle, Gustaf Eriksson, 1488—1535, svensk ärkebiskop 1514, en av Christian II:s ivrigaste anhängare	59
Tulindberg, Erik E., 1728—1793, lantmätare på båda sidor om Östersjön, 1775 landskamrer i Uleåborgs län	18, 20—21
Törnsten, Johan, 1738—1796, 1767 kommissionslantmätare i Norrland	14
Viden, Per Anders, 1741—1777, 1761 vik. lantmätare i Östergötlands län	14—17
Wetzel, tysk skolmetodiker, folkskollärare i Wiedemar c:a 1830	53
Xenofon, omkr. 430—omkr. 355 f. Kr., grekisk fältherre och författare	53

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

TILL N. NILSSON: MODÉÉR.

	Sid.
Inledning. Inkl. Modéerska släktens härstamning	6
Modéers uppväxtår	8
Modéers anställning i lantmäteristaten	12
Modéers arbete hos lagkommissionen	23
Modéers medarbetarskap i Vetenskapsakademien	25
Modéers arbete för näringslivets höjande	27
Ämbetsmannarävsten	34
Kvinnans ställning i samhället sid. 37. Tryckfriheten	38
Modéers arbete för förbättrad folkkupplysning:	
1. Kamp mot vidskepelsen. 2. Upplysningens art	41
3. Hur skall denna kunskap bibringas allmänheten	42
4. Folkskolefrågans läge sid. 42. 5. Modéers skolordningsförslag	43
6. Lärarens avlöning s. 44. 7. Ordning och tukt	45
8. Undervisningen i allmänhet	47
9. Bön och kristendomsundervisning	48
10. Innanläsning s. 52. 11. Skrivning	55
12. Räkning och geometri s. 56. 13. Historia	58
14. Geografi s. 60. 15. Naturkunnighet	61
16. Lanthushållning etc. s. 64. 17. Sedelära	65
Slutord s. 67. Noter av författaren	68
Använda hjälpmedel: A. Otryckta resp. tryckta källor s. 73. B. Litteratur	74
Kommentar av B. Rud. Hall	74
Personförteckning av B. Rud. Hall	76

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
[1942] BOKSERIE MED UNDERSTÖD AV [ÅRG. XXII]
FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
[Vol. 64 B i serien] UTGIVEN AV B. RUD. HALL [Vol. 1 årg.]

JOHAN CARL HÖJER

EN GUSTAVIANSK REFORMPEDAGOG

BIOGRAFISK STUDIE AV

ALB. WIBERG

FIL. LIC.

DISTRIBUTION: UTGIVAREN, Adr. STOCKHOLM, INED. 7A

FÖRORD.

Föreliggande framställning avser att ge en bild av en på sin tid mycket inflytelserik man, J. C. Höjer, vilken var offentligt verksam under ett kvartssekel före och ett efter år 1800. Hans insats i avseende på läroverken var av den betydelse, att den väl förtjänar sitt särskilda kapitel i vårt undervisningsväsens historia. Dock har han blivit så glömd, att det är förgäves man i våra vanliga uppslagsverk och lexika söker efter hans namn. En av de viktigaste orsakerna till eftervärldens underskattning och glömska var otvivelaktigt den, att han sökte inympa nya, reala ämnen på den gamla skolan utan att prisgiva det väsentligaste i dennas metoder och program. Genom denna sin ståndpunkt kom Höjer att bli en av de läroverkens auktoriteter, på vilka kanslersgillet stödde sig vid utarbetandet av 1807 års skolordning. Då därför nyhumanismen under 1800-talets andra och tredje årtionden gick till angrepp mot denna läroverksstadga och dess ledande idéer, träffade dessa angrepp framför allt Höjer, som efter rektor Johan Murbergs död varit kanslersgillet sakkunnige vid stadgans praktiska utformning. I och med att de rvhumanistiska idéerna på 1820-talet slog igenom, bröt man staven över den gustavianska tidens skolsträvanden, vilka man ansåg ha gått i alltför hög grad i »upplysningens» anda, och dess män överlämnades åt glömskan. Tiden bör nu sent omsider vara inne för en objektiv bedömning av Höjer och hans verk. Efterföljande utredning vill vara ett biografiskt betonat bidrag därtill.

För hjälp och upplysningar står undertecknad i tacksamhetsskuld till ett flertal personer. Först och främst ber jag få rikta ett värdsamt tack till rektor Nils Lundqvist, som haft vänligheten översätta Höjers latinska avhandlingar. Ävenså tackar jag rektor Sixten Samuelsson, Uppsala, för att han låtit mig taga del av acta rörande Uppsala katedralskola, vilka från Uppsala högre allmänna läroverks arkiv överlämnats till honom för utnyttjande vid hans forskningar rörande denna skolas historia. Vissa frågor rörande Höjers verksamhet vid Uppsala katedralskola, vilka jag eljest skulle utförligare ha behandlat, ha här blott antytts eller förbigåtts på grund av rektor Samuelssons önskan, att dessa måtte få reserveras för hans under arbete varande historik över skolan. Ett tack för tillmötesgående och upplysningar ber jag även få uttala till docent Torvald Höjer, Uppsala, samt till generaldirektör K. J. Höjer och lektor B. Rud. Hall, Stockholm.

Stockholm i maj 1942.

Förf.

INLEDNING.

Under frihetstiden hade man ägnat de pedagogiska frågorna ett stort och allmänt intresse. Vid nästan varje riksdag förekom någon större debatt rörande undervisningen. Man kan exempelvis erinra om de diskussioner, som förde fram till utfärdandet av 1724 års skolordning, och de debatter, vilka förekommo vid 1738—1741 års riksdagar och vilka fingo till följd tillsättandet av uppfostringskommissionen 1745. Till denna kommitté insändes och i samband med dess verksamhet utarbetades en mängd utlåtanden och förslag icke blott av konsistorier och skolmyndigheter utan även av enskilda. Allmänna reformförslag inlämnades till kommissionens begrundande av sådana män som Gustaf Ruder, Johan Browallius och Eric Eklund. Ett flertal reformförslag rörande vissa detaljfrågor sågo dagen; nämnas må här blott mekanikern och uppfinnaren Christopher Polhems och provinsialläkaren Johan Otto Hagströms.¹⁾ Resultatet av uppfostringskommissionens arbete framlades 1760 i ett »projekt» till en läroverksstadga. Sedan detta efter remiss varit föremål för myndigheternas granskning, omarbetades och modifierades detsamma grundligt, innan det 1778 ånyo framlades till antagande. Resultatet blev dock fortfarande lika negativt. Att den gamla skolordningen på detta sätt trots de många välbefogade klagomålen ändock fick behålla sin gällande kraft, berodde huvudsakligen på att den i så stor utsträckning tillmötesgick prästernas anspråk på att skolan skulle vara ett prästseminarium. Också var det huvudsakligen på prästeståndets motstånd och förhållningspolitik, som frihetstidens många reformprojekt hade strandat.

I jämförelse med frihetstiden har den gustavianska tiden karakteriserats såsom vida mindre intresserad av pedagogiska frågor — perioden kännetecknades framför allt av det stora intresset för litteratur och konst. I allmänna överblickar av vårt högre skolväsens historia finnes därför föga anfört från perioden 1770—1807.²⁾ Att döma av nämnda översikter ser det ut, säger Hugo Hernlund,³⁾ »som skulle frågan om skolans reorganisation, hvilken under Frihetstiden ständigt stått på dagordningen, råkat i fullständig glömska under 1700-talets tre sista årtionden. Hvarpå skulle detta kunnat bero? Knappast på tidens och styrelsens likgiltighet för undervisningsväsendets tillstånd: tiden var ju upplysningens tidevarf i vårt land, och styrelsen låg ju i händerna på Gustaf III, som sjelf var en af målsmännen för tidevarfvets idéer». Hernlund erinrar vidare om den förklaring, konungen några år före sin tronbestigning givit den studerande ungdomen i Uppsala, »att han skulle anse den dag, då han efter önskan och föresats kunde förbättra

uppfostningsverket hos oss, för den lyckligaste i sin lifstid, ty att gifva fäderneslandet nyttiga och dygdiga medborgare vore en större rikedom och varaktigare heder än vidsträckta länder, vunna genom lysande segrar, men stänkta med invånarens blod». Regeringens inställning till uppfostningsfrågan bör sålunda redan från början ha varit klart positiv.

Vid ett närmare studium av perioden visar det sig, att även allmänhetens intresse för uppfostningsfrågan var stort, och att det knappast gav frihetstidens efter i intensitet. Den lakun, som de översiktliga framställningarna av läroverkens historia uppvisa för 1700-talets tre sista årtionden, beror uppenbarligen på att man icke tillräckligt djupt trängt in i ämnet. Det vore ju också obegripligt, om den tid, som ute i Europa kännetecknas av de rousseauanska idéernas segertåg, filantropinismens uppkomst och utbredning och franska revolutionens vittfamnade uppfostningsprojekt, i vårt land skulle ha varit en stillaståendets och intresselöshetens tid på det pedagogiska området. Också ger redan en förstahandsöverblick över perioden starka bevis för det levande intresset för uppfostningsproblemen. Det 1767 grundade Patriotiska sällskapet utlyste sålunda ett flertal pristävlingar, vid vilka aktuella uppfostningsfrågor behandlades. Det av C. C. Gjörwell stiftade Uppfostningssällskapet koncentrerade sin verksamhet till dessa frågor, och liknande omdöme kan man fälla om det av Adolf Modéer på 1790-talet startade Sällskapet för Allmänne Medborgerlige Kunskaper. Om det förefintliga intresset vittna även de betydande insamlingar till ett modernt högre läroverk i huvudstaden, vilka skedde i hela riket. Slutligen kan erinras om den rad av reformskolor, som uppstodo under perioden. De äro att anse såsom experiment, avsedda att föra de omdebatterade nya idéerna ut i det praktiska livet. Hit höra sådana läroverk som Thenstedts realskola, Silvius' lantliga realskola, Steens handlexercitiekontor, Stridsbergs skola, Wurmb's handelsseminarium, Brändströmska skolan, Nordings realskola m. fl.

Den förnämsta skillnaden mellan frihetstidens och den gustavianska tidens uppfostningsdebatt ligger däri, att diskussionen under den förstnämnda perioden fördes på riksdagarna och i anslutning till omarbetningen av läroverksstadgan, under det att den under den sistnämnda perioden endast flyktigt berördes vid riksdagarna och främst och huvudsakligen pågick i den nu framväxande tidningspressen, tidskrifts- och broschyrlitteraturen. Inläggen rörde sig främst om kritiken av den gamla lärdomsskolan. Majoriteten av debattörerna, som voro starkt påverkade av de nyare pedagogiska rörelserna i England och Amerika och på kontinenten, önskade en radikal skolreform, som skulle lämna utrymme på skolschemat åt framför allt moderna språk och realia samt underlätta införandet av nyare metoder. Mot denna grupp av reformivrare

stod den gamla skolans män, vilka häftigt bekämpade de nya idéerna och ansågo skolan i stort sett vara bra som den var. Hit hörde den gustavianska tidens inflytelserikaste kyrkomän, sådana som C. G. Nor-din och Olof Wallquist. Den sistnämnde betonade med eftertryck, att de brister, som vidlåde undervisningsväsendet, huvudsakligen härrörde därav, att man icke längre i allt följde 1724 års läroverksstadga och att man sålunda för skolväsendets uppräckning blott hade att tillse, det nämnda kungliga förordning följdes.

Gentemot de nämnda konservativa och radikala riktningarna intogo en grupp självständiga och betydande skolmän en i viss mån förmedlande hållning. De höllo visserligen före, att den gamla lärdomsskolan måste reformeras och göras tidsenlig men ansågo samtidigt, att man borde bevara det bästa i den gamla skolan såsom ett grundelement i den nya. Man borde med en grundlig klassisk utbildning kunna förena undervisning i moderna språk och andra tidsenliga ämnen, utan att läroverket därför skulle behöva sprängas sönder av alltför heterogena ämnen. Dessa förmedlingens män äro i mycket påverkade av filantropinistiska idéer men förhålla sig i stort sett kyligt kritiska till dem och ge med sig inför det nya blott i de punkter, där de verkligen känna sig överbevisade. En bland dessa skolmän är Johan Murberg, sedermera medarbetare i 1807 års skolordning. En annan är den vi i det följande skola stifta närmare bekantskap med, rektor Johan Carl Höjer.

I. Höjers barndom och skoltid.

Den höjerska släkten räknar som sin stamfader Reinhold Hoyer, som skall ha varit av tysk adel och som inflyttade till Sverige under Johan III:s tid.⁴⁾ Namnet lär härröra från det tyska fädernegodset Hoyersdorf. Rörande orsakerna till överflyttningarna till Sverige uppger traditionen, att Hoyer blivit bortdriven från sitt hemvist av religiösa skäl under någon av de talrika fejder, som rasade i reformationstidens Tyskland. Efter ankomsten till vårt land slog han sig ned i Arboga och blev där handlande, rådman och borgmästare.⁵⁾ I sitt äktenskap med Margareta Larsdotter hade han fyra söner, av vilka tre, Lorentz, Johan Reinhold och Henrik, blevo stamfäder för var sin släktgren.

Johan Reinhold Höjer, arbogaborgmästarens tredje son, blev stamfader för uppsalalinjen, den enda som numera synes fortleva. Han var stadssekreterare på fädernorten och efterlämnade sönerna Johan och Lorentz, av vilka den sistnämnde blev förvaltare hos sin svärfader, Carl Conrad Bildstein, ägare till Billnäs bruk och andra egendomar i Finland. I sitt förste gifte, med Anna Bildstein, hade denne Lorentz Höjer

sönerna Carl och Lorentz. Under åren 1688—1715 var den sistnämnde akademibokhandlare i Åbo men måste sistnämnda år fly för ryssarna och dog såsom flyktning i Sverige 1720. Hans son Johan Höjer blev genom sitt gifte akademiboktryckare i Uppsala.⁶⁾ Efter hans död 1738 drev hans änka tryckeriet, tills äldste sonen, Lorentz Magnus Höjer, övertog det 1751. Följande år gifte denne sig⁷⁾ med kyrkoherdedottern Regina Birgitta Lode.⁸⁾ Såsom äldste son i detta äktenskap föddes *Johan Carl Höjer* den 4 januari 1753.⁹⁾ Dopet ägde rum dagen därpå.¹⁰⁾

Flera barn i familjen följde sedan ganska tätt efter varandra.¹¹⁾

Mycket tyder på att boktryckarehemmet varit tämligen burget, och tydligt är, att tryckeriet mycket väl fött sin man.¹²⁾ Däremot torde någon större sparad förmögenhet icke ha funnits, eftersom sonen Johan Carl efter faderns bortgång måste uppehålla sig genom att meddela andra undervisning.

Lorentz Magnus Höjer dog 1758¹³⁾ i en ålder av blott 34 år; av barnen var det äldsta, Johan Carl, då blott fem år.

Efter ett par år gifte änkan om sig med prästmannen Anders Grönmark. Denne hade efter prästvigningen 1755 varit pastorsadjunkt ute i stiftet men blev adjunkt vid domkyrkan i Uppsala 1758, alltså vid den tid L. M. Höjer avlidit. Grönmark befordrades till vice komminister där 1760 och till komminister i Össeby 1766. Där avled han 15/2 1810.¹⁴⁾

Änkefru Höjers nya äktenskap välsignades, liksom det föregående, med flera barn,¹⁵⁾ och i det Grönmarkska komministerhemmet kommo därför de Höjerska barnen att växa upp tillsammans med sina yngre halvsyskon. Förhållandet mellan Johan Carl Höjer och styvfadern synes ha varit synnerligen gott, något som Höjer gav uttryck åt vid sin akademiska disputation 1771. Man torde icke taga miste, om man i den tidiga mognaden och självständigheten hos Höjers karaktär ser en direkt följd av hemförhållandena och i nödvändigheten för honom att tidigt stå på egna ben och fatta självständiga beslut.

Med styvfaderns hjälp och understöd blev det möjligt för Höjer att gå den lärda banan. Nioårig inskrevs han (2/10 1762) i Uppsala katedralskola.¹⁶⁾ Sina studier fick Höjer därefter i stort sett sköta på egen hand. Det heter härom, att trägna »embetsgöromål hindrade Hans stjuvfader, att efter önskan sjelf sysselsätta sig med Hans undervisning och knappa tillgångar nekade den glädjen att, under egen uppsigt, se Hans framsteg på Lärdomens bana vid en enskild Lärares handledning».¹⁷⁾ Om de knappa tillgångarna och förhållandena i övrigt i komministerhemmet säger nyssanförde levnadstecknare, att Höjer snart i Grönmark lärde »vörda och älska en ny fader, uti hvars trånga och opryddade boning den afskiljda delen af tarflig spis gjordes tillräcklig genom måttlighet och arbetsfliten ersatte saknaden af bullrande nöjen», vartill han lägger

den allmänna reflexionen, att »det är utur sådana skolor vi vanligen se utgå Män af den fasthet, den redlighet, den oskrymtade Gudsfruktan, vi hos vår saknade Lärare — d. v. s. Höjer — ofta beundrade, alltid vördade och älskade».

Av flera källor bekräftas levnadstecknarens ord, att »omisskänneliga prof af ett ovanligt snille och dageligen tillväxande lärgirighet» kännetecknade den unge Höjer i hans studier. Höjer själv uttalade sig på äldre dagar med stor tillfredsställelse om skolåren, vilka varit ljusa för honom, även om de varit i hög grad arbetsamma. Om studiernas allmänna läggning vid katedralskolan denna tid yttrade han sig sedermera med stor erkännamhet och ställde dem gärna såsom motsats och ljus bakgrund till en senare tids skolförhållanden: »Ännu inhämtades Lärdom på fullt alfvar. Ännu ansågs icke för högsta förtjenst af undervisning, att, med färdighet och skenbar säkerhet pladdra och döma om allt, som kan förekomma; ännu hade man icke öfvergifvit de klara flytande strömmarna för att stilla sin törst utur stilla stående grumliga gölar; ännu hade icke vidtagit hastläsningens tidevarf med all sin tross af påfundna genvägar, af vidlyftiga öfversättningar, sammansatte af den tjenstagtiga välviljan, utgifna af den retliga vinningslystnaden, för att af ynglingar, som ifrån spädaste åldern undflytt all så väl kropps, som själs ansträngning, bilda män, oförmögna, att uthärda hvarje mödosammare arbete».¹⁸⁾

Beträffande verksamheten vid ifrågavarande läroverk vid 1700-talets mitt äro vi tämligen väl underrättade, tack vare ett par tidigare undersökningar.¹⁹⁾ Vissa förändringar hade vidtagits i den av 1724 års skolordning fastställda organisationen. Mest uppseendeväckande var kanske, att katedralskolan på initiativ 1750 av konrektor Alm framflyttat den dagliga undervisningstidens början från den av skolordningen förordnade tiden, kl. 6, till kl. 7 f. m. Alm hade utförligt motiverat detta avsteg från läroverksstadgan och därvid bl. a. anfört följande: »Under de åtta år jag haft syssla wid denna schola, har jag märkt den förändring, att när uti första åren stora drängar här gingo om 20 24 och flera års ålder, som utgiorde det största antalet, så hafwa wi nu uti alle classer största delen unge barn af 10, 12, 15 och 16 års ålder, späda till kroppslemmar, några få undantagne, som kunna hafwa flera år och större styrka. Jag har icke utan medymkan sedt, med hwad swårighet de uthärda de tidiga morgontimmarna, och at, när det lider något på terminen, deras både kropps- och sinnets krafter taga af, och de ej förmå med den munterhet och färdighet, som wederbör, absolvera sina stycken. At wara kl. 6 om morgonen i scholan, tycks wäl ej wara för mycket för en gosse om 12, 15 à 16 års ålder; men när tillika i ömt öfwerwägande tages, at han bör en eller två timmar förut wara uppstigen ur sängen til at se på sina

stycken och bereda sig till lektionen, och at han går om aftonen till sängs med utmattade sinnen och trötter kropp; så torde finnas, at han wäl kunde behöfwa en timma längre». ²⁰⁾ Genom den vidtagna ändringen blev katedralskolans arbete förlagt på f. m. till 7—9; 10—11; 11—12; och på eftermiddagen till kl. 2—5. Den dagliga lästiden var alltså 7 timmar, men antalet arbetstimmar i veckan var blott 38, emedan eleverna hade ledigt onsdagar och lördagar kl. 3—5.

Lärarna i prima, secunda, tertia och apologistklassen hade 32 timmars tjänstgöring i veckan, medan rektor och konrektor, vilka gemensamt undervisade i rektorsklassen (quarta), hade blott 16 timmar i veckan, fördelade så, att de undervisade tre dagar vardera. Kantor skötte undervisningen i sång under sex veckotimmar.

Några lärare ha i sina diaries för läsåret 1766—1767 antecknat varje lärjunges »ingenium», »diligentia» och »mores». I detta avseende var det tydligen de tre sistförflutna årtiondenas snillevalsdiskussion som burit frukt. Om Höjer finns antecknat från årsexamen den 12 juni 1767, att han tillhörde rektorsavdelningen (classis suprema), där han var N:o 2 i mellersta gruppen (bland intermedii) ²¹⁾ och att han till sitt ingenium, flit, framsteg och seder var framstående, ja utmärkt.

Efter slutad examen förordnade Eforus, dels att vid examina i fortsättningen skulle hållas ett verkligt protokoll, vilket efter förrättningen borde överlämnas till ärkebiskopen, dels ock att den Catalogus discipulorum, som vid examen företeddes, skulle — i likhet med vad fallet var vid examen 1767 — under åtta rubriker redogöra för varje lärjunges namn, skolår, ålder, föräldrar, födelseort, flit, begåvning och seder. ²²⁾ Vid årsexamen den 13 juni 1768, den sista i vilken Höjer deltog, ²⁴⁾ var elevförteckningen följaktligen uppställd i enlighet med biskopens förordnande, och vi få därför åtskilliga detaljupplysningar om varje lärjunge. Om Johan Carl Höjer, som nu tillhörde superiores i classis suprema, meddelas, att han fortfarande var n:r 2 i sin grupp och att hans *ingenium* var »Egr. indolis», hans *diligentia* »Præclara», hans *profectus* »Egregii» och hans *mores* »Candidi et Venusti». ²⁵⁾ Det ligger tydligtvis realitet bakom den ovan anförde levnadstecknarens ord, att Höjer inhämtade »redigt och grundligt de första elementerna på kunskapernas område», och att hans framsteg »voro en källa till ömma föräldrars glädje, tillvunno Honom nitiske Lärares kärlek och välvilja och väckte medlärjungars täflan och bekantas förvåning». ²⁶⁾

Höjer, som under hela sin verksamhetstid såsom lärare ständigt fick lida av miserabla skollokaler, fick stifta bekantskap med dylika redan under sin egen elevtid. I Uppsala liksom i Stockholm synas nämligen läroverksbyggnaderna ha hört till de sämst underhållna husen i respektive städer. ²⁷⁾

II. Universitetsåren.

Med vederbörligt testimonium från förenämnda läroverk undergick Höjer med heder inträdesprövningarna till universitetet i Uppsala och inskrevs där den 13 april 1769. ²⁸⁾ Därefter vann han inträde i Upplands nation; ²⁹⁾ där »præsenterades» (den 15/4) han och två andra, »hwilka Herr Inspector lyckönskade, och förmanade till flit i sina Studier». ³⁰⁾ Redan vid nationssammankomsten den 26 april var Höjer ordinarie opponent vid en disputation rörande några framställda teser, och tre dagar senare responderade han vid ett liknande tillfälle. ³¹⁾

Man kunde undra över att Höjer började sina akademiska studier i slutet av vårterminen i stället för att vistas vid katedralskolan till våren och påbörja de akademiska studierna i början av nästpåföljande hösttermin. Orsakerna härtill synas ha varit flera. Det synes varit vanligt, att ynglingar, som skulle ut på en längre kondition, läto inskriva sig vid universitetet, innan de begåvo sig till sin anställning, detta även om de icke hade tillfälle att bedriva några studier vid universitetet. Med titeln *civis academicus* ansåg man sig ha större stöd och auktoritet i den stundom besvärliga informatorsmödan än om man blott hade namn av rektorist. ³²⁾ I varje fall synes Höjer icke ha anmält sig till några föreläsningar denna termin, ³³⁾ och efter april månads utgång har han heller icke vidare framträtt i nationen. Man torde därför kunna antaga, att han från och med maj ej längre vistades i Uppsala utan befann sig såsom informator på kondition.

Enskild undervisning hade Höjer meddelat allt sedan 1767. ³⁴⁾ Genom styvfaderns utnämning till komminister i Össeby 1766 upplöstes hemmet i Uppsala och skedde flyttning dit 1767; Höjer synes emellertid icke ha följt med familjen till landet. Trots att han då endast var 14 år, började han nämligen på egen hand förvärva sig livsuppehälle genom att ge undervisning åt andra. Han tillträdde sålunda en kondition hos kyrkoherden i Frösunda, Johan Claes Lindman, som hade tvenne söner, vilkas undervisning Höjer fått på sin lott. ³⁵⁾ Troligen har han vistats där blott under sommarferierna, under det att alla tre gossarna befunnit sig i Uppsala om vintrarna. ³⁶⁾ Vistelsen i Frösunda lämnade inga djupare spår efter sig i Höjers utveckling. Pastor Lindman var knappast någon imponerande personlighet, ³⁷⁾ och äldste sonen var det ännu mindre. Trots det att han var några år äldre än sin informator, trängde han mycket till dennes hjälp, eftersom han var en svag latinare. Vid det första försöket att bli prästvigd 1772 improberades han, och först året därpå lyckades han nå prästämbetet om än med knapp nöd. ³⁸⁾

En viktig följd torde informatorskapet för prästsönerna i Frösunda emellertid ha haft för Höjer. Komministern där, Lars Abel Segerholm, var gift med prostdottern Beata Sjöberg från Skepptuna,³⁹⁾ och det torde varit genom hennes bemedling, som Höjer fick en ny informatorplats: i Skepptuna prästgård hos prosten Nils Sjöberg.⁴⁰⁾ Utom fyra döttrar hade denne en son Magnus (född 30/1 1757), och det var för denne, som Höjer blev lärare.⁴¹⁾ Förmodligen var det just dit, Höjer skulle fara, då han våren 1769 skyndade sig att bli *civis academicus*.

Prosten Sjöberg var en imponerande personlighet,⁴²⁾ och han synes ha bemött sin informator med den största välvilja samt understött hans studier på bästa sätt. Höjer synes långa tider ha fått vistas i Uppsala för sina egna studier och hade då troligen, enligt tidens sed, sin discipel med sig. Höjer blev sålunda i tillfälle att avlägga den visserligen obetydliga examen *theologicum* och att deltaga i nationsdisputationerna, vilka anordnades för studenternas övning. I protokollen finnas antecknat, att Höjer deltagit i disputationerna fyra gånger under höstterminen 1769, en gång i mars 1770 och åtta gånger under vårterminen 1771.⁴³⁾

Den 12 juni 1770 erhöll Höjer jämte flera andra studenter tillstånd att skriva »*pro exercitio*».⁴⁴⁾ Provet avlades i början av höstterminen, och vid granskning av scripta den 6 oktober tilldelade fakulteten Höjer betyget godkänd.⁴⁵⁾

Våren 1771 var Höjer färdig att disputera »*pro exercitio*». Det skedde den 25 maj på en avhandling, som författats av præses magister Adolf Holm och som utgjorde andra delen och paragraferna VIII—XII av ett dennes översiktliga arbete rörande den svenska frihetens historia. Eftersom Höjer intet haft att skaffa med tillkomsten och utformningen av avhandlingens innehåll, kunna vi här lämna dess vetenskapliga innehåll åsido. Disputationen är försedd med tillägnet av Höjer dels till prosten Sjöberg, dels till sin mor och sin styrfar. Båda dessa dedikationer upp bäras tydligt av den djupaste tacksamhet. Den förra är avfattad på latinsk vers och ter sig därför ganska intetsägande och schablonmässig för en nutidsmänniska som söker penetrera eller översätta hyllningsgården.⁴⁷⁾ Den senare tacksamhetsdikten framträder däremot på modersmålet, och därvid lyckas den »Lydigste» sonen till de »Huldaste och Käraste Föräldrar» uttrycka sig på ett för sin tid ovanligt välformat och känsligt sätt.⁴⁸⁾

I en lyckönskan till respondenten uttalar præses därefter sin tillfredsställelse över att det just blivit Höjer förunnat att försvara hans verk, vilket handlade om den viktiga fråga, »som i alla världens tider varit samhällens lif och själ; jag menar Friheten». Denna upplivade »många stora själar till oförskräckta värf för det Allmännas bästa». Han tackade slutligen Höjer för att denne »behagat bidra till ännu en länk af den

föresatta Kädjan», vilket otvivelaktigt antyder, att tryckningen av disputationen bekostats av Höjer.⁴⁹⁾ Det synes nämligen ha varit sed vid dessa »*pro exercitio*»-disputationer, att kostnaderna bestriddes av respondenten.

Till sist⁵⁰⁾ tackas denne av en sin studiekamrat för mångårig vänskap.⁵¹⁾

Vid disputationen skötte Höjer försvaret med den framgång, »att Han tillryckte sig alla närvarandes ovillkorliga beundran och högaktning».⁵²⁾

Höjer synes ha slutat sin anställning såsom informator hos prosten Sjöberg under år 1772. I slutet av maj d. å. inskrevs hans discipel vid universitetet, och därvid antecknas officiellt, att Höjer var hans privatlärare.⁵³⁾ Okänt är, i vad mån denne möjligen kan ha under sommaren och början av hösten 1772 fortsatt sitt informatorskap.

Enär han var försedd med goda rekommendationer, förelågo för Höjer knappast några svårigheter att erhålla ny anställning. Redan under senare delen av år 1772 synes han ha tillträtt en informatorssyssla hos hovmarskalken greve Carl Arvid Posse på Haga i Svinnegarn.⁵⁴⁾ Det var väl åt yngste sonens, Carls, uppfostran, Höjer fick ägna sina omsorger. Om vistelsen på Haga vittnar uppgiften, att han den 25 september 1774 deltog i nattvardsgången.⁵⁵⁾ I 1774 års mantalslängd upptages på Haga »Informatorn Joh. Höjer», varjämte meddelas, att han varit »wid Academien inom 2 år», vilket tyder på att han kommit i tjänst på Haga 1772.⁵⁶⁾ Här liksom vid föregående anställning torde Höjer haft sin discipel med sig i Uppsala. Även enligt 1775 års mantalslängd var Höjer skriven på Haga, men även denna gång uppges vid hans namn, att han »wistas wid Acad[emien]».⁵⁷⁾ Enär mantalslängden för 1776 icke längre upptager Höjers namn, och enär vi av tillägnet till greve Posse i gradualdisputationen detta år få veta, att Höjer vistats »nästan trenne år» hos den grevliga familjen, synes hans verksamhet på Haga sträckt sig från höstterminen 1772 t. o. m. vårterminen 1775.

Någon termin lär Höjer varit frånvarande från universitetet.⁵⁸⁾

Liksom fallet varit i Skepptuna prostgård tidigare, kom Höjer väl överens med sitt värdfolk. Detta framgår av den tillägnet han riktar till greve Posse i gradualdisputationen 1776.⁵⁹⁾

Trots de trägna informatorsgöromålen lyckades Höjer få tid övrig för egna studier. I december 1773 erhöll han, efter gjord ansökan därom, tillstånd att skriva »*pro gradu*» inför filosofiska fakulteten.⁶⁰⁾ Skrivningen skedde därpå i slutet av vårterminen 1774, då fakulteten bedömde hans och alla övriga godkändas stilprov med ett och samma vitsord: *approbatur*.⁶¹⁾ Under höstterminen 1774 valdes Höjer till senior i sin nation, och vid samma tidpunkt anmälde han sig till fil. kand. examen.⁶²⁾ Denna avlades den 7 december.⁶³⁾ Tentamina och examen gällde vid denna

tid fakultetens samtliga 13 ämnen och böra därför ha varit mycket koncentrations- och kraftkrävande, även om fordringarna i vissa ämnen, mätta med vår tids mått, voro ganska måttliga.

Enligt betyget⁶⁴) erhöll Höjer följande vitsord, uttryckta i vår tids sifferbeteckning:

2 i moral och politik (av prof. Sleincour); 1 i metallisk kemi och farmakologi (T. Bergman), grekiska (Floderus); österl. språk (Aurivilius), logik och metafysik (Christiernin), historia (Georgii), vältalighet (Ekerman), statskunskap (Ihre) samt i praktisk ekonomi (Lostbom). Med eller utan undergångna tentamina — i förra fallet med klena resultat — erhöll han även av representanterna för ämnena romersk poesi (»lätteligen framsläppt»), matematik och astronomi rättighet att undergå examen och att däri, om proven i övriga ämnena utfallit lyckligt, godkännas.⁶⁵)

Efter avlagd kandidatexamen lämnade Höjer Uppsala och vistades, såsom vi sett, följande termin på Haga. Därpå följande hösttermin finnes intet, som tyder på att Höjer varit i Uppsala, varför man får antaga, att det just varit då, hösten 1775, som han tillträdde sin nya informationstjänst, sedan han på sommaren slutat sin undervisning i den Posseska familjen. Med goda rekommendationer från prosten Sjöberg och greve Posse var det för Höjer säkerligen jämförelsevis lätt att finna ny anställning. Sådan vann han hos landshövding Sven Liljencrantz, i det han blev informator för dennes söner, Johan Ludvig och Sven Conrad.⁶⁶)

Vårterminen 1776 återkom Höjer till Uppsala och hade troligen även nu med sig sina disciplar. Eftersom Höjer önskade då vinna lagern, måste han under nämnda termin färdigställa och låta ventileras den avhandling, som han torde ha förberett under sin frånvaro från lärdomsstaden under år 1775; eljest måste hans promotion bli uppskjuten till år 1779 (eftersom en sådan akt förekom blott vart tredje år). Såsom en förberedelse till disputationen torde man få räkna, att Höjer presiderade vid fem disputationer inom nationen.⁶⁷) Gradualdisputationen ägde rum 1776⁶⁸) på en av Höjer författad avhandling om styrelsesättets och sedernas inbördes förhållande. Medelst två hyllnings- och tacksamhetsdikter på svenska tillägnade han den sina båda senaste husbönder, landshövding Liljencrantz⁶⁹) och hovmarskalken Posse.⁷⁰)

I ännu en tredje dedikation, riktad till sin forne fadder professor Johannes J. Amnell,⁷¹) kallar han denne för *Mæcenas optimus*; detta torde innebära, att denne varit ett ekonomiskt stöd för honom och en hjälpare under studieårens skiftningar.⁷²)

Den höjerska avhandlingen var av i huvudsak statsvetenskaplig karaktär. Inledningsvis påpekas, att största tänkbara olikhet råder folken

emellan ifråga om natur och seder. Skiljaktigheten måste tillskrivas deras olikartade religion, lagar, styrelseformer, historia och geografiska läge m. m. Än har den ena, än den andra av dessa faktorer haft dominerande betydelse. Hos japanerna var det lagarna, hos kineserna de religiösa bruken, hos romarna styrelseform och tradition o. s. v., som formade dem till vad de voro. Resonemanget kan med fog omvändas. Ett folks livsföring påverkar styrelseformerna, dessa de religiösa bruken, lagstiftningen etc. Det råder följaktligen en intim och invecklad ömsesidig växelverkan mellan styrelseformer och seder.⁷³) Vid utvecklandet av detta tema visar Höjer stor beläsenhet i den samtida hithörande litteraturen, även om han i huvudsak stöder sig på Montesquieu, vars arbeten citeras oftare än andras. Detta förhållande, att den samtida statsvetenskapliga diskussionen tages upp till prövning och dessutom att det behandlade problemet i någon mån alltfört har aktualitet, gör att den höjerska avhandlingen till skillnad från de flesta andra samtida akademiska dissertationerna är fullt läsbar och äger ett icke bara lärdomshistoriskt intresse.

Med Pufendorff, Grotius och Thomasius såsom auktoriteter men även med hänsyn tagen till Montesquieus idéer griper sig Höjer an med att utreda och definiera, vad han inlägger i begreppet styrelseform. Han kommer därvid till det resultat, att »styrelseform är vår beteckning för varje överenskommelse mellan undersåtar och regent angående sättet för utövningen av överhöghetsrättigheterna». Styrelseformerna äro tusenfalt mångskiftande, ehuru man för överskådlighetens skull ordnat dem i trenne grupper, aristokrati och demokrati. Vid utredandet av vad dessa olika styrelsesätt innebära, får Höjer tillfälle betona, att det oinskränkta enväldet är en styrelseform som »icke bör förekomma». Till sist fastställer författaren i detta sammanhang, vad han inlägger i begreppet seder (mores). Därmed förstår han »människornas alla fria handlingar, varav nationens egenart utformas».⁷⁴)

I avhandlingens tredje kapitel ges en snabböversikt av sedernas och styrelseformernas historia, varvid författaren söker visa, att ju »renare» ett folks religionsform varit, desto större politisk frihet har folket åtnjutit⁷⁵) och ju högre sedlig ståndpunkt ett folk intagit, desto större har den politiska friheten varit. Den politiska friheten kan emellertid missbrukas, särskilt om icke fosterlandskärleken så genomsyrat folket, att enskilda egoistiska intressen få vika till förmån för det allmännas väl. Författaren exemplifierar därefter, huru den politiska friheten kan missbrukas inom alla styrelseformer, även inom demokratien, vilken han eljest synes hysa en viss förkärlek för.

Sedan sålunda visats, vilket inflytande sed och religion ha på styrelseformerna, övergår Höjer i fjärde kapitlet att visa, att även styrelsefor-

merna öva stort inflytande på sederna, och betonar, att olika karaktärsdrag äro förbundna med skilda styrelseformer. Demokratien resulterar i meningsstrider rörande statens välfärd, i frispråkighet, tapperhet och patriotism. Under det aristokratiska, ännu mera under det monarkiska och mest under det despotiska styrelsesättet alstras sedefördärv i stigande skala, beroende på att den enskilde är avhängig av härskarnas eller härskarens vilja och måste inställa sig på att vinna gunst, om han ock icke såsom under despotien låter sitt handlande styras av fruktan. Dessa påståenden söker författaren styrka genom exemplifiering, varvid han såsom exempel på demokratier anför romare, nederländare och engelsmän och såsom exempel på övriga styrelseformer anför folk efter folk ända ned till de despotiskt styrda turkarna och ryssarna.

I femte kapitlet upptager Höjer närmare till diskussion frågan om religionens betydelse för sederna och därmed för samhällslivets sundhet. Han hävdar därvid, att även falska former för gudsdyrkan i nödfall kunna spela rollen av ersättare för sann religion i de hänseenden, »som ha med de politiska egenskaperna att skaffa», och tillbakavisar Bayles teser, att en ateist är bättre än en avgudadyrkare och att sanna kristna icke kunna skapa en hållfast samhällsbyggnad. Han hävdar vidare, att despotism icke kan existera tillsammans med sann religion, emedan fruktan, grymhet, orättträdighet, okunnighet och blind lydnad äro despotismens grundvalar, alltsammans uppenbart stridande mot en sann religion. Just på grund av den despotiskt-hierarkiska prägeln står därför religionen lågt i katolska länder. Om religionens betydelse för styrelsesättet vittnar även, att en religionsändring i ett land gärna dragit med sig en ändring av styrelsesättet, såsom Englands, Nederländernas, Schweiz' och Sveriges exempel visa.

I ett särskilt kapitel, det sjätte, diskuteras styrelseformernas och vetenskapernas ömsesidiga verkan på varandra. Resultatet blir, att demokratien anses vara de nyttiga vetenskapernas rätta hemvist, och att övriga styrelseformer, främst despotien, icke kunna ändras till demokrati, förrän människorna fått en viss kunskapsfostran, d. v. s. påverkats av vetenskaperna. Även de allmänna lagarnas art och beskaffenhet påverkas av styrelseformerna, och till bevis härför anföras en rad belysande exempel från olika perioder och styrelseformer.⁷⁶⁾

Vad beträffar näringarna påverkas de i hög grad av styrelsesättet.⁷⁷⁾ I åsikten, att åkerbruk och boskapsskötsel höra nära samman med demokratien, förråder Höjer, att han är gripen av den då aktuella fysiokratiska tidsströmningen. Under de övriga styrelseformerna bedrivs dessa näringar i huvudsak blott av de lägre folkklasserna. Medelst exempel söker författaren visa, att mer heder än andra åtnjuta prästerna i despotiskt styrda stater, militärerna i monarkier och de borgerliga yrkena,

främst jordbruket, i demokratiska samhällsformer. Att driva handel och köpenskap anses i monarkier vara under de förnämas värdighet; umgängeslivet är där livligt och förbindligt, men blott likar trivas med likar. I demokratierna däremot håller sig icke en maktinnehavare för god att umgås t. ex. med en hantverkare.

I fråga om skatter kan demokratien betala högre sådana än övriga styrelseformer, emedan medborgarna själva pålägga sig skattebördan och emedan den bäres lika av alla. Författaren skildrar därpå skatternas historiska utveckling, förekomst och arter inom olika styrelseformer, varvid fortfarande det demokratiska styrelsesättet framställs såsom ideal.⁷⁸⁾

I slutkapitlet behandlar Höjer styrelsesättets inverkan på den privata hushållningen. Han företräder här den något egendomliga åsikten, att självhushållning och despoti höra nära samman. I det despotiskt styrda samhället bildar varje hus, säger han, ett särskilt rike för sig, där husbonden härskar med oinskränkt myndighet över kvinnor, barn och tjänare. Det synes härvid ha undgått Höjer, att husfadern hos nordborna visserligen styrde sin familj enväldigt, men att man ingalunda kan påstå att något despotiskt statskicks härskade. Tvärtom var ju statsmakten synnerligen svag. I varje fall bör icke en despotisk statsstyrelse här beskyllas för att ha gett upphov till det despotiska husbondeväldet i familjerna.

I monarkierna ha, menar Höjer, kvinnor och barn större frihet, och kvinnorna styra icke sällan männen och utmärka sig f. ö. både för dygder och laster. Barnen bli ärelystna och undandraga sig snart föräldrarnas myndighet. Tjänarna åtnjuta lagens skydd, och deras liv taxeras av lagarna lika högt som deras husbönders.

Höjer slutar med att framhålla, att hans arbete tillkommit under förhållanden, som gjort det omöjligt för honom att tillräckligt utnyttja de vetenskapliga hjälpmedlen.⁷⁹⁾ Orsakerna härtill voro dels tidens knapphet, dels hans svaga ekonomi. Han hade sålunda icke kunnat behandla den föreliggande uppgiften med en filosofisk och en gång för alla färdig metod. Härför är emellertid den nutida läsaren i övervägande mån tacksam. Det som gör avhandlingen läsbar, är just dess friska fläkt av omedelbarhet och den djärva, ibland vågade men oftast intressanta och belysande exemplifieringen, som visar, att Höjer visserligen icke plöjt igenom någon omfattande litteratur på området, men att han använt de mest betydande verken och behärskade det däri framdragna materialet. Det man härvid kan mest beklaga är, att Höjer icke tycks ha känt till Rousseaus verk »Le contrat social» av år 1762, vilket verk kunde ha lämnat material och synpunkter, som skulle ha varit fruktbärande vid diskussionen av de problem, Höjer söker utreda.

Genom sina kandidatbetyg⁸⁰⁾ och sin disputation hade Höjer gjort sig kompetent att komma ifråga att bli magister vid den promotion, som ägde rum den 17 juni 1776.⁸¹⁾

Promotor var professorn i fysik Samuel Duræus, som inledde högtidligheten med ett tal: om fysik- eller naturvetenskapernas historiska betydelse. Bland de 50, som därefter promoverades till filosofie magistrar, voro flera, som sedermera skulle skaffa sig ett aktat namn i vår odlings historia.⁸²⁾

Adjunkten i matematik och naturfilosofi magister Daniel Hallencreutz framställde magisterfrågan: Månne det i Hellas var de vittra och lärda sysselsättningarna som skapade dess berömda stormän och ledare; eller kanske frambragte de senare de förra? Talaren företrädde den sistnämnda meningen, men primus Eric Mich. Fant vederlade denna »med många skäl» och bestyrkte »den förra satsens riktighet öfverflödigt». Ultimus Zach. Nordmark höll tacksägelse-talet till konungen, akademiskanslern, rektor, promotor, professorerna och det talrika auditoriet samt slutade »med några Swänska wers» till »Fruentimren». Promotionsakten avslutades med predikan av komminister Johan Ek vid Bondkyrkoförsamlingen.⁸³⁾

Efter promotionen fortsatte Höjer sitt informatorsarbete. Detta var väl främsta orsaken till att han återkom till Uppsala höstterminen 1776. Såsom vi här förut bevittnat, plögade ju informatorerna åtfölja sina adliga o. a. disciplar till Uppsala, där dessa samtidigt med sina studier för informatorn kunde utnyttja exercitiemästarnas, särskilt fäkt- och ridmästarnas undervisning.

Under uppsalavistelsen ifrågavarande termin kom Höjer att framträda offentligt såsom talare vid den minnesfest, Upplands nation den 19 oktober 1776 firade till minne av framlidne ärkebiskop Magnus Beronius. Det versifierade minnestelet upptager i tryck 27 foliosidor och var sålunda ett betydande kraftprov.⁸⁴⁾ Talet utgör till sin första del en rekapitulation i stora drag av Sveriges historia från Karl XI, under vilkens regering Beronius föddes, och innehåller till sin senare del en skildring av den avlidne ärkebiskopens stora egenskaper, liv och verksamhet.

Vårterminen 1777 slutade Höjer sin informatorstjänstgöring. Detta berodde tydligen dels därpå, att hans elev Johan Ludvig Liljencrantz den 5 maj detta år erhöll anställning såsom sergeant vid Åbo läns regemente och således ej längre kunde åtnjuta hans handledning,⁸⁵⁾ dels därpå, att Höjer beslutat söka vinna anställning inom det offentliga skolväsendet. Redan den 15 januari 1776 hade han uttagit akademiskt vitsord för att söka skoltjänst,⁸⁶⁾ och höstterminen 1777 vann han anställning inom det offentliga skolväsendet, där han skulle utföra sitt egentliga livsverk.

III. Reformsträvanden vid Stockholms Trivialskola vid tiden för Höjers anställning därstädes.

Bland andra anmälde sig Höjer år 1777 såsom sökande till apologistjänsten i Maria läroverk i Stockholm. I ansökan⁸⁷⁾ erinrade han bland annat om, att han under nio års tid »med underwisning tillhanda gått flere hederlige och förnäma Mäns barn». Sin ansökan slutar han med orden: »Mina år och omständigheter hafwa hindrat mig ifrån, att vinna större meriter; Det är för att ärnå dem, som jag nu ödmjukast anholler hos Herrar Inspectores Scholarum om höggunstig åtanka. Skulle härtil något Specimen fordras, will jag eij undandraga mig dess afläggande».⁸⁸⁾ Till sin ansökan hade Höjer fogat en särskild rekommendationsskrivelse av sin fadder, Upplands nations inspektor, professor Johannes Amnell. Denna skrivelse visar stor uppskattning av Höjers egenskaper och gedigna vetenskapliga bildning samt visar dessutom, och detta är av största intresse, att han grundligt studerat också de moderna språken under sina universitetsår, ett förhållande, som icke framgår av andra akademiska testimonia, eftersom de moderna språken vid denna tid saknade egna representanter i akademiska konsistoriet.⁸⁹⁾ Det var visserligen ganska naturligt, att en person som Höjer, vilken under många år konditionerat i förnäma familjer, skulle ha förvärvat sig kunskaper i åtminstone franska språket, men först med Amnells rekommendationsskrivelse har antagandet om Höjers kunskaper i moderna språk fått ett dokumentariskt belägg.

Höjer blev förbigången i fråga om skriv- och räknebefattningen,⁹⁰⁾ men hade redan sommaren 1777 utsetts till vice och i dec. s. å. till ordinarie kollega vid trivialskolan i huvudstaden. Efter drygt ett år blev han andre kollega och — efter lika lång väntan — vice tertius kollega.⁹¹⁾ Sommaren 1783 — alltså efter drygt tre år — blev han ordinarie innehavare av tjänsten.

I sin ansökan till denna framhöll Höjer, att han under de 5½ år, han tjänstgjort vid skolan, dagligen handlett ynglingar privat i sitt hem såväl under terminerna som under ferierna, och att hans undervisningserfarenhet därför i verkligheten vore långt mera omfattande än antalet tjänsteår kunde synas ge vid handen.⁹²⁾

Fyra månader därefter framförde han samma synpunkter, då han 25/11 1783 inlämnade till inspectores scholarum anmälan om att han önskade komma ifråga vid tillsättandet av »Skol-Mästare Syslan vid St Chatarinæ kyrkas Skola». I motiveringen till sin önskan att redan efter så kort tjänstetid på tredje kollegaplatsen vid trivialskolan få övergå

till kyrkskolan anför Höjer bland annat: »At all den tid, som jag tjent, har det varit vid en Trivial Skola, vid hvilka Lärarenas års beräkning aldrig varit tvifvelsmål underkastadt: At jag icke allenast oafbrutit under terminerne, utan ock under ferierne, uppehållit mig i Stockholm, och där undervisat ungdomen privatim: At jag nu 3¹/₂ år tjent i Tredje Classen vid Storskolan, hvilken Class såsom svarande emot Quarta vid de andra Trivial Skolorna i Riket, alltid blifvit ansedd såsom den besvärligaste, och af höga Öfverheten, vid Spannemåls lörens reparterande, lika med Skolmästar-Sysslorna vid kyrko-skolorna: Och at jag, så snart Skolan denna termin tillslutes, ärnar, vill Gud, i Upsala vid Academien aflägga Specimen». ⁹³⁾

Höjer var den ende bland de sökande som icke fullgjort kompetensvillkoret att prövas av konsistoriet. ⁹⁴⁾ Därför ventilerade han i Uppsala 20/12 1783 en latinsk avhandling om nödvändiga skolförbättringar (»Dissertatio de necessaria scholarum in Patria emendatione»; den återges här i översättning av Rektor N. Lundqvist). Om denna disputation jfr här kap. IV.

Men rektoratet erhöll Höjer icke. ⁹⁵⁾ Vederbörande ansågo troligen, att Höjers befordran dittills gått så snabbt, att han icke hade skäl till klagomål.

Den nämnda presidialavhandlingen är ett arbete av stort intresse. I olikhet med flertalet 1700-talsdisputationer, vilka ju oftast blott voro latinska språkövningar — är denna av stort intresse och har en icke ringa betydelse såsom historiskt dokument, belysande tidens pedagogiska strömningar och idéer. Höjer framlade nämligen i disputationen sina tankar om »läroverkets» tillstånd och framkastade planen till en ny skola. Denna läroverksplan och de till grund för densamma liggande pedagogiska idéerna visa en betydligt nyktrare syn på uppfostringsproblemen än den, som kännetecknat det pedagogiska tänkandet under den på detta område nästan yrvakna frihetstiden. Tonfallen vid behandlingen av frågorna förråda den erfarne skolmannen och ha en överraskande modern klang. Flera av de framkastade förslagen ha än i dag sin aktualitet. Innan vi gå in på en diskussion av de höjerska förslagen, måste vi emellertid något litet stanna inför de reformsträvanden, som under det närmast föregående decenniet gjort sig gällande vid Storskolan i Stockholm. Det är nämligen uppenbart, att den höjerska avhandlingen häri har sina förnämsta förutsättningar.

Vid 1700-talets mitt begynte en allmän strävan att reformera och förbättra göra sig gällande inom svenskt undervisningsväsen. Till en början inriktade sig denna tendens på att skaffa utrymme på läroverks-schemat åt de naturvetenskapliga ämnena. Mot bakgrunden av denna strävan har man att se tillkomsten av de så kallade provinsialläkare-

lektoraten och upprättandet vid vissa gymnasier av speciella naturvetenskapligt-ekonomiska lektorat. Redan i början av 1750-talet erhöll Gävle gymnasium ett dylikt lektorat i och med provinsialschäfern Henrik L. Nyboms anställning vid läroverket. I början av 1760-talet erhöll Linköpings gymnasium en liknande lärartjänst, då Carl Nyrén knöts till anstalten, och samtidigt sökte biskop Lamberg åstadkomma en liknande tjänst vid Göteborgs gymnasium åt Johannes Gothenius. På 1770-talet fick Strängnäs gymnasium en Historiæ Naturalis Lector genom biskop Serenii bekanta donation, och ett flertal inlägg i tidningspressen visa, huru aktuell denna reformfråga var. ⁹⁶⁾

På 1760- och 1770-talen börjar mer och mer en annan reformfråga tilldraga sig uppmärksamheten. Det var frågan om de moderna språken och skolan. I det att skolmän och myndigheter alltmer målmedvetet började arbeta för att skolan skulle sättas i stånd att mottaga även de välsituerades och adelns barn, måste denna fråga om de moderna språkens ställning i skolan bli brännande. Särskilt aktuell måste denna fråga bli i huvudstaden, som med sina centrala ämbetsverk utgjorde den svenska ämbetsmannavärldens medelpunkt. Flera försök att här skapa ett Collegium illustre hade också gjorts, ehuru försöken måst uppgivas efter längre eller kortare tidsförlopp. Privatskolor för det mera välsituerade klientelet hade också tid efter annan upprättats med växlande framgång. Det var under sådana förhållanden helt naturligt, att mångas tankar skulle gå till stadens trivialskola, den s. k. Storskolan. Skulle icke denna kunna utvidgas och utrustas, så att den kunde bli det Collegium illustre, som saknades och som man kände ett starkt behov av?

Planer voro också i görningen i denna riktning från 1770-talets mitt. Sedan Daniel Herweghr verkat för dessa planers förverkligande, ägnade pastor primarius Olof Celsius mycket stort intresse för saken. Han önskade i första hand utvidga och överbygga trivialskolan med ett gymnasium, och då han funnit, att Klara skola hade fyra lärare men gott kunde reda sig med tre, så ville han överföra en av dessas befattningar till Storskolan, d. v. s. till det planerade gymnasiet. Den 14 febr. 1775 inkom han därför till Kungl. Maj:t med förslag, att det nedersta kollegatet skulle överflyttas från Klara till Storskolan. ⁹⁷⁾ Församlingens skolråd, som erhållit någon kännedom om vad som var i görningen, inlämnade då en protestskrivelse, i vilken det hänvisade till att läroverket under hela sin tillvaro varit försett med fyra lärare och ifrågasatte, om verkligen en gymnasieinrättning var nödvändigare »nu mer än i förra tider» samt ansåg, att Klara skola icke borde få råka ut för minskning för Celsii »tilltänkta Gymnasii inrättnings» skull. ⁹⁸⁾ Regeringen remitterade ärendet till uppfostringskommissionen, som visserligen fann, att

indragning kunde verkställas vid Klara skola, men hellre tillstyrkte någon annan utväg att få lärare till Storskolas utvidgning.

En sådan utväg anvisades av en insändare i Dagligt Allehanda. Med anledning av att pastorstjänsten i Franska församlingen i Stockholm blivit ledig, påpekade han, att någon fransysk-luthersk församling egentligen icke fanns i huvudstaden, då någon »Luthersk Fransos» icke fanns i Sverige; det borde därför få anses vara en överloppsgärning att underhålla en själasörjare, som icke hade några själar att sörja för och en kyrka med betjäning utan församling. Att åhörare infinna sig i Franska kyrkan, beror icke på att de vilja deltaga i en gudstjänst, säger insändaren, utan på att de vilja »höra på Fransyskan och uppsnappa något af språket, eller at lära sig sjunga i vers». ⁹⁹⁾ Men om huvudsaken var ett slags språkundervisning, så borde denna för de medborgargrupper, det här var fråga om, kunna ordnas på ett bättre och effektivare sätt. Insändaren argumenterar: »Om det högst angeläget är, at i det ställe hafwa en Schola Illustris i Residencet [=Stockholm], där hederligt folks barn kunna underwisas, som icke hafwa råd til at hålla dryga Preceptorer, eller at skicka sina barn til Academien, så kunde Fransyska Lutherska Kyrkohuset användas til detta ganska nyttiga, och jag må säga, nödvändiga behof. De härtills underhållne Präster, med sina löner, kunde blifwa Lärare i Scholan, hwar i sin Class, . . . där ock Fransyska språket kunde läras, jämte andra Europeiska. Desse Lärare kunde likasom andre Skole-Betjänter anses och njuta befördran». ¹⁰⁰⁾ Förslaget hade naturligtvis små utsikter att gå igenom, då det stötte på prästerskapets motstånd, men det är icke desto mindre av stort intresse såsom ett tecken på opinionens inställning till frågan om ett Collegium illustre i huvudstaden.

Följande år var en ny insändare inne på samma tankegångar. Jag har sett, säger han, »några tankar i våra Dagblad om at förwandla inrättningen af en Fransysk Luthersk Församling i Residencet, til et Gymnasium Illustré». Då denna tanke förefaller honom mycket tilltalande, riktar han en uppmaning till de förmögna medborgarna att ihågkomma detta gymnasium i sina testamenten: »För en som har förmögenhet, wore ju hederligt, at skänka eller testamentera något til et sådant Gymnasium Illustré, där hederligt folks barn kunde underwisas. Man kan med sådan gåfwa förewiga sit namn, och gifwarens äreminne warar, så länge desse lefwande Ärestoder gå på jorden, af hwilka den ena efter den andra upresas i de kullfallandes ställen. Huset är redan där, och lär kunna af Stockholms Borgerskap disponeras. Här fattas allenast början til en grundlig anläggning, och fond til Lärares underhåll. Tänk på detta, du som är wälmående, och wänta tack af Medborgare, och wälsignelse af wäl upfostrade Barn». ¹⁰¹⁾

Det förhållandet att diskussionen icke blott rörde sig om möjligheterna att upprätta och underhålla nya lärartjänster utan även om skolhusfrågan, berodde på att trivialskolans hus befann sig i fullständigt förfall och att därför den mest trängande frågan för ett gymnasium illustre skulle bli lokalfrågan. Vid en inspektion i trivialskolan den 30 april 1774 fann överståthållaren friherre Sparre, att skolhuset var så förfallet, att det oundgängligen tarvade en grundlig reparation; den kostnadsberäkning härför, som uppgjordes, slutade på icke mindre än 80.000 daler kopparmynt. ¹⁰²⁾ Staden saknade för tillfället medel för reparationen, och hela skolhusfrågan och reparationen kom att uppskjutas år efter år och decennium efter decennium i väntan på den reform av det högre skolväsendet i huvudstaden, som hela tiden var aktuell.

Diskussionen kring frågan om ett gymnasium illustre synes ha tilldragit sig stort intresse på ledande håll, icke minst hos konungen. Gustaf III synes också under intryck av den förda diskussionen och säkerligen påverkad av Olof Celsius ha beslutat att lösa stadens läroverksfråga i antydd riktning. Detta framgår av lektor Johan Murbergs kallande till rektoratet vid Storskolan. Enligt ett flertal uppgifter skall Murberg nämligen ha antagit kallelsen först sedan han fått »gynnande löften» om att Storskolan verkligen skulle omskapas till ett gymnasium illustre. ¹⁰³⁾

Johan Murberg, som kom att ha ett avgörande inflytande på Höjers lärargärning, var född den 4 dec. 1734 i Gestrikland. ¹⁰⁴⁾ Föräldrarna voro medellösa och blott tack vare en släktings mellankomst blev det möjligt för honom att få studera vid Gävle skola och gymnasium. I Uppsala, dit han kom 1754, vann han snart rykte för sin begåvning. Redan såsom »års gammal student» utmärkte han sig vid en opposition med »besynnerligt beröm» och »Gymnasio Gevalensi till heder», meddelas det med stolthet i ett gymnasiiprotokoll år 1755. ¹⁰⁵⁾ Sedan han 1761 promovrats till magister, ultimus, blev han förordnad till docent i orientaliska språk samt erhöll 1769 därjämte tillåtelse att undervisa i grekiska. ¹⁰⁶⁾ I början av 1770-talet hade han en del genom intriger framkallade motigheter vid universitetet, vilket han därför 1773 lämnade och blev moralium et historiarum lektor i Gävle. ¹⁰⁷⁾ I egenskap av lycklig talare och habil skald tilldrog han sig snart Gustaf III:s uppmärksamhet och erhöll 1775 uppdrag att översätta Racines »Athalie». Uppdraget utfördes till konungens högsta nöje, och tragedien uppfördes i konungens och hovets närvaro den 18 mars 1776. ¹⁰⁸⁾ Då man nu sökte efter en skolman, som efter den åldrige rektor Olof Murén skulle leda Storskolas öden och ha kraft att utveckla och organisera skolan till ett gymnasium illustre, var det helt naturligt, att valet skulle falla på Murberg. På sensommaren 1779 erhöll Murén avsked »efter 41 års trägna och nyttiga möda vid Undervisnings-verket» med bibehållande av hela lönen och honom tilldelades professors namn, heder och vär-

dighet.¹⁰⁹) Och till efterträdare utsågs på Muréns underdåniga anhållan hans släkting Johan Murberg, som tills vidare fick behålla lektorslönen från Gävle gymnasium.¹¹⁰)

Då Höjer började sin lärarverksamhet vid Stockholms trivialskola, fick han sålunda nästan omedelbart Murberg som sin närmaste förman. Mycket möjligt är, att de båda männen kände varandra redan från Uppsala. Eftersom Murberg fick förordnande som docent i grekiska just vid den tid Höjer inskrevs vid universitetet, kan det t. o. m. antagas, att han varit Höjers lärare. Hur som helst kommo de båda att arbeta under fruktbringande samverkan för trivialskolans utveckling.

Huru den skola såg ut, till vilken Murberg och Höjer kommo 1777, kan man få en god föreställning om av teckningar, som bevaras i stadens arkiv. En ritning från år 1761 visar skolhusets fasad mot Själagårdsgatan.¹¹¹) Det är ett trevåningshus, som torde fått ett alltför smickrande utseende på ritningen jämfört med verkligheten. Även ifråga om rummens fördelning i de tre olika våningarna äro vi ganska väl under rättade genom en planritning, som utförts samma år som ovan omtalade fasadritning.¹¹²)

Trångboddheten i skolhuset var sådan, att första kravet vid en utvidgning av skolan med ett gymnasium måste bli krav på nya lokaler. Därtill kom, att skolhuset i avseende på hygien och utseende lämnade mycket övrigt att önska.¹¹³) I sina minnen från ungdomsåren skildrar en f. d. lärjunge förhållandena vid skolan i grälla färger: »Byggnaden bar stämpel af en hög ålder; den hade ett dystert utseende. Mörker och otreflighet herrskade i detta i hjertat af Hufvudstaden trångt belägna hus. Breda men mörka trätrappor förde till de bägge våningarne. Skolans classer woro en trappa upp, skiljde från hvarandra genom smutsiga afplankningar, liknande mera bås för boskapens instängning, men ej rum ägnade till människors underwisning. Det hela war omgifwet af de swarta nedrökte murarne. En mephitisk och pestilentialisk lukt, ett måln af snusk, swett, oset af smörgåsar, fläskpankakor m. m. stack som sylar i näsan wid första inträdet; ty flere af skolgossarne förde med sig deras frukost. Här i detta otrefliga lärdomsnäste skulle en del af Stockholms ungdom erhålla sin första bildning. Det här rådande qwalmet i förening med den osunda luften tycktes böra hållre förtaga än ingifwa all lust för underwisnings inhämtande».¹¹⁴)

De lärare, som skulle arbeta i denna miljö, voro otroligt dåligt avlönade. Kollegorna synas icke ha haft mera än 33 rdr 16 skill. i årslön, varför det var en fullkomlig fysisk omöjlighet för dem att uppehålla sig på sina löner.¹¹⁵) Det var därför av skolans myndigheter underförstått, att de skulle ägna sin fritid åt privatundervisning, och detta skedde också i största utsträckning såsom bl. a. framgår av Höjers anförda ansökningshandlingar. Ofta voro dessa privata elever inackorderade hos läraren, och denne tog dem därför med under lektionstimmarna till sin

klass i skolan, där de fingo åhöra undervisningen, ehuru de kanske icke voro inskrivna i skolan. Att kalla detta tillvägagångssätt vid den privata undervisningen för att hålla privatskola är naturligtvis vilseledande, även om det i viss mån är en smaksak, beroende på vad man inlägger i begreppet privatskola.¹¹⁶)

I sin egenskap av blott vikarierande kollega började Höjer helt oemärkt sin undervisning vid trivialskolan. Annorlunda var det med Murberg. Han kom såsom skolans chef och såsom den, av vilken man väntade den väsentligaste reformen i dess historia. Skolan högtidlighöll därför offentligt den nye rektorns tillträde med en festlighet den 7 febr. 1778, vid vilket tillfälle Murberg höll sitt inträdestal över ämnet: *De præcipuis majorum luculentiorumque Juventutis in litteris progressuum Impedimentis* (Om de främsta hindren för förnämre och rikare familjers barn att göra framsteg i studier.) Talet var tydligen avsett som en programförklaring och är på den grund av största intresse. Talet, som varit bevarat i manuskript, synes nu vara förkommet,¹¹⁷) men dess grundlinjer återgivas troligen korrekt i det referat, som månaden efter högtidligheten trycktes i pressen.¹¹⁸)

Inledningsvis meddelar en tidning, att den är övertygad om behovet av snar hjälp åt undervisningsväsendet och att det varit den till verklig glädje, »at se sit Hopp, til en Reformation vid Svenska Skol-verket, gå i någon verkställighet vid Första Skolan i Hufvudstaden». Tidningen erinrade därpå om den berömvärda drift Olof Celsius visat i denna sak, och att han icke velat lämna Stockholm,¹¹⁹) innan han där åtminstone förberett »Verkställigheten af en af sig utgifven Plan til et efter Ort och Tid förbättrat Skol-Institutum, och hvarom väl framdeles blifver tillfälle, at här i Tidningen vidare förmåla». Därpå meddelades, att Storskolan nu erhållit en ny styresman med de kunskaper och den skicklighet, som en skolreform kunde kräva, och att denne i sitt inträdestal, som tidningen går att referera, utrett de största hindren och svårigheterna vid uppfostran.

Innan vi gå närmare in på talets innehåll, skall här förutskickas, att Murberg med all sannolikhet var väl underkunnig om vad som hände på det pedagogiska området ute i Europa. Han torde sålunda redan ha gjort bekantskap med Basedows idéer rörande en förbättring av uppfostran och skola. Om hans boksynthet och djärvhet i fråga om inköp av böcker berättas åtskilligt redan från gävletiden,¹²⁰) och det är därför högst sannolikt, att han gjort bekantskap med Basedows *Elementar-Werk*, vilket f. ö. utförligt recenserats i *Dagligt Allehanda* 1775¹²¹) och vilket varit i kommission insatt till försäljning i boklådan vid Riddarhustorget.¹²²)

Undervisningsverkets mål, hade Murberg hävdad, var att »af Barn

bilda Menniskor, Christne och Medborgare», och med detta mål som riktpunkt undersökte han därefter de brister och hinder, som stodo i vägen. I förbigående påpekades härvid, att å ena sidan allmogens och de fattigares barn lämnades utan all ans, varigenom de visserligen till kroppen kunde vinna hälsa, styrka och vighet men till sinnet och hjertat blevo utan begrepp om dygd och last, men att å den andra de förmögnares barn visserligen blevo bättre vårdade men dock ofta fingo otjänlig föda och för varma rum och kläder, sällan fingo vistas i fria luften etc., varför deras kroppar ofta blevo sjuka och utan sin nödiga styrka och deras själar därför oskickliga att utföra de förrättningar, som krävdes av dem.

Murberg betonade därpå, att en lärares syssla är så viktig, att antalet människor, som förmådde fylla dess krav, vore ringa. Valet av lärare särskilt för de lägre klasserna var därför en krävande procedur. Man borde nämligen vakta sig för sådana personer, som valde läraryrket såsom en sista utväg, eller sådana, »som af innerlig kallelse til et Pastorat, för de dubbla tjenst-årens skull, anse Skol-syslor såsom beqvämliga genvägar dertil». Det var dock — och därmed kom Murberg till det första stora hindret för uppfostringsverkets fortkomst — främst sådana personer, som sökte sig till lärartjänsterna så länge lärarlönerna voro så dåliga och otillräckliga, att varje arbetsdräng njöt bättre villkor av sin husbonde än läraren för sin syssla. Skulle man få lärare, som gingo in för sin uppgift med brinnande intresse under ett helt liv, måste de belönas på ett helt annat sätt även i ekonomiskt hänseende.

Ett annat hinder var, att lärarna voro för få i förhållande till lärjungarnas antal, »hvadan sker, at då de trögare något vinna, hindras de qvickare at komma så långt och fort, som de eljest kunde». De lägre klasserna, som ledo mest av dessa förhållanden, borde därför delas mellan flera lärare, vilka skulle fördes med den lön, heder och förmåner, »som svara emot angelägenheten och ändamålet af deras Syslor». Vidare borde man tillse, att inga andra antagas, än de, »som äga en *naturlig böjelse*, en *stadig hälsa*, et *lätt och muntert sinne* och all erforderlig *skicklighet* til Ungdomens handledande, som i god tid valt Informationsverket til sit hufvud-föremål, riktat sine Studier deråt, skaffat sig så god underbyggnad i Språk och Vetenskaper, at de efter hand kunna flyttas til högre Classer och bättre förmåner, och nöjde med en tarfvelig utkomst, äro hugade at upoffra sin hela tid och arbete til Ungdomens tjenst i Informations-vägen». Murberg riktar sig alltså här mot den gällande befordringsordningen, som gjorde lärartjänsterna till transitotjänster åt kyrkans prästerskap.

Ett tredje hinder var, att man icke nog rådförde sig med naturen och icke följde den ordning, som hon utstakade. Först borde man syssla med

sådant, som krävde träning av minnet, och sedan ta i tu med sådant, som fordrar mera stadgat förstånd och omdöme». Ofta följde lärarne, »som hvarken äga eller känna de egenskaper, som nödvändigt fordras vid deras Syslor, och sjelfva blifvit illa anförde i sin ungdom», den metod vid undervisningen, efter vilken de själva blifvit handledda, och detta förhållande förvärrades genom dåliga skolböcker eller brist på sådana. Ett grundvillkor för skolväsendets höjande vore tillkomsten av nya läroböcker; om huru detta skulle ske yttrade sig Murberg utförligt. Ett ytterligare villkor vore en förbättrad lärarutbildning. Murberg utvecklar i detta hänseende behovet av att »vid *Academierna* inrättas *Seminarier* för *Informatorer*, hvarest de *Studerande*, som ärna sig, antingen til *publique* eller *private* *Informationer*, af *Professores* eller andre godkände *Män*, kunna blifva underviste i *Barns* handledande, under deras inseende finge lägga hand vid utöfningen deraf, och icke utan deras intyg om sin skicklighet, befatta sig med *almän* eller *enskild* undervisning».

Murberg ville vidare ha framstående skolmän adjungerade med uppfostringskommissionen såsom sakkunniga. Ett pensionsväsen borde ordnas för skolornas lärare, så att ålderstigne skolmän kunde avgå ur tjänst, då krafterna tynade. Då de offentliga läroverken alltid hade stora företräden framför den privata undervisningen, borde skolorna utvidgas, och bl. a. de moderna språkens studium införas vid dem. Skolhusen borde förbättras till utseende, rymlighet, snygghet och ordentlighet, så »at alla bättre Folks barn, och äfven de förnämste Ädlingar där kunde skäligen trifvas och handledas». Detta skulle föra med sig goda verkningar icke blott i kunskapshänseende utan även i socialt avseende, eftersom de unga ädlingarna i sitt umgänge med »Med-undersåtare» skulle få en riktigare uppfattning om sitt eget och andras värde.

Såsom ovan nämnts, hade redan Olof Celsius utarbetat en plan till Storskolans nyordning. Denna plan upptogs också av Celsius' efterträdare Uno von Troil, som gav Murberg i uppdrag att utarbeta den i sådant skick, att den kunde framläggas inför vederbörande. Den stora frågan var emellertid, varifrån medel skulle fås till reformens genomförande. Hösten 1778 syntes en ljusning inträda. En insändare i Dagligt Allehanda föreslog, att var och en skulle skänka en viss summa till skolverket i stället för att delta i den kostsamma illumination, varmed man tänkte fira kronprinsens stundande födelse.¹²³⁾ I den diskussion, som följde i pressen, uttalades med eftertryck, vilka fördelar som vore att vinna för staden, om Storskolan förändrades till ett gymnasium med en realskola.¹²⁴⁾ Förslaget om illuminationens inställande godtogs icke av borgerskapet, som på underdånig anhållan erhöll konungens tillstånd att anordna illumination den dag då kronprinsen döptes,¹²⁵⁾ men den

förda diskussionen fick till följd, att Kungl. Maj:t den 6 nov. 1778 utfärdade en nådig resolution, enligt vilken stadgades, att genom stambok över hela riket skulle insamlas medel »til inrättande af et Upfostnings-Hus här i Staden».¹²⁶⁾ Den följande insamlingen allenast i Stockholm gav ett resultat av flera tusen riksdaler,¹²⁷⁾ och även i övrigt synas rätt betydande summor ha influtit.

Sitt uppdrag att utarbeta en skolreformplan fullföljde Murberg snabbt, och härvid torde han ha samarbetat med sina medlärare, bland dem Höjer. Den 1 maj 1779 inlämnade han till överståthållaren baron Carl Sparre sitt utkast till en ny skolordning för huvudstaden. Förslaget gick främst ut på att Storskolan skulle utvidgas med tre nya lärarejänster, så att det skulle komma att utgöra »ett i alla afseenden fullkomligt och mot ändamålet swarande Lärowerk, bestående af en pedagogie, en Trivial Schola, ett Gymnasium och en Real Schola». Förslaget inleddes med en översikt över olika stånd och yrken och en utredning rörande den utbildning som vore ändamålsenligast i varje särskilt fall. Utifrån denna utredning var det, som Murberg utarbetat sitt förslag.¹²⁸⁾ Till von Troil sändes förslaget jämte ett »Ödmjukt Memorial» den 18 maj, i vilket sistnämnda en utförlig motivering till förslagets detaljer gives. Förslaget kommunicerades därefter med riksråden C. Fr. Scheffer, A. J. von Höpken och Carl Sparre samt med hovkanslern Fr. Sparre, vilka alla utom Höpken gävo det sitt bifall,¹²⁹⁾ varefter det av Troil tillsammans med ett »Allerunderdånigste Memorial» överlämnades till konungen. Kungl. Maj:t remitterade förslaget till uppfostringskommissionen för yttrande. I april 1781 var kommittén färdig med sitt utlåtande, vilket till alla delar instämde med det murbergiska förslaget.¹³⁰⁾ Då därefter ingenting hördes från konungen i frågan, inlämnade Murberg ett nytt utförligt memorial till överhovpredikanten baron Taube, i vilket reformfrågans utveckling och läge relaterades och en anhållan gjordes, att denne åter skulle föredraga ärendet för Gustaf III. Någon effekt härav förspordes icke, och Murberg inkom därför i juli 1784 med ytterligare ett memorial, denna gång riktat till överståthållaren Sparre, med anhållan, att denne måtte »frambära denna hufvudstadens nödortft inför Thronen». Även av denna hänvändelse förspordes ingen effekt. Antagligen fick Murberg och lärarna vid Storskolan dock underrättelse om att rikets finanser ej för tillfället tilläto planernas förverkligande. Murberg lät nämligen i skolans journal 1784 införa i avskrifter de här omtalade memorialen samt förslaget till skolordning, vartill han lade den anteckningen, att han aldrig skulle ha flyttat från Gävle, om han icke hade fått »de säkraste löften» i Stockholms skolreformfråga och att han nu infört avskrifterna i journalen »som ett wedermäle i framtiden», att han gjort allt vad i hans förmåga stått att befordra saken.¹³¹⁾

Då Höjer 1783 gick att författa sin presidialdisputation, var han sålunda mitt uppe i det här relaterade reformarbetet vid Storskolan. För ett fullt förstående av den höjerska avhandlingen är det nödvändigt att känna till dessa förhoppningar och strävanden, som sedan sex år tillbaka fyllt lärarnas liv vid meranämnda läroverk.

IV. Höjers presidialdisputation 1783.

Enligt 1724 års läroverksstadga skulle den, som ville ifrågakomma till lediga lektorat och adjunkturer vid gymnasierna eller till rektorat och konrektorat vid trivialskolorna, visa sin skicklighet genom en disputation, vid vilken biskop och consistoriales förutom de ordinarie opponenterna kunde pröva vederbörandes lärdom och skicklighet.¹³²⁾ När Höjer därför anmälde sig såsom sökande till rektoratet i Katarina skola, meddelade han ju samtidigt, att han ämnade underkasta sig vederbörligt disputationsprov i Uppsala den 20 december 1783. Stockholms stads konsistorium beslöt med anledning härav att i skrivelse till ärkebiskopen och konsistorium i Uppsala anhålla, »det någon warder förordnad, att wid Magister Höjers Specimen närwara, som sedermera deröfwer må kunna meddela Consistorio tillförliteligit betyg».¹³³⁾ Uppsala konsistoriet villfor denna begäran, och Höjer hade sålunda vid disputationen att bland andra opponenter möta också konsistoriets befullmäktigade ombud.¹³⁴⁾

Disputationsakten försiggick i »H. Ärkebiskopens och de flesta Professorernas öfwerwaro». Denna upplysning är av synnerligt intresse, eftersom man därav har skäl antaga, att även professor skytteanus Jacob Ax. Lindblom varit närvarande. Några av de reformer, Lindblom sedermera kom att genomföra på skolans område, överensstämma nämligen med förslag, framställda i Höjers avhandling, och man kan därför antaga, att Lindblom blivit påverkad av Höjers idéer redan vid detta tillfälle. Den höjerska disputationen »gillades med beröm» av det uppsaliensiska domkapitlet.¹³⁵⁾

Redan på titelbladet till sin avhandling betonar Höjer, att han åsyftar att komma med något nytt. Han citerar nämligen en fransk pedagogisk författares¹³⁶⁾ yttrande, att det icke lönade sig att uppgöra några förslag, om man icke ämnade bättra på något annat än det redan bestående. Han ville tydligen därmed redan från början säga ifrån, att man icke borde nöja sig med att nödortftigt lappa det gamla systemet utan djärvt gå in för ett nytt system. Att hans avhandling icke framkommit för disputerandets egen skull såsom så många andra dåtida avhandlingar, utan

att den sysslade med aktuella problem, med vilka han brottats i sin lärargärning och i sina tankar, antydde Höjer med det latinska motto, han satt över sin skrift, nämligen att han ville tala om det, varav hans hjärta var fullt.

Höjer börjar med att konstatera, att ungdomens undervisning var behäftad med många fel, vilka blott en grundlig förbättring av skolväsendet kunde bota. De språk och vetenskaper, som mest tilltalade samtidens smak och av vilka man hade mest behov, hade antingen icke alls någon plats på undervisningsschemat eller också lämnades en undervisning däri av onöjaktigaste slag. Detta skedde samtidigt med att undervisningsämnen, som voro av högst ringa värde för flertalet lärjungar, lade beslag på den mesta tiden. Resultatet blev, att de unga lämnade skolan och gingo ut i livet utan att ha fått tillräckliga kunskaper för de valda levnadsbanorna. Sålunda hade de förvärvat goda kunskaper i latin, någon liten färdighet i grekiska och hebreiska samt i en skolastisk teologi men ägde inga kunskaper i franska, tyska och engelska språken samt blott obetydliga i historia, geografi och matematik. Dessa brister i undervisningsväsendet drabbade icke blott de fattiga ynglingar, som i allmänhet befolka skolorna, utan även den välsituerade eller högättade ungdom, som fick sin undervisning genom enskilda lärare. Informatörerna voro ju oftast skolornas fattiga alumner, och vad gagnelig undervisning skulle dessa kunna lämna, då de själva i historia, geografi, moderna språk och matematik ägde ringa eller inga kunskaper? En förbättring av såväl den offentliga som enskilda undervisningen borde följaktligen börja med de offentliga skolorna, främst trivialskolorna, och reformen borde bli så grundlig, att icke blott fattiga föräldrar utan även förmögnare och adliga målsmän hellre anförtrodde sina barn åt skolan än åt enskild undervisning.

Det första reformyrkande, Höjer framställde, rörde frågan om undervisningstiden. Enligt gällande skolordning skulle undervisningen dagligen börjas kl. sex på morgonen och pågå med raster till kl. fem på eftermiddagen.¹³⁸) Detta stadgande fann Höjer — liksom ju förut konrektor Alm vid Stockholms Storskola — olämpligt av flera orsaker. Man borde taga hänsyn till tidens förfinade »civilisation». Eftersom den seden utbredd sig i familjerna, att man vakade till långt in på natten och i stället sov till långt fram på morgonen, så var den tidiga timmen för skolans början olämplig. Det måste för barnen vara ytterst olustigt att stiga upp kl. 5 à 6 på morgnarna, medan föräldrar och tjänstefolk ännu lågo i djup sömn, och sedan taga sig fram genom mörker, köld, snö och regn till skolan. Detta krävde mera kraft och mod, än man hade rätt att alltid vänta sig av de unga. Vidare var den otidsenliga förläggningen av skoltimmarna en av de viktigaste orsakerna till att

förmögnare föräldrar ej satte sina barn i skola utan lät undervisa dem i hemmet genom någon informator, varigenom skolan fick prägel av fattigskola. Härtill kom, att man ej borde göra bildningsvägarna svårare än vad som vore alldeles nödvändigt. Höjer föreslog därför, att ungdomen icke skulle tvingas till skolan före kl. 8 på morgonen, och att även eftermiddagslektionerna skulle framflyttas, så att de började först kl. 3, varigenom barnen skulle få måltidsro och tillfälle till samvaro med föräldrar och syskon.¹³⁹)

Denna fråga föranledde Höjer att till diskussion upptaga också ett annat problem, som gång på gång under de närmast föregående årtiondena aktualiserats i den offentliga debatten. Det var frågan om feriernas längd. De långa ferierna voro till utsäglich skada, emedan blott ett fåtal elever kommit så långt i sina studier, att de kunde använda lovtiden på ett nyttigt sätt. Det lilla, som mången skolgosse lärt i skolan under terminen, glömdes under ferierna, och dessutom vande han sig av från studiearbete. Höjer ansåg visserligen, att en rekreationsperiod var nödvändig för såväl lärare som lärjungar, men denna borde icke utsträckas till 4 à 5 månader om året, utan det kunde räcka till med en månad om sommaren och möjligen en månad under vintern.

Därmed övergick Höjer till en kritik av den lärda skolans lärometoder och läroplan. Här låg huvudfelet däri, att skolan egentligen blott drev sådana ämnen, som voro av betydelse för dem som skulle bli präster. Lantbrukare, köpmän, jurister och militärer tog man alls ingen eller ringa hänsyn till. I metodiskt hänseende bedrevs undervisningen högst olämpligt. Så snart gossen hjälpligt kunde läsa sitt modersmål, satte man honom till att utantill lära sig en latinsk språklära och Svebilus' katekes samt några latinska texter, och med dylikt arbete sysselsattes han sedan ända upp till fyra år. De, som skulle gå vidare på den lärda banan, fingo fortsätta med grekisk grammatik, Johannesevangeliet på grekiska, Benzelius' dogmatik och Cornelius Nepos, varpå de efter i vanliga fall nio års studier sändes till universitetet. För dem som skulle bli präster, kunde en dylik undervisning vara ändamålsenlig, men för alla dem, som skulle gå till andra yrken och stånd, var den högst otjänlig. Det som för dessa främst fattades, var undervisning i *modersmålet*.

Frågan om svenska språket i skolan var ett gammalt tvisteämne, som varit aktuellt under århundraden. Uti läroverksstadgan 1724, som i stort sett överensstämde med prästerskapets önskingar, bestämdes rörande modersmålsundervisningen i huvudsak blott, att lärjungarna i trivialskolan skulle lära sig läsa, skriva och stava rätt, vartill kom, att apologistklassens alumner skulle övas i att uppsätta brev, räkningar o. d. Till uppfostringskommissionen av år 1745 inkommo därför ett flertal förslag rörande modersmålsundervisningens utvidgning. Erik Eklund

föreslog sålunda mindre latinläsning till förmån för undervisning i svenskan och lämnade i sin skolplan utrymme åt svensk grammatik samt tal- och skrivövningar. Biskop Browallius yrkade på att modersmålet skulle användas vid undervisningen och omsorgsfullt övas och dessutom borde dess grammatik läras i samband med den latinska.¹⁴⁰⁾ I skolordningsprojektet av år 1760 tillerkändes modersmålsundervisningen ett betydligt ökat utrymme jämfört med vad fallet var i 1724 års stadga. Det föreslogs sålunda, att läroböckerna i de lägre klasserna skulle vara skrivna på svenska¹⁴¹⁾ och att lärjungarna skulle handledas att »på modersmålet lära fatta sina tanckar i sammanhang och tydeliga ordasätt så i tal som på papper, hwar wid the nödigaste språkets regler igenom bruket eller tillämpningen läras kunna, så ock at skrifwa en wacker hand med en god och brukelig Orthographie». ¹⁴²⁾ År 1761 framhöll Johan Fredric Kryger, att han hellre förlät ett fel i de klassiska språken än i det egna modersmålet, som borde ägnas all uppmärksamhet.¹⁴³⁾ 1762 sade P. Kalm och Johan Snellman, att det var »beklagligt, at man i allmänhet så aldeles föraktar vårt wackra *Modersmål*» och framhöll, att läraren borde öva sin lärjunge i den »swenska skrifarten» och visa honom »huru han efter tilfällena måste lämpa sin skrifart». Läraren borde vidare låta disciplerna »läsa wackra [= goda] swenska böcker, hwarpå numera är ingen brist». ¹⁴⁴⁾ Liknande idéer propagerades av J. N. Zetterström, som i en broschyr bl. a. sökte visa, att det var en omväg och till skada för modersmålet att förspilla många år på lärandet av döda språk. »Modersmålet bör grundeligen läras och bättre talas än förr», hävdade han och menade, att »ädla Tanke- och Känslö-sätt» borde »genom behageliga berättelser, nyttiga Böcker och artiga samtal bibringas». ¹⁴⁵⁾ I en samling teser, som den 13 juli 1771 ventilerades i den Thenstedtska realskolan i Stockholm, framställdes bl. a. också följande sats: »Bland de förnämsta orsaker, hvarföre vetenskaperna hos visse folkslag hunnit til en så betydelig högd, anse vi det, at de börjat afhandla dem på modersmålet». ¹⁴⁶⁾ Även Murberg hade uppmärksammat modersmålsfrågan i sitt skolordningsprojekt och föreslagit en ganska omfattande undervisning i ämnet. ¹⁴⁷⁾

Höjers förslag beträffande modersmålsundervisningen gick ut på att eleverna i första hand skulle lära sig läsa innantill i bok samt att de, sedan de lärt Luthers lilla katekes utantill, skulle inhämta en modersmålets grammatik. Denna skulle vara kortfattad och lämpad efter de ungas åldersutveckling. De borde vidare erhålla syntaktiska övningsuppgifter och, längre fram, uppsatsövningar på modersmålet. Dessutom skulle de få svenska litteraturstycken i hemarbete med uppgift att sedan föredraga dem inför åhörare och avgiva ett omdöme om det lästa. Skulle en så i modersmålet tränad yngling någon gång hålla tal från en kateder,

skulle han icke komma att plåga sina åhörare med stamning, harklande, fel i uttalet och dylikt, vilket brukade karakterisera den oövade och ovane talaren.

Höjers förslag, att modersmålsundervisning skulle upptagas på skolans läroplan, är som synes icke nytt. Han kunde, om han velat, ha åberopat många tidigare uttalanden i samma riktning. Däremot var Höjers skisserade plan för denna undervisning till vissa delar mera konsekvent än föregångarnas och røjde tydligt, att förslagsställaren var en mångsidig och erfaren pedagog.

Av moderna språk ville Höjer i första hand införa studium av franskan i skolan. Även i detta fall är han icke originell utan hade många föregångare. I en omkring 1720 författad skrift, »Oförgriplige tankar, huru en begynnare uti bokvetenskaperna med frukt må anföras till 15 år», betonades, att de unga efter de klassiska språken borde läsa moderna språk, av vilka tyskan vore nödig och franskan nyttig.¹⁴⁸⁾ Nils Grubb förklarade i sin avhandling »Via brevissima ad solidam eruditionem», att tyska och franska borde läras, så att de studerande åtminstone förstå dem och kunna läsa därpå utgivna skrifter. Dessa språk äro »aldeles så nödige, som något latin». Inom 1745 års uppfostringskommission diskuterades frågan om främmande levande språk i skolan, och man tänkte sig undervisning i tyska åt dem, som det åstundande, så att de »väl och utan hinder förstå hvad däruti förekommer». Trots detta innehöll kommissionens Project 1760 ingen antydning om undervisning i moderna språk. Troligen har hänsynen till prästerskapets åsikter varit så avgörande, att man icke velat framföra något förslag i denna punkt.

I sin 1746 utgivna »Upfostringslära» pläderade också Eric Eklund för de moderna språken. Det är nu kommet allmänt i bruk, säger han, att läsa tyska, fransyska, engelska och italienska, så att föga någon, som håller sina barn vid studier icke åtminstone yrkar på att de tvenne första skola läras. I sitt ovan citerade arbete av år 1760 ansåg Johan Fredric Kryger att det att förstå engelska, franska och tyska, är »äfwen så nödwändigt, som at kunna de så kallade döda språken». Det vore nämligen så, att »sedan den förnuftiga tankan upkommit, at man bör skrifwa för allmänheten, och icke för wissa personer i samhället allena; så hafwa ock wittre och lärde män i alla länder börjat skrifwa i sit modersmål; hwarföre man med skäl kan säga, at wi numera ej böra söka de witraste och för det allmänna nyttigaste saker i Latinska skrifter». ¹⁴⁹⁾ Kalm och Snellman hade liknande tankegångar. I st. f. logiken, som borde sparas till akademien, »borde ungdomen öfwas uti det *Fransyska språket* hwars förträfflighet och nytta är ganska stor, i anseende til de sköna böcker, som på detta behageliga språk finnas författade. *Tyskan* är ej mindre nyttig och kunde ganska lätt läras,

allenast Informatorerne skulle låta sina disciplar tyda et Capitel ur Bibeln hwar dag». ¹⁵⁰⁾ En av de författare, som uttalade sig om 1760 års Project, menade, att eftersom »Tyska, Fransöska och Engelska språken äro både nödige och nyttige, så för deras mångfaldiga bruk i dagligt umgänge, med stora Herrskaper och handlande, som ungdomen framdeles kommo att wistas ihop med, som för goda böckers läsande, i allehanda wetenskaper; så wore det wäl, om den inrättning widtoges, att dels någon Collega wid Scholan, och dels någon Lector wid hwart Gymnasium, eller ock en Gymnasii Adjunct altid antages, som i dessa språk woro wäl hemma, åtminstone en i hwardera; då de på wissa timar om dagen, eller i weckan, kunde öfwa Gymnasii och Schol-ungdomen deruti». ¹⁵¹⁾ J. N. Zetterström framhöll, att »förträffelige Böcker» funnos i mängd författade på franska och att det språket var lätt att lära jämfört med »det Latinska språkets onödiga krumsprång och widlöftigheter», vartill kom, att franska kunde »brukas och utöfwas i den stora werlden och alla sällskaper, då det andra stänges inom en liten krets wid Academieerne». ¹⁵²⁾ Carl Löwenhielm beklagade i sitt bekanta »Tal» 1767, att de ynglingar, som från skolor och gymnasier kommo till välsituerade hem såsom informatorer för barnen, sällan kunde något av »de nu lefvande och så nödige Europeiske Språken». ¹⁵³⁾ Murberg hade i sitt förslag infört undervisning i franska, tyska och engelska på gymnasiet samt dessutom i den s. k. matematiska eller real-skolan, ehuru han icke närmare gått in på denna undervisnings omfattning och metod. ¹⁵⁴⁾

Höjers förslag beträffande främmande levande språk kan sägas utgöra en syntes av den förda diskussionen. Eftersom franska språket vunnit burskap i så gott som hela Europa, finge undervisning däri icke saknas i trivialskolan. Med hänsyn till den nytta, som kunde väntas, ville han i andra klassen införa fransk språklära och läsning av franska fabler o. d. i stället för den kurs i grekisk grammatik och Johannesevangeliet, som där förekom. Bortsett från det gagn franska språket kunde ha för en studerande, så hade, menade Höjer, ej sällan en svensk behov av kunskaper i franska för att rätt förstå en svensk. Franska språket hörde sålunda på visst sätt med i allmänbildningen.

I fråga om tyska ville Höjer taga några veckotimmar från Cornelius Nepos och latinska stilistiken och därmed få utrymme på schemat. För att komma fortare framåt kunde man på tyska läsa Nya Testamentet, som var lärjungarna välbekant till innehållet. ¹⁵⁵⁾ Även för undervisning i engelska ville Höjer bereda plats. I tredje och fjärde klasserna kunde man införa detta språk i stället för latinsk poesi och grekisk accentuering. Han motiverade denna utslutning med att en svensk, som naturen ämnat till latinsk skald, gärna finge skriva latinsk poesi, men den konsten kunde han inhämta, när han kommit till akademien.

Undervisningen i *naturvetenskap* hade i 1724 års skolordning fått en synnerligen undanskymd plats och i de flesta undervisningsanstalter varit under all kritik. Under frihetstiden var den det stora debattämnet. Ett flertal förslag sågo dagen, men det hela stannade vid smärre justeringar av läroplanen. I 1760 års »Project» erhöll emellertid naturläran bättre utrymme. Lärjungarna skulle lära känna de vanligaste i naturen förekommande fenomenen samt taga kännedom om naturföremålen och deras praktiska användning. Ungdomen skulle lära sig reflektera över hantverk, ekonomi och hushållning. Detta skulle lämpligast ske genom studium av någon illustrerad bok i ämnet och genom utflykter i naturen. Härtill kom på högstadiet astronomi, klimatlära, mekanik och undervisning i människokroppens byggnad m. m. Murberg hade i sitt »Utkast» infört, att ungdomen skulle undervisas en timme i veckan i naturalhistorien, och utför även hur denna undervisning borde ordnas i gymnasiet och realskolan. Hans förslag är i mycket besläktat med 1760 års »Project» i detta avseende. ¹⁵⁶⁾ På sina håll hade man också vid skolorna — trots skolordningen — med biskoparnas samtycke genomfört en bättre undervisning i naturkunnighet. Olof Bergklints »Sammandrag av alla vetenskaper» hade sålunda på 1770-talet införts såsom lärobok i gymnasier i Härnösand och Gävle samt vid trivialskolan i Gävle och Storskolan i Stockholm. ¹⁵⁷⁾ På grund av den uttömmande diskussion, som förts i ämnet under de förutgående decennierna, nöjde sig Höjer med att betona särskilt naturalhistoriens betydelse för det praktiska livet och tilldelade ämnet två veckotimmar alltifrån andra klassen skolan igenom.

Slutligen ville Höjer stärka *matematikens* ställning i skolan. Euklides' sex böcker borde varje lärjunge, som lämnade skolan efter fullbordade studier, ha genomgått samt dessutom Clairauts inledning till geometrien. Fördelarna härav skulle icke blott bestå i att lärjungarna gingo ut i livet med större matematiska kunskaper, utan man skulle även vinna fördelen att veta arten av lärjungens begåvning, vilket kunde bli av avgörande betydelse för hans yrkesval.

Såsom resultat av sin diskussion rörande läroämnena uppgjorde H. ett utkast till veckoschema för 32 lektionstimmar i trivialskolans fyra klasser och apologistklassen. På grund av att ett flertal nya ämnen blivit införda men Höjer icke ville av det gamla offra annat, än vad han ansåg vara oväsentligheter, blev resultatet, att varje ämne fick ett relativt ringa timantal och att schemat nästan sprängdes av ämnesträngseln. Detta ansåg Höjer kunna bemästras genom en effektivare undervisning, varigenom man redan i trivialskolan skulle få behålla de klassiska språken jämte de moderna samt »vetenskaperna» med väsentliga tillökningar. ¹⁵⁸⁾ Ett av huvudvillkoren för en effektiviserad undervisning

vore bättre läroböcker, och Höjer övergick därför till behandlingen av *läroboksfrågan*.

Han konstaterade till en början, att skolornas läroböcker i många fall voro synnerligen olämpliga. De vore varken så kortfattade, klara och välutformade, som man hade rätt att kräva. Såsom främsta exempel på en dylik olämplig lärobok anförde Höjer Benzeliuss' troslära och exemplifierade sitt påstående med en nedgörande kritik av boken. Till dess en ny och bättre lärobok framkommit, kunde man lämpligen använda Alnanders »sammandrag»,¹⁵⁹) vilken bok de högre avdelningarna kunde få lära sig i latinsk översättning. En annan lärobok, som icke heller enligt Höjers — och f. ö. enligt mångas — mening motsvarade tidens krav, var Svebilius' katekesutveckling.¹⁶⁰) Den borde ersättas med någon av de böcker, som författats och utgivits i syfte att ersätta den förra.

Även de historiska läroböckerna fann Höjer i hög grad bristfälliga. Den ena ägnade nästan allt utrymme åt forntiden och behandlade den senare historiska utvecklingen nästan blott som ett bihang till antikens historia, andra åter hade alltför stort omfång eller voro oredigt avfattade, i det de blandade väsentligt och oväsentligt om vartannat. En tredje grupp vore uppenbarligen icke skrivna med skolans behov för ögonen utan närmast avsedda för akademiska studier. Den lärobok, Höjer önskade, borde till omfånget icke överskrida 400 à 500 sidor och skulle innehålla blott de väsentligaste data, vilka dessutom sinsemellan borde värdesättas genom en typografisk rangordning. Boken borde vara försedd med synkronistiska tabeller för varje tidsskede och i marginalen ha rubriker och frågor, avsedda att väcka läsarens uppmärksamhet och eftertanke. Vidare skulle den vara så skriven, att den förtjänade att så gott som hel och hållen läras utantill, och att den eggade läraren till att ge kommentarer. Den borde dessutom vara försedd med en förteckning å litteratur för vidare studier.¹⁶¹)

Vad geografien beträffar, ansåg Höjer, att det sedan länge rått stor brist på lämpliga läroböcker. Nyligen hade emellertid ett »sammandrag» i ämnet utkommit, som i många avseenden var berömvärdt.¹⁶²) Önskligt hade dock varit, att författaren vid beskrivningen av städer hade berört minnesvärda historiska tilldragelser i stadens historia i stället för att blott nöja sig med den intetsägande anmärkningen, att staden vore anseelig, folkrik o. s. v. Märkligare historiska händelser, omtalade i sammanhang med en ort, skulle giva ungdomen mera nöje vid läsningen och skänka stöd åt minnet.

Även i räkning saknades en lämplig lärobok, som till riktpunkt toge skolans behov. Höjer hoppades, att någon verklig lärare (vere magister) ville utarbeta en kort, metodisk och praktisk lärobok i aritmetik. Där-

med skulle många av de besvärligheter av sig själv försvinna, som ständigt mött lärjungarna särskilt vid regula de tri- och bråkräkning.

Sedan Höjer sålunda framlagt sina önskingar beträffande läroböckerna, övergick han till att behandla ett annat viktigt villkor för undervisningsväsendets förbättring, nämligen läroverkslärarnas ställning. Läraren borde tidigt lägga an på att lära känna ynglingarna i sin klass, så att han kunde dels skilja på dem som lämpade sig för lärda studier, och dem som borde ägna sig åt praktiska levnadskall, dels råda föräldrar och målsmän i detta avseende. Han måste vidare se till att han icke ensidigt odlade elevernas minne och icke lät deras omdömesförmåga vila obrukad; också borde han undvika att motsatsen ägde rum. I disciplinärt hänseende borde läraren ådagalägga en lycklig blandning av stränghet och älskvärdhet för att vinna elevernas hörsamhet och kärlek. Betänkte man allt detta, måste man tillstå, att lärarens arbete var mödosamt, svårt och tröttande. Han måste äga mångsidiga kunskaper i vetenskaper och språk samt grundlig förtrogenhet med människokynnets art och dessutom undervisningsvana. För att få lärare, som värdigt kunde fylla dylika fordringar, borde man skärpa kraven på läraraspiranterna. Och skolan borde befrias från sådana personer, som sökte lärartjänsten blott såsom en bisyssla i väntan på något bättre. Höjer framförde i detta sammanhang synpunkter, som redan Murberg framlagt vid sin ovan omtalade installationsföreläsning.

Såsom lön för sitt mödosamma och maktpåliggande arbete erhöles lärarna så ringa erkänsla från det allmänna, att en del av deras arvode utgjordes av hedern att få svälta och frysa. Härtill kom, att läraryrket i allmänhet betraktades med stort förakt. Dessa förhållanden måste verka neddragande på skolväsendet, eftersom den dåliga lönen och den ringaktade samhällsställningen måste avskräcka begåvningarna från lärarbanan. En ändring till det bättre kunde ske först då, menade Höjer, när lärarnas löner ökats, så att de icke tvingades att använda all sin fritid på privatundervisning utan kunde utnyttja den till rekreation, och när de ökade lönerna lockade begåvad ungdom till skolkatedrarna. Så länge emellertid lärare kunde avlönas, såsom skedde, med ett så ringa belopp i årslön som 80 daler kopparmynt, så länge måste lärarkåren med nödvändighet bli bristfällig och undervisningen undermålig.

Bortsett från den dåliga avlöningen skulle ett bättre urval av lärare till läroverken kunna göras, om staten visade verkligt intresse för deras befordran. Ingen borde få lektorstjänst vid gymnasium, förrän han under fyra år tjänstgjort vid trivialskola. I vissa pastorat borde endast lärare få bli kyrkoherdar. Och apologister borde få rätt att söka befordran även inom rikets kollegier. Dylika befodringsregler skulle otvivelaktigt komma att draga skickliga lärare till undervisningsväsendet.

Om medel att upprätthålla ordningen har Höjer åtskilligt att andraga. Vare sig det gällde belöningar eller straff, borde måtta iakttagas. Var någon elev hemfallen åt fel och brister och läte sig icke rätta genom tilltal och förmaningar, så kunde man i nödfall bruka även kroppsaga (plagas) för att ernå rättelse. Straffet borde syfta till den felandes rättelse och icke till statuerande av skräckinjagande exempel. Man borde fastställa vissa bestämda straff för vissa bestämda felsteg, så att den, som straffades, icke skulle känna sig straffad på grund av lärarens vrede och godtycke utan på grund av »lagens» föreskrifter. I detta sammanhang framförde Höjer ett förslag, som visserligen hade sin rot i tidigare svenska ansatser på området, men som är av utomordentligt intresse, eftersom det föregriper flera av de grundläggande bestämmelserna i de av den moderna pedagogiken under de senaste decennierna skapade »skolstaterna» eller »skolrepublikerna» särskilt i Amerika. Den anklagade eller skyldige borde, yrkade Höjer, icke underkastas något som helst straff, förrän han blivit »lagligen» dömd av skolans domstol, bestående av ett utskott bland den felandes egna kamrater under lärarens presidium. Utskottet skulle naturligtvis bestå av de i seder, handel och vandel mest ansedda i kamratkretsen. I sådana fall, då det vore fråga om svårare felsteg, skulle den dömde ha rätt att vädja till skolans collegium och ifrån detta till eforus såsom högsta instans. Att slå lärjungarnas fingrar med spön eller att utdela örfilar skulle vara absolut förbjudet, och skulle någon avstraffas med karbasen, så borde de av domstolen ådömda slagen givas av skolans *custos*, men detta aldrig på samma dag, som »brottet» skett eller domen fallit.

Premier och andra belöningar borde utdelas mera för säkert omdöme än för gott minne. De borde vara av den art, att de uppväcka tävlan utan att sporra egenkärleken. Smärre uppmuntringar kunde sålunda t. ex. bestå i att bli utropad till segervinnare inför kamraterna eller att få gå på besök i tempel, bibliotek, laborationer etc. Dyligt skulle även ge läraren goda tillfällen att se, vilket vitæ genus var och en främst passade för, och lämna honom tillfälle att hjälpa lärjungen vid hans »snilleval». Höjer tänkte sig också någon form av fri flyttning i skolan såsom belöning i vissa fall åt utmärkta elever. Till den lärjunge, som lyckats bäst under året, skulle eforus vid årsexamen högtidligen överlämna ett mindre penningpremium. Denna utmärkelse skulle sporra de övriga lärjungarna att söka nå utmärkta resultat. I övrigt hänvisade Höjer till Anders Schönbergs bok av år 1770, vari denna sida av skolans verksamhet förtjänstfullt behandlats.¹⁶³⁾

Till sist yrkade Höjer på bättre, bekvämare och prydligare skolhus och skollokaler. Såsom exempel på huru miserabla förhållandena på sina håll voro, anförde han, att trivialskolans skolhus i Stockholm utan

överdrift kunde påstås vara stadens sämst underhållna hus (tota urbe misserrima). Ingen solstråle förmådde tränga in i denna dystra byggnads rum. Redan husets yttre utseende vore sådant, att det kunde avskräcka från studier.

Såsom oefftergivliga fordringar på skolhuset framförde Höjer kravet, att varje klass skulle ha sitt eget klassrum, eftersom det gängse systemet med flera klasser i ett och samma rum ledde till att de alla grepo störande in i varandras arbete och lärjungarnas uppmärksamhet distraherades. Skolhuset borde placeras på något avstånd från de mest folkrika och av trafikumlet genljudande platserna i städerna. Helst borde det förläggas till en park eller öppen lantlig plats, där riklig tillgång fanns på sol och vatten, och där lekplaner kunde anläggas vid skolbyggnaderna. De lekar och kroppsövningar, som lärjungarna här fingo bedriva vissa timmar, borde övervakas av någon lärare. Vid skolan skulle en vaktmästare anställas, vilken uppvärmd, stängde och öppnade skolhuset m. m. samt utförde de straffåtgärder, som den ovanomtalade elevdomstolen ålagt. Höjer slutade sin framställning med att framhålla, att undervisningsväsendet var en statens angelägenhet i åtminstone lika hög grad som teaterföreställningar, torghandel och sjukvård.¹⁶⁴⁾

Då man betraktar den höjerska avhandlingen i sitt sammanhang, kan man fråga sig, var författaren hör hemma i 1700-talets pedagogiska tankevärld, och man finner då, att han utgår från den gamla lärdoms-skolan och även i stort sett fasthåller vid dennas ämneskrets. För högsta klassen fasthåller han sålunda vid latin, grekiska och hebreiska, och det är huvudsakligen obetydligheter han offerar för de nya ämnens skull. Han måste därför genomgående minska timantalet för att få utrymme på schemat för dessa nya ämnen, främst för tyska, franska och engelska språken, och jämväl för att få kurserna i »vetenskaperna» utökade. Läroverket blir sålunda en kombinerad lärdoms- och realskola. Ökningen av de »vetenskapliga» pensa visar, att Höjer starkt påverkats av det linnéanska tidsskedets diskussion rörande denna fråga och de därvid resta kraven på utvidgat utrymme framför allt åt naturalhistorien. Ifråga om de moderna språken på läroverkets timplan hade Höjer många svenska föregångare. Förnämligast torde han i denna punkt ha influerats av Anders Schönberg och Johan Murberg.¹⁶⁵⁾ Förutom dyliska svenska påverkningar kan man spåra även utländskt inflytande. På vissa punkter kan man visa att de av Höjer övertagna utländska idéerna förmedlats av andra, främst Murberg, såsom tydligt framgår vid en jämförelse mellan den sistnämndes installationsföreläsning 1778 samt Utkast 1779 och Höjers presidialavhandling. I andra punkter, ifråga om vilka blott obetydliga ansatser förekommit före Höjer, måste man antaga direkt påverkan från Frankrike och Tyskland, förmedlad genom litte-

ratur. En sådan punkt är avhandlingens avsnitt om belöningar och utmärkelser, där Höjer uppenbart är påverkad av filantropisterna. Förutom den allmänna uppläggningsproblemet tyder härpå också det förhållandet, att Höjer framlägger förslaget om en elevdomstol i sammanhang med projektet om belöningar. I de filantropistiska skolplanerna upptogs såsom en särskilt stor utmärkelse för en lärjunge att bli ledamot av något av skolans »råd», och likaså var det en stor ära att bli bisittare i den av Basedow upprättade elevdomstolen.¹⁶⁶⁾

Ehuru det sålunda kan visas, att Höjer indirekt eller direkt övertagit idéer från filantropisterna, bör det betonas, att han förhåller sig mycket självständig och kritisk till dessa idéer. Han upptager endast, vad han efter grundligt övervägande funnit vara gott. I sin grunduppfattning i organisationsfrågan är han motståndare till filantropismen. Medan dennas grundläggare och ledare, Basedow, önskade en stark differentiering av olika skolor, för att dessa skulle kunna tillmötesgå behoven hos olika elevgrupper¹⁶⁷⁾ — en fråga, som Murberg sökt lösa genom en linjedelning inom skolan — ville Höjer liksom Murberg bevara skolans enhet men icke genom en linjedelning utan genom att alla lärjungar skulle få läsa allt, d. v. s. genom att skolans schema upptog så många ämnen, att alltid åtminstone vissa grupper av dem skulle passa eleverna, vare sig de ämnade bli hantverkare, köpmän, officerare o. s. v. eller kyrkans tjänare och vetenskapsmän.¹⁶⁸⁾ Höjers läroverk är sålunda en lärdomsskola, som i sig upptagit realskolans läroämnen. Den tillstymmelse till linjedelning, som redan fanns i och med tillvaron av apologistklassen, skulle dock fortfarande få äga bestånd även enligt Höjers förslag.

Den höjerska disputationen väckte betydligt större uppmärksamhet än som brukade komma dylika avhandlingar till del. En utförlig anmälan med referat infördes sålunda i Uppfostringssällskapets tidningar 1785, och såväl anmälan som de berömmande ordalagen böra ha bidragit till att fästa allmänhetens uppmärksamhet på skriften och dess författare.¹⁶⁹⁾ Ett ytterligare omnämnande fick avhandlingen, denna gång med även internationell adress, i Allgemeines Schwedisches Gelehrsamkeits-Archiv unter Gustaf des Dritten Regierung.¹⁷⁰⁾ Förmodligen är det utgivaren Lüdeke, som fört pennan i denna anmälan.¹⁷¹⁾ Det heter, att avhandlingen är en förträfflig dissertation och att den »zeiget bescheiden, aber auch offenherzig, die Fehler in den öffentlichen Schulen des schwedischen Reichs und giebt ausführbare Anschläge, solchen abzuhefen». Författaren förtjänade för visso bliva hörd, ansåg författaren.

V. Skolreformen 1789 och dess orsaker.

Efter disputationen¹⁷²⁾ fortsatte Höjer med sin undervisning i tredje klassen i trivialskolan. Vid denna synes man alltmer ha börjat uppgiva hoppet om en omedelbar reform i anstaltens organisation, vilket framgår av Murbergs ovan omtalade anteckningar i Journalen 1784. Dock har man tydligen fortfarande även på inflytelserikt håll hyst hopp om ett förverkligande av planerna att omvandla trivialskolan till ett gymnasium illustre eller Lyceum Gustavo-Adolphinum. I denna riktning torde man ha skäl att tyda den bokdonation, som 1785 kom trivialskolan till del. Presidenten Carl Alb. Rosenadler donerade nämligen en boksamling på icke mindre än 4000 volymer »uti hvarjehanda Vetenskaper samt på de fleste så döde som lefvande Språken». Överflyttningen av böckerna skulle ske så snart stadens magistrat gjort anstalt om ett lämpligt biblioteksrum. Uppfostringssällskapets tidningar, som offentliggjorde saken, ansågo att huvudstadens förnämsta lärohus på detta sätt vann en lärdomsskatt under eget tak, till nytta för både lärare och lärjungar, bland vilka sistnämnda de särskilt studieintresserade redan i Stockholm kunde få tillfälle till utvidgade studier. Ännu vidsträcktare planer voro i görningen, nämligen att i detta sammanhang skapa ett offentligt bibliotek. Den nyssnämnda tidningen säger härom, att stadens magistrat nu fått ett det angenämaste tillfälle att öka sin »Benägenhet för Litteraturens Understöd och Flor här i Kongl. Residencet», då den uppläte och prydde »en offentlig Bok-Sal til Almänhetens, i synnerhet de Studerandes tjänst härstädes». Den lyckliga tidpunkt för uppfostringsverket i huvudstaden torde icke heller vara långt borta, fortsätter tidningen, då »sjelfva Lärohuset vinner i flere afseenden en mot Hufvudstadens och Tidens behov svarande Förbättring».¹⁷³⁾

Vad Höjers verksamhet under åren närmast efter disputationen beträffar, kan erinras om att han hade åtskilliga förbindelser med det av Gjørwell stiftade uppfostringssällskapet. I en offentlig tackskrivelse år 1786 meddelade Gjørwell bl. a. namnen på de personer, som genom gåvor »riktat och prydt» uppfostringssällskapets bibliotek, och bland dessa personer uppräknar han också Johan Carl Höjer, »Collega uti Stor-Skolan i Stockholm».¹⁷⁴⁾ Förmodligen har han skänkt biblioteket sina båda avhandlingar. Även vid andra tillfällen kom Höjer i kontakt med Gjørwell och uppfostringssällskapet. Vid denna tid brukade detta utdela uppmuntringsjettonger åt begåvade lärjungar i lärdomsskolorna.¹⁷⁵⁾ Bland andra erhöll en lärjunge i Storskolan, Sven Niclas Wahrman, en uppmuntringsjettong den 1 november 1785.¹⁷⁶⁾ Wahrman, som ifrågavarande termin flyttades upp i tredje klassen, alltså i Höjers

undervisningsavdelning, framförde sitt tack till uppfostringsällskapet medelst en dikt, som publicerades i Stockholms Posten,¹⁷⁶⁾ och förmodligen har Höjer härvid varit hans rådgivare. Emedan dikten råkat ut för en del förvanskningar i Stockholms Posten, publicerades den ånyo, denna gång i Uppfostrings-Sällskapets Tidningar, varvid den riktiga versionen följdes och dessutom ett avtryck lämnades av Wahrmans betyg från andra klassen, undertecknat av klassläraren Gustaf Wallmo och rektor Johan Murberg.¹⁷⁸⁾ Undervisningsverksamheten hade sålunda sina ljusglimtar för Höjer liksom för andra lärare.

Allteftersom den politiska situationen under 1780-talet mörknade och gjorde det allt mindre sannolikt, att den planerade skolreformen i huvudstaden skulle komma till stånd i en snar framtid, engagerades rektor Murberg allt mer i allmänna värv utanför läroverket. Sålunda invaldes han i de två då stiftade akademierna och fick där nya arbetsuppgifter, som lade beslag på tid och krafter. Vid Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens reorganisation 1786 blev Murberg invald och tog den 17 april där säte och stämma med ett tal rörande skolväsendet på Gustaf Vasas tid.¹⁷⁹⁾ Följande år den 13 maj tog han inträde i Svenska akademien med ett tal om Svenska språkets förmåner och brister.¹⁸⁰⁾

Den 1/9 1787 utsågs Höjer till vice konrektor¹⁸¹⁾ och 1/4 1788 till vikarierande rektor. Sedan Murberg förlorat hoppet om skolans snara reorganisation, hade han nämligen s. å. utverkat nådigt tillstånd att få bestrida rektorstjänsten genom någon annan.¹⁸²⁾ Med anledning härav ordnade konsistoriet undervisningen i fjärde klassen så, att Höjer skulle bestrida rektors åligganden och kollegan i andra klassen, Gustaf Wallmo, konrektors.¹⁸³⁾

Omedelbart efter tillträdet till rektoratet torde Höjer ha börjat utarbeta det förslag till reform, som han följande år framlade. Det var penningbristen, som dittills hindrat reformerna vid skolan, och Höjer måste därför utgå från den förutsättningen, att de reformer, han ville genomföra, icke skulle kräva någon ansvällning av skolans budget. Man bör ha detta klart i minnet, då man går att granska hans förslag.

Höjer hade sitt reformprojekt färdigt sommaren 1789 och inlämnade det till Inspectores scholarum den 24 juli.¹⁸⁴⁾ Den 16 september ankom dessas tillåtelse att organisera undervisningen i enlighet med de av Höjer föreslagna principerna.¹⁸⁵⁾ En vecka senare anförde præses i konsistoriet, »huruledes Inspectores Scholarum til befordran af större nytta för ungdomen och upphjelpande af Skole-werket, funnit sig föranlåtne, at på prof göra åtskillige ändringar wid Stor Skolan, så i anseende til Läse-timarne, hwilka blifwit lämpade efter närwarande tids skick och behof, som sjelfwa Läse-Methoden, hwilken blifwit bragt til genare och allmännare nytta än hwad Inrättningen hittils kunnat åstadkomma».¹⁸⁶⁾

Orsakerna till att Höjer tog initiativ till en reform voro flera. Först och främst böra de nyare pedagogiska idéer, som tagit sig så pregnanta uttryck i Murbergs »Utkast» 1779 och Höjers egen avhandling 1783, nämnas såsom inspirationskällor. Men även praktiska, skolpolitiska synpunkter gjorde sig gällande. De välsituerade ofrälse och adliga föräldrar, som hellre satte sina barn i skola än höllo privata informatorer för dem, inskrevo dem i allmänhet icke längre i Storskolan utan satte dem i den s. k. Tyska skolan, Carl Stridsbergs realskola eller någon liknande läroanstalt, där undervisningen hade en modernare prägel än i trivialskolan. Denna senare fick därför ännu mera än förut karaktären av fattigskola, vilket i sin tur påverkade även lärarnas hela ställning och sociala anseende. Ville man giva utvecklingen en ny riktning, måste grundförutsättningen bli, att undervisningen moderniserades. Det var insikten om detta, som gav Höjer mod och kraft till sitt reformarbete.

Såsom vi sett, var ju det kravet gammalt, att läroverken skulle tillhandagå med bättre undervisning i »vetenskaperna» och lämna en grundläggande handledning i moderna språk.¹⁸⁷⁾ Redan på 1760-talet hade uppstått intensiva och hetsiga debatter om den enskilda undervisningens och informatorernas existensberättigande.¹⁸⁸⁾ En uppmärksam kritik mot de enskilda informatorerna till förmån för offentlig skolundervisning levererades av den ovan nämnde Zetterström samt i ännu mera övertygande form av Carl Löwenhielm i hans »tal» 1767. Särskilt Löwenhielm betonade med eftertryck den sociala synpunktens betydelse.¹⁸⁹⁾ Uppenbarligen med stöd av Löwenhielm grundade Nathanael Thenstedt 1767 sin epokgörande läroanstalt i huvudstaden. Sedan Löwenhielm 1768 avlidit, begärde Thenstedt nådigt beskydd för sin anstalt och anhöll att den måtte få kallas Collegium Adolphinum, ett namn, som efter Gustaf III:s trontillträde förändrades till Collegium Gustavianum.¹⁹⁰⁾ I en skrivelse till kanslikollegium 1767 kallade Thenstedt sin läroanstalt »Schola illustris och realis» och följande år nämnde han den »Collegium Illustre och Reale»,¹⁹¹⁾ vilket allt visar, att skolan syftade till att vara en utbildningsanstalt för de högre samhällsklasserna. I detta avseende är Thenstedts språkliga och praktiska institution (1767—1777) en tydlig föregångare till det läroverk, som Murberg syftade till med sitt »Utkast» 1779 och som Höjer planlade i sin avhandling 1783 och verkligen skapade med 1789 års omorganisation av trivialskolan.¹⁹²⁾

En annan skola, som utan tvivel spelat stor roll för Höjer vid omorganisationen av trivialskolan, var Tyska nationallyceet i Stockholm. Denna, den s. k. Tyska skolan, genomgick under 1770-talet en betydelsefull utveckling och förvandlades 1778, sålunda omedelbart efter Thenstedtska skolans upphörande, till en realskola, vid vilken man särskilt lade vikt vid realia och moderna språk och åsyftade en högre allmänbildning hos

eleverna.¹⁹³) Dess fjärde klass motsvarade trivialskolornas apologistklasser och kallades »Schreib-, Buchhaltungs- und Rechnungs-Classe», vilket namn tydligt angiver det praktiska syftet med undervisningen.¹⁹⁴) Om den lyckosamma utvecklingen av skolans verksamhet under 1780-talet, då den blev en betydande konkurrent till trivialskolan, underrätta oss ett flertal skrifter från denna tid.¹⁹⁵)

Även Stridsbergs nämnda realskola i Stockholm torde ha kraftigt påverkat Höjer. Detta privatläroverk hade öppnats 1782 men hade därefter under någon tid icke varit i verksamhet varefter den 1786 fortsatte sitt arbete, ehuru enligt utvidgat program.¹⁹⁶) Här liksom vid Tyska skolan gavs undervisning i moderna språk och »vetenskaper», och läroverket synes i hög grad ha tillvunnit sig den välsituerade allmänhetens förtroende. År 1783 omorganiserades Jacobs kyrkskola, så att även denna i viss mån blev en realskola med moderna språk på schemat.¹⁹⁶)

Förutom konkurrensen från de här nämnda skolorna uppstod ett nytt hot mot trivialskolan, då löjtnant Joh. Almfelt vid 1786 års riksdag föreslog upprättandet av en adlig kadettskola i Stockholm.¹⁹⁷) Om en sådan kom till stånd, skulle trivialskolans utveckling säkerligen komma att bli stäckt för många år framåt. Det låg då nära till hands för Höjer att genom en modernisering av denna uppfylla kraven på högre, modern undervisning i huvudstaden och därmed förekomma grundandet av konkurrerande läroanstalter.

Det höjerska förslaget, som i huvudsak stadfästes av inspectores scholarum och som låg till grund för Storskolans verksamhet, ända till dess 1807 års skolordning trädde i kraft, föreligger i flera handskrifter, vilka sinsemellan i smärre detaljer avvika från varandra.¹⁹⁸) Projektet är en väl komponerad skrift, som visar, att författaren i grunden penetrerat det ämne, han avhandlar.

Höjer började med att erinra om att planer sedan länge varit å bane att anpassa skolan efter »närvarande» tiders fordringar, men att dessa planer ännu vilade i »project», emedan deras förverkligande fordrade nya lönefonder och nya skolhusbyggnader. Planerna syntes därför icke vara närmare sitt förverkligande än för tio och tolv år tillbaka, då de först framlades. Resultatet av skolans allt otidsenligare organisation hade blivit, att elevantalet trots lärarnas flit och omtanke så avtagit, att det 1788, då Murberg lämnade skolan, endast var 60. Med anledning härav ville Höjer för vederbörande Inspectores föreslå vissa ändringar i undervisningen, vilka han ansåg icke vara större, än att de utan vidare kunde genomföras, »i afvaktan på Kongl. Maj:ts nådiga bifall till det större projectet, som för detta varande Herrar Pastores Primarii i Stockholm, Doctorerne Schröder, Celsius och von Troil dels gifvit, dels förbättrat och genomset, kunde bifallas och till verkställighet beford-

ras». Höjer framställde sålunda sin nya skolplan såsom en ren interimståtgärd och tillade, att om icke alla så åtminstone de största orsakerna till läroverkets förfall borde på detta sätt kunna hävas.

Till behandling upptogs därefter frågan om den dagliga undervisningstiden. Enligt 1724 års läroverksstadga borde ju undervisningen börja redan kl. 6 på morgonen, men detta stadgande hade dels år 1731 för skolorna i Stockholm uppmjukats därefter, att undervisningen började först kl. 7, dels i en del utlåtanden om 1760 års skolordningsprojekt föreslagits skola bli normerande för alla läroverk.¹⁹⁹) Höjer betonade nu, att undervisningens begynnande kl. 7 var mycket olämpligt för barnen, och anförde de skäl för denna sin åsikt, som han 1783 upptagit i sin avhandling. Mot invändningen att det gick väl för sig i landsortens städer och följaktligen borde vara lämpligt också i Stockholm framhöll Höjer, att seden ändrat sig därefter, att man i Stockholm gick till sängs först vid 11 à 12 på kvällen och sov till omkring kl. 8 på morgonen; i båda avseendena var man tidigare av sig i landsorten. I landsorten voro eleverna i allmänhet präst- och bondbarn från landet, vilka levde avskilda från sällskapsnöjena; i Stockholm däremot levde lärjungarna i sina familjer och måste därför ofta deltaga i samkväm till långt in på nätterna. Slutligen anförde han, att även den längsta väg en lärjunge hade i en småstad var kort i jämförelse med den väg de stockholmsbarn hade, som bodde långt ute på malmarna eller i andra förorter.

För övrigt kunde Höjer peka på andra lämplighetsskäl och på förhållandena i enskilda skolor. Såväl i Tyska skolan som i vissa kyrkskolor började man först kl. 8, ehuru deras lärjungar voro mindre spridda över staden och därför hade kortare väg att gå. Till dessa läroverk eller till Stridsbergs realskola sände vissa föräldrar sina barn, när han nödgats neka dessa få börja arbetet senare än kl. 7 i trivialskolan. I vissa fall läto föräldrarna barnen icke infinna sig i denna före 8 eller blevo dessa av egen drift försenade, varför lärarna, sedan bön hållits kl. 6,45, nödgades undervisa endast 3, 4 eller 5 elever i klassen. Under lektionens gång infunno sig därefter så småningom de övriga, vilket allt i hög grad förryckte undervisningen.

Eftermiddagslektionernas början kl. 2 ansåg Höjer även för olämplig, beroende på att middagstimman hos alla stånd i staden blivit flyttad från 11-tiden till kl. 12 à 2. Barnen som skulle i skolan måste under sådana förhållanden äta före familjen i övrigt, vilket hade sina stora olägenheter, och de måste ofta bege sig iväg till skolan, innan de ens halvätit, eller också kommo de försenade, vilket ofta inträffade. Den gällande anordningen av eftermiddagslektionerna kunde något så när passa blott den egentliga eller torftigare arbetareklassens barn, men var olämplig för barn till ämbetsmän, handlande och åtskilliga hantverkare. Härtill

kom, att vissa föräldrar ville bjuda läraren på middag för att därigenom kunna bättre på annat sätt lära känna honom och få höra om sina barns framsteg. Läraren kunde härvid antaga inbjudningen, »göra sig känd af föräldrarne, vinna deras förtroende, om han det förtjenar», men samtidigt försummade han en del av eftermiddagslektionerna. Om han därför sin tjänsteplikt likmätigt avböjde inbjudningen, blev resultatet, att läraren blev känd av ingen eller ock lärde han sig icke känna föräldrarna. Därav bleve en social isolering följden. Endast i undantagsfall var läraren i stånd att själv bestämma tid, som, ur skolans synpunkt sett, var lämplig för dylika bjudningar och samkväm.

Till sist anförde Höjer i denna fråga, att arbetstiderna även tidigare avpassats efter samhällets krav. Han erinrade om att ämbetsverk och kollegier då arbetade på andra tider än vid seklets början, och att trivialskolans morgontimme 1731 genom dåvarande rektor Beckmans åtgärd och pastor primarius' Kalsenius' godkännande framflyttats till kl. 6,45. Ändringar hade skett och kunde fortfarande ske i kraft av skolordningens stadgande i kap. VII § 2 mom. 1, där det om lästiderna var bestämt, att biskop och konsistorium hade rätt att göra ändringar, om detta funnes nyttigt och omständigheterna så fordrade.

Med anledning av vad han sålunda anført, föreslog Höjer, att morgonbönen skulle framflyttas till kl. 7,45 och att första lektionen skulle börja kl. 8 samt att eftermiddagslektionerna skulle förläggas till tiden kl. 3—5 i stället för kl. 2—4. Lektionstiderna skulle då alla dagar bli kl. 8—9, 10—12 samt 3—5 med undantag av onsdagar och lördagar, då lärjungarna hade ledigt från eftermiddagslektionerna. Härtill kom sånglektionerna för kantorn varje dag kl. 12—1, varigenom antalet veckotimmar för lärjungarna komme att bli 32.

Ett annat och viktigare förslag gällde läroämnena och fördelningen av timmar mellan dem.²⁰⁰) Härvid framhöll Höjer, att de på schemat upptagna läroämnena utan tvivel väl försvarade sin plats i ett läroverk, som likt trivialskolan dimitterade lärjungar till akademien, men då flertalet av dessa elever icke skulle bli präster eller »läskarlar», ansåg han, att latin och grekiska, som voro oundgängligen nödvändiga för blivande lärda, upptogo för mycken tid på bekostnad av ämnen, som voro av större betydelse för flertalet. Främst bland de sistnämnda stode moderna språk. Att söka tävla med gymnasierna ifråga om lärda studier vore en förmätenhet av Storskolans, då där i så fall de två lärarna i qvarta, rektor och konrektor, skulle utföra samma undervisningsarbete, som vid gymnasierna var fördelat mellan 5 à 8 lektorer, av vilka var och en hade mer i årslön än samtliga sju tjänstgörande lärare vid trivialskolan hade tillsammans.²⁰¹) De i skolan med arbete överhopade lärarna måste dessutom för att kunna existera på sin ringa lön använda sin fritid till

privatundervisning, varför det vore orimligt, att Storskolans högsta klass skulle kunna i fråga om vunna studieresultat tävla med gymnasierna, som arbetade under oändligt lyckligare förhållanden.

Höjer föreslog därför, att större avseende skulle fästas vid de behov, flertalet studerande hade, än vid en eller annan dimittendus' eventuella fordran att vara jämställd med gymnasielärjungar, då han kom till universitetet. Så mycket skulle man ändock genomgå i de nödvändiga ämnena, att han utan större besvär skulle kunna begagna professorernas föreläsningar. Under sådana förhållanden skulle man kunna taga några timmar från latin och grekiska och fördela dem på sådana ämnen, som gagnade flertalet barn samt svarade mot föräldrarnas önskingar och tidens behov, i vilket fall skolan även kunde vara säker om en »emot Lärarens flit svarande frequence». Om därför, yrkade Höjer, »Franska och Tyska, som nu i ingen Class läses, och Modersmålet, som i nedre Classerne till sina Grammaticaliska grunder aldeles icke kännes, jemte Calligraphien, hvilken nästan i alla Classerne, utom i Quinta vanvårdas, finge en och annan timme, skulle ungdomen, af hvilken större delen ifrån de nedre Classerne går bort till Handel och Handverk och andra näringar, dermed vara belåten».

Det var alltså sitt program från 1783 Höjer tänkte få förverkligat.

Med anledning av vad han sålunda anført i frågan om läroämnena, föreslog Höjer följande förändringar i dittills gällande schemata: I *Prima* skulle minst 2 timmar i veckan användas på modersmålets grammatik och 6 till skrivövningar; i *Secunda* borde 2 timmar ägnas modersmålet, 2 timmar franska och 2 skrivning efter forskrift. I *Tertia* skulle 1 timma ägnas modersmålet, 2 franska språket och 1 skrivning efter forskrift. Ökningen i *Quarta* borde bli 2 timmar franska och 1 tyska samt i *Quinta* 2 timmar franska och tyska och 4 timmar modersmål, uppsättande av brev, suppliker, räkningar m. m.^{201a})

Slutkapitlet i sitt reformmemorial kallade Höjer »Methoder vid Läsningen», och där framförde han vissa synpunkter på undervisningens praktiska anordning. Sålunda önskade han, att ett fast schema skulle fastställas, på vilket varje ämne fick sig tilldelat vissa bestämda timmar, och att avvikelser från schemat skulle tillåtas endast efter vederbörligt tillstånd, undantagandes dock de åtta första och sista dagarna i varje termin, då läraren borde ha frihet att disponera tiden på lämpligaste sätt. En dylik anordning med ett fastställt schema skulle vara synnerligen bekväm för inspectores scholarum, som vid sina besök i skolan omedelbart kunde veta vad varje timme förehades i varje klass. Anordningen vore till fördel även för rektor vid hans kontroll av skolans arbete och för barnen, som alltid i förväg hemma kunde lämpa sin tid till överläsningsbehoven.

Ifråga om undervisningens metodiska utformning framlade Höjer följande förslag:²⁰²)

1. De timmar, som lämnas åt modersmålet, användas på det sättet, att Läraren för barnen dicerar ett bref, en berättelse eller fabel, hvilken alla discentes under upläsningen inskrifva i en dertill inrättad bok hvarest det felaktiga i stafningen, af Läraren ändras, då orsakerne till alla ändringarne tydeligen gifvas. De barn, som i prima och quinta äro så litet för sig komne, i skrifvande, att de icke kunna sätta en mening på papperet, böra emellertid sysselsättas med något annat; men alla de andra såväl derstädes, som i Secunda och Tertia, vid Examen upvisa denna sin öfnings bok.
2. De så kallade Themata, hvilka hädanefter som hittills, Corrigeras hemma på Kammaren, igenomgås ofelbart på den dertill utsatta timmen, på det sättet att discentes väl begripa orsaken till ändringen.
3. Öfningen uti stilen sker uti Skolan, under Lärarens ständiga och nogaste tillsyn, om möjligt vore på hvar rad och bokstaf, som af discenten skrifwes; då honom med hand och mun, undervisning lemna, hvarpå skrifboken sedan blifver et ojäfaktigt bevis.
4. Barnen få ingen quäll hemlof, utan att tydeligen veta, huru långt de, enligt förestående Schema, i hvarje bok böra läsa, — nästföljande dag alla timmarne, på det dem må tillfälle lemna att efter sitt mer och mindre fattande snille, lämpa sin öfverläsning, och böra lexorne för barnen så afpassas, att de möjeligen hinna hemma öfverläsa dem, och om någon skulle vara så trög och försumlig att han icke hinner följa de andra, måga icke de för hans skuld hindras, utan alltid få nya lexor; men han, någon ons eller lördags eftermiddag, upläsa sin som han eftersatt.
5. Historie, Geographie, Moral Logica och de Syntactiska reglorne i Grammaticorne läsas icke utan till; men ej eller blott innan, utan så att discentes med egna ord, anföra lika utförligt som auctor, hvad der förekommer. Deremot läsas paradigmata och de reglor, som angå declinationer och conjugationer, samt definitioner och dicta classica i Theologien tillika med Catecheserne ord ifrån ord utan till.
6. Ehuru flere böcker af dem, som nu brukas vid Skolan, äro mindre tjenlige, må derföre ingen af Lärarne på eget bevåg antaga någon annan, i fall som önskligt vore, tjenlige sammandrag i Theologien, Geographien och Historien utkomma, förrän Inspectores derom blifvit underrättade och dertill gifvit sitt bifall.
7. För de nedre i prima och quinta kunna inga vissa Lektioner utsättas, så vida innanläsning i Catechesen, Psalmboken och Latinska a. b. c. boken, samt utanläsning i Catechesen dageligen sysselsätter dem.

För att få fasta regler beträffande lärjungarnas inskrifning vid skolan och deras flyttning dels inom skolan klasserna emellan, dels till akademien önskade Höjer, att vissa kunskaper skulle krävas inom de olika klasserna, innan flyttning skulle få ske.

I Prima får den intagas, som känner Svenska bokstäfwerne, kan någorl. stafwa och börjat läsa innan.

Derifrån flyttar ingen till Secunda som icke kan

- a) Läsa väl innan Latinsk och Svensk Stil.
- b) Lutheri lilla Cateches utantill och Svebilii med språken någorlunda så att han till en morgon lexa kan taga 3 à 4 blad.
- c) Fermt declinera och conjugera hvilka Latinska nomina och verba som hälst, så väl särskildt, som flere declinationer och conjugationer sammanlagda, samt dessutom alla de med gröfre stil tryckte anmärkningarne uti Strelings Grammatica till Syntaxen.
- d) I Examen upvisa sin Skrifbok ifrån den dag, som han kom i Skolan, eller började skrifva, hwaruti för hvarje Läsvecka bör finnas minst 4 sidor, med datum för hvar sida ordenteligen skrifne, först a. b. c., sedan *stafwelser* och längrad och sist efter *föreskrift*.
- e) Explicera och i synnerhet analysera 2 Decurier uti Langii Colloquier.
- f) Någorlunda göra besked för Hübners Bibliska Historier, dem han bör åtminstone en gång hafva genomläst.

Ifrån Secunda till Tertia flyttar den, som kan utom hvad i Prima bör vara lärdt:

- a) Läsa Svensk och Latinsk skrifven stil väl innan.
- b) Lutheri och Svebilii Cateches med Språken fullkomligen utan.
- c) I Strelings Grammatica alt hvad som finnes med gröfre stil till Syntaxis Ornata.
- d) Explicera och väl analysera alla decurierne i Langii Colloquier, samt 2 à 3 vitæ i Cornelius Nepos.
- e) Sparrmans Minnes Tafla öfver Svenska konungar.
- f) I Djurbergs Geographie för ungdom Capitlen om Jordklotet och Europa i allmänhet, samt Sverige i synnerhet.
- g) Läsa innan Grekiska, samt Paradigmata i Gezelii Grekiska Grammatica, till verba in μ utan till.
- h) Läsa innan Franska, de regulaira Verba utan till, och explicera Dialoguerne i Pepliers Grammaire.
- i) I Examen upvisa sin Skrifbok, med 2 ordenteligen skrifna sidor, och sin Themabok med 2:ne 5 à 6 raders långa öfversättningar ifrån Svenska på Latin och tvärtom, för hvarje vecka, som han varit i Classen.

Ifrån Tertia till Quarta uptages den, som utom hvad i Secunda bör vara lärdt kan:

- a) Hela Benzeli Epitome på det sättet, att alla definitionerne äro lagda på minnet, men att det öfriga genom trägen explicering blifvit så bekant, att discens kan obehindradt på Svenska upläsa utur Auctor öpen, hvilket stycke som hälst.
- b) Explicera hela Cornelius Nepos och hälften af Phædri Fabler, väl resolvera orden och färdigt gifva orsaken till constructionerne.
- c) Alla paradigmata uti Gezelii Grekiska grammatica utan till, samt explicera på Latin och Svenska och noga analysera, minst halfva Johannis Evangelium.
- d) I Djurbergs Geographie alla Staterne i Europa.
- e) I Schröckhs allmänna Historie till 61 sidan.
- f) Explicera Fablerne i Pepliers grammair.
- g) Skrifva en läslig stil och räkna till och med Regula de Tri i hela Tal.
- h) Upvisa i Examen sin Thema bok, med 2:ne 8 à 10 raders långa Themata, bestående i öfversättningar ifrån Svenska på Latin och tvärtom.

Ifrån Quarta afflyttar ingen till Academien med Testimonium, som icke hunnit lära: För Rector.

- a) Hela Benzeli Epitome, med de så kallade dicta classica på Ebræiska och

Grekiska, samt de andra förnämsta dicta probantia. på Svenska, jemte Humbles Schema Religionum och de anmärkningar utur kyrkohistorien, som under Auctorns läsning af Läraren blifvit gjorde.

- b) Expliceras hela Curtius och Justinus, samt Grammatice variera alla der förekommande orationer.
- c) Läsa Ebræiska försvarligt innan, alla paradigmata Arosenii grammatica utan, samt explicera och resolvera de 4 första Capitlen af Genesis och 12 à 16 af Davids Psalmer.
- d) Plennings Rudimenta Logicæ.
- e) Törners Cosmographie och Djurbergs Geographie för ungdom.
- f) Svenska Historien, i synnerhet, utur Lagerbrings Sammandrag; och den allmänna utur Schröckh, som här slutas.
- g) Explicera Les Fables choisies par de la Fontaine, eller Contes Moraux par Marmontel.
- h) Upvisa sin Thema bok, med et minst 2 sidor långt tema för hvarje läsvecka, bestående uti öfversättningar, Chrior Variationer; Bref och andra progymnasmata.

För Con Rector.

- a) I Grekiskan explicera Lucæ Evangelium, Apostla Gerningarna och alla Pauli Epistlar, resolvera de förekommande orden, samt gifva ratio constructionum et accentuum.
  - b) Explicera Eclogerne och 3 böcker af Virgilii Æneis samt göra redo för prosodien efter Burmans Poëtica.
  - c) Explicera Ciceronis Orationes Selectæ och Sallustius eller Plinii Panegyricus och Epistlar.
  - d) Brunmarks Jurisprudentia Naturalis.
  - e) Demonstrera Tre böcker i Euclides.
  - f) Räkna till och med Regula de tri i Bråk.
  - g) Explicera Chrestomathien i Stridsbergs Tyska grammatica, eller Gellerts Fabler.
  - h) Upvisa en dylik Thema bok, som för Rector.
- I Quinta åter undervisas ungdomen
- a) Att räkna färdigt.
  - b) Att skriva en vacker stil.
  - c) Copiera och sammansätta bref, quittencer, obligationer, räkningar m. m. samt rätt stafwa modersmålet.
  - d) I Christendomen utur Swebilii och Lutheri Catecheser, med språken, och i fall några synnerligen quicka Sujetter skulle finnas, som af nämnde böckers läsande icke nog sysselsattes, utur Alnanders salighets lära.
  - e) I Geographien, så väl den allmänna som i synnerhets om Sverige.
  - f) I Historien Minnes Taflan och Woltemat.
  - g) Läsa innan Franska och Tyska samt göra någon början med explicering.

Höjer slutar sitt memorial med några förslag rörande »Tidens rätta iakttagande». ²⁰³⁾ Eftersom undervisningstimmarna blifvit framflyttade till för både lärare och elever lämpligare tidpunkter på dagen, borde man icke längre tåla några försummelser ifråga om punktlighet. För att lärarna skulle ha ett band på varandra i detta avseende, ville Höjer, att de skulle ha att rätta sig efter vissa ordningsregler.

1mo At den docens, som kommer i Skolan sedan uret i Quarta slagit 1/4 till 9, 11 eller 4, pliktar i en dertill inrättad sparbössa 2 ss.; dröjer någon till 1/2, pliktar han 4 ss.; och skall då observatorn i classen anmäla detta hos den, som läser i Quarta på det någon discens, derifrån må tillsättas at höra barnen, hvilket af Läraren i Quarta antecknas, på det denne eller dess ynglingar, som härtill brukas, måga af docenternes pliktpenningar vid termins slut få någon belöning. Händer det, at någon af dem, som göra tjenst i Quarta, bryter häremot, pliktar den dubbelt emot de andre.

2do At ingen af Lärarena vid lika plikt går bort förr än klockan slår 9, 12 eller 5.

3tio At om någon af sjukdom eller annan laglig och vigtig omständighet hindras at bestrida läsningen, bör sådant, innan lästimmen är inne, hos den, som har cura Scholæ anmälas, på det anstalt må göras, om någon som emellertid gör dess syssla; och kunde då tillåtas, at i Prima och Secunda någon Qvartan gör den, men i Tertia och Quinta bör den förrättas af en Collega, i hvars Class någon discens ur Quarta emellertid läser. I Quarta åter hjälpa de där lärande hvarandra. Och lär ingen af Lärarena underlåta at för den hjälp, som en sådan gässe på 1, 2 högst 3 dagar i termin gör honom, till vedergällning och uppmuntran gifva 6 à 8 ss. för hvarje dag. Skulle sjukdomen eller förhindret räcka längre, anmäles det hos Inspector.

För att även barnen ordentligt skulle iakttaga tiderna borde en lista föras i varje klass över dem, som någon timma voro frånvarande. På listan skulle därvid antecknas, om frånvaron berodde på sjukdom, om den skedde med föräldrars eller målsmäns tillstånd och goda minne och efter anhållan hos läraren om lov för barnen eller om frånvaron berodde på elevernas eget tilltag eller svaga föräldrars efterlåtenhet.

Den elev som av sist anförda skäl flera gånger varit frånvarande, borde icke undgå skäligen aga. Den som däremot kommit sent, kunde på något annat lämpligt sätt lindrigt straffas, t. ex. genom att få stå en timma, eller sitta kvar i skolan, sedan kamraterna fått gå, eller att plikta 6 à 12 öre av barnen tillfallande stipendiemedel eller av inkomster för sång m. m.

Vid morgonbönen, som ägde rum kl. 7,45 varje morgon, borde alla lärjungar vara närvarande, och likaså borde ingen få avlägsna sig före aftonbönen kl. 5. Särskilda lov för hela skolan borde rektor kunna giva, då skäl därtill föreläge, såsom t. ex. under flyttningstiden, vid större festligheter i staden o. s. v. —

De höjerska förslagen godtogos, såsom ovan nämnt, av inspectores scholarum, och sedan deras gillande ankommit till skolan 1789, förbereddes övergången till den nya ordningen bl. a. genom inköp av ett slagur för skolans räkning, varefter det nya schemat trädde i kraft den 21 sept. 1798. ²⁰⁴⁾

Flera sammanstötande orsaker gjorde, att reformen vid trivialskolan fick goda verkningar. En av de främsta konkurrenterna, Carl Stridsbergs realskola, nedlade samma år sin verksamhet. Detta synes ha berott därpå, att ledaren kallades till lärare för kronprins Gustaf Adolf. Unge-

fär vid samma tid upphörde den realskoleavdelning, som 1783 upprättats vid Jacobs läroverk, och då dessutom de försök strandat, som 1789 gjorts av P. Enbom och C. I. Ruders att grunda en skola i den stridsbergskas ställe,²⁰⁵) så blev följden, att elevantalet i trivialskolans snabbt ökades. Den enda allvarliga konkurrenten om en högre undervisning av modernare snitt var Tyska skolan, vars resurser i lärareantal dock icke kunde mäta sig med trivialskolans.

Höjers skolstadga för trivialskolans kom att i huvudsak gälla till 1808, då 1807 års läroverksstadga trädde i kraft, men då denna skolordning i många avseenden direkt bygger på den höjerska skolplanen, så kan man säga, att reformen 1789 i stort sett fastställde undervisningens både form och innehåll ända fram till 1820, då en ny läroverksstadga utfärdades. De moderna språken voro sålunda — i varje fall för huvudstadens vidkommande — officiellt godtagna såsom läroämnen alltifrån 1789.²⁰⁶) De synpunkter rörande undervisningen, som Höjer framfört, voro ännu 1820 så uppmärksammade, att man vid den då företagna omorganisationen av Stockholms skolväsen sökte avhjälpa olägenheterna av de långa skolvägarna genom skolans förvandlande till ett gymnasium. De grundläggande studierna skulle sålunda ske i de olika kyrkskolorna, vilka omorganiserades och till vilka barnen i allmänhet icke hade så lång skolväg, varpå de lärjungar, som skulle gå den lärda banan, fortsatte i den till gymnasium omvandlade Storskolans, när de nått en sådan ålder och styrka, att de kunde utstå strapatserna.²⁰⁷) Det problem, Höjer sökt lösa genom de dagliga lektionstimmarnas framflyttning, var sålunda av den betydelse, att det ännu länge efter hans tid var föremål för skolmyndigheternas stora intresse.

VI. Höjer och Storskolans till år 1806.

Såsom framgår av det anförda, var den höjerska skolreformen en kompromiss. Å ena sidan tillmötesgick man de allt sedan frihetstiden resta kraven att skolan skulle lämna undervisning i naturvetenskap och moderna språk. Å den andra sidan behölls den gamla skolans klassiska inriktning och organisation. Bland de inhemska lärofäderna stå främst sådana teoretiker och skolmän som Carl Löwenhielm, vars idéer Höjer tillgodogjort sig,²⁰⁸) Anders Schönberg, Johan Murberg och Carl Stridsberg.²⁰⁹) Stort inflytande synes även Tyska skolan och diskussionerna kring dess modernisering ha utövat. Sistnämnda förhållande visar, att förutom de svenska förutsättningarna för skolreformen förelågo även utländska, främst tyska, pedagogiska inflytelser. Såsom på-

pekats, var redan Murberg starkt påverkad av de filantropinistiska idéerna, och även Höjer var väl förtrogen med dem, såsom synes av hans avhandling 1783. Dessa idéer synas hos oss främst ha blivit bekanta genom tidningspressen, som alltsedan 1770-talet innehöll talrika recensioner och orienterande artiklar som voro mer eller mindre direkt påverkade av den från Basedow utgående pedagogiska strömningen.²¹⁰) Utom genom den svenskspråkiga pressen ha de nya uppfostringsidéerna förmedlats till oss också direkt genom tysk och fransk litteratur samt tidskrifter. Bland de sistnämnda synes Christoph Wilhelm Lüdekes tidskrift ha spelat en stor roll²¹¹) liksom även den i Nördlingen utgivna Allgemeine Bibliothek für das Schul- und Erziehungswesen in Deutschland.²¹²) Det var under sådana förhållanden helt naturligt att vakna svenska pedagoger skulle taga starka intryck av vad som skedde på kontinenten i pedagogiskt avseende.

Kritiska röster mot allt det nya saknades icke. I sin prisskrift 1788 yttrade sig And. Lanæus föraktfullt dels om den mängd av »Educatorer», som i en hast uppfyllt hela Tyskland, och som »utbredde sin Reformations Ande i Upfostrings-Värket kring hela Europa», dels om de »Skepps-Laster af Upfostrings-Böcker och Afhandlingar för Barn i alla Vetenskaper, alt efter nyaste tillskrifningen», som utkommit. Han levererade därtill en skarp kritik av Basedows uppfostringsprinciper och framhöll mot filantropinisternas lek-pedagogik, att barnen för att kunna bli goda medborgare framför allt måste lära sig allvar, ordning och arbete.²¹³) Att det bland skeppslasterna även kunde finnas värdefullt gods, synes han knappast ha velat erkänna.²¹⁴) Den kanske främste representanten för den konservativa riktningen var Olof Wallquist. Han ansåg, att den bästa skolreformen skulle vara en fullständig återgång till bestämmelserna i 1724 års läroverksstadga, vilken gav utrymme åt alla rimliga krav på skolan.²¹⁵) Fordringarna på praktisk undervisning kunde tillfredsställas av apologistklassen, vilken han ansåg »såsom hvar orts *Seminarium* för Handlande, smärre Tjenstemän, Länsmän m. fl.» och vilkens lärare därför borde äga utomordentliga kvalifikationer.²¹⁶)

Höjers skolreform visar ju, att han intog en förmedlande hållning mellan de båda ytterligheterna. Han låter tyngdpunkten i undervisningen fortfarande ligga i de klassiska språken, men han kan icke såsom Wallquist finna, att apologistklassens undervisning var tillräcklig för dem, som skulle in på de praktiska levnadsbanorna. Såsom en följd härav sökte han sig in på nya vägar, och resultatet blev 1789 års skolreform vid Storskolans.

Det sätt, på vilket Höjer genomfört skolreformen och både före och efter denna handhaft läroverkets ledning, gjorde att inspectores scholarum blevo betänkta på att skaffa honom någon uppmuntran, helst som

hans rektorsarbete ersattes blott med en kollegalön. Såsom en förberedande åtgärd i inspectores' strävanden får man troligen anse, att Höjer den 25 maj 1790 begärde tjänstgöringsbetyg av konsistoriet.²¹⁷⁾

Detta resolverade som följer: »— — — aldenstund Magister Höjer, under de snart 13 år han wid lärowärket härstädes varit nyttiad, icke allenast med utmärkt skicklighet, flit och drift handhaft de göromål, som honom varit ombetrodde, utan ock med värdigt upförande och egit efterdömme anført sina Disciplar til dygd och goda seder, hwarigenom han ej mindre i märkelig måtto främjat Skolans gagn och wälstånd, än tilwunnit sig godt förtroende och sina Förmäns synnerliga wälwilja: fördenskuill wille Consistorium så mycket häldre lämna honom wälförtjent intyg deröfwer, som det, öfwertygadt om hans wackra lärdom och berömliga egenskaper, gärna önskade se honom winna någon mot sin förtjenst swarande förmånligare befordran och i afseende derpå icke kunde undgå, att hos hwar och en på hwilken dess befordran ankomma kan, honom til det bästa anmäla och recommendera».²¹⁸⁾

Detta sällsynt vackra tjänstgöringsbetyg överlämnade Höjer till inspectores scholarum jämte avskrifter av det redan ovan omförmälda, av professor Eric Hesselgren undertecknade, akademiska testimoniet från Uppsala och Uppsala domkapitels uttalande av den 4 febr. 1784 om hans presidialdisputation av år 1783. Inspectores, vilka vid denna tid voro pastor primarius Joh. Gust. Flodin och justitieborgmästaren Carl Fredrik Ekerman,²¹⁹⁾ använde dessa höjerska handlingar såsom bilagor till en underdånig ansökan, som de inlämnade till Kongl. Maj:t den 14 maj 1791.²²⁰⁾ Inledningsvis erinrade inspectores, att de enligt kungl. författningar hade sig vården anförtrodd om skolväsendet i huvudstaden och att de därför ansågo det vara en plikt att inför tronen frambära skolans angelägenheter. Rektors- och konrektorstjänsterna vid Storskolan vore sedan några år uppehållna av vikarier. Orsaken vore, vad beträffade konrektorn, ålderdom men ifråga om rektorn, att Kongl. Maj:t den 1 aug. 1787 förordnat om dennes tjänstfrihet. Denna hade kunnat få mycket menliga verkningar, om det icke lyckats inspectores att besätta rektorstjänsten med en vikarie, som uppfyllde alla anspråk. Denne vore emellertid mycket illa avlönad. Han hade sedan 3¹/₂ år förestått rektoratet utan att därför uppbära annan lön än den han i egenskap av ordinarie tertius collega innehade. Då det kunde antagas, att Höjer under dylika förhållanden skulle tröttna och söka befordran till annan tjänst, skulle Storskolan stå utan ledare och inspectores ha att söka en ny rektorsvikarie, något som vore högst »bekymmersamt». Av omtanke för läroverket hade inspectores velat i underdånighet anmäla »en dubbel utväg», som å ena sidan skulle fästa rektor Höjer vid läroverket och därmed vara till dess fromma och å den andra lämna

honom belöning och uppmuntran för ett troget fjortonårigt skolarbete. Inspectores föreslogo sålunda, att Kongl. Maj:t ville hugna rektor Höjer med »Lectors wärdighet och tour» eller, om detta icke kunde ske, tillåta inspectores att utfärda »förwäga fullmakt och Stadfästelse bref» på den av honom dittills bestridda rektorstjänsten vid Storskolan, när den genom ordinarie innehavarens avgång bleve ledig. Ett bifall till denna anhållan skulle bibehålla Storskolan vid dess tilltagande wälstånd, »hwaruti den nu på några år börjat wisa sig»,²²¹⁾ samt bli en belöning för Höjer, »som beredt Inspectores denna behageliga utsigt för det tilkommande».

Ansökan behandlades 18/5 1791 i Kongl. Maj:ts beredning, som icke fann skäl att tillstyrka den gjorda framställningen. Ärendet avgjordes därpå den 30 maj av regeringen i överensstämmelse med beredningens mening, och Höjer fick sålunda ytterligare vänta på den belöning, inspectores ämnat honom.²²²⁾

Med andragande av samma skäl upptogo inspectores frågan ånyo 1794, och denna gång hade de framgång.²²³⁾ Kongl. Maj:t resolverade den 6 nov. 1794 på inspectores' scholarum hemställan, att ärkebiskop Uno von Troil skulle för Höjer utfärda fullmakt på »Lectors namn, heder och wärdighet samt tour till befordran». Regeringen hade nämligen inhämtat, heter det, den berömliga skicklighet och nit, varav rektor Höjer under en flerårig tjänstgöring ådagalagt så säkra vedermälen. Ärkebiskopen utfärdade sedermera den 9 jan. 1795 den anbefallda fullmakten i enlighet med »Kongl. Maj:ts Nådiga Bref».²²⁴⁾ En ytterligare utmärkelse kom Höjer till del 1798, då han invaldes till ledamot av Samfundet Pro Fide et christianismo, i vilket sällskaps verksamhet han dock icke synes ha deltagit med något större intresse.²²⁵⁾ —

Sedan Storskolan 1789 omorganiserats enligt de av Höjer uppdragna riktlinjerna, fick frågan om skolans förvandling till ett gymnasium illustre mindre aktualitet än tidigare. Tid efter annan upptogs den fortfarande till diskussion. Originellast var härvid det inlägg, som 1792 gjordes av *Carl J. Dalesköld* i hans tidskrift »Människjo-Wännen». Han framhöll, att det utan tvivel vore en av de största välgärningar, »som ej allenast stadens utan ock flere i Landsorterne wältänkande inwånare, som förmodeligen gerna wille hitsända ynglingar, kunde sig utbedja», om den ifrån längre tid tillbaka påtänkta »Scholä-Inrättningens förbättring måtte företagas».²²⁶⁾

En förutsättning för att Storskolan skulle kunna bli en skola för »wältänkande» medborgares söner var emellertid, att den mörka, »man vågar wäl säga fängselika», skolan förflyttades till nya, ljusa och rymliga lokaler. Där skulle då först och främst såsom skolans grundval upprättas en klass för begynnare. Man kunde därvid gärna fordra, att

unglingarna skulle kunna läsa rent innantill, innan de mottogos. Ovanför denna nybörjarklass borde skolan förvandlas »til et Underwisnings-Säte af flere Classer och ordningar, än de nu warande, där all Stockholms ungdom och äfwen den som insändes ifrån Landsorterne, finge en grundelig och lätt underwisning i Religion, wettenskaper och fria konster». Detta skulle bli en verklig kulturell tillgång för rikets huvudstad.

Författaren kom därefter med sitt mest originella förslag, även detta i viss mån återgående på Murberg men också på tidigare pedagogiska tänkare, såsom t. ex. Hans Bergeström. Författaren menade, att barnuppföstran var en vetenskap så god som någon, och att därför var och en som ville befatta sig därmed yrkesmässigt, borde göras kunniga däri »och följaktligen icke likna klåpare som befatta sig med det handverk, hwaruti de endast warit Läringar någon kort tid». Sökte man skickliga mästare, när man ville ha ett par skor, en klänning eller annat arbete, så borde man förnuftigtvis söka sig till skickliga mästare också då man sökte uppfostrare och handledare för sina barn. Detta skulle blott vara att ha försyn för »mänsklighetens rätt». De skickliga mästarna på undervisningens och uppfostrans område skulle man få, menade författaren, om vissa lärare vid universiteten, gymnasierna och Storskolan i Stockholm förordnades att undervisa »den mognare ungdomen i rätta sättet, at umgås med och underwisa Barn ifrån första läsåldern af 6 à 7 år til dess ynglingen utwalt något wisst lefnadssätt», d. v. s. vid 15- till 18-års åldern. Författaren ville sålunda icke blott ha professurer i pedagogik vid universiteten, utan han ville dessutom, att vissa lärare vid gymnasierna och Storskolan skulle undervisa i uppfostringslära och därmed grunda ett slags pedagogiska seminarier, vid vilka vitsord i pedagogik skulle utfärdas för de däri deltagande ynglingarna. Sådana vitsord skulle således för en informator motsvara, vad gesällprovet var för hantverkaren. Därmed skulle man nå den allmänna standardhöjning på den stora informatorskår, som tjänade inom den enskilda undervisningen, liksom också på de allmänna läroverkens lärare. För den projekterade reformen skulle egentligen inga nya anslag behövas. Vad som fordrades vore blott »Öfwerhetens Befallning» till de olika läroanstalterna att bringa förslaget i verkställighet.²²⁷⁾

Huruvida författaren haft några förbindelser med rektor Höjer, är obekant, men det förefaller sannolikt, eftersom förslagen så intimt berörde Storskolan och idéerna dessutom äro befryndade med Höjers. —

Såsom skolchef synes Höjer ha styrt sitt läroverk och sina pojkar med fast hand. En minnestecknare erinrar sig honom såsom »lörd och sträng i åminnelse».²²⁸⁾ Ett flertal av honom å ämbetets vägnar utfärdade testimonia för abiturienter finnas bevarade i Stockholms nations

arkiv i Uppsala och vittnar om en grundligt genomtänkt formuleringskonst.²²⁹⁾ Ävenså finnas bevarade åtskilliga andra yttranden och intyg, som Höjer i egenskap av rektor utfärdade.²³⁰⁾

Höjer uppträdde även såsom läroboksförfattare. År 1798 utgav han från J. C. Holmbergs boktryckeri en latinsk grammatik för nybörjare, på vilken han såsom motto satt sentensen: *Usus multus præceptiones paucae*, vilken torde kunna sägas ha varit en grundsats för hela hans lärargärning.²³¹⁾ Boken utgör ett kompendium med viktiga regler och exempel för övning. Höjer synes hylla den åsikten, att den grammatiska regeln skall komma såsom en sammanfattning först sedan den genom praxis inhämtats vid textläsningen, även om han icke går så långt som t. ex. Daniel Boëthius, som ansåg, att grammatikan skulle vara den sista bok, som borde sättas eleverna i händerna.²³²⁾ Boëthius' efter berömda föredömen framställda sats: »först saken, sedan reglerna», synes Höjer däremot helt omfatta. I en slutanmärkning till sin bok betonar Höjer, att de anförda exemplen skola användas vid den första övningen vid ordens »resolvering» och att han därför icke översatt dem till svenska. Han skulle i så fall ha betagit lärjungen glädjen och nyttan av att själv göra det.²³³⁾ —

Om undervisningen i Storskolan lämnade Höjer uförliga redogörelser, dels till tidningspressen 1798, dels till Stockholms stadskonsistorium 1803. Av redogörelsen 1798 framgår, att skolan haft stor framgång efter 1789 års reform. Medan antalet nyinskrivna 1788 var allenast 20 och skolans hela lärjungeantal 60, voro siffrorna år 1789 47 nyinskrivna och elevantalet 73, år 1790 resp. 41 och 102 samt 1791 resp. 72 och 130.²³⁴⁾ Efter 1792, då de inskrivna voro 47 och elevantalet 140, inträdde en viss tillbakagång, som nådde sitt bottenläge 1795 och 1796. Häri avspeglar sig säkerligen 1790-talets svåra ekonomiska kris. År 1797 voro siffrorna åter på uppåtgående. Rörande läroämnena giver Höjer en översikt av fordringarna i de olika klasserna, en översikt, som blott i stilistiskt avseende skiljer sig ifrån motsvarande avsnitt i det ovan refererade memorialet av år 1789, vilket fortfarande noggrant synes ha följts. Dessutom lämnas den upplysningen, att medelgott begåvade elever i allmänhet behövde tre år för att kunna inhämta översta klassens kurs. Eftersom lärjungarna från quarta dimitterades till universitetet, kan denna klass betraktas såsom ett slags treårigt gymnasium.

Ifråga om undervisningstiderna meddelade Höjer, att de voro kl. 8 till 9 och 10 till 1 alla söckendagar samt kl. 3 till 5 med undantag av onsdag och lördag, då eftermiddagen var fri. Terminerna sträckte sig från början av februari till midsommar och från slutet av augusti till mitten av december. Flyttningsexamina brukade hållas av Höjer i de lägre klasserna i början av varje termin. De offentliga examina däremot

höllos i slutet av varje termin, och till dessa brukade infinna sig bl. a. Johan Murberg, tjänstledige konrektorn Christiernin, inspectores scholarum, några av stadens kyrkoherdar, rådmän etc. Till sist lämnade artikeln upplysningar om skolans lärare. Rektor Höjer bodde vid denna tid i huset nr 134 vid Baggensgatan, där adresser till övriga lärare kunde fås. Ingen av lärarna bebodde »sina bristfällige och sig mindre passande rum inom Skolhuset», som snart skulle undergå en grundlig reparation.²³⁵)

Rörande denna »reparation» var förhållandet det, att magistraten 1797 beslutat, att skolhuset skulle rivas och ombyggas, varför skolans lärare blevo uppsagda från sina lägenheter, från vilka de senast den 1 april 1798 skulle ha avflyttat. Det var visserligen därvid meningen, att lärarna skulle erhålla ett årligt belopp såsom ersättning för de förlorade bostäderna, men något beslut i denna riktning kom icke till stånd. Då påminnelser från lärarnas sida icke ledde till något resultat, vände de sig 1804 till överståthållaren och anhöllo att av magistraten erhålla ersättning för sina hyresutgifter under de sex gångna åren jämte ränta samt att för varje kommande år, tills ämbetsrummen åter ställdes till förfogande, erhålla ersättning för sina hyreskostnader. Ehuru det rättvisa i lärarnas krav icke kunde ifrågasättas, blev det intet resultat av lärarnas hänvändelse, och ännu 1806, då Höjer utnämns till rektor i Uppsala, var frågan olöst.²³⁶)

Magistratens beslut om grundlig ombyggnad av skolan 1797 sattes icke i verkställighet, och år efter år gick utan åtgärd. Under tiden fortsatte undervisningen i de gamla lokalerna. Om det ömkliga tillståndet där berättade Höjer i ett memorial till konsistoriet 1803.²³⁷) Han anförde däri, att skolhuset var så illa beläget och lärummet där så mörkt, att ljus måste brukas hela dagen vintertiden. Klasserna voro så trånga, att barnen ej fingo rum i dem på annat sätt än att 40 à 50 sammanpackades på hälften så många kvadratalnar, och de voro dessutom så uselt avstängde från varandra med ett gammalt skrank, att lärare och elever i den ena klassen alltid hindrades och överröstades av dem, som voro i den andra. Skolrummen voro dessutom så kalla, att de icke kunde uppvärmas av den enda och gemensamma kakelugnen. Hela huset var så bofälligt, att det ej utan ögonskenlig fara kunde bebos, och i alla avseenden så ohyggligt, att ingen kunde undra på om stadens invånare av utseendet, »som i det närmaste liknar Smedgården, skrämjas ifrån att der insätta sina barn». Magistraten hade visserligen 1797 beslutat reparation, och konungen hade år 1800 godkänt reparationsplanen, men ännu var ingenting åtgjort. Under tiden voro lärare och elever utsatta för de risker till liv och hälsa, som skolhuset vållade: om vintern sträng kyla, om sommaren brist på frisk luft. För huvudstaden var det en skam, att

dess förnämsta skolas hus var det utan gensägelse sämsta »icke allenast här i Staden, utan ock i hela Riket». Till sist erinrade Höjer konsistoriet om sin disputation av år 1783, där han visat bristerna och framhållit de fordringar, som måste ställas på ett gott skolhus.²³⁸) — Något resultat av memorialet avhördes icke.

Den höjerska inlagan sysselsatte sig även med andra skolfrågor. Det hade tillkommit på konsistoriets uppmaning med anledning av att kanslersgillet infordrat upplysningar rörande skolväsendet i de olika stiftet. Höjer redogjorde därför även för skolans organisation och meddelade ännu en gång de vid skolans olika klasser stadgade kunskapsfordringarna, vilka fortfarande voro desamma, som angivits i reformmemorialet 1789 och i Dagligt Allehanda 1798. Ifråga om lästiderna hade vissa förändringar inträtt. Ferierna hade tidigare varit fastställda i överensstämmelse med läroverksstadgan, men sedan skolan den 1 april 1802 av okänd givare erhållit en donation på 4000 Rdr banko, kunde man tänka på att vidtaga en del förändringar, som ansågos nyttiga.²³⁹) Den årliga räntan av donationen, d. v. s. 200 Rdr, skulle nämligen användas till lärarelöner för ungdomens undervisning och vård under ferierna. Inspectores scholarum (pastor primarius Gustaf Murray och justitieborgmästaren Anders Wallin) beslöt då i samråd med Höjer, att sommarferierna, som tidigare räckt ända till den 25 aug., skulle avkortas, så att läsningen återupptogs redan den 15 juli, och att vårterminerna skulle börja redan den 7 januari i stället för vid kyndelsmässotiden. Ett av Höjers gamla önskemål hade sålunda förverkligats. Vid denna ferieundervisning borde ungdomen jämte repetition av vad den under terminerna övat, undervisas »i Christendoms kunskapen, Fäderneslandets historia och geographie, räknande och öfning i stilen, samt franska och tyska språken, till hvilka vetenskaper och språk under terminerne för få eller ock *inga timmar* kunnat lemnas ifrån Latinska, Grekiska och Ebræiska Språken, Philosophia moralis och Mathesis, hörande till undervisningen i hufvudstadens förnämsta Skola, hvarifrån ungdomen omedelbart går till Academien».

För att lärarna icke helt skulle mista den i författningarna dem förunnade ledigheten till rekreation bestämdes att blott tre i sänder av skolans sex lärare skulle tjänstgöra under ferierna. Genom donationen sattes inspectores vidare i tillfälle att anställa en adjunkt såsom sjunde lärare vid skolan, även det ett önskemål från Höjers sida. Adjunkten skulle främst ägna sig åt undervisning i främmande levande språk.²⁴⁰) Såsom arvode för ferieundervisningen skulle rektor Höjer erhålla 40 Rdr, de övriga fem lärarna 30 Rdr vardera samt adjunkten 10 Rdr och dessutom särskild ersättning från den lärare, han biträdde.

För ferieläsningen, som således började den 15 juli 1802, upprättade Höjer ett lektionsschema, daterat den 6 juli, ett schema, som vann vederbörandes bifall.²⁴¹⁾

Liksom i sin *Allehanda*-artikel 1798 hade Höjer också i sitt memorial 1803 ett avsnitt rörande skolstatistiken. Han framlade en lista på lärjungantalet år efter år alltifrån år 1788 och visade, att elevantalet ifrån 60 nämnda år ökade och nådde sin första toppunkt 1792, då lärjungarna voro 140. Därefter sjönk antalet åter till 80, vilket bottenläge nåddes 1796, för att sedan åter stiga och hade 1803 nått siffran 125. Eleverna voro bosatta i stadens alla delar. Höjer påpekade särskilt det förhållandet, att målsmännen icke brukade sätta barnen i kyrkskola för att sedan låta dem övergå till trivialskolan, utan de som önskade en högre utbildning åt sina barn, satte dem direkt i detta läroverk. Under de 15 senaste åren hade dit övergått sammanlagt blott cirka 8 à 10 lärjungar från kyrkskolorna. Även åtskilliga präst- och bondebarn från landsbygden omkring Stockholm hade undervisats i Storskolan.

Beträffande skolynglingarnas val av yrke yttrade Höjer, att de flesta gingo till handel, hantverk och näringar. Av de 630, som sedan 1788 inskrivits, hade blott omkring 40 dimmitterats till universitetet; 60 hade från översta klassen gått till »Civilståndet och handeln» och 400 från de lägre klasserna till skilda yrken.

Lönestaten vid trivialskolan upptog 220 tunnor spannmål kronotionde, 115 tunnor bibeltrycksspannmål och terminations-, djäkne- och kollektpenningar om tillsammans cirka 200 Rdr. Härav erhöle rektor Murberg 120 tunnor kronotionde och cirka 40 Rdr samt konrektor Christiernin 70 tunnor kronotionde och omkring 25 à 30 Rdr. Båda voro tjänstfria med bibehållen lön och avstodo blott 40 à 50 Rdr åt vikarierna i första och andra klassen. Första, andra och tredje kollega hade nämligen förordnats att förestå rektors, konrektors och tredje kollegans tjänster. Tertius collega Höjer, som förestod rektorstjänsten, hade sålunda endast sin kollegalön av 40 bibeltryckstunnor och c:a 30 Rdr att leva på trots det ansvarsfulla arbetet.²⁴²⁾

Trivialskolan vore den enda *barnskola* inom Storkyrko-, Riddarholms-, Finska- och Hovförsamlingarna och vore *lärdomsskola* för hela staden; klass IV intog den plats, som *gymnasierna* innehade i stiftsstäderna, och med sina sex lärare måste läroverket sålunda utföra samma arbete som 12 à 13 lärare i stiftsstäderna, där man hade skolväsendet organiserat i pedagogi, trivialskola och gymnasium. Med utgångspunkt i dessa fakta framförde Höjer därefter några förslag till skolorganisationens förbättring i huvudstaden.²⁴³⁾ För det första önskade han, att en pedagogi skulle inrättas, där de nämnda församlingarnas »torftigare barn» upptogos och fingo undervisning i kristendom, innanläsning, skrivning

och räkning i hela tal. På pedagogiens pensum skulle sedan trivialskolans bygga. Därmed skulle lärarna i den senares lägsta klasser slippa nybeggarna och kunna få undervisa på ett högre stadium.²⁴⁴⁾ Pedagogien behövdes även därför, att fattiga och vårdslösa föräldrar ej sällan lämnade sina barn »utan all läsning ledige, att på gator och torg utöfva sitt större eller mindre okynne». Höjer tänkte sig, att kantorn vid Storskolan, »som för en timmes tjänst om dagen» hade i det närmaste lika stor lön som flere kollegor hade för sex timmar, kunde förbindas att mot någon tillökning i lönen åtaga sig pedagogbefattningen.

Vidare önskade Höjer, att Storskolan skulle få ytterligare en ordinarie lärare. På grund av den stora ämnesträngseln kunde nämligen icke tillbörlig uppmärksamhet ägnas franska, tyska, kristendom, historia, modersmål och sedelära på vissa elevgruppers schema. Mycket skulle därför kunna vinnas »genom påökning af en ordentlig [= ordinarie] Lärare, som uti en särskildt real-Class i dessa Språk och Vetenskaper undervisade den ungdom, som ärnade sig in i Civilståndet och Handeln, och detta på timmar, som i de andra Classerna, Grekiska och Ebræiska Språken läses för ämnen till Prest och Läroståndet». Tills vidare, tills behöfliga medel kunde erhållas, finge man nöja sig med en adjunkt, som biträdde lärarna samfällt och som dessutom under sångtimmen varje dag undervisade vissa lärjungar i franska och tyska, medan de övriga övades i sång av kantorn, vilken aldrig hunnit med att undervisa och ha uppsikt över 120 à 140 barn på en gång.²⁴⁵⁾

Det höjerska memorialet är högst märkligt. Höjer har avgjort närmast sig Murbergs ståndpunkt av år 1779. Den skolorganisation, som han skisserar, består av en bottenskola (pedagogien) för den grundläggande undervisningen samt på denna en linjedelad skola bestående dels av en flerårig apologistklass, dels av en treklassig »skola», dels (över denna) av en treårig quartaklass (= ett slags treårigt gymnasium), dels slutligen en realklass, som väl i huvudsak tänkts såsom överbyggnad till apologistklassen. Idéen om ett sammanhängande skolsystem, bestående av bottenskola, mellanskola och gymnasium med linjedelning framstår här i klar dager.

För den föreslagna adjunktstjänsten, vars inrättande möjliggjordes av den omtalade donationen, upprättade Höjer ett »Project till instruction för Adjunctus Scholæ».²⁴⁶⁾ Det innehöll sex punkter och överensstämde i huvudsak med den instruktion, som sedermera blev fastställd. Adjunkten skulle i lön få 50 Rdr om året av rektor och 16 skilling rgs om dagen av de övriga lärare, som anlidade hans biträde. Han borde få åtnjuta dubbel tjänsteårsberäkning och skulle under terminerna fyra dagar i veckan mellan kl. 11 och 12 i franska och tyska undervisa den skolungdom, som vore ledig från sången. Instruktionsprojectet antogs

i något omarbetad form interimsviis att gälla år 1806²⁴⁷) och gillades i allt väsentligt av Kongl. Maj:t 26/1 1809, då även Höjers förslag om dubbel tjänsteårsberäkning för adjunkten godtogs.²⁴⁸)

Højers sista memorial under rektorstiden i Stockholm behandlade hans älsklingstema, kravet på ett bättre skolhus. Orsaken till denna inlagas avfattande synes ha varit, att han genom framläggande av alla kända fakta i frågan ville påskynda åtgärder för skollokalernas istånd-sättande. Han redogjorde sålunda för skolhusets öden alltifrån 1400-talet och utredde utförligt reparationsfrågans utveckling under de senaste 50 åren. Framställningen är klar och lämnar många inblickar i Storskolans historia samt ger en sorglig bild av det bedrövliga tillstånd, i vilket skolhuset trots alla reparationsbeslut ännu befann sig.²⁴⁹)

Vid Höjers avgång 1806 upprättade han tillsammans med efterträdaren J. D. Flintenberg inventarieförteckningar över läroverkets tillhörigheter. De kanske intressantaste upplysningarna däri röra skolans bibliotek.²⁵⁰) Detta var 1806 tämligen obetydligt till omfånget. Det bestod av allenast 132 förtecknade volymer. De flesta hade tillkommit genom gåvor.

År 1803 hade Höjer sökt sig bort från Stockholm. Orsakerna därtill voro flera. Främst berodde det på att han fick utföra rektors göromål utan att därför erhålla ersättning, något som blev särdeles kännbart i samma mån som familjen växte och som hans tertius collegalön blev allt knappare. För att kunna existera var det därför fortfarande nödvändigt att skaffa extrainkomster genom en omfattande privatundervisning vid sidan om tjänsten i trivialskolan, vilket i längden måste tära på även de starkaste krafter. Han kunde visserligen vara tämligen säker om att få bli Murbergs efterträdare vid dennes en gång timade död, men när denna kunde inträffa visste ju ingen. Höjer riskerade att få arbeta hela sin tjänstetid på blott tertius collega-lön.

När rektorsbefattningen vid Uppsala katedralskola anslagits ledig sommaren 1803, var det därför naturligt, att Höjer skulle söka tjänsten, helst som han ju efter eventuell utnämning kunde få återvända till sin barndoms stad. Han inkom därför till Stockholms konsistorium med anhållan om betyg över sin tjänstgöring från år 1790, då han senast fått tjänstgöringsbetyg, och fram till ansökningsdatum. Han motiverade ansökan med att han, »i anseende till någon förestående ansökning om befordran» hade behov av »höggunstigt intyg» om sitt förhållande.²⁵¹) Även denna gång liksom 1790 erhöll han ett glänsande vitsord. Uppmuntrad härav inlämnade Höjer den 19 okt. 1803 en till ärkebiskopen och consistoriales ställd ansökan om rektorstjänsten i Uppsala.²⁵²) Han framhöll därvid, att han i 26 år varit ordinarie lärare vid Storskolan, som icke blott var jämställd med Uppsala katedralskola utan t. o. m.

stod över den i vissa avseenden såsom ifråga om undervisning i främmande levande språk. I jämförelse med lärarens från andra skolor hade hans tjänsteår varit betydligt längre, eftersom man i Stockholm under de senare åren upprätthållit undervisningen också vissa tider av ferierna. Ytterligare anförde han, att han i 15½ år uppehållit rektorstjänsten utan arvode och att han 1794 i anseende till den skicklighet och det nit, han ådagalagt, erhållit lektors namn, värdighet och tour till befordran. Beträffande sin kompetens i övrigt hänvisade Höjer till sitt betyg i filosofi kandidatexamen, vidare till Uppsala konsistoriums utlåtande över hans disputation 1783, ytterligare till inspectores' scholarum utlåtanden i skrivelserna till Kongl. Maj:t 1791 och 1794 och till det nådiga brevet rörande lektorsutnämningen samt slutligen till Stockholms stads konsistorie betyg 1790 och 1803 över hans tjänstgöring. Till sist framhöll han, att han icke skulle ha inlämnat sin ansökan, om icke »billig omtanke om nödig utkomst för Hustru och sex Barn», den han dittills sökt och vunnit genom privat undervisning under de från skolarbetet fria stunder, ålade honom att söka en tjänst, som tilläte honom att odelat ägna sina krafter åt skolarbetet.

Vid ansökningstidens utgång hade tre ansökningar inkommit, nämligen från prorektorn i Uppsala M. L. Kihlmark och prorektorn vid Gävle trivialskola Johan Stenfeldt, båda väl meriterade skolmän. Den 14 december 1803 utsågs Höjer av domkapitlet till rektorstjänsten. Valet överklagades emellertid av Kihlmark.²⁵³) För sin sak verkade denne bland annat genom personliga uppvaktningar i Stockholm, för vilka han erhöll tjänstledighet av domkapitlet. I sina påminnelser kunde Höjer bl. a. anföras, att han redan en gång tidigare, nämligen då Kihlmark år 1784 klagat över förslaget till rektorstjänsten i Katarina, blivit av Kongl. Maj:t ställd före Kihlmark. Resultatet blev, att Kongl. Maj:t genom resolution den 15 maj 1804 fastställde domkapitlets beslut.²⁵⁴)

Tillträdet till tjänsten, som under tiden sköttes av en vice rektor, skedde icke omedelbart utan först efter de tvenne nådårens förlopp. Då tillträdet på våren 1806 skulle ske, inkom Höjer med ansökan om tjänstledighet till terminens slut, eftersom det vore lämpligast både för Storskolan och för katedralskolan, att läsåret avslutades utan lärarombyte. Ansökan beviljades, och vice rektor Georg Fredrik Fant förordnades att fortfarande uppehålla tjänsten.²⁵⁵)

Den 27 mars 1805 dog Johan Murberg, alltså blott året efter det Höjer fått sin utnämning fastställd. Därmed var den tjänst ledig, som Höjer så många år uppehållit, och som han säkerligen nu kunnat få, om han sökt den. Valet föll på expeditionssekreteraren Johan David Flintenberg.²⁵⁶) Denne var sjuklig och blev snart (1809) tjänstledig. Storskolans ledning kom därför att handhavas av vice rektor Petrus Alm under

den för huvudstadens skolväsen så viktiga perioden fram till 1820 års läroverksstadga.

Efter Murbergs död inlämnade Höjer en skrivelse till konsistoriet, i vilken han konstaterade att han under 17^{1/2} år utan något arvode bestritt rektorstjänsten vid Storskolan och att han vid Murbergs död blivit förordnad att uppehålla tjänsten under nådåret. Med anledning härav anhöll han att för detta sista år bekomma från sterbhuset »någon emot Sysslans besvärlighet» svarande lön och begärde att för nådåret 1/5 1805—30/4 1806 erhålla 30 tunnor spannmål, hälften råg och hälften korn, d. v. s. icke fullt en fjärdedel av rektorslönen, samt att få behålla rektors sportler, bestående i inskrivningspenningar m. m. Däremot erbjöd han sig att med 18 tunnor avlöna sin vikarie på tertius collegatjänsten. Vad han begärt, stode i bästa överensstämmelse med vad »lagar, häfd och allmänt bruk» stadgat i dylika fall.²⁵⁷) Konsistoriet fann den gjorda ansökan »ganska billig» och anmodade sin preses att ordna saken med sterbhuset. Av allt att döma avgjordes härvid saken enligt Höjers önskan.²⁵⁸) Höstterminen 1806 började han sin tjänstgöring som rektor i Uppsala.

Ett vackert eftermäle för sin verksamhet i Stockholm fick Höjer av Carl Ulric Broocman, som i några artiklar i Stockholms Posten 1809 gav en översikt över utvecklingen av huvudstadens skolväsen.²⁵⁹) Sedan han därvid bl. a. framhållit, hur trivialskolan hämmats i sin verksamhet av bristande medel och dåliga lokaler, uttryckte han sin vördnad för de ypperliga lärare, som oaktat dessa och många andra hinder undervisat ungdomen så förträffligt. »Hvad var icke», säger han, »J. C. Höjer i så många år för detta Lärohus».²⁶⁰)

VII. Höjer och 1807 års läroverksstadga.

Då kanslikollegium år 1801 upplöstes, överlämnades dess befattning med undervisningsväsendet till ett särskilt nybildat ämbetsverk, kanslersgillet, vilket sålunda skulle vara överstyrelse för undervisningsanstalterna. Liksom så många andra initiativ av den sengustavianska regeringen var även inrättandet av detta ämbetsverk synnerligen väl motiverat. Frågan om en överstyrelse för kyrka och skola hade i viss mån varit aktuell allt sedan landets stormaktstid, då misslyckade försök gjorts att organisera ett consistorium generale för riket. Kanslersgilletts främsta uppgift blev att söka bringa skolväsendet i ett sådant skick, att det motsvarade tidens fordringar. I överensstämmelse härmed skulle gillet taga den gamla läroverksstadgan av år 1724 under »nogaste gransk-

ning» samt med ledning därjämte av det 1760 publicerade skolordningsprojektet utarbета ett nytt och »efter nu varande tids behof» anpassat skolordningsförslag.²⁶¹) Vid fullgörandet av denna sin uppgift fann sig gillet föranlåtet att tillkalla en för grundlig insikt i undervisningsväsendet känd person, som skulle utföra det redigeringsarbete, vartill gilletts ledamöter saknade tid och krafter. På Adlerbeths förslag anhöll gillet sålunda hos Kongl. Maj:t, att rektorn vid Stockholms Storskola, Johan Murberg, måtte förordnas till ledamot i gillet.²⁶²) Sedan Kongl. Maj:t lämnat sitt bifall, uppdrog gillet åt Murberg att utarbета förslag till ny läroverksstadga.²⁶³)

Murberg började sitt arbete på stadgeförslaget i november 1804²⁶⁴) och arbetade med den raska energi, som alltid utmärkt honom. Såsom ledning vid sitt arbete hade Murberg icke blott den gamla skolordningen, 1760 års projekt och sin rika erfarenhet utan även 1778 års förslag²⁶⁵) och en mängd memorial, som inkommit till gillet, samt det väldiga material till skolfrågans belysning, vilket under de senaste årtiondena publicerats i pressen.²⁶⁶) Som vi sett, var Murberg en de moderata reformernas man, som ville förena det bästa i den gamla lärdomsskolan med det bästa i de framställda reformkraven. Denna hans ståndpunkt kom givetvis att prägla hans förslag. Man torde icke ta fel, om man antager, att han under sitt arbete haft god hjälp och sakkunnig rådgivning av vännen och meningsfränden Höjer, vilken till skillnad från honom själv stod mitt uppe i skolarbetet och brottades med dess problem. I varje fall hade Murberg i början av 1805 hunnit så långt i sitt »Utkast till en förbättrad läsordning vid skolor och gymnasier i riket», att de fem första kapitlen voro färdiga och kunde underställas kanslersgilletts omprövning.²⁶⁷) Ännu ytterligare ett par kapitel fick han tillfälle att utarbета, innan han den 27 mars 1805 avled. Kanslersgillet synes i första hand ha tänkt på domprosten Erik Waller såsom den, vilken skulle fullborda Murbergs verk,²⁶⁸) men då denne i mycket var av olika mening med Murberg och tog tillfället i akt att utarbета ett eget självständigt, i huvudsak konservativt förslag till läroverksstadga, hade gillet att välja mellan detta och det av Murberg utarbeteda men ofullbordade projektet. Att gilletts val kom att falla på Murbergs förslag, berodde främst på att Adlerbeth kraftigt trädde in för detta.

Därmed blev frågan om det murbergska projektets fullbordande åter aktuellt. På förslag av Adlerbeth hänsköts saken till den nye ärkebiskopen, Jacob Ax. Lindblom, med anmodan att han skulle lämna utlåtande över frågan i hela dess vidd.²⁶⁹) Biskop Lindblom utförde uppdraget på så sätt att han, liksom Waller gjort, utarbeteda ett eget skolordningsprojekt.²⁷⁰) Då man emellertid mot detta liksom mot Wallers kunde rikta den anmärkningen, att det tvärtemot regeringens intentio-

ner icke utgjorde en omarbetning i moderniserande riktning av den gamla skolordningen utan var ett helt nytt arbete, så fann sig ärkebiskopen icke böra framlägga sitt förslag i kanslersgillet utan beslöt — främst genom Adlerbeths påverkan — att färdigställa det murbergska förslaget.²⁷¹⁾

Eftersom Murberg redan färdigställt sju kapitel och den gamla läroverksstadgan innehöll tretton, skulle alltså sex kapitel återstå. Men då enligt Murbergs förslag de s. k. mindre gymnasier skulle upphöra och uniformitet åstadkommas inom gymnasieorganisationen, så blev den gamla skolordningens kap. VIII (om de mindre gymnasier) överflödigt och bortföll. Ordföranden i kanslersgillet arbetsutskott, Lehnberg, talade därför om blott fem återstående kapitel, då frågan diskuterades den 21 dec. 1805. Att skolstadgan sedermera i alla fall kom att omfatta 13 kapitel, berodde på att det genom ärkebiskop Lindblom nu upprättade förslaget ersatt den gamla läroverksstadgans 8:de kapitel (om mindre gymnasier) med ett kapitel av helt nytt innehåll rörande *katedralskolor*.²⁷²⁾

Ärkebiskop Lindblom har blivit känd för »den honom egna förmågan att sätta andra i arbete».²⁷³⁾ I den tidigast bevarade exemplifieringen härpå ineligger åtskillig drift och förvisso även någon överdrift.²⁷⁴⁾ I varje fall uppställer sig för oss den frågan, vem ärkebiskopen anlitat eller samarbetat med för det murbergska projektets färdigställande.

O. Th. Sjöfors har sökt visa, att Lindbloms medhjälpare varit akademisekreteraren Wählin i Lund.²⁷⁵⁾ Denne hade tidigare varit kollega vid Hälsingborgs läroverk och vid den tiden, åren 1774—1775, företagit en utrikes resa »för att vid högre som lägre främmande läroverk göra uppmärksamma jämförelser och gagnande tillämpningar på vårt inhemska undervisningssätt». Hemkommen hade han vid sidan av sin tjänst såsom läroverkslärare upprättat en privatskola, vid vilken han tillämpade modernare undervisningsidéer.²⁷⁶⁾ Han var sålunda bättre i stånd att uttala sig i skolfrågor än de flesta. Ärkebiskopen synes ha fått sin uppmärksamhet riktad på honom genom de »Anmärkningar vid konceptutkastet till skolordning», som han i sin egenskap av kanslersgillet korrespondent insände till gillet.²⁷⁷⁾ I ett brev från Linköping till kanslirådet Kökeritz av den 28 aug. 1806 uttalade biskop Lindblom, att han allvarligen önskade, det författaren till »anmärkningarna» ville åtaga sig utarbetandet av de återstående kapitlen i Murbergs projekt.²⁷⁸⁾ Wählin var icke ovillig men ansåg, att han måste ha minst sex månaders tjänstledighet från sin ordinarie syssla, om han skulle kunna åtaga sig uppdraget.²⁷⁹⁾ Så länge ansåg man sig emellertid icke kunna vänta inom kanslersgillet, och budet har därför gått till någon annan. I varje fall föreligger intet som helst bevis för att Wählin verkligen fullbordat det

murbergska förslaget. Den som ärkebiskop Lindblom vänt sig till, synes ha varit Johan Carl Höjer.

Den ifrågavarande ärkebiskopen torde ha mött Höjer redan vid dennes præsidialdisputation 1783. Enligt en anteckning skedde disputationen nämligen i den dåtida ärkebiskopens »och de flesta Professorernes öfwerwaro»,²⁸⁰⁾ och man torde då få anse för givet, att även den för undervisningsfrågor så intresserade professor skytteanus Lindblom varit närvarande. Sedan Höjer den 8 sept. 1806 börjat sin tjänstgöring såsom rektor vid Uppsala katedralskola,²⁸¹⁾ installerades han i sitt ämbete av ärkebiskop Lindblom den 31 okt. samma höst, varvid Höjer höll ett tal på latin om de obehöriga tillmälen, som vanligen göras de offentliga undervisningsanstalterna. Detta tal torde i hög grad ha avslöjat den överensstämmelse i åsikter, som rådde mellan rektorn och hans eforus.²⁸²⁾ Denne var uppenbarligen imponerad och synes till sin korrespondent S. G. Harlingson i Linköping ha uttryckt sin höga uppskattning och sina förhoppningar för framtiden. Detta framgår av ett bevarat svarsbrev från denne av 9/11 1806, i vilket han gratulerar ärkebiskopen »til reformer af Scholarne i Stiftet, synnerligen Cathedralen i Upsala» och uttalar den förvissningen, att Höjer skall biträda att höja katedralskolan till jämnhöjd med gymnasium i Gävle.²⁸³⁾ Ett förtroendefullt och givande samarbete i skolans tjänst började, och det varade till stiftschefens bortgång.

Det första arbete, ärkebiskopen bad Höjer utföra, var en granskning av »Project Til En Förbättrad och Förnyad Förordning För Trivial Scholar och Gymnasier i Riket» av år 1760.²⁸⁴⁾ Genom sitt skolarbete och genom sina memorial i skolfrågan var Höjer givetvis en av de mest sakkunniga för ett dylikt uppdrag. I sitt »Aldraödmjukaste Memorial» framförde han därpå sina anmärkningar.²⁸⁵⁾

Till kap. I § 2 i projektet anmärkte Höjer, att 1724 års läroverksstadga påbjöd, att till lärare i skolorna skulle inga andra än stiftets barn antagas. I projektet hade detta uppmjukats till bestämmelsen »hälst af Stiftets barn», vilket Höjer fann betänkligt, emedan det skulle komma att ge upphov till diverse trassel. Han ville därför, att det i den gamla skolordningen stadgade stiftsbandet skulle bibehållas. Undantag kunde dock göras för kyrkskolorna i Stockholm, vilka kunde stå öppna för sökande från alla stift i riket, helst som läraretillsättningen i huvudstaden skedde enligt särskilda författningar.²⁸⁶⁾ I slutet av samma paragraf fanns dessutom det betänkliga stadgandet: »ej må annan förmånsrätt härvid gälla framför den bäst bepröfwade skickligheten». Med »skicklighet» kunde ju avses högst olika egenskaper, såsom längre övning och erfarenhet, bättre undervisningsgåvor eller större lärdom. Begreppet »skicklighet» borde därför närmare bestämmas.

I anteckningar i marginalen till konceptet har Höjer »1807 om hösten» meddelat, att hans förslag i de nämnda avseendena vunnit beaktande i den nya läroverksstadgan. Vid kontroll i 1807 års skolordning finner man också, att Höjers påstående är riktigt. Vid en jämförelse med Murbergs projekt av 1805 visar det sig, att förslaget om en definition av skicklighetsbegreppet finnes redan däri, varför det är sannolikt att det här är fråga om ett ämne, rörande vilket Höjer och Murberg samrått. Höjers förslag rörande kyrkskoletjänsterna och rörande stiftsband för lärarna i övrigt däremot finnes icke hos Murberg, och dessa bestämmelser i kap. I § 2 av 1807 års stadga härstamma sålunda direkt från Höjer.

Till kap. I § 7 i 1760 års projekt om tillsättande av kollegat anförde Höjer gamla skolordningens stadgande, att rektor väl kunde föreslå några personer för biskop och konsistorium men att han icke fick antaga någon utan deras samtycke. På grund av särskilda skäl, som han anförde, önskade Höjer det tillägget, att rektor vid besättande av kollegater skulle äga närvara i konsistorium och yttra sina tankar till protokollet om han ansåg skolans väl kräva detta. Förslaget vann dock intet gehör, och Höjer fick i marginalen skriva på latin, att historien berättats för döva öron (Citat efter Terentius).

I samband med sistnämnda förslag påpekade Höjer, att varje consistorialis hade *en* röst vid kollegatillsättningar, ehuru de ofta ägde mycket ringa kännedom om skolan och dess behov, att eforus också hade blott *en* röst, ehuru han ägde verkligt ingående kunskap om förhållandena och att rektor, den verkligt sakkunnige, ägde alls ingen talan. Tjugo års erfarenhet hade hos Höjer stadgat den övertygelsen, att kollegatillsättningen borde bero nästan allena på eforus. I 1807 års skolordning togs så till vida hänsyn till dessa Höjers önskningsar, att det i kap. X § 4 stadgades, att eforus i ifrågavarande fall skulle äga två röster och utslagsröst, under det att varje bisittare skulle äga en röst.

Även vid projektets kap. II §§ 4 och 5 kom Höjer med ändringsförslag. Dessa antogos visserligen icke i den nya läroverksstadgan, men förslagen föranledde ändrad lydelse av stadgandena. I kap. III § 3 ville Höjer införa den ändringen, att *en* lärare alltid skulle vara tillstådes i såväl skola som gymnasium, då bön förrättades. Detta förslag blev lag i den nya skolordningen kap. III § 5. Sedan Höjer därefter gjort ett par påpekanden vid kap. IV, §§ 3 och 7, anmärkte han vid kap. VII § 3, att man knappast kunde gå utöver sju timmars undervisning om dagen. Anbefalldes verkligen åtta timmars undervisning, varvid den 8:de timmen förlades till kl. 6—7 på morgonen, skulle detta bli ett av de många bud, »som numera ej kunna fullkomligen hållas». Såväl Murbergs som Höjers kritiska inställning på denna punkt fick till följd, att

1807 års läroverksstadga kap. 6 § 11 stadgade blott sju timmars daglig undervisning med början kl. 7 på morgonen.²⁸⁷⁾

Vid kap. XI § 3 om disciplinära åtgärder från rektors sida anmärkte Höjer, att rektors undersökning icke borde förläggas till läsningens slut om lördagarna utan anställas på någon av hans läsdagar. Den nya skolordningen tog så till vida hänsyn till detta Höjers förslag, att någon viss tid för rektorsförhören icke fastställdes, utan det överläts åt rektor att själv avgöra, när han ville ingripa.

I fråga om den i kap. XII § 1 föreslagna förkortningen av ferierna framhöll Höjer, att den icke kunde åstadkommas annorstädes än i huvudstaden och i de städer, där blott stadsbornas egna barn besökte läroverket. Till övriga skolor kommo barnen först i mitten av september respektive februari, d. v. s. 14 dagar à 3 veckor efter den i 1724 års läroverksstadga utsatta tiden. På hösten kunde föräldrarna icke förmås att från landet sända sina barn till skolan, förrän de hunnit inbärga årets gröda och därmed utrustat barnen med matförråd för terminen. Stadgades i skolordningen en förkortning av ferierna, vore skäl att misstänka, att bestämmelsen bleve ignorerad. Man borde därför hålla fast vid den fördelning av tiden i ferier och terminer, som fanns föreskriven i den gamla läroverksstadgan.²⁸⁸⁾

Slutligen uttalade sig Höjer om de i kap. IV § 1 intagna pensionsbestämmelserna. Han ansåg det vara hårt och otillbörligt, att den lärare, som tjänstgjort hela sin tid vid undervisningsverket, skulle på ålderdomen få tjänstfrihet blott mot att han avstod en fjärdedel av lönen, eftersom den som sökt befordran på den prästerliga banan, snart nog kunde få tjänstfrihet utan att behöva avstå något belopp. Stadgandet stred f. ö. mot en bestämmelse i samma paragraf, enligt vilken den som tjänat hela sin tid vid skolan, borde »med någon tilökning i underhåll warda ihogkommen». Denna sistnämnda bestämmelse fann Höjer vara naturlig, eftersom även de bästa lektorat och rektorat sällan gävo så mycket i inkomster som de minsta pastoraten. Med anledning härav ville Höjer få stadgandet ändrat därhän, att den från sin tjänst avgångne läraren finge rätt att själv överenskomma om lönen med sin av konsistoriet godkände vikarie, eller att stadgandet finge den lydelsen, att den avgångne läraren finge behålla minst 3/4 av lönen, eller slutligen att vikarien finge såsom lön uppbära »den ordinarien för långvarig tjenst bestådda tillökningen». I denna fråga hade Höjer ingen framgång såsom framgår av 1807 års skolordning kap. IV § 1 och 2. Sitt nederlag noterade han också i marginalen till konceptet hösten 1807, då skolordningsförslaget förelåg färdigt, i det han antecknade: »Denna pugna pro aris et focis tappades».²⁸⁹⁾

Genom sitt memorial rörande 1760 års projekt hade Höjer visat sin ingående kännedom om skolproblemen, och det var därför helt naturligt, att ärkebiskop Lindblom kom att tänka på honom såsom den, vilken kunde fullborda Murbergs verk. Såsom bevis för att Höjer verkligen utfört detta arbete, vilket sedan något omredigerats av svenska kyrkans primas, kan anföras, att bland »Handlingar rörande Upsala Kathedralskola 1788—1829» förvaras ett brev från denne till Höjer, i vilket det heter: »Här sänder jag C[ansli] R[ådet] Adlerbeths yttrande, hvars sista hälft ger något stoff till de återstående Capitlen. Cathedral-Scholar nämnas der ock. Vale J[acob] L[indblom]». ²⁰⁰) Några andra »återstående kapitel» än kap. VIII och följande av Murbergs förslag kan det ej gärna vara fråga om.

Genom Höjers snabbt utförda arbete var det murbergiska förslaget färdigställt i slutet av februari 1807, och ärkebiskopen kunde översända detsamma till kanslersgillet jämte ett i Uppsala den 6 mars 1807 daterat »Ödmjukaste Memorial». ²⁰¹) I detta meddelar han först, att han åter-sänder de handlingar, han mottagit för arbetets fullbordande, och att han funnit sig icke böra framlägga sitt eget tidigare förslag till en helt ny stadga utan nöjt sig med att fullborda Murbergs verk, vilket han dock på en del punkter jämkat efter sitt eget. Han framhåller vidare, att han f. o. m. det 8:de kapitlet självständigt utarbetat förslaget under »beständigt afseende på Kgl. SkolOrdn. af år 1724 och 1760» samt att han försett det med samma rubriker, som den gamla skolordningen haft. Enda undantaget vore det 8:de kapitlet, som i gamla läroverksstadgan behandlade de mindre gymnasierna. I denna avdelning hade han infört nya stadganden om katedralskolor, vilket han funnit nödvändigt, eftersom dessa stodo i gymnasiers ställe och dimitterade sina lärjungar till universitetet. ²⁰²) Kanslersgillet började sin granskning av förslaget på sammanträdet den 22 april, ²⁰³) och sedan granskningen under en följd av sammankomster fortsatt, kunde förslaget äntligen överlämnas till regeringen. Efter vissa smärre ändringar utfärdade Kongl. Maj:t stadgan den 7 dec. 1807 till efterlevnad på försök under en tid av fem år. ²⁰⁴)

Efter vad här blivit anført, är det uppenbart, att vad som i stadgan härrör från Murberg, Höjer och andra måste bli föremål för en ny och grundligare undersökning än den som presterats i en här förut nämnd avhandling om kanslersgillet. Då denna fråga kräver sin egen framställning, skall här blott ett par punkter beröras, där Höjers insats varit av avgörande betydelse. Detta gäller först och främst det nyskrivna 8:de kapitlet. Genom sin långa tjänstgöring vid Storskolan var Höjer särdeles väl skickad att uttala sig om undervisningen i katedralskolorna. På ett särskilt anteckningsblad troligen från hösten 1807, bilagt kon-

ceptet till ovan nämnda »Aldraödmjukaste Memorial», meddelar Höjer, att §§ 2 och 3 av 8:de kapitlet »äro ord för ord desamme som de på befallning af Höga Vederbörande af mig uppsattes och inlemnades någre dagar innan Skolordningen till Cantzl. Gillet insändes». ²⁰⁵) Även första paragrafen härrörde från Höjer, men däri hade »Reverendissimus» (d. v. s. ärkebiskopen) infört en mening om apologistklassens försvinnande från katedralskolorna och anbefallt fyra exercitia stili i veckan för disciplinerna i quarta. Till bägge dessa nyheter ställde sig Höjer kritisk. Om den förra bestämmelsen är nyttig, säger han, »för den närande folkClassens barn och om det sednare medhinnas af ynglingar, som gå i Skolan för att upläsa och ej blott afhöra lectioner 7 timmar om dagen — måga kännare dömma».

Ett annat fall, där Höjers inflytande på skolordningen kan iakttagas, är den ryktbara bestämmelsen om gymnastiska övningar vid skolorna. ²⁰⁶) Flera författare ha yttrat sig i frågan och velat hänföra bestämmelsen till påverkan från Ling eller danskt inflytande på ärkebiskop Lindblom, som 1805 besökt Köpenhamn och där övervarit den av Nachtegall ledda gymnastiken. I själva verket fanns en bestämmelse om kroppsövningar redan i Murbergs reformförslag 1779, ²⁰⁷) och i sin disputation 1783 hade Höjer ifråga om skolplats och skolbyggnader föreslagit att lärjungarna skulle kunna få under fristunder leka på skolgården under uppsikt av en lärare. ²⁰⁸) Den vid Linköpings läroverk 1805 införda och i 1807 års stadga till allmän efterlevnad utfärdade bestämmelsen, att kroppsövningarna skulle ske på lovstunderna under »tillsyn af någon lärare» finnes alltså redan här i Höjers skolplan av år 1783. Tillsynen ifråga innebar emellertid icke, att läraren skulle leda kroppsövningarna. Han behövde blott tillse, att allt gick ordentligt till och att ingen skadade sig. I detta avseende stå de kroppsövningar, som anbefallas i såväl Höjers skolplan 1783 som i 1807 års stadga i klar motsättning till den gymnastik, som ärkebiskop Lindblom och andra sett i Danmark, där man hade speciallärare, som ledde övningarna. Därför kan man härvidlag icke tala om en påverkan från den nachtegallska gymnastikrörelsen i Danmark. Förutsättningar för gymnastikbestämmelsen i 1807 års stadga äro dels den höjerska skolplanen av år 1783, vars ordalydelse delvis återfinnes i stadgans gymnastikparagraf, dels påverkan från å ena sidan folkliga idrottsövningar i Sverige, å andra sidan den från Tyskland utgående gymnastikrörelse, som satts i gång av gymnastikläraren Gutschmuths ²⁰⁹) i Schnepfenthal.

I detta sammanhang kan erinras om att även en annan nyhet i 1807 års stadga, som tillskrivits ärkebiskop Lindblom, går tillbaka på förslag av Murberg och Höjer 1779 resp. 1783. I stadgans IV kap. och 8 § heter det, att det för en skolas ledning må »wara tillåtit, at antaga en Scholä-

Betjent, som besörger eldningen och städningen, derest tilgång til hans aflöning det medgifwer». Sjöfors har pekat på denna bestämmelse om en skolvaktmästares antagande och velat hänföra den till biskopens initiativ.³⁰⁰) En sådan vaktmästare hade nämligen av konsistoriet i Linköping förordnats vid därvarande läroverk under Lindbloms episcopat, och vid sammankomst i kanslersgillet den 6 maj 1807 hade den nämnda bestämmelsen intagits i stadgeprojektet på dennes yrkande.³⁰¹) Då han emellertid kom med förslaget så att säga i sista minuten före förslaget översändande till regeringen för fastställelse — och det såsom ett tillägg till en paragraf i det redan förut färdigställda fjärde kapitlet, så är det antagligt, att det varit först genom Höjers påverkan han ingripit. För övrigt gick anordningen även i Linköping tillbaka på Höjers skolplan av år 1783.³⁰²

Då Höjers disputation försiggick, befann sig Lindblom, såsom vi sett, i Uppsala i egenskap av professor skytteanus, och han bör ju därför — så skolintresserad som han var — redan då ha uppmärksammat Höjers synnerligen praktiska förslag. Emedan dennes skolreformplan utgavs av trycket, är det uppenbart mera denna än den tidigare murbergska, som övat inflytande på utvecklingen. Redan i Murbergs skolprojekt 1779 hette det nämligen i nu berörda avseende, att nödiga rum skulle i första våningen av skolhuset beredas »för waktmästaren wid werket, som besörjer om alla lärorummens renhållning, städning och eldning jämte andra werket rörande ärenders uträttande».³⁰³)

I och med att vi sålunda kunnat konstatera, att Höjer varit ärkebiskopens medhjälpare vid fullbordandet av det murbergska förslaget, faller klarhet över några hittills oförklarade episoder i Höjers liv efter 1807. Den 2 sept. 1809 ingav nämnde primas till den nya regeringen en ansökan om professors namn, heder och värdighet för Höjer »i anseende till utmärkt lärdom, nit och drift vid undervisningsverket»;³⁰⁴) den 5 påföljande oktober anmäldes ansökan inför konungen i statsrådet och bifölls,³⁰⁵) varefter ärkebiskopen den 7 oktober vid teologie doktorspromotionen högtidligen förkunnade den åt Höjer givna utmärkelsen.³⁰⁶) Något annat större arbete, som skulle ha gjort honom förtjänt av Lindbloms och regeringens erkänsla än arbete med skolordningen är icke bekant. Att Höjer ställt sig till förfogande att fullborda det murbergska förslaget, vilket bringat det eljest på högsta ort gynnade wallerska projektet på fall, torde ha gjort honom mindre väl sedd hos Gustaf IV Adolf och hans män. Det är därför icke att undra på att det dröjde till tiden efter Gustaf IV Adolfs avsättning, innan ärkebiskopen blev i tillfälle att gottgöra sin medhjälpare. Det bör därvid ihågkommas, vad ovan sagts om ärkebiskopens minnesgodhet och trofasthet mot sina vänner.

VIII. Höjer och skoldiskussionen fram till 1820 års läroverksstadga.

Ären närmast efter 1807 synes Höjer ha tjänstgjort såsom speciell sakkunnig i läroverksfrågor hos ärkebiskopen, till vilken alla viktigare hithörande angelägenheter remitterades för utlåtande. För utrymmets skull kan saken här icke behandlas i detalj, och därför skall blott ett exempel anföras. Då rektor Arosenius i Västerås i en inlaga till sitt konsistorium klagat över några stadganden i skolordningen³¹⁰) och lyckats få konsistoriet med sig, kom saken under ärkebiskop Lindbloms omprövning. Sin vana trogen hänsköt denne inlagan till Höjer vilket föranledde »Aldraödmjukaste Memorial» från denne.³¹¹)

Inledningsvis framhöll han däri, att skolstadgan delade det missödet med andra allmänna inrättningar och påbud att i början mötas av många svårigheter, föranledda av många omständigheter. Lyckligtvis erbjöds i stadgans kap. X § 1 en möjlighet att under de fem »provåren» avhjälpa hinder för statuternas verkställighet, rätta misstag, skingra fördomar etc. Rektor Arosenii påstående, att ungdomen behövde ledighet mellan kl. 2 och 3 för att förbereda sig till de två följande lästimmarna, bemötte Höjer med att den behövliga förberedelsen kunde ske på den ifrån sång lediga timman mellan 12 och 1 strax före måltiden. Påståendet att ungdomen behövde timmen mellan 2 och 3 onsdags- och lördagseftermiddagar för att författa sina skripta, ansåg Höjer ohållbart, eftersom dessa prestationer fordrade längre tid än en timma och morgon- eller aftonstunderna därför voro att föredraga för dylika övningar. Slutligen hade Arosenius hävdat, att ingen tid funnes övrig för gymnastiska övningar, om timmen mellan 2 och 3 användes till läsning. Härtill genmälde Höjer, att han icke kunde förstå, varför just denna timme skulle vara bunden vid kroppsövningar.

Huvudskälet till missnöjet i Västerås synes ha varit, att skoltjänstgöringen enligt den nya stadgan inkräktade på den tid, som lärarna tidigare använt till privatundervisning. Höjer menade, att all möjlig hänsyn borde tagas till denna, men hävdade samtidigt, att det ålåg lärarna att på allt sätt lämpa den efter skoltimmarna och ej söka vrida och ändra dessa efter sin egen bekvämlighet. Även ifråga om det dilemma, man råkat uti i Västerås beträffande kantorsfrågan, fann Höjer en passabel utväg samt lämnade en utredning rörande skolordningens stadganden om sångundervisningen och kantorernas undervisningsskyldighet.

Rektor Arosenii önskan att genast i räkneklassen få insätta de ynglingar, som ägde erforderliga kunskaper, fann Höjer böra rätta sig efter stadgandet i skolordningens kap. XI § 3, där rektor åläggdes att genom förhör utröna lärjungens framsteg och därefter sätta honom i den klass, i vilken han kunde ha den största nyttan av undervisningen. Det vore orimligt och stridande mot sunt förnuft att i den s. k. förberedande klassen insätta barn, som genom privat undervisning redan inhämtat de elementära kunskaper, som fordrades för inträde i apologistklassen eller ännu högre avdelningar i läroverket. Höjer ber till sist sin vördade »närmaste förman» om tillgift för den frispråkighet, han möjligen här och var i utlåtandet låtit komma sig till last.

Nästa större utlåtande av Höjer infortrade ärkebiskopen 1813, då han ville ha en sakkunnig bedömning av memorial, som inlämnats av lärarna vid Gävle och Hudiksvalls trivialsolor och Gävle gymnasium.³¹²) Inledningsvis konstaterade Höjer, att den dagliga lästiden var på ett och samma sätt indelad i Uppsala, Gävle och Hudiksvall och att denna tidsindelning enligt hans erfarenhet icke för mycket belastade ungdomen med arbete. I quarta borde två stilövningar förekomma varje vecka, den ena skrivningen för rektor, den andra för konrektor. I tertia och secunda däremot vore det tillräckligt med en skrivning i veckan (om man undantog skrivövningarna i modersmålet, vid vilka man särskilt skulle ha avseende på rättstavningen).

Beträffande använda läroböcker karakteriserade Höjer en del såsom »oduglige» och andra såsom »onyttige». Till den förra gruppen räknade han t. ex. Hübners Bibliska historier, vilka han ansåg voro otidsenliga och dessutom illa valda, eftersom där förekom berättelserna om Potifars hustru, Simson, Batseba, Susanna, Judit o. s. v. Uttrycken vore ej alltid anständiga och språket i konstruktion och stavning så konstlat, att barnen förvillades i läsningen av sitt modersmål. I stället rekommenderade Höjer Rosenmüllers »bibliska eller så kallade religions historie».

I latin önskade han sådana åtgärder vidtagna, att en viss likhet mellan undervisningen i olika läroverk kunde åstadkommas. En förutsättning härför vore, att vissa äldre böcker utrangerades och att man hölle sig till vissa godkända standardarbeten. I detta sammanhang påpekade han det starka behovet dels av en förkortad upplaga av Dahls latinska och grekiska grammatikor, dels, och kanske främst, av en annan lärobok i teologi än Benzeliuss' bristfälliga bok. Denna borde omedelbart ersättas med Alanders Salighetslära. Helst borde denna därvid först omarbetas och utvidgas av någon skicklig teolog, t. ex. prof. Sam. Ödmann. Goda hjälpmedel vore däremot Lindbloms och Sjögrens lexica, vilka f. ö. kunde kompletteras med någon ordlista över svårare ord, t. ex. Schellers Kleines Lateinisches Wörterbuch.

Höjer yrkade vidare på att intagandet i första klassen icke skulle försvåras för någon och att föräldrarna skulle uppmuntras att sätta barnen tidigare i skola, så att de icke såsom ofta skedde, nått 12 à 16 år, innan de inskrevos. Eljest förslöades minne och tankekraft och in-slumrade, så att de blott med svårighet sedan åter kunde väckas. Man borde icke fordra att den inträdessökande skulle kunna den större katekesen utantill utan blott den mindre samt läsa svensk och latinsk stil väl innantill.

Beträffande studierna på gymnasium ansåg Höjer, att gymnasisterna borde vara så försigkomna, att man kunde för självstudier ge dem en timme längre ledighet pr dag än skolgossarna. Däremot menade han, att blott ett scriptum i veckan var för litet. Gymnasisterna borde hinna med mera, och då rättningen kunde fördelas mellan samtliga 6 à 7 lärare, borde icke ett ökat antal scripta bli särdeles betungande för lärarna, särskilt om man jämförde deras arbete med skolrektorns och konrektorns. I likhet med läroverksinspektör Olof Hansson Forssell i Hudiksvall ville Höjer se så många lärjungar som möjligt deltaga i lektionerna i grekiska.

Lektorerna i Gävle hade i sitt nämnda memorial meddelat, att tyskan (i nedre avdelningen) och franskan (i den övre) voro fria ämnen, för vilka inga bestämda fordringar uppställts. Häremot opponerade sig Höjer. Hade eforus bestämt, att dessa ämnen skulle förekomma, och hade timmar blivit anslagna för ändamålet, så vore friheten och villkorligheten ingen, och vederbörande vore skyldiga att göra redo därför likasom för andra ämnen.

Det sista stora utlåtande, ärkebiskopen begärde av Höjer, ägde samband med reformerandet av Stockholms skolförhållanden. Uppfostringskommittén föreslog i sitt betänkande 1817, att en direktion för Stockholms stads undervisningsverk skulle upprättas.³¹³) Den borde bestå av pastor primarius såsom självskriven ledamot, tre av Kungl. Maj:t utsedda ledamöter ur resp. Vetenskaps-, Svenska och Vitterhetsakademierna, tre av stadens konsistorium förordnade pastorer, en av magistraten insatt ledamot och slutligen fyra ledamöter, valda av borgerskapets äldste. I stadens konsistorium, som hade att yttra sig om uppfostringskommitténs projekt, väckte förslaget ett kolossalt uppseende. I sitt utlåtande protesterade konsistoriet med eftertryck mot det starka lekmannainflytandet i direktionen och synes ha betraktat ett genomförande av förslaget såsom privilegiekränkning.³¹⁴) Eftersom huvudstaden hörde till ärkestiftet, remitterades kommitténs förslag till dess Eforus för yttrande, och denne skyndade då att inhämta Höjers mening. Dennes utlåtande finnes bevarat i såväl koncept som original, och man kan därav se, huru livligt han ännu lever med i huvudstadens liv.³¹⁵)

Höjer framhåller till en början, att allmänheten väntat mer än 60 år på en reform av huvudstadens skolväsen, och ger därefter en snabb-överblick över skolfrågans utveckling och stillastående i Stockholm sedan 1760-talet. Under hänvisning till denna historik konstaterade Höjer ovederhäftigheten i stadskonsistoriets kritik: »Kongl. Comiténs så kallade *obevisade anklagelser*, äro således grundade och sanne, och förtjena för ingen del V. Consistorii Urbici häftiga utfall». Att huvudstaden behövde ett gymnasium och sådana undervisningsanstalter, som kommittén föreslagit, låg i sakens natur. Bland Stockholms 80.000 invånare funnos flera frälse och ofrälse, ämbetsmän och borgare än på någon annan ort i riket, och för dessa ständs ungdom behövdes icke blott trivialsolor och gymnasier utan även närings- eller realsolor. Liksom under sin stockholmstid så uttrycker även nu Höjer sitt missnöje med de så kallade kyrksolorna. Från dessa hade till Storskolan under H:s 29-åriga tjänstetid därstädes icke ankommit mer än c:a 29 lärjungar, vilka kunnat inskrivas i annan klass än den nedersta. Alla föräldrar, som önskat gedignare kunskaper för sina barn, hade med förbigående av sin församlings skola brukat inskriva dem omedelbart i Storskolan.

Utom den klassiska linjen med undervisning i grekiska, latin, hebreiska, teologisk dogmatik (på latin) o. s. v. behövdes i huvudstaden en »civil och mera allmänt nyttig» linje. »För vissa Collegier och Civila verk, för Militairen, Handels, Fabriks och många Handwerks idkare är kännedomen af de moderna Språken, Mathematik jemte Geographie, Historie m. m. nödige». De förstnämnda ämnena förekommo icke i kyrksolorna och de sistnämnda blott ytligt. Kyrksolornas instruktion, som var fastställd redan på 1750-talet, vore alltså mycket föråldrad; den hade ej alltid varit lärarna bekant och därför sällan följts. Deras undervisning hade därför blivit i hög grad ojämn och helt beroende på de enskilda lärarnas nit och på respektive kyrkoherdars vaksamhet.

Upprättandet av två real- eller näringsolor i huvudstaden måste därför anses vara högst nödvändigt. För tusentals målsmän, som icke ämnade sina barn för den lärda banan, funnes inga andra utvägar än att sätta dem i dyrbara pensioner eller hålla informatorer för dem eller låta dem mellan de ordinarie läroverkslektionerna få undervisning hos någon kollega. Sistnämnda utväg var troligen förmånligast för ifrågasvarande föräldrar och lärjungar men uppenbart skadlig för den offentliga skolan. Det kunde hända, att klassläraren mesta tiden satt på sin kammare med sina privatister och i nattrock och tofflor skyndade ned i klassen för att under sista kvartstimmen av skoldagen förhöra och hemsända skolans egna lärjungar. Den bästa lösningen av frågan vore otvivelaktigt den, som uppfostringskommittén föreslagit, nämligen inrättandet av en högre näringskola på Norr och en på Söder. Dess yrkanden

rörande intagnings- och flyttningsvillkor samt läraretillsättningar vore välmotiverade och välbetänkta. Att i den riktning, kommittén föreslagit, företaga en ändring av Kongl. brevet den 9 juni 1749 rörande lärares tillsättning, ansåg Höjer kunna på intet sätt utgöra någon fara för staten, samfundsbegreppen eller släktets religiösa och moraliska bildning. Ty att de högst ansedda medlemmarna av akademier, prästerskap och borgerskap, vilka skulle bilda den nya direktionen för stadens undervisningsverk, skulle bli så farliga i och med att de fingo säte och stämma i denna styrelse, det trodde väl icke ens stadens kyrkoherdar.

Emellertid var Höjer i en punkt av dessas mening, i det han ansåg, att en inspector proximus borde finnas vid var och en av de ifrågasvarande skolorna och att till sådan inspektor borde utses kyrkoherden i respektive församling. Vid lärartillsättningar borde denne kallas till direktionen och höras samt få tillfälle att avgiva sitt votum.

Vidare önskade Höjer, att pastor primarius och justietieborgmästaren skulle vara självskrivna ledamöter av den nya direktionen. Med dessa små »nuancer» i förslaget hoppades han, att man skulle uppnå det eftersträfvansvärda målet: »Så blefwo de alla nöjda».

I sitt remissutlåtande följde ärkebiskop Lindblom på många punkter Höjers uttalanden. Detta gällde framför allt frågan om inspector proximus och dennes ställning till direktionen samt justietieborgmästarens ställning till skolväsendet. Resultatet blev, att uppfostringskommitténs förslag i stort sett följdes av Kongl. Maj:t men med de förändringar ärkebiskopen framfört. Höjer har sålunda spelat en icke ringa roll för den organisation huvudstadens skolväsen fick f. o. m. 1820-talets ingång.³¹⁶⁾

Då 1812 års uppfostringskommitté genom Carl Ulric Broocmans död förlorade sin främste sakkunnige skolman, var det helt naturligt, att Höjer starkt skulle komma ifråga att intaga hans plats. Rosenstein upp- tog frågan i ett brev av den 26/10 1812 till ärkebiskopen. Låt mig även, säger han, »veta, hvilken Scholkarl vi kunde taga i stället för Broocman. Höjer vore väl den bästa, men han säges vara något envis».³¹⁷⁾ Biskopen föreslog Höjer, men Rosenstein ville vid närmare eftertanke inkalla hans efterträdare vid Storskolan v. rektor Pehr Alm, vilket han inför kyrkochefen motiverade med att »någon på stället är utan tvifvel nödigt för ofta inträffande behof af uplysningar».³¹⁸⁾ Vid uppfostringskommitténs sammankomst den 28 nov. 1812 utsågs Alm att träda i Broocmans ställe, emedan, såsom det heter, »beskaffenheten af Committéns sysselsättningar fordrade en på stället varande Scholæ-lärares biträde».³¹⁹⁾ Redan på sammanträdet den 5 dec. förelåg emellertid Alms avsägelse. Kommittén beslöt då, att Alm skulle anmodas att utan egentligt ledamotskap biträda med arbetet i mån av tid.³²⁰⁾ Ärkebiskop Lindblom

synes emellertid ha saknat Höjers arbetsförmåga och kunnighet, och han kom därför hösten 1813 överens med Rosenstein, att uppsalarektorn skulle kallas till ledamot av kommittén. I oktober och november 1813 hade ärkebiskopen långa konferenser i Uppsala med Höjer samt professorerna Fant, Kolmodin och Almquist om de skolbetänkanden, som ingått från Gävle och Hudiksvall samt Uppsala katedralskola och som skulle ligga till grund för domkapitlets memorial till uppfostringskommittén. I samband med detta arbete tillkännagav biskopen det meddelandet från Rosenstein, att Höjer komme att kallas till ledamot av kommittén. Höjer insåg då, att han och någon annan kommitterad skulle bli de mest betungade och att han i följd därav bleve nödgad vistas långa tider i huvudstaden. Därför anhöll han »på det ömmaste om Ärkebiskopens åtgärd att befrias från detta nådiga förtroende». Såsom ytterligare skäl för avböjandet tillkom, att Höjer »trodde sig kunna uträtta ingenting med sin gammalmodiga ärfarenhet och smak». ³²¹⁾

Det nyssnämnda memorialet från Uppsala katedralskola hade Höjer undertecknat och insänt redan den 30 okt. 1812. ³²²⁾ Däri hade han framhållit, att han under 50 års gående såsom »discens och docens» i läroverk blivit förälskad i den under denna tid gällande skolordningens »moget uttänkta föreskrifter» och att han med glädje funnit, det 1807 års skolordning blott till det yttre förändrat stadgan så att den icke skrämde en ny tids förfinade smak men dock bibehöll det mesta »af de äldre skolordningarnes guld». Därpå gick han utförligt igenom punkt för punkt av 1807 års stadga och framhöll de synpunkter, som vi väl känna från hans föregående utlåtanden. ³²³⁾

Sedan uppfostringskommittén 1813 infortrat utförliga uppgifter rörande katedral-, trivial- och så kallade stadsskolor, ³²⁴⁾ inkom Höjer med ett mycket värdefullt och innehållsrikt memorial rörande Uppsala katedralskola. ³²⁵⁾ Inledningsvis lämnade han härvid några notiser ur skolans historia från Eric Läspe och Haltes tid samt redogjorde för orsakerna till att kurserna vid Uppsala läroverk liksom f. ö. även vid Storskolan i Stockholm blivit mera omfattande än vid andra trivialskolor. Den viktigaste orsaken vore den, att det visat sig vara omöjligt att få föräldrar och målsmän att sända sina från skolstadiet utexaminerade barn till stiftets gymnasium i Gävle. I stället sände man dem direkt till »akademien». Följden blev, att katedralskolorna måste lägga sin undervisning så, att eleverna blevo hjälpligt förberedda för universitetsstudier. Det var framför allt klass IV, som fick åtaga sig denna uppgift, och i denna klass genomgick man därför kurser av långt större omfattning än i motsvarande klass i de trivialskolor, som ägde gymnasier såsom överbyggnader.

Efter denna inledning lämnade Höjer en detaljerad redogörelse för

skolans organisation och verksamhet. Bland de lämnade uppgifterna fäster man sig vid att den nya skolordningens bestämmelse om gymnastik här såsom på de flesta andra håll icke lett till något resultat. »Af gymnastiska öfningar», säger Höjer, »finnas inga andre än dem ungdomen utan undervisning anställer, med Skridskoåkning om vintern, bollslagning om våren och simning in på sommarn, då likväl ganska få under densamma äro quar i staden». Till sist gavs i memorialet en statistik över de yrken eller livsuppgifter, åt vilka läroverkets f. d. lärjungar ägnat sig. ³²⁶⁾

I ett den 5 jan. 1814 daterat memorial hade rektor G. A. Silverstolpe framlagt vissa förslag rörande lärometoden och läroböckerna vid skolorna. ³²⁷⁾ Genom ett handbrev av den 28 febr. 1814 anmodade Rosenstein Höjer att lämna sitt utlåtande över förslagen. ³²⁸⁾ Med anledning härav insände Höjer den 30 juni 1814 en synnerligen utförlig och i detalj gående kritik av Silverstolpes memorial. Framställningen är visserligen högst belysande för Höjers uppfostringsidéer, men då vi redan känna dessa i huvudsak, och en redogörelse för diskussionen kring Silverstolpes olika projekt snarast hör hemma i en utredning av uppfostringskommitténs verksamhet, så lämna vi den här åsido. ³²⁹⁾ Omedelbart efter mottagandet av Höjers utlåtande sände Rosenstein sitt erkännamma tackbrev till avsändaren. ³³⁰⁾

Sitt sista större inlägg i samband med uppfostringskommitténs verksamhet gjorde Höjer 1816. Kommittén hade genom eforus infortrat uppgifter om läroverkens penningtillgångar och om avlöningsbeloppens storlek samt hade dessutom begärt utlåtande över ett framkommet förslag att läsåret borde vara minst 32 veckor och räknas f. o. m. 1 juli t. o. m. 30 juni. Därigenom skulle läroverkens räkenskaper behöva omläggas. ³³¹⁾ I sitt »Ödmjukaste Memorial» av den 19 maj 1816 lämnade Höjer redogörelse för skolans tillgångar och för de utgående lönerna. I fråga om redovisningsårets förändring kunde han icke se »syftningen» och vågade därför icke ha någon egen mening om saken; dock anförde han vissa olägenheter, som skulle uppkomma genom den ifrågasatta förändringen. Rörande läsårets längd och terminernas början uttalade han den önskan för speciellt Uppsala skola, att terminerna måtte få börjas samtidigt med studiernas upptagande vid universitetet och även i åtskilligt annat lämpas efter förhållandena vid akademien. ³³²⁾ Genom att terminerna började på olika tidpunkter vid läroverket och universitetet uppstode en del olägenheter för bröder, av vilka någon eller några studerade vid skolan och de övriga vid universitetet, olägenheter, som det vore möjligt att eliminera genom åtgärder från läroverkets sida. Härvid är det återigen som så ofta eljest i Höjers framställningar den sociala synpunkten som är den avgörande för honom.

IX. Höjer såsom rektor i Uppsala.

Sedan Höjer, som nämnts, genom K. Maj:ts resolution den 15 maj 1804 fått sin utnämning till rektoratet i Uppsala fastställd, skulle han efter nådårens förlopp ha tillträtt tjänsten den 1 maj 1806.³³³) Då det emellertid måste anses olämpligt att avbryta arbetet vid Storskolan mitt i terminen, begärde och erhöll han tjänstledighet för resten av denna.³³⁴) Ämbetet i Uppsala började han sålunda förestå först med höstterminens början den 8 sept. 1806.³³⁵) Den högtidliga introduceringen i tjänsten dröjde ett par månader, vilket troligen berodde på att ärkebiskop Lindblom saknade tid därför. På konsistoriesammanskomsten den 29 oktober bestämde ärkebiskopen slutligen den officiella introduktionen till den 31 okt.,³³⁶) då den också skedde. Högtidligheten synes ha väckt ett visst uppseende, ty den erhöll ett utförligt omnämmande i ortstidningen.³³⁷) Närvarande var en talrik församling, där bl. a. märktes rektor magnificus professor J. Afzelius och samtliga ledamöter av domkapitlet. Ärkebiskopen höll därvid »ett ömt tal ifrån Cathedern» till den samlade skolungdomen och uppmanade den till flit och goda seder, så att förståndet odlades, gagneliga kunskaper inhämtades samt goda böjelser och tänkesätt grundades. Ärkebiskopen lyckönskade därpå läroverket till dess nye styresman, varefter Höjer framfördes att avlägga ämbetseden.³³⁸) Till sist höll rektor Höjer ett tal på latin, i vilket han vederlade de obehöriga tillmälen, som de offentliga undervisningsanstalterna ofta voro utsatta för — *Vindiciæ Scholarum publicarum a vulgi in easdem telis*. Därpå avslöts akten med musik under ledning av *director cantus*, magister Ekeberg.³³⁹)

Redan den 10 nov. besöktes skolan ånyo av eforus, som då avhörde en lektion av Höjer i svensk historia. På rektors begäran gav biskopen tillåtelse att använda en timma i veckan i rektorsklassen till undervisning i franska. Eforus uppmanade de unga att beflita sig om att få en vacker stil samt anbefalldes, att stilprov skulle uppvisas vid alla examina. Slutligen stadgades, att lärarna alltid skulle anteckna sina vitsord om lärjungarnas begåvning, flit, framsteg och seder å examenslistorna vid såväl höstterminens som vårterminens slut och att dessa anteckningar skulle ske efter ett visst system medelst bokstäver.³⁴⁰) Ärkebiskopens besök ägde säkerligen något samband med Höjers arbete på det nya skolordningsförslaget.

Vårterminen 1807 började som vanligt den 20 febr., och samma dag ingav Höjer en ansökan att få ändra läsordningen. För undervisningens effektivisering önskade Höjer här genomföra samma reform, som han

tidigare genomfört i Stockholm, nämligen att sångtimmen flyttades från kl. 11—12 till kl. 2—3. Därmed skulle lektionstiderna bliva 7—9; 10—12 och 3—5 varje dag i stället för 7—9; 10—11 och 2—5. Samma dag biföll eforus anhållan, varför den nya läsplanen trädde i kraft omedelbart.³⁴¹)

Samtidigt inlämnade Höjer även ett annat memorial.³⁴²) Först och främst berördes däri några olägenheter ifråga om skollokaler och begärdes hjälp till förbättring.³⁴³) Vidare anhöll han om tillstånd att få företaga en del nödvändiga reparationer vid skolan. Ytterligare påpekade han det stora behovet av en adjunktstjänst och visade på möjligheter till finansiering av en sådan. Eftersom dylika tjänster redan funnos vid gymnasierna och dessutom vid trivialskolorna i Visby, Stockholm och Åbo, ansåg han det icke förmätet att begära en även för Uppsalas vidkommande. Till sist begärde Höjer, att åtgärder skulle vidtagas för att hindra skolgossar att mot lärares och efori vilja lämna skolan och vinna inträde vid akademien. Den som sökte sig in vid universitetet, borde där uppvisa betyg från det läroverk, han bevistat. Saknades betyg, borde ynglingen återförvisas dit.

Domkapitlet behandlade Höjers memorial på sin sammankomst den 25 febr. 1807. Därvid bifölls Höjers begäran om skollokaler och reparationer, varemot yrkandet på adjunktsysslan skulle vila till dess svar ingått från Kungl. Maj:t rörande dispositionen av vissa överskottsmedel. Vad Höjer anfört om studerandes inskrivning vid universitetet vann även allmänt bifall, och domkapitlet beslöt därför att i skrivelse till konsistorium akademicum frambära de av rektor Höjer framförda synpunkterna och anhålla, att olägenheterna undanröjdes.³⁴⁴)

Mot slutet av vårterminen, då alltså Höjers första läsår i Uppsala nalkades sitt slut, inkom rektor till eforus med ett memorial, i vilket han föreslog en reform i premioutdelningen.³⁴⁵) Premiemedlen uppgingo till 45 Rdr Bco. Därav hade vid senaste examen fyra dimittendi tillsammans erhållit 24 Rdr, och resten hade delats mellan 24 elever, så att fyra i quarta fått var sin riksdaler, 11 i tertia och secunda 32 skilling vardera samt slutligen 9 i prima och quinta 24 skilling var. Höjer ansåg att dessa premioutdelningar icke motsvarade sitt ändamål av uppmuntran och understöd, emedan premierna ofta samma dag de mottagits, förslösades på snask eller ännu sämre njutningar. Han underställde därför ärkebiskopens avgörande, om det icke vore bättre att premien utdelades i form av en bok, påtryckt t. ex. *Præmium diligentiae* och examensdagens datum, eller en jettong, som kunde förvaras av barnen »till egen heder och anhörigas hugnad». Gillade ärkebiskopen detta förslag, ansåg Höjer, att man för denna gång såsom premieböcker kunde inköpa Regnérs första begrepp, Wählins Fäderneslandets Historia, Rosenmüllers Christliga Lärobok, Yckenbergs nya lärobok i latin

och Schneidlers förskrifter. Till sist begärdes ärkebiskopens utlåtande över huru premiemedlen borde fördelas mellan årets fyra dimittendi, vilka voro högst olika varandra i flit, studier och förmögenhetsvillkor. Eforus biföll Höjers förslag över hela linjen och bestämde rörande premiefördelningen mellan dimittendi, att den fattige och flitigaste ynglingen skulle få avsevärt mera än de övriga.³⁴⁶)

Årsexamen hölls den 17 juni 1807. I ärkebiskopens frånvaro hade särskilda examinatoreer från domkapitlet utsetts. Såsom premier utdelades böcker och jettonger utom till dimittendi, som erhöilo penningar. Den högtidliga akten, Höjers första årsexamen i Uppsala, fick ett utförligt omnämnande i stadens tidning.³⁴⁷)

Höstterminen 1807 hade Höjer en del besvär med en yngling, som han icke ansett sig kunna skriva in vid läroverket.³⁴⁸) För övrigt var han denna termin förutom av skolan strängt upptagen av underhandlingar med tiondegivarna i Rasbo socken rörande avlöningsspannmålen och av tillträdessyner på rektorsbostället i Uppsala.³⁴⁹) Rörande de kurser, som genomgingos 1807, sista året innan den nya läroverksstadgan trädde i kraft, lämnade Höjer utförliga meddelanden i skolans journal för året. De äro av ett icke ringa intresse, särskilt då man jämför dem med det schema, som följande år i enlighet med den nya läroverksstadgans bestämmelser upprättades.

Under hela Höjers rektorstid var frågan om katedralskolans flyttning från Uppsala till Enköping aktuell. Höjer, som var mycket ivrig motståndare till en sådan förflyttning, synes vid flera tillfällen ha genomdiskuterat frågan med ärkebiskopen, och då kanslersgillet upptagit saken och Kongl. Maj:t den 22 april 1808 avlätit en flyttningsvänlig resolution, upprättade han, tydligen för ärkebiskopens räkning, en översikt över de skäl, som lågo till grund för flyttningsyrkandena.³⁵⁰) Detta sitt arbete från våren 1808 avslutade han med att uttala förhoppningen, att det skulle bli hans »efterträdares sak att visa orimligheten af flyttningen och svagheten af de skäl, som till bifallet därtill föranledde».³⁵¹) Höjers motstånd torde i betydande mån ha bidragit till att Uppsala fick behålla sitt läroverk.

Läsåret 1807—1808, som gått i omorganisationens tecken, avslutades den 10 juni med en högtidlig examen, vid vilken eforus var närvarande. Han höll härvid öppningstalet och åhörde examen samt avslutade akten med några ord till den hemförlovade ungdomen.³⁵²)

Sommaren och hösten 1808 utarbetade Höjer på ärkebiskopens uppdrag ett projekt till schema och instruktion i enlighet med den nya skolordningens stadganden, vilket arbete han tillika med ett memorial i ämnet överlämnade till eforus den 7 okt. 1808.³⁵³) I memorialet förklarade han, att arbetet varit lätt att genomföra, då läroverksstadgan

lämnade klara och tydliga riktlinjer. Enda svårigheten hade gällt dels valet av läroböcker och av tillbörliga antalet veckotimmar för varje ämne, dels bästa sättet att väcka, underhålla och intyga så väl lärarnas som lärjungarnas flit. Till sist erinrade han om att arbetet utförts i samråd med skolans övriga lärare. Schemat med tillhörande kommentar är ett utomordentligt intressant aktstycke. Antalet veckotimmar för lärjungarna upptogs till 40, d. v. s. 7 timmar om dagen varje dag utom onsdag och lördag, då de voro 6. Rektors och konrektors tjänstgöringskyldighet upptogs till 16 timmar i veckan, adjunktens till 25, apologisten och de tre kollegorna tjänstgöra 32 vardera och kantorn 7 timmar (varav tre skulle ägnas åt sång och fyra åt undervisning i kalligrafi). Vad metoderna angår, framförde Höjer i kommentaren till schemat de undervisnings- och uppfostringsidéer vi lärt känna från hans stockholmstid, dock med vissa av orten och förhållandena föranledda modifikationer.³⁵⁴)

Sedan ärkebiskopen den 16 nov. 1808 fastställt rektors förslag till efterrättelse, återstod endast vissa specialuppgifter att lösa, innan den nya ordningen helt kunde genomföras.

I ett nytt memorial av den 2 nov. 1808 framförde Höjer sina tankar rörande adjunktstjänsten och sin mening beträffande den aktuella frågan om skolungdomens kyrkobesök.³⁵⁵) Ärkebiskopen berörde även sistnämnda fråga i det handbrev, vilket den 16 nov. beledsagade den fastställda läsordningen.³⁵⁶) På rektors förslag stadgades, att skolungdomen under tiden 1 maj till 1 okt. skulle bevista såväl högmässa som aftonsång men att den under den återstående delen av året blott behövde närvara vid högmässan. I handbrevet uttalade eforus även sin djupa tillfredsställelse med det sätt, varpå rektor löst sina organisationsuppgifter.

Anmärkningsvärt är, att den nya katedralskoleorganisationen upptog även en apologistklass. Som vi sett, hade ärkebiskop Lindblom mot Höjers klart uttalade mening i läroverksstadgans kap. VIII § 1 insatt bestämmelsen, att denna avdelning skulle bortfalla vid katedralskolorna. Tydligt är, att Höjer i denna fråga till sist lyckats övertyga eforus om sin menings riktighet.³⁵⁷)

Rörande den av Höjer så ivrigt påyrkade adjunktens undervisning föreligger en översiktlig redogörelse av adjunkten Johan Wahlström för läsåret 1809—1810, avgiven den 5 juni sistnämnda år. Han hade då undervisat lärjungarna i quartas tre avdelningar i tyska, franska och hebreiska språken samt föreläst tyska och franska för superiorer och inferiorer i tertia. I räkneklassen slutligen hade han undervisat i tyska, kristendom, kosmografi och geometri samt övat modersmålet två gånger varje vecka.³⁵⁸) Dessutom hade adjunkten skött sina vikarieförordnanden. Genom en anhållan av Höjer hos eforus den 9 sept. 1811 ändrades adjunktens tjänstgöringskyldighet, detta beroende på att tidigare läs-

ordning på grund av lärjungeantalets ökning icke längre lämpligen kunde följas. Undervisningen koncentrerades mera till fjärde klassen.

Eforus fortsatte att även i detalj intressera sig för undervisningen i skolan. Ett exempel härpå erbjuder en skrivelse till rektor av den 5 juni 1809, i vilken han fastställer dag för examen samt ingående diskuterar dimittendi och de premier dessa och övriga lärjungar borde er-hålla.³⁵⁹)

Den 2 juni 1813 överlämnade eforus två skrivelser till Höjer, av vilka det framgick, att K. Maj:t på uppfostringskommitténs anhållan beslutat vissa ändringar i skolordningen av 1807 och att Kungl. Maj:t infordrat uppgift om i vilken utsträckning gymnastiska övningar förekommit vid skolan enligt skolordningen kap. IX § 5. Rektor borde efter samråd med lärarna inkomma med vederbörligt utlåtande;³⁶⁰) detta avgavs den 29 juli 1813.³⁶¹) Höjer lämnade härvid ett utförligt referat av vad som förekommit vid katedralskolan sedan den nya organisationen genomförts 1808, och hänvisade därvid rörande grundsatserna bland annat till sin presidialdisputation. Vidare redogjorde han för kurser, läroböcker och läsordning samt uttalade i dessa sammanhang en del önskemål. Bland annat ville han nu liksom 1783 utestänga Benzeli Epitome såsom lärobok. Han slutar med att betona fördelarna av ungdomens uppfostran i en skola: »Der afnötas de oseder, som ifrån alla illa uppfostrade eller af göromål och förströelser för barnen främmande föräldrars hus medföras i skolan. Der vänjas de till lydnad mot förmän, fördragsamhet mot likar och höflighet mot lägre: — inöfvas i arbetsamhet, ordentlighet och tidens iakttagande. Och med en medborgerlig anda flytta de ifrån den lilla Skolrepubliken der de varit medlemmar, ämbetsmän, domare, till Academien och till Staten, der de länge, förföriska exempel oakadt, behålla den rätta moraliska känslan och det spänstiga i Characteren, som med sedan förvärfvad yttre politure och böjlighet för intryck af föränderlig atmospher kan bestå och aldrig bör förslappas hos en Svensk. Ett och annat sällsynt och olyckligt undantag, som dessutom varit någon nyss inskriven yngling, bevisar att de ypperligaste inrättningar ej alltid förmå emotstå utifrån motverkande krafter».

I egenskap av skolman hörde Höjer enligt tidens sed till prästerskapet. När därför stiftets prästerskap skulle samlas till prästmöte i Uppsala den 22, 23 och 24 jan. 1812, förordnade ärkebiskopen honom till orator vid mötet. I skrivelsen till Höjer om förordnandet meddelade Eforus, att diskussionsämnet vid mötet skulle bli några partes ur framlidne professorn Erik Jonas Almquists »Commentarius», och att han därför ansåg dennes »widsträckta Theologiska Lärdom och öfriga förtjenster» vara ett lämpligt ämne för orationen.³⁶²) Med anledning härav författade Höjer och höll den 23 jan. vid prästmötet ett tal om Almquist. Prästmötet

beslöt att talet skulle tryckas,³⁶³) och det utkom därför något senare under året av trycket.³⁶⁴) I ett brev till sin gode vän J. Hallenberg meddelade Höjer den 12 dec. 1812, att uppgiften först hade ålagts en ämbetsbroder, men att denne undanbett sig, varefter den lagts på Höjer, som fått kort tid på sig till utarbetandet.³⁶⁵) Höjer tillägger, att mycket kunde ha sagts om den hedersmannen Almquist, om tid och krafter till-låtit. I stället hade han begagnat tillfället »att säga de lefwande några oblyga sanningar. Ahne- och penningdryga warelser, Studenter, Skol-lärare, Pædanter, Professorer, Kättare i præsträgt och deras fruar på modet har jag vågat gifwa en och annan broder- och slängkyss».³⁶⁶) Talet är en i berömmande ordalag hållen framställning av Almquists liv och verksamhet, men i utgåvan märkas av ironien blott vaga antydningar.³⁶⁷)

Vid slutet av läsåret 1820—1821 syntes det vara på upphällningen med rektor Höjers krafter. I en skrivelse av den 3 juli anhöll han om tjänstledighet under ett halvt år för hälsans vårdande. Han erinrade därvid om att han vid 69 års ålder kunde räkna 44 års oavbruten tjänst-göring i läroverk. Samtidigt föreslog han, att en lärare vid skolan måtte förordnas att förestå rektorssysslan och att till lärare på dennes tjänst måtte antagas hans son Johan Gustaf Höjer, vilken avlagt fil. kand. examen (den 21 dec. 1820) och promoverats till magister (den 14 juni 1821). Dåvarande ärkebiskopen Carl von Rosenstein, som ännu befann sig i Linköping, underrättade domkapitlet i en skrivelse den 4 aug., att han till alla delar biföll Höjers ansökan samt förordnade om lön för Johan Gustaf Höjer.³⁶⁸) Vid höstterminens början kände sig rektor Höjer starkare och anhöll då i en ny skrivelse till eforus att få återtaga rektorsgöromålen men fortfarande få ha vikarie för lektionerna. I brevet berörde han även folkundervisningsfrågan. Han undrade, huru han skulle förfara med alla dem, som åstundade att inskrivas i räkneklassen för att lära kristendom, läsa, skriva och räkna, och vilka voro för medel-lösa för att kunna prestera skolavgifterna. Nekades dem inträde, ägde de ingen utväg att få inhämta de kunskaper, som även den närande klassen behövde, och de bleve då, »om ej för alltid oduglige, åtminstone sysslolöse lösdrivvare kring gatorne emellan 8 till 13 à 14 års ålder», då de kunde komma i hantverk eller få drängtjänst. Så är det ännu i det sista skolfrågans sociala aspekter, som intressera Höjer.

I den mån han önskade, fick Höjer förestå cura scholæ,³⁶⁹) men krafterna stodo icke bi, och även rektorsgöromålen sköttes därför i huvudsak av andra.³⁷⁰) Den 21 aug. 1822 anhöll Höjer om förlängd tjänst-ledighet,³⁷¹) och det blev snart klart, att han icke mera kunde utföra sina ämbetsåligganden.³⁷²) Den 25 aug. 1826 inlämnade han till dom-

kapitlet en till konungen ställd ansökan om avsked.³⁷³) Hos domkapitlet utbad han sig vitsord över tjänstgöringen och förord för sin ansökning hos konungen. Domkapitlet beslöt i enlighet med Höjers önskan och vitsordade de utmärkta föntjänster, skicklighet, trohet och drift, som katedralskolans rektor under sin nära 50-åra lärargärning ådagalagt.³⁷⁴) I sin ansökan till konungen anförde Höjer, att han vid 70 års ålder och efter 46 års oavbruten tjänstgöring vid Stockholms och Uppsala katedralskolor fann sig böra lämna sin tjänst i yngre händer. Han begärde därför avsked med bibehållande av den lön han under de senaste åren innehåft³⁷⁵) och fäste (enligt kungl. brevet av den 17 juli 1816) det villkoret vid ansökan, att hustru eller kvarlevande barn vid hans död måtte förunnas ett extra nådår.³⁷⁶) Den 19 oktober 1826 behandlades Höjers ansökan i statsrådet, då den till alla delar bifölls,³⁷⁷) varefter nådig resolution utfärdades den 26 därpå följande oktober.³⁷⁸) Till domkapitlet i Uppsala ankom resolutionen den 5 mars 1827, och saken behandlades där på nästföljande sammankomst den 14 mars. Domkapitlet beslöt då att ingå till regeringen med anhållan att ej behöva anslå rektorstjänsten till ansökan ledig, förrän Kungl. Maj:t avgjort frågan om skolans utvidgande till ett fullständigare läroverk, en anhållan, som bifölls genom regeringens beslut den 20 april 1827.³⁷⁹) Av denna anledning erhöll läroverket icke någon ordinarie chef, förrän Pehr Gustaf Boivie utnämndes år 1830.

X. J. C. Höjer privatim.

Sedan Höjer på 1760-talet lämnat sitt barndomshem, torde honom icke ha beskärts något egentligt hemliv, förrän han gifte sig. Studie-, informators- och kollegaåren torde varit så strängt upptagna av arbete och hans inkomster voro så små, att man har svårt att tänka sig honom ha haft tid och medel att utveckla något rikare privatliv. Men när han blivit vikarierande rektor, bör den avsevärda minskningen av antalet lektionstimmar ha gett honom talrikare tillfällen att utnyttja tiden även för sin personliga del. Ett verkligt hemliv fick Höjer dock först när han 1795 gifte sig med köpmansdottern Maria Lovisa Winberg i Stockholm. Äktenskapet välsignades med sex söner och två döttrar. Viktiga skäl till att Höjer icke längre kunde vänta på ordinarie rektoratet i Stockholm utan flyttade till Uppsala, var att han måste skaffa en säkrare ekonomisk grundval för sin växande familj och att sönerns studier och utbildning med nödvändighet drog med sig ökade utgifter. Under

en lång följd av år gingo åtminstone tre söner samtidigt i skolan. Under åren 1814 och 1815 voro fyra söner samtidigt i läroverket och en vid universitetet; 1816 voro tre vid läroverket och två vid universitetet. Uppenbart är, att något sådant icke skulle ha kunnat presteras, om familjen icke haft minst en rektorslön att leva på.

En av Höjers intimaste vänner under stockholmstiden var promotionskamraten historikern Jonas Hallenberg, särskilt bekant för sin Swea Rikes Historia under Konung Gustaf Adolph den Stores regering.³⁸⁰) Brev från Höjer till denne avslöjar för oss en sida av Höjers personlighet, som vi hittills icke haft anledning beröra, nämligen hans vetenskapliga och litterära intressen. Dessa togo sig uttryck särskilt under rektorstiden i Uppsala. Då Tidning i Blandade Ämnen startade i Uppsala med ingången av år 1811, var Höjer en av de understödjande prenumeranterna,³⁸¹) och då andra halva årgången började, var han fortfarande trogen.³⁸²) Då Emanuel Bruzelius samma år började utgiva sitt Bibliothek der Deutschen Classiker, var Höjer en av de tidigare abonnenterna; han rekvirerade ett exemplar för sin och två för skolbibliotekets räkning.³⁸³) Hans historiska intresse visade sig också då han 1816 med 3 Rdr Bco prenumererade på ett exemplar av det stora arbetet *Scriptores Rerum Svecicarum Medii Ævi*.³⁸⁴)

Höjers vetenskapliga och litterära intressen fingo till följd, att han omedelbart efter bosättningen i Uppsala kom att sluta sig till de kulturellt ledande kretsarna därstädes. Dessa voro i stor utsträckning anslutna till det bekanta Uppsala läsesällskap, som räknade anor från 1770-talets början men som omorganiserats 1798 och till vilket vetenskapens, litteraturens och studentvärldens spetsar hörde. Redan i förteckningen över läsesällskapets medlemmar 1807, alltså Höjers första uppsalaår, finnes hans namn, och sedan återkommer det i förteckningarna ända till år 1821, då han måste ta tjänstledighet från rektoratet på grund av sviktande krafter. Ledande personer inom sällskapet voro sådana som Pehr von Afzelius, A. E. Afzelius, E. A. Almquist, E. G. Geijer och O. Kolmodin. Även Höjer synes tidvis ha hört till de ledande; sålunda framgår det av sällskapets kassakonto för år 1812, att Höjer lyckats få in 18 Rdr av medlemsavgifter, som resterade från föregående år.³⁸⁵) I ett brev till Hallenberg den 26 sept. 1806, alltså omedelbart efter flyttningen till Uppsala, betonade han, att om adressaten i det illitterata Stockholm hade någon »Commission» till det lärda Uppsala och dess mecenater, så ville han stå till tjänst. För Höjer, som bott 29 år i huvudstaden, förefölle Uppsala »nog dödt, tyst och trumpet», men han tröstar sig med att staden under sådana förhållanden var ganska tjänlig »till studiers idkande, åtminstone emellan terminerne».³⁸⁶) Enligt ett brev till samme adressat den 19 nov. 1816 hade Höjer just läst ett

franskt arbete och uttryckte nu sin glädje över att han däri funnit tankar, som han själv ibland haft. Till sist säger han sig fortfarande stå professor Götlin nära.³⁸⁷⁾

Som bokälskare hade Höjer givetvis under årens lopp förvärvat en stor boksamling. I brev till Hallenberg den 20 aug. 1822 klagar han över sina krafter avtagande och fortsätter: »Nu snart 70 år gammal, har jag ägt ett års tjänstledighet och speciminerar nu en gång hvarje termin med utgifvande af bok cataloger, då jag af behof och utan stor saknad kan föryttra en del af den bråten, hvarmed jag försåg mig i Stockholm. Således sålde jag sistledne vår en samling latinska Auctorer, nu i höst få några Länders och Rese beskrifningar efter innelyckte förteckning försöka sin lycka. De Theologiska gömmas till begravnings hjälp, de juridiska till utrednings kostnad, och några hyllor belles lettres in specie till tröst för arvingarne».³⁸⁸⁾ Såsom en förklaring till detta uttryckssätt bad han adressaten tillåta »den gamle Skolmästaren» att så länge han kunde, få »skåda världen på den lustiga sidan». Talet om böcker åt arvingarna belyses därav, att boksamlingen i bouppteckningen upptogs till ett värde av 266 Rdr Bco; det visar, att den var ganska betydande, trots realisationerna.³⁸⁹⁾

Höjers krafter avtogo emellertid ganska snabbt. När filosofie magistrarna från 1776 års promotion skulle prydas med jubelkransen, måste han sålunda vara »absens».³⁹⁰⁾ Efter ett långvarigt avtynande avled han den 30 dec. 1830 i en ålder av nära 78 år. I döds- och begravningsboken anges »ålderdom» såsom dödsorsak. Begravningen skedde den 11 jan. 1831.³⁹¹⁾ Sin grav fick Höjer på egen gravplats, graven n:r 58 vid östra muren på Uppsala kyrkogård.

Höjers insats är betydande. Genom reformen 1789 moderniserade han huvudstadens högre skolväsen och blev banbrytare för de moderna språken i de allmänna läroverken. I skolordningen 1807 medarbetade han och formade däri vissa kapitel (t. ex. det åttonde). Denna hans insats blev av betydelse för det högre skolväsendet i hela vårt land. Genom sin roll såsom sakkunnig åt ärkebiskop Lindblom vid omorganiseringen av huvudstadens läroverk vid 1820-talets början utövade han ännu en gång avgörande inflytande på skolutvecklingen i Stockholm under de följande decennierna.

Trots dessa insatser har ju Höjer blivit fullkomligt glömd. Intet porträtt bevarar hans drag åt eftervärlden. Ingen gravsten pryder hans grift, och denna har varit så obekant, att när S. A. Hägg på 1880-talet företog sin kyrkogårdsinventering, kunde han icke ens återge Höjers namn rätt.³⁹³⁾ Orsaken till denna fullkomliga förgätenhet ha vi säkerligen att söka i tidsförhållandena under Höjers sista tid. Han dog, då

nyhumanismen, som bröt staven över 1807 års stadga, satt i högsätet här i landet. När en ny tid randades efter nyhumanismens fall, var Höjer redan glömd. Detta var helt naturligt, eftersom hans väsentligaste insatser gjorts s. a. s. anonymt och därför blevo förgätna, så snart hans egen generation gått i graven. Avhandlingen 1783 bar visserligen hans namn, men eftersom den var avfattad på ett språk, som den nya tidens män icke hade intresse av, blev den utan större betydelse. Nu bör tiden vara inne att tilldela Johan Carl Höjer den plats i vår odlings och undervisnings historia, som bör tillkomma honom. Man skulle med en viss rätt kunna på Höjer tillämpa vad han själv yttrade om Eric Jonas Almquist: »Så kommer det sig, att vi, berövade anförvanter, vänner och stora män, män vi sett upp till och alltid skola se upp till och värda, och i behov av tröst, förnimma en viss känsla av vederkvickelse, när vi i minnet återvända till de tider, då dessa nu slocknade ljuskällor spreda ljus och värme, alldeles så som de på bergstoppar lysande strå-larna av den nedgående solen med glädje skådas av invånarna i dalen, som hava dem att tacka för frodiga sädesfält och ymniga skördar».³⁹⁴⁾

Förkortningar. Översättningar. Ordförklaringar.

Aphonianska = utförliga; Belles lettres in specie = skönlitteratur i särskild mening; Cura scholæ = rektorsämbetet; Diligentia = flit; Emellertid (är stundom) = under tiden; Genesis = 1 Mosebok; H. P. = hovpredikant; KA = Kammararkivet; KB = Kungliga biblioteket; LSLB = Linköpings stifts- och landsbibliotek; Pugna etc. = slag till förmån för altaret och härden; Quinta = apologist- eller skriv- och räkneklassen, »reallinjen»; SOU = Statens offentliga utredningar; Troligen (är stundom) = troget; UDA = Uppsala domkapitels arkiv; ULvA = Uppsala högre allmänna läroverks arkiv; ULA = Uppsala landsarkiv; UUA = Uppsala universitets arkiv; UUB = Uppsala Universitetsbibliotek; VHAA = Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademins bibliotek; ÅSU = Årsböcker i svensk undervisningshistoria.

Närmast härefter följa två BILAGOR utgörande HÖJERSka avhandlingar med dedikationer och noter i översättning av Rektor Nils Lundqvist, Stockholm.

AVHANDLING om
DET INBÖRDES FÖRHÅLLET

EMELLAN STYRELSEFORMERNA OCH SEDERNA,

vilken avhandling med tillstånd av

vittberömda Filosofiska Fakulteten i Upsala under presidium av

Mag. **JOH. PET. SLEINCOUR**,

Kunglig och ordinarie Professor i moralfilosofi och politik,
nuvarande decanus,

skall för vinnande av den filosofiska lagern försvaras av dess författare

JOH. CAROL. HÖJER, Upländing

i större Carolinska Auditoriet den 21 maj 1776.

Upsala, Edmanska Tryckeriet.

HÖGÄREVÖRDIGE OCH HÖGTANSEDDA HERR **JOHAN J. AMNELL**, TEOL.
DOKTORN OCH VITTBERÖMDE PROFESSORN, MYNDIGE BISITTAREN I
BÅDA KONSISTORIENA, KYRKOHERDEN I VAKSALA FÖRSAMLING, DEN
ÖVER LAGUNDA KONTRAKT TROGEN UPPSIKT UTÖVANDE PROSTEN, DEN
MYCKET GODE MECENATEN, ÄGNAS OCH TILLÄGNAS DESSA FÅ SIDOR
TILL TECKEN AV DEN DJUPASTE TACKSAMHET AV FÖRFATTAREN—
RESPONDENTEN.

KONGL. MAJ:TS TRO-MAN OCH LANDSHÖFDINGE, HÖGVÄLBORNE HERR
SVEN LIJENCRAANTS, NÄDIGE HERRE!

Om smicker aldrig fick i sannings kläder pråla,
Och pennans uttryck blott lärt rörda hjertat måla,
Vist detta blad Er Nåd och allmänt tycke vann;
Men af en hungrig svärm då låford blindvis spillas
På det som bör ogillas,
En vörndnad, som är ren, för falsk lätt tagas kan.

Här dock förgäfves är att denna fruktan hysa:
Er ära och Ert lof med sådan klarhet lysa,
Och dem af sannings mun så allmänt offer gifs,
Att ingen enda fins, den Eder vörndnad visar,
Och Edra Dygder prisar,
Som ej af skyldighet och hjerta därtill drifs.

Jag fått på närmre håll Ert höga värde skåda,
Och känner i mitt bröst en häftig åtrå råda
Att ge hvad prof jag kan af samma rena nit;
Men just då denna drift jag nu så dristigt lyder
Jag eget arbet pryder
Med glansen af det Namn jag vågat sätta hit.

HÖGVÄLBORNE HERR LANDSHÖFDINGE NÄDIGE HERRENS
Alldra-ödmjukaste Tjenare **JOH. CAROL. HÖJER**.

KONGL. MAJ:ts TRO-MAN OCH HOFMARSCHALK, SAMT RIDDARE AF
KONGL. SVÄRDS-ORDEN, HÖGVÄLBORNE HERR GREFVE **CARL POSSE**,
NÄDIGE HERRE!

Ej snålhet, smicker, flärd åt pengar, börd och titlar
Här resa stoder upp och låfva sig behag:
Den ej är ära värd, lätt ärans skugge kitlar,
Då lismarns vörndnad valt en grundval som är svag.
Min själ från dylikt skilgd af vällust alltid lifvas
Vid minnet af Er Nåd, min lycka och min pligt;
Och af ett tacksamt bröst, Herr Grefve! Er tillskrifvas
De blad, som af Ert namn få värde, glans och vigt.
Jag nästan trenne år hos Er, Herre Grefve! vördat
Det höga ädelmod, som öfver låford är;
Vid sidan af Er Son, Er Nåd, Hans Vänskap skördat,
Och nu däraf en bild uti mitt hjerta bär.
Det skall min skyldighet, min fröjd och lycka vara,
En drift, som hedrar mig, att täta utbrott ge:
Den för en allmänhet att efven få förklara,
En ynnest är, hvarom för denna gång törs be

HÖGVÄLBORNE HERR GREFVE, HOFMARSCHALK OCH RIDDARE,
NÄDIGE HERRENS Alldra-ödmjukaste Tjenare **JOH. CAROL. HÖJER**.

§ I. Folken emellan råder den största tänkbara skiljaktighet ifråga om natur och seder. Å ena sidan se vi nationer med en mångsidig, förfinad bildning, å andra sidan sådana, som äro ohyggligt råa. Å ena sidan folk, som genom tappra bedrifter vunnit lysande berömmelse, å andra sidan folk, förslappade och lata till både själ och kropp; å ena sidan folk, som av en vänlig, givmild natur fått till skänks ett fördelaktigt utseende, en reslig gestalt och kraftiga lemmar, å andra sidan folk, som hava att uppvisa ett vanskapligt fullt utseende, en småvuxen gestalt och svaga kroppskrafter, därför att det från födelsen varit så bestämt. Denna folkens skiftande och olikartade beskaffenhet till natur och livsföring måste otvivelaktigt tillskrivas deras skiljaktighet i religion, lagar, styrelseformer, föregående historia och deras olika geografiska läge, annat att förtiga. Nu är det emellertid icke alls nödvändigt, att alla dessa olikheter på en gång inträffa, för att denna genomgående olikhet folken emellan skall framträda, utan det är alldeles nog med skiljaktighet på en eller annan punkt, varpå övriga egenskaper anpassa sig därefter. Icke heller öva de överallt samma omgestaltande inverkan på sederna. Det är nämligen så, att det än är religionen, än åter styrelseformen, än åter det geografiska läget, än åter ännu någon annan faktor, som har dominerande inverkan. Så är det naturen och det geografiska läget, detta och nästan endast detta, som bestämmer de vilda och ociviliserade folkens skaplynne, hos japanerna är det lagarna, hos kineserna de religiösa brukna, hos spartanerna var det sederna, hos romarna var det styrelseform och tradition, som fordom formade dem till vad de voro.¹⁾ Om dessa faktorer, som framför allt forma en nations skaplynne och egenart, undergå den allra minsta förändring, kommer efter en helt kort tids förlopp även själva folket att bli sig högst olik. Men nu är det så, att de orsaker, som nästan alla folk ha att tacka för sitt skaplynne, sina seder och hela sin livsföring rätt påsett också äro förklaringen till styrelseformerna. På dessa i sin tur beror religiös sedvänja, vetenskaplig odling, strafflagstiftning, det bildade umgängessättet och civilisationen, säkerheten till liv och lem, skatternas storlek, likheten inför lagen, skötseln av privatekonomien, folkmängden, företagsamheten inom näringslivet med mera. En så kraftig inverkan öva styrelseformerna på sederna; å andra sidan öva sederna en lika kraftig återverkan på styrelseformerna. Förvända seder hava merendels dragit med sig styrelseformernas förfall. Så länge som censorerna i Rom, areopagen i Aten och eforerna i Sparta vederbörligen fullgjorde sina ämbetsplikter, stodo dessa stater i högt anseende, men då dessa ämbeten skötte sin ämbetsuppgift illa eller utan framgång, gick det tillbaka med dessa staters anseende.

Det inbördes förhållandet mellan styrelseformer och seder har jag föresatt mig att efter måttet av min ringa förmåga kortfattat behandla, varvid jag litar på mina läsares välvilliga överseende. I samma mån var och en bland dem klart inser, att den, som skall behandla detta ämne, behöver en mera odlad begåvning, en stor vetenskaplig apparat, lång och mångsidig erfarenhet och en rikare exempelsamling, i samma mån mena vi oss säkert kunna påräkna läsaressens vänliga mildhet, efter-

som det ena icke förunnats oss, det andra icke brukar vara en ung mans sak och för övrigt icke står i överensstämmelse med den korthet, som bör utmärka ett akademiskt prov.

§ II. I själva inledningen till detta lilla arbete torde det vara lämpligt att definiera den innebörd vi inlägga i begreppet styrelseformer och angiva detta begrepps förmodliga arter: Styrelseform är vår beteckning för varje överenskommelse mellan undersåtar och regent angående sättet för utövningen av överhetsrättigheterna. Arten av denna överenskommelse växlar efter det förhållande av likställighet och underordning, som råder; då två nationer sällan därutinnan äro lika, följer, att det finns nära nog lika många styrelseformer som riket i världen. De lärde hava emellertid funnit för gott att fastslå tre olika slag av styrelseformer, allt efter vem eller vilka som innehava regeringsmakten: De tala om monarki, när det är en man, om aristokrati, när det är några av stormännen, om demokrati åter, när det är folket i gemen eller en av folket vald representantförsamling, som utövar högsta makten. De nu nämnda formerna kallas de normala och enkla, men sedan kallas alla de former, som utgöra en blandning av två eller av alla tre dessa, för blandade och irreguljära. Så ha vi t. ex. monarkier, som ha ett antingen aristokratiskt eller demokratiskt inslag och sådana monarkier, som hava inslag av både aristokratisk och demokratisk art. Den monarkiska styrelseformen åter indela de i en oinskränkt och en inskränkt sådan: den förra, som går under namnet despotisk, föreligger, när regenten icke är bunden av några överenskommelser och s. k. grundlagar, utan allt sker efter godtyckligt avgörande av enväldshärskaren, vars vilja får stå i stället för motiveringen; att en sådan styrelseform icke bör förekomma hava flera forskare riktigt påvisat. Den senare styrelseformen åter föreligger, när furstens makt och folkets rättigheter äro reglerade genom lagar, efter vilkas regulativ fursten måste rätta sina regeringshandlingar för att ej genom brott mot dem bli en uppenbart oredlig väktare av den med folket ingångna överenskommelsen. Denna indelning nyttja de flesta statsrättslärare,²⁾ och vi anse rådligare att följa dem än uttalanden av vissa andra, låt vara utomordentligt berömda sådana,³⁾ fastän vi och de i sak äro ense. Med termen seder åter förstå vi människornas alla fria handlingar, varav nationens egenart utformas, och vilkas huvudformer angivas i § I.

§ III. Om våra första föräldrar lämnat i arv den undfångna sedliga renheten, skulle världslig styrelse vara icke blott onödig utan rent av otillbörlig. Genom ett rätt bruk av sin naturliga frihet, och det i dess högsta form, skulle människorna vunnit den välfärd och trygghet, som är samhällenas främsta mål, och de skulle även hava till fullo åtnjutit övriga samhällseliga förmåner, då var och en skulle bättre ha fullgjort sina plikter, ledd av ett utmärkt förstånds ljus och efter en helig viljas anvisningar, än de efter det sorgliga syndafallet gjort det under inverkan av jordiska straffhot och av de jordiska belöningarnas lockelse. Huru stor människornas sedliga förvändhet än var, förekommo dock under århundradena närmast efter skapelsen icke så många brott mot den fullkomliga rättens bud och förpliktelse som de längre fram under tidens lopp blevo. Därför kunde människorna också leva utan varje slag av styrelse och rättade sig, när så ibland behövdes, efter familjefädernas

råd och föreskrifter. Men i den mån människornas antal växte och deras ondska blev allt värre, och då man därtill i naturtillståndet icke hade något betryggande skydd mot fräcka lagbrytare, bemödade man sig med uppgivande av den naturliga rätten och friheten att sätta en bom mot dessa svåra missförhållanden genom att anförtro laglydighetens övervakande åt de bäste. Att de vrånga sederna hos Kains efterkommande först haft detta botemedel av nöden, synes med stor sannolikhet framgå av Gen. IV: 7. Efter syndafloden levde hela den långa raden av patriarker, vilka på grund av sin rena levnad förtjänat en fylligare levernesbeskrivning⁴) i den Heliga Skrift, levde, säger jag, utan något samhälle, medan det däremot av historien, såväl den bibliska som den världsliga, är känt, att Chams och Jafets avkomlingar skapat samhällen och lytt under en endas styrelse.⁵) Därefter under israeliternas domaretid rådde demokrati med aristokratiskt inslag,⁶) under konungatiden monarki;⁷) därefter kom den babyloniska fångenskapen, varunder de voro despotiskt styrda,⁸) och denna utveckling berodde på en alltjämt tilltagande sedlig tillbakagång. Om vi se på andra folks historia, finna vi där samma inbördes förhållande mellan seder och styrelseformer. Romarnes styrelseform, som under konsulstiden var en aristokrati med demokratiska inslag,⁹) ändrades under triumvirernas till aristokrati med monarkiskt inslag,¹⁰) och under kejsarne till monarki,¹¹) ja, till despotism,¹²) att denna förändring berodde på en alltjämt fortgående försämring av det sedliga tillståndet, lär endast den förneka, som är platt okunnig i historia. Att det var på grund av atenarnas sedeförfärd, som de kommo under macedoniernas herravälde, läser man i Justinus' historia.¹³) »I och med Epaminondas död gick atenarnes duglighet förlorad, de förslappades och blevo loja och oföretagsamma, de använde statsinkomsterna icke såsom förr i tiden till flotta och här utan till fester och ståtliga skådespel; ... de besökte oftare scenen än fältlägret; ... därpå började man utdela stadens inkomster till stadens befolkning. Man gick så långt i vanvett, att man stadgade dödsstraff för förslag att återigen såsom förut en gång i tiden använda statens medel till militära ändamål».

Men ¹⁴) varför skola vi stödja oss på exempel från forntiden? Vi se ju vid en blick på nu existerande styrelser, att i Asien härskar despotism och samtidigt sedlig uselhet, att däremot i Europa råder konstitutionell styrelse och samtidigt ett mera människovärdigt levnadssätt. I samma denna världsdal kan också en viss skiljaktighet iakttagas: Ju större makt den rena religionen haft att i det enskilda riket förbättra det sedliga tillståndet, desto större politisk frihet råder där, efter vad vi tro oss kunna påstå, om vi icke alldeles taga fel. Enligt vad vi veta, äro Frankrike, Spanien, Portugal, de båda Sicilierna, Sardinien och Ryssland att nämna enväldiga monarkier, medan däremot de förenade Nederländerna, Schweiz och andra riken åtnjuta ett större mått av politisk frihet. I de förstnämnda rikena råder den s. k. påviska, respektive grekiska religionen, i de senare åter den s. k. protestantiska religionen. Men vilken av dessa religionsformer man har att tacka för det högre stående samfundslivet och för det sundare levnadssättet, torde väl var och en veta. Hit räkna vi utan tvekan även Preussen och Danmark, vilka faktiskt åtnjuta mycken frihet, och påminnas därvid

om följande passus ur Claudianus: »Ej må man tro, att under en utmärkt kejsares spira trälldom råder: Nej, aldrig man njuter ljuvare frihet». Av dessa och tusende andra fakta synes det klart framgå att i samma mån som ett folk står på en högre sedlig ståndpunkt, i samma mån åtnjuter detta eller i varje fall kan det åtnjuta större politisk frihet. Beträffande frågan huru det kommer sig, att denna frihets gränser än äro mindre stramt, än mera stramt uppdragna, så skulle den, som skulle angiva skälen därtill, nödgas vida överskrida utrymmet för denna avhandling, om alla omständigheter till belysning av detta ämne skulle anföras. Det får räcka att med några ord påminna om följande: I en demokrati, där icke dygden i förening med visdom övas av det stora flertalet, har den omständigheten, att var och en är bunden av lagar, dem han själv är med om att stifta, den verkan, att dessa lagar, som stiftas av personer, som ofta icke ha en tanke på fosterlandets väl, ofta bli sådana, att de äro gagneliga blott för majoriteten av lagstiftare, men däremot äro övriga medborgare till skada, eller att man skapar kryphål för deras kringgående. Om icke fosterlandskärleken som högsta lag är inskriven i flertalets hjärtan, måste ovillkorligen svåra inre misshälligheter uppstå. I en demokrati måste visserligen sådana förekomma, men om fosterlandskärleken får råda, syfta de alltid till förverkligande av statens främsta mål, och tvisten gäller endast frågan om medlen för att nå detta mål; i motsatt fall eftersträvar vart och ett av partierna ivrigt endast eget väl, även om detta skall tillgodoses till statens skada. Om icke det övervägande antalet medborgare låter leda sig av dygd och fosterlandskärlek, lägger majoriteten an på att förskaffa sina släktingar sådana sysslor, som äro för dem mest inkomstbringande, eller också säljer den sina röster; men ingen frågar efter, om tjänsteinnehavarens förmåga räcker till för tjänstens riktiga skötande. Om i en demokrati medborgarne icke äro fria från girighetens och njutningslystnadens laster, användas icke statens medel för underhåll av här och flotta, utan de slösas på fester och skådespel, eller ock gå de till spillo, genom att ämbetsmännen årligen slösa bort dem på folket som gåvor, eller ock begår man underslev. På så sätt uppstår i saknad av sedligt hög ståndpunkt en fullständig villervalla i staten, och räddning sökes i en förändring av styrelseformen. Om i en aristokrati folket icke är hovsam och fritt från avundsjuka, kommer det att ständigt hysa hätskhet mot de förnäma, skall bilda sammansvärjningar mot dem och söka tilltvinga sig en högre grad av oberoende, ej heller visa tillbörlig vördnad för statens styresmän. Om icke jämväl stormännen äro utmärkta av sann förfining och humanitet, komma alla de missförhållanden, som vi vid ett demokratiskt styrelsesätt uppräknat, att inträda: partistrider, underslev, röstköp, slöseri med statens medel och olikhet inför lagen. En stor moralisk oförvitlighet och höghet kräves alltså vid aristokratisk styrelse, dock kan denna styrelseform äga bestånd utan att denna egenskap är särskilt starkt framträdande. Men om de förnäma missbruka sin styrelsemakt, och om folket missbrukar sin förmåga att göra motstånd mot regeringsmakten, så finner man ett botemedel i en förändring av styrelsesättet. Om i en monarki härskaren icke har några undersåtar, åt vilka han kan överlämna utövningen av sina majestätsrättigheter enligt lagens bokstav, utan endast sådana, som vrånga rätten och som miss-

bruka den dem ombetrodda makten till menighetens fördärv och som med list och tredska söka dölja sina illgärningar, då hans folk icke låter sig behärskas och ledas av dygdens, fosterlandskärlekens och hederns bud, blir konungen tvungen att själv övertaga hela den lagstiftande, dömande och verkställande makten, något som annars skulle föga överensstämma med folkets sanna lycka. Han kommer att i sitt handlings-sätt låta sig ledas av fruktan, intet rådrum för undersökning kommer att givas, åt ingen kommer något kryphål att lämnas: Furstens vilja blir högsta lag, alla undersåtar komma att bli trälar och slavar. Det är så, att den naturliga lagen först påminner människorna om deras plikter, men då dessa påminnelser icke beaktas, hava de med avstående från friheten lagt bojar på sig själva; men då de sedan missbrukade det dem återstående måttet av frihet, vidtogo de åtgärden att giva maktutövningen åt några, för vilkas karaktär de hyste större förtroende. Då icke heller dessa räckte till att hålla ondskan i styr, avstodo människorna från oppositionsrätten men behöllo det skydd, som lagen skänker, och överlätto åt en enda att trygga deras säkerhet; då de sedan icke kunde styras med hjälp av lagarna, måste de slutligen styras med hjälp av endast fruktan. På samma sätt är det med djuren: de tama få sin frihet, de som vi icke kunna känna oss säkra för hållas bundna, men de allra värsta vilddjuren kunna knappast med järnkedjor hållas i styr, utan måste med alla möjliga brutala våldsmedel hindras från att följa sitt skadebegär.

§ IV. Så stark är sedernas inverkan i och för sig betraktad med avseende på styrelseformerna, och dessa senare ha å sin sida en lika kraftig inverkan på sederna. Ty historien, som bär vittnesbörd och bud om forna tider, övertygar dem, som åtsporja henne, om att i och med styrelseformernas förändring också folkets skaplynne ändrats, och den moderna tidens erfarenhet visar den, som reflekterar över dessa frågor, oförtydligt, att folkets karaktär är mycket olika under olika styrelse-sätt. Vi förneka ingalunda, att understundom så många svärbegripliga hinder uppträda, som motverka denna inverkans faktiska förverkligande, att denna effekt rent av omöjliggöres eller att den inträder senare än väntas kunde, utan att skälet härtill kan angivas. Det inträffar nämligen icke sällan, att vi med förvåning sett en stor olikhet råda hos ett eller annat folk under den ene eller andre ledaren, trots att styrelsesättet hela tiden varit oförändrat: så t. ex. hos tebanerna under Epaminondas, hos epiroterna under Georg Kastriotas,¹⁵⁾ en tapperhet, som icke berodde på folkets skaplynne eller på styrelsesättet, utan som man hade de ledande människors duglighet att tacka för. I ett konungadöme anpassa sig alla och envar efter det föredöme, som konungen ger. Även om mot vanan folken skryta över de människor, som i begåvning och dygder överglänsa övriga medborgare, står dock mestadels den sanningen orubbligt fast: När samhällen grundas, är det folken eller de ledande männen, som skapa dessas form och beskaffenhet, men sedan är det statsformen, som sätter sin prägel på de ledande männen.¹⁶⁾ Må den som vill — enligt vad vi ovan påpekat — jämföra romarnes karaktärs-egenskaper under konsulsskedet med deras karaktär under kejsardömet, och man skall nästan tro sig skåda ett helt annat folk. Vi skulle besvära oss i onödan, om vi skulle försöka bevisa denna förändring hos romarne;

men om vi skulle söka bevisa, att sedefördärvet härrörde från styrelse-sättets förändring, skulle denna avhandlings utrymme icke förslå. Olika karaktärsdrag äro i stort sett förbundna med de skilda styrelseformerna: I demokratien häftiga meningstrider rörande tryggheten av statens värfärd, uppriktig frispråkighet, krigisk tapperhet, beroende icke så mycket på ärelystnad och girighet som fastmer på patriotism. Som bevis kunna vi anföra romare,¹⁷⁾ nederländare¹⁸⁾ och engelsmän.¹⁹⁾ I aristokratien möta karaktärsdrag, lånade både från demokratien och från monarkien. Som bevis kunna vi anföra romare²⁰⁾ och venetianer²¹⁾ med flera. I monarkien, där ju alla i stort sett bero av konungens vilja, lägger man an på att vinna hans gunst. Yttre upphöjelse och bragders glans är det, som sporrar; man möter en mera urban umgängeston, understundom på bekostnad av uppriktigheten. Som bevis anföra vi fransmän,²²⁾ spanjorer²³⁾ och portugiser.²⁴⁾ Under despotismen möta vi det största sedefördärv, alla låta sig ledas av fruktan, icke av hederns bud, de drivas till fyllandet av sina plikter icke av patriotism utan av fruktan för straff. Det må vara nog att som bevis anföra Asiens invånare,²⁵⁾ turkarna²⁶⁾ och ryssarna²⁷⁾ förr i tiden. Dessa påståenden må betraktas som gällande i största allmänhet. Låt oss nu på ett mera detaljerat sätt undersöka seder och styrelsesätt med hänsyn till vissa dem berörande omständigheter.

§ V. Såsom ett högst nödvändigt stöd för samhällslivet hälsas med all rätt religionen, vars kraftiga liv åtföljes av sundhet i samhällslivet, medan däremot religiöst förfall åtföljes av samhällslivets fullständiga förfall. Visserligen känna vi den stora skillnaden emellan falska former för gudsdyrkan och en sann gudskänedom, men vi påstå utan tvekan, att de förra ofta i nödfall kunna spela rollen av ersättare för den sanna gudsdyrkan i de stycken, som ha med de politiska egenskaperna att skaffa. Att visserligen den sanna religionen härvidlag liksom i allt övrigt är allra bäst, men att i brist därpå en oriktig sådan är till större gagn än ingen alls, är en så påtagligt ådagalagd sanning, att var och en bör med avsky tillbakavisa Bayles²⁸⁾ åsikt i denna fråga. Huru stort än den sanna religionens företrädare härvidlag må vara, följer dock därav icke, att den passar för alla styrelseformer eller, om man så vill, att alla styrelseformer passa densamma. Den mänskliga ondskan har skapat styrelseformer, som antingen stå i diametral motsättning till en riktigare gudsdyrkan eller ock röja att den förfuskats. Så till exempel kan aldrig despotism existera tillsammans med sann religion. Fruktan, grymhet, orättrådighet, okunnighet och blind lydnad äro dess grundvalar, allsammans egenskaper, som ingalunda samstämma med en renare religion. Den som är hängiven en sannare religion hyllar icke härskaren av slavisk fruktan utan av kärlek, han lyder icke furstens godtycke utan lagarna; de varandra betingande rättigheterna varken äro honom obekanta eller kunna vara det, enär själva religionen såsom sådan, av vad slag den vara må, ålägger honom pliktuppfyllelse och å andra sidan hos härskaren kräver ett av visdom upplyst sinne. Däremot stå avgudadyrkan och muhammedanism väl tillsammans med despotiskt styrelse-sätt. Den senare utbreddes med svärdet över de delar av världen, där den nu härskar, och har av en grundare, som andades despotism, blodstutgutelse och hot, införts bland människor, som lågo försänkta i en

grov okunnighets mörker; den förra åter röjer hos varje sin utövare en låg intellektuell ståndpunkt. Som bevis anför jag Asiens och Afrikas riken, som äro underkastade despotisk styrelse och därtill sakna den sanna religionen, medan däremot Etiopien (= Abessinien), fastän omgivet av despotiskt styrda riken, tack vare en betydligt renare religion, är fritt från slaveriets ok.²⁹⁾ Den påviska religionen passar bättre ihop med monarki än med demokrati. De som i andliga ting äro underkastade monarki eller rättare sagt despotism, det är den s. k. påvens, den kanttänka ofelbares, härskarspira, varför skulle icke de i politiskt avseende råka in på samma stråt? Den överdrivna prästerliga rang- och makt-hierarkien, den glans i fråga om ceremonier och andra yttre ting, som är förbunden med den religionen, stämma bäst överens med monarki. Frankrike, Spanien, Portugal, de båda Sicilierna och Sardinien bekräfta denna sanning. Men att slutligen särskilt inom demokratien och även inom konstitutionella monarkier i protestantiska länder religionen står högst, är uppenbart antingen av religionens egen beskaffenhet, vilken kräver präster, som icke äro maktutövare utan i stället undervisare och tjänare, och vilken framför andra religioner fordrar icke en yttre ståt, utan ordning och hjärtats dygder, och som icke pålägger någon annans ok än Guds, eller också framgår det med all tydlighet av Englands, de förenade Nederländernas och även andra folks exempel. Att vidare de olika religionerna under nästan ett och samma styrelsesätt göra frihetens gränser antingen vidare eller trängre, är välbekant för en och var. Så t. ex. är muhammedanismen turkarna till mycken hjälp, och likaså se vi, att den grekiska religionen både har skänkt och dag för dag skänker ryssarna under själva enväldet ett rätt stort mått av frihet. Om Venedig, Ragusa, Lucca och Genua veta vi, att de äro aristokratier, som väl icke åtnjuta särdeles stor frihet, medan däremot Nederländerna och Genève hava sådan i önskvärt mått. De förra staterna bekänna sig till den påviska, de senare åter till den protestantiska religionen, för att nu använda detta (olatinska) ord. *För det andra:* I och med förändringen av religion har ofta jämväl styrelsesättet undergått förändring, ofta har även förhållandet varit omvänt. De omnämnda förenade Nederländerna, England, Schweiz och Sverige med flera äro lysande bevis härpå. *För det tredje* har samma religion genom en i tillämpningen försiggången förändring till det sämre eller det bättre en kraftig inverkan på styrelsesättet. De romerskes vanvård av sin religion och ryssarnas sega konservatism i sin religionsutövning förnekas av ingen. Att emellertid de förres politiska frihet gavs till spillo, men att däremot de senares dag för dag tilltager, är ett mindre beaktat, men anmärkningsvärt sakförhållande. *För det fjärde:* Ju mindre de falska religionerna stå i strid med den naturliga lagen, desto bättre kunna de ställföretråda den rena religionen, då det gäller bevarandet av undersåtarnas frihet. Av det nu sagda — för att nu förbigå andra och kanske mycket namnkunniga sakförhållanden — framgår, att det inbördes sambandet mellan religionen och styrelseformerna är högst betydande. Men vilket oupplösligt samband sederna ha med religionen, det kräver icke något bevis; den som inser den förras (= religionens) starka inverkan på styrelseformerna, han kommer också att utan vidare inse de senares enahanda inverkan.

§ VI. Att vetenskaperna givit upphov till både gott och ont, för att nu endast taga hänsyn till deras verkningar, lär oss erfarenheten, liksom ock att de i varje fall betaga sina utövare den sedernas förvändhet, som skämmer dem, vilka vanvårda eller alldeles sakna dem; men att de skänka den ena människan anseende genom den möjlighet de skänka att föra ett ädelt och förfinat liv, medan de bidra att göra den andra människan avskyvärd genom gärningar, som förtjäna landsförvisning och fängelse, att de ge den ene uppslag till dygd, den andre till laster, därom vittnar en erfarenhet av både glädjande och nedslående art. Vi anse oss kunna med rätta påstå, att själva dessa vetenskaper under olika statsskick antingen stå i flor eller ligga i träde och att styrelseformen växlar allt efter den högre eller lägre ståndpunkt, på vilken deras odling befinner sig. För att nu först börja med en skildring av despotismen, påstå vi, att under densamma de vetenskapliga studierna varken florerar eller ens kunna så göra. Lagfarenhetens studium kan till största delen icke passa denna styrelseform, då i allmänhet i stället för alla lagar står furstens godtycke, vilket är underkastat daglig förändring, icke är bundet av några bestämda regler eller kan med hjälp av regler utrönas. Läkekonsten ligger icke dem mycket om hjärtat, vilka antingen anse allt bero på ett oundvikligt öde eller i läkemedlens ställe använda vidskepliga medel. Det förra smakar muhammedanism, det senare avgudadyrkan, och vi ha ovan gjort gällande, att utan stöd av dessa despotismen icke kan existera. Huru skulle vidare vältaligheten och historiens studium kunna vara till något gagn för människor, som icke styras av talets övertalningsmakt och av ur det förgångna hämtade föredömen, utan med hjälp av påkar och hotande straff? Insikten i krigsväsendet är också ringa, folk följer fälttecknen maskinmässigt, och om soldaterna också äro aldrig så djärva, finna vi hos dem dock ingen tapperhet, emedan de sakna patriotismens och hederskänslans sporre, som ju dock båda utgöra en oerhörd eggelse till hjältedåd. Icke heller kunna handel och näringar blomstra, ty affärsmännen måste alltid akta sig, att de rikedomar, som de möjligen sammanskrapat, komma till synes. Om de icke iakttagit detta försiktighetsmått, kommer ofelbart varje övermäktig härskares olycksaliga snikenhet att beröva dem både liv och pengar. En servil uppfostran predestinerar aldrig för konster och vetenskaper, som anstå en fri man. För att tala om teologien, om vi nu med detta namn skola hedra falska föreställningar om Gud, i vilket fruktansvärt mörker ligger icke den inhöljd! Denna så kallade teologi är det enda studium, som under enväldet på sitt sätt bedrives, och är det enda botemedlet till förekommande av att alla rätts- och hederskänslans regler sprängas. Till allt detta lägga vi den olägenheten, att utövningen av boktryckarkonsten antingen är förhindrad eller ock är underkastad alltför sträng censur. Låt oss gå till turkar, perser, japaner, kineser och alla de folk, som bära enväldets ok, och vi skola finna starka bevis för de nu anförda sanningarna. Under en monarkisk styrelse drivas vetenskaperna, och många av dem nå därunder den högsta ståndpunkt. Alla s. k. humanistiska vetenskaper ha i monarkien sitt fosterland och sitt rätta hemvist. De begåvningar, som ägnat sig åt vältaligheten, poesien och historien, lära sällan där klaga, att de bränt sina kol förgäves, ty furstens och de förnämas gunst räcker främst en frikostig, hjälpande hand åt dem, med vilkas hjälp alla deras bedrifter

kunna i åminnelse förmedlas till en sen eftervärld. Målar Konst, arkitektur och musik omhuldas i ett rike, där de flesta vilja framför allt visa sitt företräde i fråga om snille och sin förfinade smak. Krigsvetenskapen bedrivs så långt som behöves för vinnande av ära. Studiet av offentlig rätt och av religion är i viss mån begränsat i sin rörelsefrihet. För övrigt sätter den s. k. katolska religionen inom monarkierna mestadels en ganska kraftig hämsko på det andliga livets utveckling. I Spanien, Portugal, Neapel och i andra länder, där den fortfarande härskar, hava vetenskaperna icke nått sin vederbörliga nivå. Nå, vad sägs därom, att Newton, Gallilei, Descartes och Gassendi, andra att förtiga, ofta stämplat såsom så förgripliga författare, att läsningen av deras skrifter gällt såsom juridiskt straffbar handling? Rätten att utan föregående censur befordra till tryckning sina skrifter, varav vetenskapen skördat icke ringa gagn, har inom den monarkiska styrelseformen före vår tid varit högst sällsynt.

Demokratien synes oss vara de nyttigaste vetenskapernas rätta hemvist. Teologisk undervisning får däri i full överensstämmelse med ämnets värdighet bedrivas utan fruktan för att dess förkunnare skola drabbas av allsköns ofärd, för den händelse den icke avpassas efter höga vederbörandes godtyckliga vilja. Undervisningen i den offentliga rätten meddelas här om någonsin med all grundlighet. Filosofien gör mycket stora framsteg i samband med den fria rätten att meddela och mottaga undervisning. Krigsvetenskapen födes här till liv. Åtskilliga ha dragit i tvivelsmål, huruvida den kunskap i krigskonsten, som romarfolket förvärvade sig under konsulernas tid, över huvud någonsin överträffats.³⁰⁾ Handeln, speciellt den offentliga, blomstrar, om icke andra faktorer komma hindrande emellan. Som bevis därpå erinrar man sig gärna England, de förenade Nederländerna, Venedig, Genua m. m. Där man sätter mindre värde på humanistiska studier, där ägnar man sig icke åt dem med samma iver som i motsatt fall, men i stället lägger man ned tid på uppfinning av ting, vilkas nytta är mera påtaglig. Vi må icke glömma, huru många uppfinningar och huru många lärde män demokratien skänkt sitt stöd.

Men även vetenskaperna öva i sin tur inverkan på styrelseformerna. En stor del av världen är despotimen underlagd och kan icke styras på något annat sätt, förrän de under densamma stående nationerna fått en viss kunskapsfostran. Alla övriga styrelseformer behöva bildade män som regeringsorgan och förståndigt stiftade lagar, despotismen åter kan i regel undvara både lärde män och lagar. Vetenskaperna hava visserligen ofta förorsakat svåra missförhållanden, men folkens seder hava dock av dem skördat så mycken vinst i det stora hela, att de, även om de aldrig så mycket haft behov av en monarkisk styrelse, likväl aldrig behövt en despotisk sådan. Ty kan väl pekas på ett folk, som lytt under en despot utan att tillika vara höljad i den största okunnighets dimma? Men när i en demokrati de mera förfinade konster och vetenskaper, vilka stå i stil med en verklig förfining, börjat stiga till en rätt hög grad av anseende, så stundar enligt vårt förmenande en regimförändring. Ty lyxen, som är dessa konsters och vetenskapers ovillkorliga följeslagare, är demokratiens hätskaste fiende. Så råkade Roms och Athens samhällsskick i förfall.³¹⁾

§ VII. Den borgerliga lagen är olika allt efter styrelsesättet, klimatets olikhet, jordmånens olika fruktbarhet, folkets naturliga begåvning, grannarnas skaplynne, folkmängden m. m. Till åtlydnaden för dessa lagar förbindes undersåten i ett despotiskt styrt land på ett sätt, i ett monarkiskt styrt med andra medel, i ett aristokratiskt med ännu andra och i ett demokratiskt styrt med ytterligare andra. Om den olikartade lag- och rättsskipningen vill jag här i korthet yttra mig, däremot icke om de ovannämnda lagarnas egen inbördes olikhet. Under despotismen äro lagarna både få och kortfattade, och de som påkalla deras hjälp, få sådan utan någon tidsutdräkt. Dock må man icke tro, att detta är tecken till ett gott och rättvist regemente, nej, ingalunda. Ty liksom å ena sidan alltför orediga och många lagar alltid känneteckna en förvänd styrelse och förhandenvaro av självsvåld, så visa å andra sidan också alltför få och kortfattade lagar, att friheten gått förlorad. Att hålla medelvägen är härutinnan som i allt annat lyckligast. Kineserna sammanfatta sin religion, sina lagar, sina sedvänjor och sina ceremonier i en enda bok, som under rubriken heliga bruk framställer allt detta. Turkarna ha i koranen sin religionsutövning och sin rättsskipning avfattad. I Ryssland funnos före Peter I:s tid icke många lagar, före Ivan II Vasiljevitschs tid nästan inga alls. I många asiatiska riken hava resande över huvud taget icke lyckats upptäcka några lagar, men det har förfallit dem, som om en sedvanerätt ställföreträdde de obefintliga lagarna.³²⁾ Om domarne vid avdömandet av ett mål finna någon svårlöst knut, anse de knutens lösning vara det enda, som betyder något, oavsett huru detta sker. De anklagade beröva de ofta ämbeten och livet efter en ofullständig rättslig undersökning eller ingen alls, och den anklagade får intet tillräckligt tillfälle att försvara sig. På grund av ovissheten om att med en aldrig så rättvis sak få ett gynnsamt domstolsutslag är det blott få som draga ärenden inför rätta; de föredraga i allmänhet att bilägga tvister framför att söka genom rättegång få sin lagliga rätt. Arv skiftas merendels efter furstens gottfinnande. All jord anses tillhöra fursten, vadan all anledning att därom processa bortfaller. Den stora mängden av kvinnor äro slavar, som antingen ha endast ringa eller ock ingen alls rätt att begagna sig av lagens skydd, utan som få rätt sig skipad av sina män eller husbönder, minskar i hög grad antalet processande. Straffen äro icke blott stränga utan rent av grymma och bestå oftast i prygel, förlust av egendom och livet eller kroppslig stympning. Den minsta lilla lagöverträdelse, tanklösa yttranden, helt oskyldiga skriftliga uttalanden, rent betydelselösa ting, ja, blotta tankar ha, efter vad vi läsa, blivit med yttersta stränghet straffade. De dömda bli sällan benådade; ofta är dem själva möjligheten att begära nåd betagen. Den bokstavliga vedergällningsrätten i strängare bemärkelse tillämpas ofta i dessa riken och är i koranen föreskriven. De belöningar, som möjligen erhållas, bestå i penninggåvor, förläningar av jord eller andra dylika ting; dessa trälnaturer åtnöjas nämligen sällan med blotta hedern. Men dessa nu anförda förhållanden undergå ibland förändringar. Kinesiska författare påstå, att en ökning av straffsätternas antal eller av deras grymhet alltid varit tecken till en annalkande omstörtning. Själva turkarna hava minskat straffens stränghet: Förr i tiden stryptes visirer, som fallit i onåd, numera förvisas de till öde öar. Moskoviterna,

som så småningom övergå från despotism till monarki, mildra undan för undan straffen, de stifta mera omsorgsfullt utarbetade lagar, de sätta stort värde på hedersbelöningar. Elisabet I:s uttalade önskan, att under hennes spira ingen enda avrättning skulle äga rum,³³⁾ vittnar om stor mildhet. Att sådana önskningar hava några goda följder, hava vi goda skäl att betvivla. Kejsarne Mauritius' och Anastasius' exempel ge oss denna anledning till tvivel: Känt är nämligen, att dessa uttalat liknande önskningar och att under deras regeringstid det största självsvald rådde bland undersåtarna.³⁴⁾ I en monarkiskt styrd stat äro lagarna vidlyftigare än i en despotiskt styrd, ty inom monarkien förekomma många saklägen, som äro otänkbara i en despoti: t. ex. de olika ståndsprivilegierna, kvinnornas likhet med männen inför lagen, tjänarnas rätt att taga lagen till sin hjälp, allt detta nödvändiggör flera lagrubriker. Domarna måste visserligen vid avkunnandet av dessa domar taga noggrann hänsyn till lagen, men det förefaller dock sannolikt, att rätt kraftig påverkan övas av furstens befallningar eller stormännens godtyckliga vilja. Straffen äro icke grymma, men väl stränga: Förvisning från hovet, mistning av tjänst, förlust av heder räknas bland de strängaste, ty hedern skattas merendels så högt, att man föredrager att dö med den i behåll framför att leva den förlustig. De dömda komma ofta i åtnjutande av kunglig benådning; att ett enda ögonblick vara konungens nåd förlustig jämställs med ett stort straff. Belöningarna bestå i förläning av adelskap eller utav en riddarorden eller andra utmärkelser, som äro tecken till en mera framstående rang. I en aristokratiskt styrd stat kräva lagarna i stort sett samma karaktär som i en monarkiskt, men domarne tillämpa icke samma rättsregler, ofta föras rättegångarna inför lyckta dörrar och en staty får tjänstgöra som åklagare. Som bevis anför jag Venedig och Spartas eforer. Straffen bestå icke sällan i livets förlust och landsförvisning. I en demokratiskt styrd stat finnas mycket vidlyftiga lagar, stiftade med all möjlig omsikt, så att en och var, som icke bryter mot dem, kan leva ett tryggt liv. Domarna följa strängt lagarnas bokstavliga lydelse; ibland avkunnas domar, avseende att vara folket eller dess representanter till lags. Den stora tidsutdräkt, som de få vidkännas, vilka ofta processa, har skapat det kända ordspråket: »I kretsgång återkommande processer äro odödliga». Straffen äro milda; förlusten av en sak, vilket skulle räknas för ett intet, om den icke vore rättsligen ådömd, kan ställföretråda ett strängt straff. Visserligen finnas också strängare straff, till vilka de räkna landsförvisning, men de präglas aldrig av grymhet, om icke en stor förändring av statsskicket skulle förestå. Belöningar bestå icke i privilegier för en person på andras bekostnad, utan medborgarne betyga sin tacksamhet genom resande av statyer, genom slående av medaljer, genom firande av triumfer, genom att förlåna egenskapen av hedersborgare. På detta sätt beteckna kortfattade lagar och stränga straff frånvaro av frihet, längre lagar och mildare straff åter en konstitutionell styrelseform.³⁵⁾ Ty ett folk, som nyss övergivit ett liv i barbari, behöver stränga lagstiftare, ett folk med välordnade samhällsförhållanden åter kan reda sig med milda sådana.³⁶⁾

§ VIII. Att varje särskilt folk har en naturlig övervägande lutning åt en speciell levnadsart, bevisar erfarenheten: Ett har dragning till

åkerbruk och boskapsskötsel, ett annat till affärer samt konster och vetenskaper, ett tredje åter till jakt och fiske. På landets läge och dess fruktbarhet samt läge vid havet beror detta visserligen till stor del, men åtskilligt beror också på styrelseformen. Åkerbruket brukar eller kan åtminstone nå hög ståndpunkt i ett demokratiskt styrt land. De mera höggättade bland romarna höllo sig icke för goda att med egna händer odla jorden eller att taga sig namn efter något sädesslag, särskilt de, som ägnade sig åt jordbruk, t. ex. namnen Cicero, Lentulus och Fabius, ej heller de högst uppsatta män att skriva böcker om åkerbruket och att livligt lovprisa det, så att de sagt sig anse intet bättre, mera givande, mera behagligt eller mera värdigt en fri man. Vi betvivla icke, att detta skaplynne led avbräck under kejsartiden. Att i England och de förenade Nederländerna åkrar och ängar odlas bäst, visar de därifrån hämtade handelsvarornas kvalitet som dessa länder hava att uppvisa i jämförelse med övriga europeiska länder. I länder med aristokratisk och monarkisk styrelse anses detta levnadssätt icke förtjäna samma heder. I Sparta, på Kreta och i Tessalonika var det andra folk, som odlade jorden; denna sysselsättning ansåg man nämligen icke anstå en fri man, något, som baron de Montesquieu anser vara en åsiktskvarleva från aristokratien.

I monarkiskt styrda länder ägnar sig det lägre folkskiktet åt detta arbete, och i despotiskt styrda lider åkerbruket avbräck av de ovissa äganderättsförhållandena och drives med vederbörlig energi endast om vissa särskilda orsaker äro för handen. Om affärer, om konster och vetenskaper, särskilt humanistiska sådana, ha vi talat i § VI. Att herdar endast i ett demokratiskt styrt samhälle kunna leva sitt nomadiska liv, bevisa exempel från folk, som föra detta levnadssätt, såsom exempelvis israeliter, araber m. fl., så ock den stora inre frihet, de åtnjuta. Stor olikhet råder ock i fråga om den heder som de olika levnadskallen anses förtjäna, växlande allt efter olika styrelseformer. I despotiskt styrda stater åtnjuta prästerna mer heder än andra, i monarkiskt styrda militärer, i demokratiskt åter utövere av borgerliga yrken. Bevis utgöra Kinas mandariner, Turkiets muftis, mollas och kadis och i forna tiders Ryssland patriarker och profeter; exempel på den andra kategorien giva Frankrike, Preussen, Danmark och Sverige för 60 år sedan och mera; exempel på det sista slaget erbjuda England, de förenade Nederländerna, Schweiz och Rom under konsulstiden. Att driva handel och köpenskap anses i monarkier vara under de förnämas värdighet, icke så däremot i nu existerande demokratiskt styrda riken. Gemenskapen i familjelivet inom ett despotiskt styrt rike är högst obetydlig, då ju där kvinnorna hållas i ett slags fångenskap, då slavarnas antal är stort, och då husbönderna själva av fruktan för angivares lömskhet icke våga tala fritt med någon. I en monarkiskt styrd stat är umgängeslivet livligt och kryddat av förbindlighet. Men lika trivas här bäst med lika: Adelsmän med adelsmän, advokater med advokater och enkelt folk med enkelt folk. Man kan, om man så vill, göra ett undantag för lärt folk, som söka allas vänskap och gunst, synnerligen de förnämas. I en demokrati håller sig maktinnehavaren icke för god att vara tillsammans med en hantverkare. Lyx förekommer i olika gestalter och har olika förutsättningar för tillväxt. Med den står icke demokratien rätt tillsammans

och icke heller den med demokratien. En i viss mån nyttig och med denna styrelseform någorlunda förenlig form av lyx är den, som består i uppförandet av offentliga byggnader och i resande av ärestoder, varmed man betygar eftervärldens tacksamhet mot någon om fäderneslandet väl förtjänt man. I en monarki har lyxen sitt rätta hemvist: Man tävlar om att bygga ståtliga hus, i fråga om eleganta dräkter, i fråga om gästabud med rätternas mångfald, i fråga om lysande ekonomiska villkor. Var och en lägger an på att imponera på simpelt folk. I en despotiskt styrd stat är hälften, ja, större delen av folket ur räkningen, en del, som annars bruka vara lyxens så att säga moder och amma, jag syftar på kvinnorna, som i sådana riken genom sin talrikhet kännetecknar männens storhet och yppighet, men som här icke själva utveckla någon sådan, och på slaverna, som genom sin rikliga förekomst likaså anses vara tecken på husböndernas stora anseende.

§ IX. Beträffande skatterna råder icke samma förhållande under olika styrelseformer; skatter och styrelseformer hava tvärtom ett inbördes förhållande av både aktiv och passiv art. Vad angår skatternas höjd, kan demokratien betala högre sådana än övriga styrelseformer, aristokratien etc. Det endrättiga sinnelaget hos medborgarna, som få pålägga sig själva en skattebörd, som för övrigt måste bäras lika av alla, bidrager i hög grad till att minska kännbarheten av skattetrycket; likaså känns det uppmuntrande att antingen själva få handha förvaltningen av de uppburna skatterna eller att åtminstone få kräva räkenskap för deras förvaltning. I en aristokratiskt styrd stat förhåller det sig icke enahanda: de förnäma pålägga där skatterna, de skaffa sig själva skattefrihet på många sätt; det lägre folket, som icke känner ändamålet med beskattningen, känner sig, om deras tryck blir avsevärt tyngre än skäligt är, alldeles förtvivlat och hotar med en statsvälvning. I en monarki råder största möjliga olikhet stånden emellan: var och en strävar att slippa undan eller lindra de hotande skattebördorna; folket, som saknar denna möjlighet, tvingas att efter förmåga ensamt betala skatter; i den mån skattebelastningen ökas, ökas också folkets nöd: Detta skapar mycken sorg. I en despoti bör det vara så, att samhällets lägsta lager, som hava längst till Jupiter, också äro längst från blixten, och om de icke åtnjöte förmånen av jämförelsevis låga skatter, skulle ingen kunna odla jorden, till vilken äganderätten redan förut är osäker, då största delen av jordens avkastning måste betalas till statskassan. Stora möjligheter för orättvisor skulle också stå öppna, om skattebeloppet på var och en icke vore noga bestämt, och detta i stort sett lika för alla, och detta belopp icke större, än att även de fattigastes tillgångar räcka till därför. Vad angår formen för pålagorna, synes den äldsta vara den, som består i den alla åliggande skyldigheten att gripa till vapen mot en gemensam landsfiende och att sammanskjuta så mycket nödiga förnödenheter, som krigföringen kräver. I den mån som längre fram i tiden statsväsendet alltmera utvecklas, har med hänsyn till allas större bekvämlighet en del av medborgarna åtagit sig att försvara den övriga delen mot fiendeanfall, en del åtagit sig rättsskipning, en del att sköta gudstjänsten och dylikt, en annan del, och detta den största, att bruka jorden, att idka handel, att ägna sig åt jakt och fiske med mera, varigenom man skall få de livsförnödenheter som krävas för denna befolkningskategori och

även för övriga kategorier. Härefter kommer skatteuppbörden. Skatternas storlek har ökat på grund av härskarens godtycke, på grund av grannarnas hot, lyxen i levnadssättet och andra liknande orsaker. Skatterna måste ovillkorligen betalas, men sättet betyder härvidlag mycket. I ett demokratiskt styrt rike ser man utöver den närmast liggande skyldigheten att, när nöden så kräver, draga ut mot fienden, en viss klassdelning förefinnes ur beskattningssynpunkt; efter sina ekonomiska tillgångar räknas undersåtarna till någon av dessa klasser. Så har man också acciser, stämpelavgifter, postavgifter och andra avgifter av liknande slag. Dessa senare innebära en indirekt beskattning av undersåtarna, den förra anordningen åter står i full överensstämmelse med frihetens väsen, som kräver den strängaste rättvisa i allt, det förstnämnda kan härledas ur den ursprungliga samhällsplikten. I en aristokratiskt styrd stat överlämnas åt det lägre folket jordens odling och andra för livsuppehållet nödiga yrkesgrenar, därav skola skatterna betalas, varav följden blir, att de förnäma, därest de icke utmärkt sig för en höggradig hovsamhet, pålagt skattedragarna mycket höga skattesatser, och i det de skaffat sig själva skattefrihet endast njutit frukten av de andras skattebetalning. Detta har, om jag icke misstager mig, varit ett typiskt lyte i aristokratiskt styrda samhällen. I en monarkiskt styrd stat krävs den största omsikt, att icke en alltför hänsynslös beskattning skall få en prägel av tyranni. Skatterna gå nämligen genom så många händer, innan de inflyta till statskassan, och äro utsatta för attentat från så många girighet, att härskaren måste ådagalägga största klokhet och varsamhet, om han icke själv skall bli utplundrad och undersåtarna över hövan betungas. Despotismen synes i högre grad än någon annan styrelseform vara hemfallen åt nu nämnda missförhållande. Undersåtarnas förmögenhetsvillkor kunna icke vara av sådan storleksordning, att efter dem bör kunna utmätas skattskyldigheten; vem skulle väl nämligen i en despotiskt styrd stat våga kalla sig rik? Skatten utgår där per capita, och det så, att alla veta vad de hava att erlægga, utan att skattindrivarne behöva klargöra saken för dem. Bland orsakerna till Östromerska rikets förfall och slutliga undergång räknar baron de Montesquieu icke minst den höga skattebelastningen, varpå man har det mest talande bevis i skyldigheten att betala skatt jämväl för den luft man andades, något som Anastasius påbjöd. I en demokrati hade man kanske kunnat finna sig i något sådant, däremot icke i en monarki. Då nu muhammedanerna gingo till anfall, var det nästan ingen som gjorde motstånd, alla visste nämligen alltför väl, huru låga skatter dessa krävde. I Ryssland ökas i jämbredd med monarkiens införande också skatterna, de tåla nu en skattebelastning, som de under en mera despotisk styrelse aldrig skulle ha stått ut med. Härur härleda vi det påståendet, att ju större friheten är, desto större skatter kunna påläggas och omvänt.

§ X. Även den privata hushållningen uppvisar i många hänseenden en egenartad prägel, som den fått av styrelsesättet, men det är så många viktiga faktorer, som medverka till olikheten nationerna emellan, att det är svårt att säga, om det är från den ena eller från den andra faktorn man har att härleda denna olika karaktär. Några drag, som stå i nödvändigt sammanhang med styrelseformen, skola vi i korthet behandla.

I ett despotiskt samhälle bildar varje hus så att säga ett särskilt rike. Hustrurna, av vilka varje mera förmögen man i regel har ett flertal, förbli instängda och stå under de äkta männens spira. Över dem härska de såsom husbönder, över barnen med konungslig, över slavarna åter med despotisk myndighet. Frihet för kvinnor, barn och slavar skulle icke heller stämma överens med en despotisk statsstyrelse. Vilken lidelsernas villervalla skulle de icke ställa till med, om de icke vore så strängt hållna, att de icke hade möjlighet att taga sig något oråd före, och om icke maken, fadern och husbonden tänkte för dem såsom för myndlingar och hölle strängt efter dem! Kvinnorna behöva icke några arv och hemgifter, ty aldrig eller i varje fall blott sällan gå de utomhus, vadan de behöva blott ringa grad av klädlyx, och eftersom de, så länge de stå under sina mäns lydnad, få av dem sitt livsuppehälle. Den stora tillgången på kvinnor gör dem ringa aktade eller i varje fall mindre högt skattade än i andra riket. Barnen, för vilka så som enda plikt förkunnas lydnad, äro helt och hållet beroende av föräldrarnas vilja. Härav härledes också seden att straffa hela familjen, när en enda av dess medlemmar förbrutit sig. Slavarna finnas i så mycket större mängd och äro prisbilligare, som de ingen politisk frihet äga och icke ha något att förlora. De skulle snarare vinna på att sälja sig till slavar; följden är, att man i dessa länder ofta finner slavar, som ägas av slavar. Så t. ex. är det i Achim icke ovanligt, att stormännen äga tusen slavar, av vilka flera äro köpmän och under sig hava en mängd slavar.³⁷⁾ De förra anse nämligen, att det är bättre att vara stormäns slavar än rikets.

I en monarki förhåller det sig härmed helt annorlunda. Kvinnorna hava den största frihet, utmärka sig både genom dygder och genom laster, och de äkta männen hava så litet herravälde över dem, att det i stället ofta är de, som härska över männen. Kvinnornas arv och hemgifter äro och böra vara stora, de hava nämligen stort penningbehov både för sitt livsuppehälle och för det fullständiga tillgodoseendet av sina lyxbehov. Barnen få allt ifrån sin spädaste barndom hos sig inpräntad ärelystnadens grundsats, och så snart de beforderats till skötandet av statsvärv, undandraga de sig helt föräldrarnas myndighet. Tjänarna åtnjuta lagens skydd, de taga städja hos sina husbönder för längre eller kortare tid, ofta helt efter gottfinnande. En mera rättvis lagstiftning taxerar deras och husböndernas liv lika högt. I en aristokratiskt styrd stat råder i hithörande ting enahanda förhållanden, om man frånräknar, att kvinnornas och barnens frihet är mera begränsad. I ett demokratiskt styrt samhälle hade fordom familjefäderna stor myndighet över hustrur, barn och slavar, och denna stora myndighet var för dem behöflig, som fingo sin stadga allenast från sedernas helgd. Så hade under konsultiden romarne hemdomstolar, inför vilka hustrurna fingo stå till svars, barnen buro ända till sitt 17:de år toga prætexta och voro alltid underkastade föräldramyndigheten. Andra forntida stater iakttog i regel en sådan anordning, men de nu existerande hava icke sådana förhållanden.

Vi må till sist draga oss till minnes vilken hjälp ryssarna haft av kvinnornas ökade frihet, då det gällt att inskränka despotismen; vi må icke heller glömma, att hela styrelsen i Kina är ett slags utvidgad familjeform och är så att säga en kopia därav.

Att framdraga dessa synpunkter och fakta är vad mina svaga krafter

förmått, i saknad som de varit av nästan alla vetenskapliga hjälpmedel; till denna begränsning har jag tvungits av min ekonomis svaghet och tidens knapphet. Åtskilligt hade kunnat uttryckas elegantare, om medel och tid nog stått mig till förfogande. Litande på läsarens gunstbenägenhet hava vi vågat offentliggöra det anspråkslösa arbetet, varvid vi anse oss hava vunnit ett synnerligen högt lov, om det av alla anses innehålla åtminstone något, som kan godtagas. Om en enda sak bedja vi att åter och åter få påminna den välvillige läsaren, nämligen att det lilla, som i denna avhandling anföres, lider många undantag. I politiska frågor är det endast sällan, som sanningar kunna bevisas med en filosofisk och en gång för alla färdig metod; utan på grund av en på erfarenheten fattad jämförelse mellan orsaker och verkningar kan man endast göra gällande, att det merendels går så eller så. Vidare påminna vi därom, att det icke finnes något rike, i vilket styrelseformen är alltigenom renodlad, utan att alla styrelseformer ingå i blandningen, vadan deras olika ingående beståndsdelar framkalla en sedernas olika gestaltning, som uppvisar avvikelser från de allmänna satser, som av oss anförts.

TILL AUCTIONEN.

Hur kan jag mig den glada rätt förmena,
Att Er, Min Herre! prof utaf min kärlek ge?
När vanans lagar sig förena
Med dem, som pligt och hjerta ge.
Er framtid blifver lika klar,
Den må mot Edert vett ell' mot min önskan svara;
Far fort och njut den rätt I har
Att älskad och att lycklig vara.

Knut Kurik.

¹⁾ Montesquieu: De L'Esprit des Loix bok 19 kap. 4. ²⁾ Jfr Pufendorff: Jus Nat. et Gent. bok 7 kap. 5. Densammes Dissertation De Republica irregulari. Grotii Jus Belli et Pacis bok 1 kap. 3. Thomasius: Jurisp. Div. bok. 3 kap. 6. ³⁾ Den högelingen framstående friherre Montesquieu har, liksom flera andra, i sin bok Esprit des Loix räknat med tre slags styrelseformer: republikansk, monarkisk och despotisk; bok 2 kap. 1. ⁴⁾ 1 Mos. 11:10. ⁵⁾ 1 Mos. 10:8—11. ⁶⁾ 4 Mos. 11:16; 2 Mos. 18:13; 5 Mos. 1:14. ⁷⁾ 1 Sam. 8:7. ⁸⁾ 2 Krön. 36:12. ⁹⁾ Montesquieu: Consid. sur les Causes de la grandeur des Romains etc. kap. 4 och 8. Densamme: Esprit des Loix bok 8 kap. 13. ¹⁰⁾ Anf. arb. kap. 10 och 11. A. a. bok 12 kap. 18. ¹¹⁾ A. a. kap. 14. Esprit des Loix bok 3 kap. 3. ¹²⁾ Bok 6 kap. 11. ¹³⁾ Libanius i innehållsförteckningen till Demosthenes första Olynthiska tal. ¹⁴⁾ Holbergs sammenlignende Hel. og Ber. Mænds Historie del II. ¹⁵⁾ Montesquieu: Consid. Sur la grandeur etc. kap. I. ¹⁶⁾ Montesquieu: Consid. kap. 8. ¹⁷⁾ Histoire du Stathoudérat av Abbé Raynal. ¹⁸⁾ Esprit des Loix bok 19 kap. 19, kap. 27. ¹⁹⁾ Consid. sur la grandeur etc. ²⁰⁾ Hist. univ. av Pufendorff del 2. ²¹⁾ Pufendorff: Hist. univers. del I. Esprit des Loix bok 9 kap. 8. ²²⁾ Pufendorff a. a. ²³⁾ A. a. ²⁴⁾ Histoire univers. av Pufendorff del 6. ²⁵⁾ A. a. ²⁶⁾ Supplément à l'Histoire de la Russie av general Manstein. ²⁷⁾ Bayle påstår, att en ateist är bättre än en avgudadyrkare och att sanna kristna icke kunna konstituera en hållbar samhällsbyggnad. ²⁸⁾ L'Esprit des Loix bok 24 kap. 4. ²⁹⁾ Principes

de l'art de la guerre etc. av Monsieur Stjerneman. ³¹⁾ Vellejus Paterculus bok 1 kap. 12. Flor. bok 3 kap. 12. Montesquieu: Consid. kap. 10. Offrande aux autels et à la patrie II et III partie, av Monsieur Roustan. ³²⁾ Esprit des Loix bok 6 kap. 1 not. 1. ³³⁾ Histoire de la Russie av general Manstein. ³⁴⁾ Esprit des Loix bok 6 kap. 21. ³⁵⁾ Montesquieu påstår på det anförda stället, att friheten i Europa alltjämt varit ganska obunden och straffen ganska milda. ³⁶⁾ Memoires de Brand. sur les raisons d'établir ou abroger les Loix. Jfr § III i föreliggande avhandling. ³⁷⁾ Esprit des Loix bok 15 kap. 6.

AVHANDLING om
NÖDIG FÖRBÄTTRING
AV VÅRT LANDS SKOLOR,

vilken i enlighet med gällande kungl. skolförordningar,
med tillstånd av Vittberömda Filosofiska Fakulteten i Uppsala,
till offentlig granskning värdsamt framläggas av

JOHAN. CAROL. HÖJER,

fil. mag. och högste kollega vid Stockholms trivialskola,

samt av Ekendahlska stipendiaten

KNUT SOILANDER, av Roslagens nation.

I större gustavianska auditoriet den 20 dec. 1783.

»Om man icke ville bättra på något annat än det redan bestående, skulle det icke löna sig att uppgöra några förslag», [yttrar förf. till den franska boken:]

Om den offentliga uppfostran.

Uppsala, hos Direkt. Johan. Edman.

Till högärvörldige och vittberömda Teologie *Doktorn* och *Professorn*, värdige *Bisittaren* i båda konsistorierna, *Herr Erik Hydrén*, min mycket gode Beskyddare, som därför ock är värd att av mig beständigt med djupaste vördnad hyllas. Dig, högtbevågne Vägörare, varder — på grund av Dina otaliga, alltifrån barnshen oavslutligen på honom hopade bevis på välvilja och kärlek — denna ringa förstling av hans studier i all ödmjukhet tacksamt och pliktskyldigt tillägnad av

Respondenten.

Prosten och Kyrkoherden i Närtuna och Gottröra, Högädle Herr Petter Soilander, min gode, hulde Fader.

Så ofta jag inom mig ihågkommer all den godhet, som jag av Dig, käraste Fader, rönt alltifrån min första ungdom, häpnar och förstummas jag inför dess stora myckenhet. Du har ju nämligen oavslutligen med största iver, dels då jag ännu var hos Dig i fädernehemmet, dels sedan, när jag ej längre var där, tillhållit mig att med all flit visa gudsfruktan och dygd och, vad mest är, själv därutinnan givit mig det påtagligaste föredöme. Därjämte har Du aldrig skytt några kostnader, då det gällt min fostran till lärdom och dygd. Men då jag nu är platt oförmögen att avbörda mig min tacksamhetseskuld för de välgärningar, jag av Dig njutit, skall jag aldrig upphöra att med all vördnad hålla Ditt minne i ära och tillägnar Dig nu detta prov på min insikt och fromhet. Mottag alltså med välvilja denna gåva från mig, som icke har någon större sådan att giva Dig, och som alltid skall för Dig bedja Gud om allsköns lycka och ett rätt långt liv!

Min högt vördade *Faders* lydigaste son
Knut Soilander.

Sjömannen talar om väder och vind, en bonde om oxar. Propert. 2, 1, 43.

§ 1. Att ungdomens undervisning i våra dagar är behäftad med många fel av skilda slag, varav de flesta skulle avhjälpas genom en grundlig förbättring av våra offentliga skolor (= allmänna läroverk), skall näppe- ligen bestridas av någon, eho det vara mände, som gjort sig mödan att ägna just detta sin uppmärksamhet. Ty om de språk och vetenskaper, som i utomordentligt hög grad tilltala nutidens smak, gäller, antingen att våra skolor ej alls giva dem någon plats i sin undervisningsplan, eller att lärarna, bundna som de äro av bestämmelserna i de kungliga för- förordningarna, däri undervisa lärjungarna så onöjaktigt, att det allmän- na därav ej får fullt ut det gagn, som det har rätt att kräva, allt under det att bildnings- och undervisningsämnen, som för lärjungarna äro av högst ringa eller nästan intet gagn, lägga beslag på en tid, som rätteligen borde ägnas åt ämnen, vilka i framtiden skulle giva rikare utbyte. Härav blir den oundvikliga följden, högst kännbar i vår tid, då många skatta

sig lyckliga, i den mån de tidigt trädte i statens tjänst och ernått en verksamhet, som har bruk för män, utrustade med omfattande bildning och i besittning av mångsidig erfarenhet, att, säger jag, dessa unga, som ha brått att vinna lönen för sina studiemödor, få alls intet tillfälle att inhämta de kunskaper, som äro högst nödiga för ett rätt skötande av ämbetssysslorna. Härav blir följd, att de antingen icke nöjaktigt eller i bästa fall endast med stor svårighet fullgöra sitt ämbetes åligganden och beklaga, att de illa använt sin ungdom, dessa de allmänna läroverkens lärjungar, som äro hemmastadda i latinska språket och något kunniga i grekiskan och hebreiskan samt insatta i teologins behandling enligt skolastisk metod, men som ha förvärvat sig ingensomhelst insikt i franska, tyska och engelska språken samt endast ringa insikter i historien, geografien och matematiken. Långt ifrån att denna ganska olämpliga och oändamålsenliga undervisningsmetod skulle ofördelaktigt drabba allenast de ynglingar, vilkas lott det varit att tillhöra fattiga hem och vara av ringa härkomst, och som själva ha besökt offentliga skolor, härflyta härav ofta nog ej mindre kännbara skadeverkningar även för barn till rikets främsta män samt till förnämre och förmögnare föräldrar. Ty i de lägre avdelningarna är det så (då ju fattigdomen skriver lag), att där åt musernas tjänst ägnat sig nästan uteslutande sådana, som för sitt livsuppehälle tvungits att av sin högst dyrbara och för dem själva knappast tillräckliga tid avstå en god del till andras undervisning i språk och vetenskaper, för vilkas behärskande det ofta saknas nödig underbyggnad hos dessa lärare själva, vilka kanske först då själva gripa sig an med studiet och som, innan de ännu nått en sådan fulländning i dessa stycken, som skulle förslå för en någorlunda grundlig undervisning däri, av förtänksam hänsyn till sin egen framtid se sig tvungna att lämna den krävande undervisningen och överlåta den åt andra unga lärare, vilka ifråga om humanistisk bildning och mera förfinad litteratur äga lika ringa förfarenhet, som de (= de frånträdande lärarna) själva för ej länge sedan hade. Och huru skall i själva verket en yngling, som i skolan ägnat 8—10 år åt ovan nämnda läroämnen, ha något gagneligt att meddela sina högättade elever, vilka en gång i tiden skola befordras till rikets högsta såväl krigiska som fredliga värdigheter, då han, som skall vara lärare, icke utan sorgfälligt eget studium och energiskt arbete själv någorlunda förstår en enda läxa, som han skall giva eleven i historien, geografien, matematiken och de moderna språken, och icke kan sköta förhöret annat än så, att han vid den nye elevens uppläsning av läxan följer med rad för rad med ögonen stirrande i läroboken, och när minnet sviker eleven, undan för undan rättar honom? Förbättringen av såväl den offentliga som den enskilda undervisningen bör alltså börja med de offentliga skolorna, närmare bestämt de lägre, och detta på sådant sätt, att icke blott föräldrar i torftigare villkor utan jämväl rikare och sådana i högsta samhällsställning på grund av den påtagliga fördelen därav anförtro sina barns undervisning åt offentliga läroanstalter. Även om den offentliga undervisningen är behäftad med vissa fel, kan den dock glädja sig åt vissa företräden, som man knappast eller ej alls kan vänta att finna i den enskilda. Nämnda förbättring ha, om jag ej storligen bedrager mig, de flesta i skolorna undervisande lärare livligt åstundat; ganska många av dem se nämligen ogärna, att de av de skol-

förordningar, som utfärdats 50 år och än längre tillbaka i tiden, äro förhindrade att pranta i sina elever skilda vetenskaper och språk, som bättre överensstämma med det praktiska livets krav. Då jag nu i enlighet med dessa förordningar skall offentliggöra ett prov av min ringa lärdom, har jag ansett lämpligt att, som mångårig f. d. lärjunge och numera lärare i offentlig skola, efter måttet av min begåvning behandla de fel, jag där tyckt mig upptäcka. Men om i denna lilla avhandling ett och annat skulle befinnas mindre lyckat och därför icke falla läsaren i smaken, så säger jag ärligt ifrån, att jag gärna ser detta rättat, enär det kräver en grundligare undersökning, än jag har möjlighet till, att avgöra, vad som är gagneligt eller ej, så olika som det förhåller sig på olika platser med tider, lokaler, läroböcker och lärare. Men lön för mödan — måtte detta vara sagt i en lycklig stund! — skall jag anse mig ha fått, om någon billig bedömare av frågan stått ut med att utan känsla av leda genomläsa mitt lilla arbete och fäller det slutomdömet, att jag på utredningen av denna svåra fråga icke nedlagt möda alldeles förgäves.

§ II. Det första, som kommer för mig vid behandlingen av frågan om våra offentliga skolors fel, är, att de bl. a. skulle behöva en lämpligare förläggning av skoltimmarna. Ty oavsett vårt lands läge under ett strängare luftstreck och vårt klimats starka växlingar, kräver redan nutidens förfinade civilisation en viss hänsyn. Då nämligen den seden, som minsann ej är av igår eller i förgår, alltmer utbredd sig att efter genomvakande av mer än halva natten sedan vederkvicka den arbets-trötta kroppen med lugn sömn till långt fram på dagen och att uppskjuta dagvarden till klockan 1 eller 2 på e. m., så äro våra skoltimmar för de unga obekväma att icke säga otidsenliga och olämpliga. Huru kan man väl vänta, att gossen skall få någon lust att studera och gå till skolan, då han måste stiga upp klockan 5 eller 6 på morgonen, under det att icke blott hans föräldrar utan också deras tjänstefolk ligga i sin djupa sömn, då han vidare har att kämpa mot mörkrets, köldens, snöns eller regnets förbundna makter — och det med uppjudande av ett mod, som man av hans ålder långt ifrån kan vänta sig, och mestadels ensam måste gå till skolan i gatsmuts, som då och då kommer hans steg att slinta? Jag är så långtifrån att utdöma våra förfäders sunda metod att fostra sina barn, att jag fastmer önskar de tider tillbaka, då denna fostran med kraft utövades. Men då nu våra skolgossar på grund av föräldrarnas tanklöst uttalade klagomål så att säga med modersmjölken insupa tidens förutfattade meningar, då vidare nämnda otidsenliga förläggning av skoltimmarna är en av orsakerna till att förmögnare föräldrar ej sätta sina barn att undervisas i skola, och då bildningsvägarna icke böra göras knaggligare och svårare utan snarare lättare, skulle jag tro, att man bör göra den eftergiften för tidens smak, att gossarna ej tvingas besöka skolan före kl. 8 på morgonen. Av i stort sett samma skäl borde de ej behöva gå till skolan före kl. 3 e. m. för att ej slitas från samvaron med sina föräldrar vid måltidsbordet och därmed tvingas att göra våld på naturen, med magen ända till rapning fylld av mat men med *Minerva* utsvulten [jfr *Plenus venter legit non libenter*. Övers. anm.]. Men då jag tänker på lästiden, slår mig också längden av de ferier, som medgivas skolorna. De långa ferierna skada visserligen allra

mest dem, som nått fram till sånggudinnornas högre betesmarker, vid akademien, men de göra i varje fall den ungdom, som svettas och trälär i skolans damm, en nästan utsäglig skada. Ett mycket ringa fåtal av skolynglingarna har nämligen kommit så långt i sina studier, och ett ännu mindre fåtal har ett så vidsynt omdöme, att de vare sig kunna eller önska använda ferierna till sin verkliga nytta. Det lilla, som läraren i klassen under lektionstiden i skolan lärt eleven, glöms under ferierna, särskilt sommarferierna, bort, och tillbaka till skolan kommer en dummerjös, lika okunnig, som vore han en nybörjare i själva inskrivningsögonblicket. För övrigt blir i allmänhet den unge så avvand vid studiearbete, att flera veckor måste förgå, varunder både lärare och elev tvingas att tråka ut sig med att tugga om och repetera samma saker, som under den förra terminens lektioner genomgåts. Vål behöver, om eljest någon, läroverksläraren någon ledighet från kallets plikter; visst behöver också lärjungen en viss rekreationstid, men en måttligt tilltagen sådan och icke 4—5 månader. Vad som behöves, är en månads ledighet på sommaren och möjligen en månads på vintern.

§ III. Men nu är det så, att våra skolor äro behäftade med ett annat fel, och det enligt min åsikt ett mycket betänkligt sådant; det har redan förut, nämligen i § I, lätt berörts, men jag vill nu något tydligare klargöra dess innebörd. Det är kantänka så ställt, att de mera brukliga språken och vetenskaperna, vilkas nytta för det allmänna är mera påtaglig, och som de flesta, för att icke säga: alla, behöva, i våra skolor försummas, medan däremot alla skolgossar, av vad släkt och villkor de vara månne, få slå i sig de ämnen, som behövas för dem, som skola vigas till prästämbetet eller gå i skolans tjänst och som tänka ägna hela sitt liv åt musernas dyrkan, men däremot ej äro behövlige för dem, som skola undervisas för att bli lantbrukare, köpmän, jurister eller militärer. Så snart som nu en gosse, som redan kan läsa modersmålet innantill, låt vara långsamt och stapplande, har börjat skolan, sätter man vanligen i hans händer en latinsk språklära att utantill uppläsa, och på denna jämte Svebilus' katekes och några tiotal samtal av Langius eller Corderus slösar han sedan två, ja, tre till fyra år av sin oskattbara tid. Detta flit- och kunskapspensum (a) kräves av honom för uppflyttning till andra klassen, i vilken han får inlära den grekiska grammatiken, några kapitel av Johannesevangeliet på grekiska, åtskilliga levnadsteckningar av Cornelius Nepos och ibland några avdelningar av Benzeliuss översiktliga repetitorium. De föräldrar, som ha bestämt sina barn icke för musernas tjänst (= den lärda banan) utan för andra, praktiskt nyttiga värv, låta dem nu, därtill föranledda av sin svaga ekonomi eller av tanke på barnens tilltagande ålder, säga farväl åt de lärda studierna, dock i den säkra förväntan, att barnen efter att ha tillbragt fyra till fem år på skolbänken komma att av skolgången ha en ej ringa behållning beträffande karaktär och kunskaper. Men tyvärr alltför sent finna de genom egna och barnens bittra erfarenheter, att dessa visserligen äro fullproppade med latinska och grekiska glosor, men eljest i själva verket äro lika barnsligt outvecklade, i studier nybörjaraktiga och i uppträdan det tölpaktigt obelevade, som de voro, den dag de började skolan. Andra föräldrar åter, som ha nog pengar och tålmod, låta sina barn gå skolan ut, en skolgång, på vilken normalt begåvade ynglingar använda nio år,

kanske mer, kanske något mindre. Efter skoltidens slut dimitteras de till akademien, varvid de icke ha skäl att klaga på den för de allra flesta illa använda tiden, om de nämligen, som ovan nämnts, skola prästvigas eller önska hela sitt liv igenom arbeta i musernas tjänst. Om de däremot beslutit välja en annan levnadsbana, skola de finna, att de mycket väl redan under skoltiden skulle ha kunnat skaffa sig det för levnadskallet praktiskt användbara kunskapsmättet på fattiga två år, om blott icke i klasserna III. och IV. studiet av hebreiska, grekiska och latinska språken och av de på latin avfattade läroböckerna i poetik, retorik, logik och teologi hade förbrukat denna oåterkalleligen förlorade del utav sin ungdom. När de nyss nämnda ämnena inhämtas, är det alldeles tyst i skolorna om övriga språk och kunskapsämnen. Ty varken i de högre eller de lägre klasserna undervisas gossarna annat än helt ytligt i *modersmålet* och i sättet för dess skriftliga behandling. Vad vore dock rimligare, vad anstode bättre en svensk medborgare än att i en svensk skola efter inhämtande av färdigheten att läsa modersmålet innantill i bok och efter utanläsning av katekesen få lära sig en modersmålsgrammatik, men märk väl en kort och för hans åldersutveckling lämpad sådan, och sedan få skriva, att börja med, syntaktiska övningsuppgifter och längre fram uppsatsövningar på modersmålet, icke i Ciceros stil utan i ens egen? Om dessutom vissa på svenska avfattade litteraturstycken gäves honom i hemarbete med uppgift att föredraga dem inför åhörare, om han hade att avgiva ett omdöme om det lästa, och om han genom flitig övning vande sig därvid, skulle det icke behöva inträffa, som nu ofta händer, att en yngling, som skall dimitteras till akademien, visserligen äger god färdighet i att skriva aphtonianska krior, att bringa i korrekt metrisk form sönderplockade verser och att komma med latinska varianter till Curtius' oratoriska vändningar, men däremot icke kan skriva en orlovssedel åt en tjänare, som skall lämna tjänsten, ett ordentligt sammanhängande brev eller att på svenska avfatta en kortfattad redogörelse för ett händelseförlopp. Det skulle icke behöva hända, att personen ifråga, när han skall föredraga ett tal från en kateder eller en talarstol, plågade åhörarna med förlägen stamning, harklande, oskönt släpande uttal eller sövande entonighet. Vad vidare angår *franska* språket, som i våra dagar vunnit burskap i så gott som hela Europa, så saknas undervisning däri vid våra skolor. Med hänsyn till den nytta, som därav kunde förväntas, vore det icke ur vägen, att gossarna i klass II. i stället för grekisk grammatik och Johannesevangeliet på grekiska finge börja läsa fransk grammatik och finge läsa några fabler på franska. Ty även oavsett det gagn, som en blivande studerande i alla möjliga vetenskaper kan därav ha, så har en svensk för att rätt förstå en svensk ej sällan behov av kunskap i franska. Vad angår *tyska* språket, vars praktiska nytta och lättlärdhet väl ingen betvivlar, kunde åtskilliga timmar tagas från Cornelius och den latinska stilistiken och i stället ägnas åt tyskan, varvid man skulle läsa Nya Testamentet på tyska. Likaså skulle jag anse det allmängagneligt, att undervisning i *engelska* gäves ungdomen i tredje och fjärde klasserna i stället för undervisning i latinsk poesi och grekisk accentuering. En svensk, som naturen ämnat till latinsk skald, må gärna skriva latinska skaldestycken, men den konsten må han i så fall inhämta icke i skolan utan först vid akademien,

om han vill göra sina lärospån på ett främmande språk i stället för på modersmålet. Dock, under en konung, som till valspråk har 'Fäderneslandet', och som låtit bygga en helgedom *Musis Patriis* (= åt de svenska sånggudinnorna), borde för en svensk intet vara angelägnare än att på fädrens språk vitterleka (eg.: förena det nyttiga med det nöjsamma). Bland vetenskaperna är Naturalhistorien icke ens till namnet känd i skolorna, och dock är den högst nödig för alla, så för den bildade som den obildade, så för bonden som stadsbon. Även *Matematiken* kan rätt påsett räknas som ett i våra skolor eftersatt ämne, om den ock läses där, ty denna vetenskap, som är så nyttig som eljest någon, kräver för sitt inhämtande mera tid, än som nu är däråt anslagen. Jag skulle alltså önska, att en hjälpligt begåvad lärjunge, när han skall dimitteras från skolan, åtminstone kunde Euklides' böcker och Clairaut's inledning till geometrien, och att i de lägre klasserna Euklides ibland förelades eleverna till studium, så att man om vars och ens begåvning kunde få utrönt, om den lämpade sig för detta läroämne eller ej (b). De skolor i huvudstaden, som äro uppkallade efter församlingskyrkor, skulle kunna följa samma ordning, dock med iakttagande av att trivialskolornas klass I., V. och II. svara mot de andra skolornas klass I., II. och III.

§ IV. Nu kommer för mig ett annat hinder vid den offentliga undervisningen, det att vi i skolorna använda läroböcker, som varken äro de i och för sig bästa eller taga hänsyn till lärjungarnes gagn och fattningsgåva. Ty den som granskar de i skolorna mest brukliga läroböckerna i undervisningsämnena, skall finna, att blott få bland dessa äro så fullständiga, korta, klara och väl utformade, som till offentligt bruk författade sådana borde vara. Det är jämväl så mycket svårare att författa sådana läroböcker, som det är en erkänd sanning, att det härvidlag ej förslår med en ingående förtrogenhet med ifrågavarande språks och vetenskaps väsen och därtill en inträngande förtrogen inblick i människosjälens, utan att det också kräves en långvarig vanemässig bekantskap med undervisningens praxis, varförutan författaren, han må sedan vara aldrig så lärd, knappast lär gå i land med sin uppgift. I den stora mängden av läroböcker kommer jag först att tänka på det översiktliga teologiska repetitorium, som den i jordelivet högst ärevördige ärkebiskopen Jakob Benzelius lät till ungdomens tjänst utgiva. Denna läroboks många förtjänster vill jag i detta sammanhang helst förbigå, eftersom den är i nästan hela riket till bruk i skolorna antagen och har nästan lika många gynnsamma bedömare, som den har läsare; men det finnes dock i den boken mycket, som — i varje fall enligt min mening — utgör skäl för dess utbytande mot en annan lärobok för skolungdomen.

1:o är den ej skriven på så rent latin, som krävs för en lärobok, författad till tjänst för dem, som tvingas att på detta språks inhämtande kosta så mycket tid och arbete. Ty denna lärobok, som läses utantill, vänjer lärjungarna vid en mängd talesätt och ord, som en, den där eftersträvar en mera vårdad latinsk stil, sedan igen måste med mycken möda vänja sig av med att använda (c).

2:o Det förekommer däri metafysiska, över gossars fattningsförmåga gående och dessutom till svenska icke översättbara ord i sådan mängd, att meningen blir alldeles oklar (d).

3:o Ej heller användas alla dessa ord med den innebörd, som de ha hos nutida metafysiker (e).

4:o Många frågor äro för svårfattliga på grund av framställningens oklarhet eller själva ämnets höghet och borde därför uppskjutas till mognare ålder och högre bildningsstadium (f).

5:o Nästan alla definitionerna äro så orediga och långrandiga, att deras inlärande för gossarna innebär en oerhörd överbelastning av minnet. Bland annat av dessa skäl skulle jag för min del hålla före, att Benzelius' översiktliga teologiska repetitorium mindre väl lämpar sig för den studerande skolungdomen och att istället härför långt bättre lämpar sig *Alnanders Sammandrag af Christna Salighets läran*, vilken lärobok i de lägre klasserna ungdomen kunde få lära sig på svenska, i de högre klasserna åter i latinsk översättning, möjligen med ett och annat tillägg. En samvettsgrann och någorlunda kunnig lärare skulle också kunna göra många tillägg, vartill själva boken överallt ger riklig anledning. En annan lärobok, som — åtminstone efter mitt förmenande — borde antingen omarbetas eller utbytas mot en annan, är högvördige ärkebiskopen Svebilus' katekes. Att denna bok är mindre lämpad för vår tid (= omodern), ha redan ganska många insett, och därför föreliggas också allehanda försök från dessas sida; men av dem som lyckats bäst, synes mig ovisst, och jag låter därför andra därom döma. Vidare ha vi en stor mängd läroböcker i allmän historia, men väl knappast någon, som inte skulle behöva väsentliga förbättringar. Någon av dem, som utkommo för 50 år sedan och därutöver, äro sådana, att det vore mera förvånande, om de kunde sägas vara vårt lands skolungdom till någon nytta, än om vi öppet vidginge motsatsen. *Somliga* överskrida det tillbörliga omfånget, i sina tillägg rörande de historiska händelser, som ligga närmast vår egen tid, äro de rätt orediga, och genom anförande av stort och smått om vartannat försvåra de uppfattningen om vad som är väsentligt och oväsentligt. *Andra* äro i sin framställning av äldre skedens historia väl vidlyftiga och utmärka sig där för ett väl uttömmande framställningssätt, i det de uppräknat alla möjliga historiska fakta; men ju närmare de komma vår tid, desto mera kortfattat, ytligt och s. a. s. i förbigående beröra de händelserna. *Andra* slutligen äro uppenbarligen skrivna icke för skolungdom utan för akademiska studerande, alltså för ett mera utvecklat ålders- och studiestadium, vilket framgår av den oerhördt sammanträngda mängden av allehanda fakta på varenda sida och av lärobokens trots detta alltför stora omfång ur skolsynpunkt. Det vore alltså önskvärt, att en hjälpligt kunnig historiker, som icke är helt främmande för undervisning av gossar, ville författa en historisk lärobok, som vore 1:o kortfattad, så att den inte vore mer än 400—500 sidor i oktavformat. 2:o Concis, så att den innehölle blott de viktigaste historiska fakta och dessutom t. o. m. dem emellan angäve en typografiskt framträdande rangordning. 3:o Försedd med korta synkronistiska tabeller för varje historiskt skede. 4:o Försedd med sammanträngda rubriker eller frågor i marginalen, avsedda att väcka lärjungarnas uppmärksamhet och eftertanke. 5:o Försedd med en liten förteckning å böcker, varur lärarna kunde hämta fylligare kunskap till gagn för lärjungarna. 6:o Så avfattad, att den förtjänade att så gott som fullständigt läras utantill av eleverna, och att den gäve läraren ständig anledning

att kommentera framställningen. En lärobok i *geografi* ha våra skolor länge saknat, men nu har för icke så länge sedan en sådan utkommit, som i många hänseenden förtjänar lovord. Dock skulle jag önskat, att författaren vid beskrivningen av städer hade medtagit vissa minnesvärda historiska händelser och icke hade nöjt sig med den anmärkningen, som varken är för gossen tankeväckande eller ger något stöd åt minnet, att t. ex. staden ifråga är *stor, ansenlig, folkrik, medelmåttig, liten*. Uppgifter om drabbningar, fredsslut och andra märkliga historiska händelser skulle ha skänkt ungdomen mera nöje vid läsningen. Även en lärobok i *aritmetik* behöver skolungdomen och önskar nu, att någon *verklig lärare* i ämnet ville författa en aritmetik, kortfattad och i överensstämmelse med matematisk metod, liksom ock med nu här gängse metod vid penningräkning. Man skulle bli kvitt mycket trassel vid bråk- och regula de tri-räkning, om nutida aritmetikförfattare trognare följde den ädle *Palmquist* i spåren i st. f. *Agrelius*.

§ V. Men för att min framställning icke må göra intryck snarare av dristig självsäkerhet än av önsklig korthet, skola vi icke granska felen och förtjänsterna hos alla möjliga till skolbruk utgivna läroböcker, utan låtom oss istället se en smula på läroverkslärarnas ställning och undersöka, om icke jämväl den bör och kan förbättras. Om man betänker, att intet är så växlande, ostadigt och mångbrokigt som sinnet hos ungdom, vars ostadiga och fladdrande uppmärksamhet, vars hit och dit flygande tankar läraren måste få håll på, fångsla och leda; om man vidare betänker, att det finns lika många olika funtade sinnen som olika gestaltade kroppar, att den ene måste hållas igen, den andre däremot pådrivas, att den ene har sin styrka i omdömet, den andre i minnet, att den ene utmärkes av behärskning och anständighet i karaktären, den andre åter alltifrån barndomen hängivit sig åt det osunda och förvända; att vidare ett urval måste träffas bland gossarna, så att man skiljer på dem, som böra ägna sitt liv åt studier, och dem som böra ägna sig åt andra anständiga och nyttiga levnadskall, och att man i detta stycke måste i god tid råda föräldrarna; att man vidare måste göra åtskillnad mellan det, som kan inhämtas med blotta minnet, och sådant åter, där omdömesförmågan måste anlitas; att man måste akta sig för att ensidigt odla minnet, medan man däremot låter omdömesförmågan ligga i lägervall; å andra sidan tillse, att icke omdömeskraften ensidigt skärpes, under det att minnets behållare får rämna; att det slutligen kräves en lycklig blandning av stränghet och älskvärdhet för att vinna lärjungarnas hörsamhet och kärlek: den som betänker allt detta, säger jag, lär icke gärna kunna bestrida, att lärarens kall är uteslutligt mödosamt, svårt och tröttande. För att lyckligt kunna fylla sitt kalls uppgifter har man högeligen av nöden att förutom grundlig insikt i vitt skilda vetenskaper och i språken, såväl de lärda som franska, tyska och engelska, därjämte äga grundlig förtrogenhet med den mänskliga begåvningsens egenart och långvarig vana vid undervisning. Men jag tror knappast, att alla läroverkslärare ha styrka nog att på sina axlar bära ett så tungt ansvar, och visste jag det också säkert, skulle jag näppeligen säga det. Man skulle icke ha så starka skäl att betvivla detta, om de, som söka dessa tjänster, bland sina övriga meriter alltid kunde anföra, att de äro vederbörligen promoverade filosofie magistrar, att de vid akademien hade till offentlig

granskning framlagt prov på sin större eller mindre vetenskapliga förmåga, att de i åtskilliga år hade ägnat sig åt privatundervisning och att de hade åtminstone hjälpliga kunskaper i de vanligaste moderna språken. Om allt detta krävdes av varje blivande läroverkskollega, skulle man ej som nu behöva se i skolgärningen personer pusta, som med en eller annan biavsikt ägnat sig åt Minervas tjänst, som redan prästvigda eller bestämda för det andliga ståndet ha sin lärartjänst som en bisyssla och rusa genom skolan, liksom gällde det ett kort uppehåll vid en liten rastplats på resan fram till fetare betesmarker, under det att de ivrigt räkna dagarna, tills de ha hunnit samla så långa läroverksmeriter, som de enligt skolförordningarna måste kunna uppvisa, när de skola söka kyrkoherdebefattning, för att inför höga vederbörande kunna skrappa med sina meriter. Vare det mig fjärran att om mina i skolans damm trälände ämbetsbröder hysa en kränkande eller för deras förtjänster nedsättande förutfattad mening; om alla dem, som jag känner, vet jag tvärtom fullerväl, att de äro alldeles fria från de lyten, varom ovan talats. Däremot betvivla vi ingalunda, att sådant kan inträffa, och det vore i sanning underligt, om det icke inträffade, då ju de flesta kollegers villkor äro sådana, att de till tack för sitt hårda arbete och sin skickliga utövning av lärarkallet icke ha annat arvode i Minervas tjänst att vänta än att få tappert svälta och frysa; den enda hedern att av fulländade världsmän i denna till det yttre förfinade tids stil föraktas såsom stackare, de där träla med låga och usla ting; den orlovssedeln att anses genom ständigt umgående med andras tankar ha förlorat förmågan att använda sin egen hjärna och att inte ha förstånd på annat än alldeles förlegade ting. Under sådana förhållanden »pläga», för att nu citera *Rydellius* (g), »från det pedagogiska kallet många utmärkta begåvningar bortskrämmas icke blott av tanken på kallets möda och vedervärdigheter utan av fruktan för att få gå med tom mage. Man måste alltså livligt önska, att framför allt denna skrämmande framtidsbild må ur skolorna försvinna. Först då kan man vänta, att planerna på skolväsendets förbättring skola vinna bättre framgång. Så kunna också plumpt obegåvade personer lättare hållas borta från lärarekallet» (h). Kollegornas löner borde åtminstone vara så stora, att de kunde räcka till för deras nödtorftiga bärgning, så att de icke efter lektionstidens slut nödgades ägna den återstående delen av dagen åt privatundervisning. Den ovillkorliga följdén därav blir den, att lärarna genom att tillbringa hela sin tid i kretsen av pojkar få sina förståndsgåvor förslöade. »Den som ständigt håller till i skolan bland pojkar» (så säger *Hüber* i sitt tal om pedanteriet), »där ju hans förståndsgåvor få vänja sig att syssla med smådetaljer och att sätta likhetstecken mellan ord och sak, får också ovillkorligen sitt omdöme även om andra, viktigare, ting och sitt sätt att yttra sig utvecklade till det sämre och får en viss bismak av narraktighet». Det finns kolleger, vilkas årslön uppgår till högst 80 daler k. m. Då denna icke räcker till livsuppehållet, måste de i en herkulisk arbetsmöda ägna åt gossars undervisning också timmarna mellan läspassen, som de själva skulle väl behöva till att taga igen sig. I huvudstaden, där lärarna ha en avsevärt högre avlöning, råder den seden att gå ur hus i hus för att snart sagt på tiggarevis uppbära den allmosekollekt, som enligt kungliga kungörelser är dem medgiven. Men fastän man

gärna med ständig tacksamhet ihågkommer och omnämner många mecenaters och andra behjärtade medborgares godhet och välvilja mot skolans män, måste man säga ifrån, att på denna allmoseväg varje fri-boren man hellre skulle vandra till stenbrotten (= hårt straffarbete) än till vissa personer, dem man, vare sig det gäller förståndsgåvor, seder eller samhällsställning, måste beteckna som pundhuvuden och tölpar och sätta långt under lärarna. Men över lärarna anse sig dock dessa herrar ha med det lilla penningbidraget köpt sig rätten att utlösa sin ringaktning, även om de inte komma med grova glåpord. Därför vore det önskvärt, att, som redan länge skett på landsbygden, dessa penningmedel finge upptagas samtidigt med kronoskatten och sedan ur statskassan utbetalades till läroverkslärarna med de belopp, som dessas egen allmosegång förut inbragte. Men fränsett en någorlunda tillräcklig avlöning och ett anständigt, icke förödmjukande sätt för dess uppbärande skulle läroverkens förseende med lämpliga lärarkrafter betryggas genom ett från statens sida mera påtagligt intresse för lärarnas befordran till andra tjänster. Om jag ej bedrager mig, skulle detta vinnas, om blott följande tre bestämmelser lagfästes: att ingen finge befordras till lektorstjänst vid gymnasium, med mindre han i tre eller fyra år tjänstgjort som lärare i skola; att det anvisades ett visst antal socknar, i vilka endast lärare vid skolor och gymnasier vore valbara till kyrkoherdar; att slutligen apologisterna finge rätt att söka kamrerartjänster vid rikets kollegier. Om allt detta bleve vedertaget, skulle våra skolor alltid kunna påräkna de skickligast tänkbara lärare, och vår ungdom, landets hopp, skulle därav skörda den största fördel. —

§ VI. En rationell behandling av mitt ämne kräver också några ord om de medel, varigenom skolungdomen hålles vid sin plikt, nämligen straff och belöningar, samt om de fel och dygder, som synas göra den förtjänt av det ena eller det andra. Det jag nu har att anföra, är visserligen obetydligt och kanske icke stort bättre än fullständig tystnad, men genom att icke försmå dessa små förbättringsförslag skulle våra skolor, vilka på denna punkt ofta varit i vanrykte, i mångas ögon göra sig förtjänta av ett gynnsammare omdöme. Ty om beträffande någonting en indelning efter gradskillnad bör göras, så gäller detta beträffande de ungas förseelser; dessa äro ju icke alla lika grova, utan man har skäl att göra skillnad mellan misstag (*error*, modernt uttryckt: tanklöst tilltag), fel (*culpa* = vållande av skada), verkligt allvarlig förseelse (*delictum*) och slutligen brott (*scelus*), allteftersom de bero på bristande omdöme eller en vrång vilja. I enlighet härmed vet så gott som var och en, att man vid inskridande mot de ungas enstaka handlingar icke bör anlägga en alltför brutal eller sträng måttstock; att mindre förseelser alltid böra straffas så, att straffet syftar snarare till den felandes rättelse än till statuerande av skräckinjagande exempel för andra; att om den unges minne icke är pålitligt eller om han på grund av bristande snabbhet i blicken stakar sig vid läsningen, det som därvid brister, bör rättas genom skonsamma tillsägelser (i). Om däremot någon är hemfallen åt liderlighet och andra grövre laster och han är av så oädel sinnesart, att han ej låter rätta sig av skarpa förebråelser, inser ju en var, att man mot honom måste tillgripa mycket eftertrycklig kroppssaga liksom mot de uslaste slavar (k). Men då en lärare bör i

lika hög grad söka vinna läjungarnas kärlek som hos dem sätta sig i respekt, bör han undvika allt, som motverkar detta syfte. Man måste fastställa en bestämd gradering av förseelserna och stadga bestämt straff för varje grad av förseelse, så att lärjungen inser, att det icke beror på den vredgade lärarens godtycke utan på de lagfästa bestämmelserna, om han blir straffad och huru. En anklagad borde över huvud icke straffas utan förutgången laga dom, därvid som ordförande fungerat klassläraren och som bisittare några av den felandes egna kamrater, vilka gjort sig kända för oförvitlighet i seder; i allvarligare fall borde vadrätt till läroverkskollegiet och därifrån till eforus vara medgiven. Spöslag på händerna och våldsamma örfilar borde ej få förekomma. Men om någon skulle ha strykt, borde skolans vaktmästare giva honom på baken ett bestämt antal slag med läderkarbasen, dock icke samma dag rättgången ägt rum.

Men låtom oss nu icke längre tala om dessa dystra medel att hålla de unga vid plikten, utan övergå till ett gladare ämne, nämligen dygdens belöningar. I lärjungarnas själ och hjärta borde inpräglas en rättvis värdesättning av de gåvor och dygder, de hava: m. a. o., att gott minne är mindre värt än klart och skarpt omdöme, detta åter i sin tur mindre värt än oförtröttad flit, men att åter allt detta borde räknas för intet i jämförelse med rena seder och oskrymtad gudsfruktan. De som ha de förra egenskaperna men sakna de senare, borde följaktligen aldrig få några belöningar. Man skulle också kunna uttänka olika former för belöning; oskyldigast av dessa synas mig de vara, som allt under det de belöna själens dygder, samtidigt taga sikte på kroppens sundhet. Därefter komma de, som vädja till en ädel lust att utmärka sig och som fylla de unga med en alltmera stegrad lust att lära. Däremot borde ej penningar eller nya kläder förekomma som belöningar: dessa belöningsformer innebära nämligen en alltför hög värdesättning, å ena sidan av rikedom, å andra sidan av yttre prydlighet. I stället borde varje vecka i varje klass den, som bäst kunnat sina läxor och uppfört sig städat och hovsamt, inför kamraterna kallas *victor* (= segrare); den åter som en hel månad intagit hedersplats, borde inför hela skolan få denna benämning. Därpå borde fyra eller fem sedigare och flitigare lärjungar i varje klass en gång i veckan under överinseende av klasslärarna få göra en utflykt och leka. I slutet av varje månad skulle månadens segrare i hela skolan under ledning av en bland lärarna få gå att bese kyrkor, bibliotek och verkstäder för tillverkning av kemiska och astronomiska instrument samt annat märkligt och intressant. Då åtminstone i huvudstaden och vid akademierna så mycket dylikt märkligt förefinnes, är jag förvissad om att, då icke mer än tre eller fyra timmar åt gången i varje månad äro anslagna till sådana studiebesök, professorer och andra, som ha värden av dessa sevärigheter sig ombetrodd, gärna skulle ägna en eller annan timme om året åt dessa unga ämnessvenner. I övriga städer finns visserligen icke allt detta, men alltid finns dock ett och annat, och alltid givs det någon anledning att göra en utflykt till blommande marker för att samla örter, eller ock kan man studera stjärnornas ställning på himlavalvet. Så skulle denna högst vetgiriga ålder få en lämplig vederkvickelse och både föräldrar och lärare få tillfälle att se, vilken levnadsbana varje elev lämpligen borde välja. Den som oftast under en hel höst-

termin varit 'segrare', borde få som gåva en nyttig bok och uppflyttas i högre klass eller få avgångsbetyg från skolan. Slutligen vid årsexamens anställande av eforus i närvaro av några undervisningens gynnare och barnens föräldrar, skulle den av lärjungarna, som visat sig skickligast och hade lärarnas vitsord för oförvitliga seder, belönas med en för ändamålet präglad minnespenning och få sitt namn tryckt i tidningarna. Men härvidlag behöver jag ej vara mångordig, då högädla Kanslirådet och Riddaren av Nordstjärneorden *Schönberg* i en skrift med titeln: *Utkast om det allmänna uppfostringsverket*, framlagt det mesta därav och annat därjämte med den för honom utmärkande fina smakfullheten och lärdomen, vadan vi till den skriften hänvisa för skolväsendet intresserade. Att avskrika och till annat språk översätta de tankar, han redan uttalat, skulle ju f. ö. endast innebära att beröva *Hans* ord den för dem egna värtigheten.

§ VII. Om slutligen skolhusen vore i ändamålsenligare skick och hade ett mera tilltalande utseende, skulle den offentliga undervisningen mycket vinna i mångas ögon, åtminstone i deras, som ha för vana att av tingens yttre draga slutsatser om deras nytta. Nu ha emellertid åtskilliga skolhus ett sådant utseende, att det måste verka avskräckande på varje anständig skolpilt, på föräldrarna och även på andra människor, som hysa intresse för saken, och detta vare sig man betraktar skollokalen på in- eller utsidan. Som exempel må tjäna Stockholms trivialskola, vars byggnad, nära nog den uslaste i hela staden, har ytterväggar, som dagligen hota att instörta, därtill saknar inre mellanväggar, om man ej skall så benämna ett skikt av sammanfogade bräder. Huset ligger så, att varken den uppgående eller den nedgående solens ljus kan tränga in i dess undangömda skrymslen, och fönstren ha så uselt glas, att det icke skulle släppa igenom ens det allra klaraste solsken. Det vore i sanning önskvärt 1:o att klasserna vore i alla skolhus från varandra avskilda genom ordentliga mellanväggar; ty när fem klasser på var sitt håll läsa upp sina läxor, måste de ju ohjälpligt störa varandras uppmärksamhet, överrösta varandra och komma minnet att urspåra. 2:o att skolhusen icke låge alldeles invid ett torg, där man ser en stor massa folk vara i rörelse, och om de istället möjligen hade öppen utsikt mot sjöar eller floder; det förra för att ej gossarna skola frestas att ständigt rikta sina blickar på de förbipasserande, det senare åter för att de, som vistas i skolan, skola kunna njuta av det ljuvliga solljuset och den friska luften. 3:o att invid skolhusen låge en öppen plats, där gossarna kunde ibland få leka under lediga timmar; den åldern måste man nämligen unna någon förströelse, och det vore för gossarna bättre att på detta sätt få leka på skolgården med kamrater under en lärares uppsikt än att leka på gator och torg med första bästa, som de träffa på. Slutligen behövdes också en vaktmästare för skolhuset, vilken skulle ha till uppgift att elda, öppna och låsa dörrarna och att införpassa i häkte eller pryglä dem, som skola straffas efter laga dom.

»Skolorna äro en hela statens angelägenhet, i åtminstone lika hög grad som sjukhusen och alldeles avgjort i högre grad än torghandeln och teaterföreställningarna.»

Om den offentliga uppfostran sid. 188.

a) Det som i denna paragraf såsom exempel anföres, passar framför allt in på skolan i Uppsala och på den i Stockholm, från vilka lärjungarna ej dimitteras till gymnasier utan till akademien. I de trivialsolor åter, varifrån den studerande ungdomen flyttas upp på gymnasium, äro kurserna i allmänhet så lagda, att klasserna I & II i Uppsala och Sthlm svarar mot I, II & III på de andra ställena, medan klass III på de förra ställena svarar mot de senares klass IV.

b) Tiden skulle alldeles säkert räcka till för inhämtande av allt detta, ty om man fyra dagar i veckan hade sex lektionstimmar och de två återstående fyra lektionstimmar, sammanlagt 32 lektionstimmar, skulle man kunna använda: I klass I till katekes 12 t:r; välskrivning 6 t:r; svensk språklära 6 t:r; biblisk historia 3 t:r; latinska språket 3 t:r; aritmetik 2 t:r. I klass II till katekes 2 t:r; ett på svenska skrivet kompendium 4 t:r; svenska språket 6 t:r; latinska språket 6 t:r; franska 4 t:r; tyska 2 t:r; välskrivning 2 t:r; aritmetik 2 t:r; naturalhistoria 2 t:r; geografi och fäderneslandets historia 2 t:r. I klass III till det teologiska kompendiet 4 t:r; latinska språket 6 t:r; franska 4 t:r; grekiska 3 t:r; svenska 3 t:r; tyska 2 t:r; svensk historia 2 t:r; naturalhistoria 2 t:r; geografi 2 t:r; aritmetik 2 t:r; matematik (bl. a. geometri?) 2 t:r. I klass IV till teologi 4 t:r; moralfilosofi 2 t:r; logik 1 t; matematik 3 t:r; allmän historia 2 t:r; naturalhistoria 2 t:r; geografi 1 t; svenska språket 2 t:r; tyska 2 t:r; engelska 2 t:r; franska 4 t:r; latin 4 t:r; grekiska 2 t:r; hebreiska 1 t. I klass V till katekes 6 t:r; aritmetik 6 t:r; välskrivning 4 t:r; allmän historia 4 t:r; matematik 4 t:r; naturalhistoria 2 t:r; geografi 2 t:r; svenska språket 4 t:r. —

c) Exempelvis Actualis, Aedificatio, Agonizare, Alinea, Concursum, Conformitas, Controverti, Exinde, Extrinsece, Immaculatus, Intrinsece, Intuitivus, Invisibiler, Irresistibilis, Majestaticus, Manuductio, Mediante, Modus caussandi, Mortificare, Necessitare, Occasionaliter, Peccaminosus, Plenarius, Promtitudino, Protoplasti, Realiter, Scrutinium, Visibiler.

d) Subjectum quod, quo, totale, partiale, proximum, denominationis, Habitui analogo perfectio, Forma interna, externa, Integraliter et Essentialiter perfectum, Identitas essentiae, Spiratio activa, passiva, Terminative, Appropriate, Objective, Voluntas antecedens Essentia completa, Simpliciter et secundum quid, per accidens, per se, Principium, Principiatum, Subsistentia.

e) Nihil pure negativum, Negative irrogenitus.

f) Definitiones, vel si mavis descriptiones Theologiae Archetypae et insitae, Unionis Personalis et Mysticae, Auctoritatis S. Sacrae demonstratio, Quaestiones de communicationibus idiomatum (= definitionerna eller kanske snarare beskrivningarna på den ursprungliga och naturliga teologien, det personliga och mystiska uppgäendet [i Gud], beviset för den Heliga Skrifts auktoritet, frågorna rörande förningen mellan den gudomliga och den mänskliga naturen hos Kristus.)

g) Avhandling, innehållande vidräkning med pedanteriet. Kap. I § V.

h) Vårt fädernesland kan lyckönska sig till att icke med författaren till skriften *De l'Education publique* behöva säga: »Grovt okunniga lärare, som man anlitar, sämre avlönade än drängar och lika grovt tölpaktiga som de egna lärjungarna.» Anf. arb. sid. 102.

i) Seneca, *De Clementia*, I, 16.

k) Quintilianus I, 3.

Noter till undersökningen om Höjer.

1) Polhems efterlämnade manuskript rörande undervisning och uppfostran förvaras å Kungl. biblioteket. Hagströms förslag finnes i Ekdahlska samlingen, sign. A 6 i VHAA:s arkiv (Underdånödmjukaste Memorial Om en för Publicum nyttigare inrättning med vissa timar wid Gymnasier och Scholor, inlemnad af Johan Otto Hagström, Natione Iemtlandus).

2) Se t. ex. Hallgren, J. A., Kort öfversikt af det svenska allmänna läroverkets historia, Stockholm 1909. Jfr Hernlund, H., Skolordnings-förslaget af den 28 November 1778, Stockholm 1880, sid. I.

3) Hernlund, H., a. a. sid. I.

4) Vad här och i det följande säges om den höjerska släkten är i huvudsak hämtat ur Höjer-artikeln i Svenska släktkalendern 1936, utg. av Gustaf Elgenstierna, Stockholm 1935, sid. 433 ff. Samtliga i Sverige födda medlemmar av släkten före den nedan nämnde akademiboktryckaren Johan Höjer ha skrivit familjenamnet med —j—: *Höjjer*. Uppsalalinjen skrev sedermera namnet med blott —j—.

5) Han dog 1630. Såsom vapen förde släkten i skölden en pelikan och på hjälmen en uppstigande enhörning.

6) Jfr Hägg, S. A., Historisk om boktryckerierna i Upsala, Upsala 1885, sid. 9 o. f.; Klemming, C. E.—Nordin, J. G., Svensk Boktryckeri-Historia 1483—1883, Stockholm 1883, sid. 249 o. f. S 5 r 5 n tillägges efter ordet fortleva: i vårt land.

Vid Johan Höjers bröllop påsken år 1725 celebrerades bröllopet med en tryckt äredikt på upplandsdialekt: Jenfaldutt Smått Giässpås Glam. Docent Torvald T:son Höjer har haft vänligheten fästa min uppmärksamhet på denna källa.

7) Även till detta brudpars ära trycktes en dikt på dialekt: Gässbås-Glam. Den och åtta andra separat tryckta hyllningsdikter till brudparet 20/2 1752 finnas samlade i KB: Verser m. m. till och öfver Enskilda. B quarto: 23 resp. B folio: 66. Om denna och förutnämnda festdikt på dialekt jfr Hesselman, B., Bröllopsdikter på dialekt, Uppsala 1937 s. 144 resp. 352.

8) Hon var dotter till framlidne kyrkoherden Carl Lode i Harmångers och Jätten-dals pastorat. Om honom och hans barn se Upsala Årkestifts Herdaminne Bd II, Upsala 1843, sid. 42.

9) Upsala Domb Kyrckias Dop-Book 1736—1765, fol. 125 i Uppsala domkyrko-församlings arkiv, sign. C a N:o 4 (ULA).

Rörande födelsedatum synes en viss osäkerhet ha varit rådande. Ecklesiastik-matriklarna och även Höjer själv i några ansökningar uppgiva födelsedatum vara den 5 jan. 1753. Men dopboken upptager tydligt den 4 jan. såsom födelsedag. Av alla de källor jag genomgått, är det blott Klerckers Genealogiska Samlingar (KB) som har den riktiga uppgiften.

10) Enligt dopboken erhöill han namnet *Johannes Carolus* och voro faddrarna: professor Amnell, bibliotekarien Aurivillius och rådmann Säfström samt fru doktorinnan Asp, mamsell Ekerman och madame Höjer. Dopet förrättades av magister Hernodius.

11) Redan den 11 februari 1754 fick Johan Carl en syster, som i dopet den 12 februari erhöill namnet *Christina Charlotta*. Även denna gång befann sig professor Amnell bland faddrarna. Den 2 december följande år föddes ännu en syster. I dopet den 3 i samma månad erhöill hon namnet *Beata Regina*. Det yngsta av syskonen i det höjerska hemmet föddes den 12 november 1757 och fick i dopet samma dag

namnet *Gustaf Magnus*. Dopet förrättades denna gång av doktor Matthias Asp, som synes ha varit en nära vän till familjen. — Allt enligt dopboken (i ULA).

12) Om burgenheten vittnade begravningen den 14 juni 1758: jordfästningen skedde i kyrkan, och stärbhuset kostade på det bästa bårklädet vid akten i kyrkan samt lät för användning i sorgehuset hyra sådant kläde, som tillhörde domkyrkan. Vid jordfästningen kommo vidare kyrkans alla klockor till användning, då processionen ställdes till gravplatsen på kyrkogården. Där hade grav grävts på västra sidan. — Förteckning på Begravingar ifrån den 1 Januarii 1741—1776, sign. Fa N:o 2 (ULA). Bouppteckningen efter Höjer har jag icke lyckats återfinna.

13) Jfr Klemming—Nordin, a. a. sid. 249 o. f. Annerstedt, Claes, Uppsala universitetets historia Bd III: 2, sid. 538 o. f.

14) Upsala Årkestifts Herdaminne Bd III, Upsala 1845, sid. 49. Herdaminnet uppgift att Grönmark gifte sig med boktryckaren Henr. Höjers änka är felaktig vad beträffar den avlidne Höjers förnamn.

15) Se Herdaminnet!

16) Handlingar rörande Uppsala katedralskola: Uppsala domkapitels arkiv, sign. G II: 1 a 1 (ULA). Jfr Lefnadsteckning af Johan Carl Höjer, sid. 4. Denna levnadsteckning, som äges av barnen till hans sonson, framlidne Lektor Nils Höjer, är tydligen tillkommen omedelbart efter Höjers död, således troligen år 1831. Den anonyme förf. är uppenbarligen mycket initierad.

17) Lefnadsteckning af Johan Carl Höjer, sid. 4.

18) Lefnadsteckning, sid. 4 o. f.

19) Wide, S., Om Uppsala trivialskola under Jacob Arrhenii rektorat (1719—1750): Pedagogisk Tidskrift 1889, sid. 227 o. f.; Nordwall, J., Ett läsår vid Uppsala katedralskola i midten af förra seklet: Pedagogisk Tidskrift 1890, sid. 272 o. f.

20) Nordwall, J., a. a. sid. 279.

21) Uppsala högre allmänna läroverks arkiv. Jfr Handlingar rörande Uppsala katedralskola: UDA sign. G II: 1 a 1 (ULA). Nordwall, J., a. a. sid. 281.

Enligt rektor Casströms diarier hade katedralskolan läsåret 1766—1767, det år då Johan Carl Höjer uppflyttades i rektorsklassen, följande antal elever i klasserna och cirklarna: *classis suprema* d. v. s. *quarta* 6 superiores, 7 intermedii och 12 inferiores; *tertia* 9 superiores, 6 inferiores; *secunda* 9 superiores, 11 inferiores; *prima* 17 i »första lexan», 13 i andra och 21 i tredje. I apologistklassen slutligen funnos 12 elever i »öfversta lexan», 14 i andra och 20 i »nedersta lexan». Hela lärjungeantalet var 151.

22) Handlingar rörande Uppsala katedralskola: UDA sign. G II: 1 a 1 (ULA).

23) ibidem.

24) Vid examen anniversarium följande år den 19 juni var Höjer icke längre med, emedan han då redan avgått till universitetet.

25) Protokoll vid examen den 13 juni 1768: UDA sign. G II: 1 a 1 (ULA).

26) Lefnadsteckning, sid. 5. Rörande kurser och läroböcker vid läroverket, vilka det här skulle bli för vidlyftigt att ingå på, hänvisas dels till den gällande skolordningen, dels till Wides och Nordwalls ovan anförda arbeten.

27) I en skrivelse från rektor Casström till ärkebiskop och konsistorium vid års-examen 1767 anmäldes att »1:o kakelugnarne i öfversta och nedersta klassen [woro] så bofällige, at de ej utan fara kunde brukas. 2:o En trädvägg i Tertia, som varit gipsad, [war] så illa medfaren, at han antingen borde ånyo omgipsas, eller med nya bräder och hwit limning förses. 3:o Gipstaket i Prima [war] så söderspruckit, at det ena stycket efter det andra nedfaller, ej utan fara för Præceptor och barn, som där wistas, 4:o de öfriga 3 kakelugnarne [woro] äfwen till fogningen och pipor

så bofällige, att de behöfwa omsättjas». — UDA sign. G II: 1 a 1 (ULA). Jfr Nordwall, J., a. a. sid. 293.

²⁸⁾ Därvid erlade han den stadgade avgiften om en rdr till biblioteket. — Uppsala universitets matrikel 1755—1781: d. 13 april 1769 (UUA). Jfr Carlsson, A. B., Uppsala universitets matrikel h. 12. 1760—1770, Uppsala 1927, sid. 149.

²⁹⁾ Jfr Lefnadsteckning, sid. 5.

³⁰⁾ De andra: Johan Wallmo och Carl Peter Rossander, Actorum Nat:is Upl:æ Vol. III. Protokoll den 15 april 1769, § 4., sid. 238 f. Sign. U 618 b (UUB).

³¹⁾ Nationis Uplandicæ (Theser) sign. U 688 b (UUB).

den 8 och 11 maj 1777. Samt den 20/3 1771 såsom respondent. U 688 b (UUB).

³²⁾ Den bekante realskolepedagogen Jonas Georg Nording, som inskrevs vid universitetet 1791, reste omedelbart efter inskrivningen till en kondition, och till akademien återkom han först efter ett par år, då med sina discipular i följe. (Enl. en ännu icke publicerad undersökning av mig rörande Nordings verksamhet.) Om fikandet efter studenttiteln för bättre utkomsts och anseendes skull jfr en snart utkommande volym urkunder rör. Gävle läroverk, i ÅSU, av B. Rud. Hall.

³³⁾ Åhörareförteckningar och föreläsningsdiarier för 1769—1770 och 1771 (delvis) förvaras i universitetskanslerns arkiv, sign. F I: 8 (RA). För perioden 1771—1779 äro de däremot förkomna.

³⁴⁾ Lefnadsteckning, sid. 5 f.

³⁵⁾ Sönerna hette Johan Claes och Carl Vilhelm och voro födda 1748 resp. 1753. — Lindman blev sedermera kontraktsprost. Uppgiften om denna kondition lämnas i Lefnadsteckning, sid. 6.

³⁶⁾ Detta torde vara orsaken till att Höjer icke blivit skriven i Frösunda. Jfr denna församlings arkiv A I N:o 5 (ULA). Mantalslängder saknas för denna tid i Kammararkivet.

³⁷⁾ Se Upsala Årkestifts Herdaminne Bd I, Upsala 1842, sid. 410.

³⁸⁾ D:o d:o Bd III, Upsala 1845, sid. 234.

³⁹⁾ Upsala Årkestifts Herdaminne Bd I, sid. 412.

⁴⁰⁾ Även i detta fall finnes Höjers namn icke i kyrkböckerna. Skepptuna församlings arkiv (ULA).

⁴¹⁾ Skepptuna församlings arkiv, A I N:o 1: Husförhörslängd 1765—1779. Även för Skepptuna saknar Kammararkivet mantalslängder från denna tid.

⁴²⁾ Se Upsala Årkestifts Herdaminne Bd III, sid. 5.

⁴³⁾ Såsom opponent framträdde han den 11 och 18 nov. och den 2 och 9 december 1769, den 24 mars 1770 samt den 9, 13 och 16 mars och den 17 och 20 april samt den 8 och 11 maj 1771. Samt den 20/3 1771 såsom respondent. U 688 b (UUB). Om examen theologicum se teol. fak. prot. d. 3/12 1773 § 1 (UUA).

⁴⁴⁾ Filos. fak. prot. d. 12/6 1770, § 6 (UUA).

⁴⁵⁾ Av de övriga fyra i skrivningen deltagande studenterna erhöles närkingen Eric Götlin och västgöten J. F. Carlström vitsordet *adprobantur*, stockholmaren Abraham Soilander betyget *admittitur*, medan femte, västgöten Petrus Dubb bedömes med vitsordet *differtur* och sålunda underkändes.

Fil. fak. protokoll den 6 okt. 1770, § 1. (UUA).

⁴⁶⁾ Dissertatio, Fata Libertatis Patriæ, Sistens, Cujus Partem Secundam, Nutu Incliti Ordinis Philosophici In Upsaliensis Athenæi Auditorio Carol. Majori, Publice defensitare connituntur Mag. Adolphus Holm, R. A. S. H. A. Nec Non Johannes Carolus Höjer, Uplandi Die 25 Maji, A. 1771.

Dissertationen omfattar sidorna 26—39 av Holms arbete, som här sysslar med Ynglingättens historia fram till Ingjald Illråde.

⁴⁷⁾ Dissertatio, opag. sid. 2. — Tackoffret till prosten S. må här återges på originalets versmått i översättning av Lektor Gunnar Bohlin, Lidingö.

Ack! Dig vördnadsvärde, betalas till tack för Dina
stora tjänster jag Dig skyldig är, heder blott klen.

Du mina lärda värv förlänar det rofyllda lugnet,
så att jag njuta kan musernas ljuva ro.

Dessa verser alltså tag mot som den tacksammes gåva,
då mig ej möjligt var bjuda Dig någon förmer.

Kanske skall jag en dag ert lov och er ära besjunga,
om blott ödet så vill, i en ädlare sång.

Det skall i varje fall jag se till: att Du icke skall finna
någon Dig hyllar på mer trofast och uppriktigt sätt.

⁴⁸⁾ Dissertatio, opag. sid. 3. — Därur må citeras följande rader, Mina föräldrar ha

»På kärt och ädelt sätt mitt hela hjerta vunnit,
Ty De af ospard vård för all min fortkomst brunnit,
Så Deras öma nit beständigt lyser stor ...

Er godhet fordrar mer än matta pensels drag.

Jag kan ej önska nog. Ach Himmel Dem belöna,

Och lät Dem alltid få Ditt Faders hjerta röna!

Hur gläds jag icke då af barnslig vördnads lag».

⁴⁹⁾ Dissertatio, opag. sid. 4.

⁵⁰⁾ På disputationshäftets sista sida, s. 39.

⁵¹⁾ Anders Erik Tegman, prostson från Gävle, född 1754 och således jämnårig med Höjer. Herdaminnet karakteriserar honom såsom »ustrustad med sköna egen-skaper». Upsala Årkestifts Herdaminne Bd II, sid. 548.

⁵²⁾ Lefnadsteckning, sid. 6.

⁵³⁾ I Uppsala universitets matrikel 1755—1781 (UUA) finnes antecknat för den 29 maj: »Magnus Sjöberg, Roslagus», med tillägg: »sub priv. Informat. Joh. C. Höjer Uplandi».

⁵⁴⁾ Denne hade flera barn, bland dem sönderna Arvid, Henrik och Carl, födda 1749, 1752 och 1757 respektive. Om Posse och hans barn se Elgenstierna, G., Den introducerade svenska adelns ättartavlor Bd VI, Stockholm 1936, sid. 12. Jfr Lefnadsteckning, sid. 6.

⁵⁵⁾ Husförhörslängd 1771—1777, sid. 2—3. Svinnegarns församlings arkiv, sign. A I n:r 5 (ULA).

⁵⁶⁾ Mantalslängd för Svinnegarns socken, Åsunda härad, Upsala Län 1774 (KA). Kammararkivet saknar mantalslängder för åren 1772 och 1773.

⁵⁷⁾ Mantalslängd 1775 (KA).

⁵⁸⁾ Detta gäller åtminstone partiellt vårterminen 1775. I nationens protokoll för den 5 april detta år heter det nämligen, att »Ordinaris Orator Herr Candidaten Johan Carl Höjer» var från akademien frånvarande med laga förfall (5/4 1775 § 5. U 618, UUB). Och vid ett annat sammanträde upplystes det, att Höjer var hindrad från akademiens beivrande denna termin. Anno 1775 den 29 april. U 618 b (UUB).

⁵⁹⁾ Jfr här några sidor senare.

⁶⁰⁾ Fil. fak. protokoll den 11 dec. 1773, § 5 (UUA). Samtidigt med Höjer begärde och erhöles även hans vän Tegman skrivningstillstånd.

⁶¹⁾ Fil. fak. protokoll den 9 juni 1774, § 4 (UUA). Fem examinerade erhöles betyget *adprobatur*. Se även fil. fak. examensskrivelser, vol. N:o 3: 1765—1774 (UUA).

⁶²⁾ Anno 1774 den 26 november, § 5: U 618 b (UUB).

⁶³⁾ Tillåtelsen gavs den 30/11. Fil. fak. protokoll den 30 nov. 1774, § 6. (UUA).

64) Fil. fak. prot. 7/12 1774, § 1 (UUA).

65) Under tiden mikaeli 1774—mikaeli 1775 föreläste prof. Floderus halva timantalet (2 veckotimmar) över Plutarchos skrift om gossars uppfostran, varför Höjer törhända redan nu lärde känna denne utmärkte representant för klassisk pedagogik. Professorer i admittiturämnen voro respective Mallet, P. Svedelius, Melander (senare Melanderhjelm).

Huruvida Höjer bedrivit studier också för andra lärare än dem, för vilka han avlade examen, har jag icke kunnat avgöra. Den ovan flerstädes anförde levnadstecknaren antyder (sid. 6) att Höjer åtnjutit undervisning eller åtminstone tagit intryck även av Linné, Wallerius, Strömer m. fl. »Af dessas [och examinatoreernas] mun lärde Han visdomens hemligheter».

66) Om Liljencrantz se Elgenstierna, G., Den introducerande svenska adelns ättartavlor Bd IV, Stockholm 1928, sid. 643. Den ovan flerstädes citerade Lefnads-teckning, sid. 6, meddelar, att Liljencrantz vid denna tid bodde i Västerås. Denna uppgift har jag ej kunnat få kontrollerad.

67) Den 24/4, 4, 8, 15/5 1776: U 688 c (Theser) UUB.

68) Dissertatio, De Mutuo Formarum Regiminis Et Morum Inter Se Respectu, Quam, Ven. Ampl. Fac. Phil. Ups. Præsidi Mag. Joh. Petro Sleincour, Mor. Et Pol. Prof. Reg. Et Ord. H. T. Dec. Pro Laurea Defendet Auctor Joh. Carol. Höjer, Uplandus. I Aud. Carol. Maj. D. XXI Maji MDCCLXXVI.

69) Om denne jfr här några sidor tidigare.

70) Bl. a. säger han: »Herr Grefve! . . . Jag nästan trenne år hos Er, Herr Grefve! vördad Det höga ädelmod» etc. Jfr här s. 89. — Dissertatio, opag. sid. 3.

71) Jfr här avd. I: Höjers barndom.

72) Dissertatio, opag. s. 4. Till sist framfördes en gratulation till respondenten av friherre Knut Kurck. Sannolikt hade denne, som var född 1761, åtnjutit Höjers undervisning i något sammanhang, kanske tillsammans med de unga grevarna Posse.

Om Kurck se Elgenstierna, G., a. a. Bd IV, Stockholm 1928, sid. 340. Kurck säger i gratulationen: Jag vill »prof utaf min kärlek ge». Jfr prof. Amnells rekommendationsskrivelse av den 10 juni 1777, i vilken det sägs, att Höjer givit yngre ledamöter av nationen handledning, särskilt i språken. Se i det följande!

73) Dissertatio § 1.

74) Dissertatio § II.

75) Religionerna graderas så att protestantismen ställes i spetsen såsom den »renaste» religionsformen.

76) Dissertatio § VII.

77) Dissertatio § VIII.

78) Dissertatio § IX.

79) Härmed åsyftar Höjer väl närmast, att han skrivit större delen av arbetet under år 1775, då han, som vi sett, var frånvarande från Uppsala och därmed saknade tillgång till ett vetenskapligt bibliotek.

80) Om dessa jfr här förut.

81) Vid denna tid hade universitetet rättighet att vid varje promotion kreera blott 50 magistrar. År 1776 hade emellertid 57 kandidater anmält sig, och det gällde därför för filosofiska fakulteten att bortvälja sju. Fil. fak. protokoll 2/5, 15/5 § 3, 22/5 § 3 (UUA). Genom sina jämförelsevis goda vitsord var Höjer emellertid på den säkra sidan.

82) Talets titel: De rationibus, cur scientiæ physicæ tantum ceperint incrementum recentiori ævo?

Ibland magistrarna må nämnas följande Stockholmens Abr. Soilander och Eric Mich. Fant, Uplandi Anders Er. Tegman och Gustaf Wallmo, Gestricius Johan Stenfelt, Ostrogothus Lars Regné, Westrogothus Johan Afzelius, Smolandus Jonas Hallenberg och Westrobothniensis Zacharias Nordmark.

I »Lefnadsteckning» (sid. 7) säges, att Höjer ansågs vara en värdig medbroder till Fant, Nordmark, Afzelius och Hallenberg m. fl.

83) Skildringen av promotionen anföres enligt notis i Tidningar, Utgifne I Upsala MDCCLXXVI, Upsala 1776 sid. 199 f.

84) Åminnelse-Tal öfver framledna Archibiskopen och Procancelleren i Upsala Högvördigste Herr Doctoren Magnus Beronius, i Respective Närskylas öfvervaro hållet 19 October 1776, för Uplands Studerande Nation, Å vanligt samlingsrum, Af dess ledamot Johan Carl Höjer, Philos. Mag. Upsala (u. å.).

85) Jfr Elgenstierna, G., a. a. Bd IV, sid. 643.

86) Se i det följande!

87) Den 8/8 1777 inlämnades den till Inspectores scholarum; dessa voro i Stockholm pastor primarius och justitieborgmästaren.

88) Handlingar rörande undervisningsväsendet Vol. VII, numera i SSA.

89) Skrivelsen var av följande lydelse: Som Philosophiæ Magistern, Höglärde Herr Johan Carl Höjer, Senior af Uplands Studerande Nation, för någon sin ansökning vid Schol-verken i Stockholm, åstundar betyg om sitt upförande i Studier och leverne, under de otta år Han varit bemälte Nations medlem; så har honom härmedelst lämnas bordt det välförtjenta hedrande vittnesbörd, att Han, som är född år 1753, har allt ifrån dess inskrifning vid Kongl. Akademien, samt vid detta Nationale Samhälle, år 1769, visadt prof af särdeles lyckligt snille, städad tankegåfva, ogemen flit, och derigenom vundna utmärkt goda och berömliga framsteg i Vetenskaperna, synnerligen uti Literis humanioribus, så väl i Historien, som i de gamla Lärda som Moderna Språken, hvarjemte Han alltid i Seder och omgång ådagalagt anständighet och stadga. När han härunder dels vistande vid Akademien, dels någon tid frånvarande, i Studier och Seder anfördt Hederliga och Högförnäma Männns och Herrars unga söner, har Nationen med fägnad förspordt att Han städe, så å det ena som andra stället, gjordt sig förtjent af synnerligt bifall och hedersammesta loford. Han har således ej kunnat annat än vinna sine äldre Landsmäns största kärlek och förtroende, så väl som de yngres högaktning, hvilka Han med nyttig anvisning och handledning i Språken, m. m., troligen gådt tillhanda. I anseende till hvilket allt bemälte Philosophiæ Magister, Herr Johan Carl Höjer, inför Respective Vederbörande, å hvilkas bevågna åtgärd Hans fortkomst för framtiden varder ankommande, i bästa måttan härmedelst vördsammast anmäles. Upsala, 10 Iunii, 1777.

Johan J. Annell

Prof. S. Th. & Ph., Nat. Upl. Inspector.

Anders Wendgren
Philos. Magister et Nat.
Uplandiae h. t. Curator.

Gustaf Wallmo
Philosophiæ Magister
et. Nat. Upl. h. t. Curator.

90) Sjöstrand, D., Maria skola, Stockholm 1882, sid. 196. Tjänsten erhöi hans nations- och promotionskamrat G. Wallmo 4/9 1778.

91) Utnämningstider: till vice kollegatet 28/8 1777, till ordinarie d:o 20/12 s. å.; till andra kollegatet 17/2 1779; till vice tredje läraretjänsten 1/5 1780 (tillträdesdag), till ordinarie d:o 14/7 1783. — Ansökningshandlingarna till secundusbefattningen finnas bland Handlingar rör. undervisningsväsendet VII (RA). Claes Annerstedts uppgifter rörande Höjers befordringar i Samlingar till Upsala skolas historia, sid. 188: U 8 a UUB, äro som synes oriktiga.

⁹²⁾ Handlingar rörande undervisningsväsendet Vol. VII (RA). Jfr Stockholms stads konsistorie protokoll den 29 april 1783, § 4 sid. 39 f. (SSA).

⁹³⁾ Ansökan finnes i Handl. rör. skolväsendet Vol. VII i Riksarkivet. Till ansökan med åtföljande merit- och tjänsteförteckning hade även fogats Consistorii Academi vittnesbörd om sökanden, vilket vittnesbörd var av följande lydelse: Rector och Consistorium Academicum i Upsala göra vittnerligt, det hafver Philosophiae Candidaten af Uplands Landskap, höglärde Johan Carl Höjer, anhållit, att till dess befordran, då han nu är sinnad söka en ledig informations syssla i Stockholm, varda försedd med Consistorii Academi vittnesbörd öfver dess förhållande, under den tid, han för studiers skuld, uppehållit sig här vid kongl. Academi. Och aldenstund bemälte Candidat, som år 1769 blifvit till Studerande inskrifven, under dess vistande härstädes, icke allenast med synnerlig flit sökt upodla et särdeles lyckligt snille, hvarigenom han vunnit utmärkt goda och berömliga framsteg i vetenskaperna, Synnerligen uti litteris humanioribus, så väl i historien, som i de gamla lärda och moderna språken, samt däraf så vid försvarandet af dess utgifne disputation, som de med honom anställdte examina, till vederbörandes synnerliga nöje aflagt tillförläteliga prof; utan ock genom ett dygdigt och anständigt upförande gjordt sig allmänt till det bästa känd, efven som han i flere års tid med loford i Studier och Seder anfördt hederlige och förnäme Mäns söner; Fördenskull varder till bevis öfver alt detta honom detta vittnesbörd lämnadt, och han hos alla, som vederbör, recomenderad till en sådan befordran, hvartill dess vackra lärdom och dess goda seder göra honom förtjent. Upsala d. 15. Ianuarii 1776.

På Consistorii Academi vägnar

Er. Hesselgren

Kongl. Acad. n. v. Rector

/Gustaf Flygare.

⁹⁴⁾ Vid ansökningstidens utgång hade fem ansökningar inkommit, nämligen från apologisten vid Katarina skola, magister Christ. Ol. Humble, tertius kollega i Uppsala Matthias L. Kihlmark, teol. adj. Nils Chr. Clewberg, apologisten i Jacob Olof Hambræus samt Höjer. Denne fick tre veckor på sig att disputera. Detta kunde ske antingen vid Storskolan eller i Uppsala. Jfr Stockholms stads konsistorie protokoll den 2 december 1783, § 3, sid. 180 f. (SSA). Jfr sammankomsten den 16 dec. s. å. (§ 4).

⁹⁵⁾ Den 29 december 1783 uppsatte Inspectores scholarum förslag till rektoratet, upptagande namnen Hambræus, Höjer och Humble (Stockholms stads konsistorie protokoll den 13 jan. 1784 § 8). Sedan Kihlmark överklagat förslaget och begärt att upptagas före de tre nämnda eller i varje fall före Humble, anförde Inspectores scholarum i en underdånig inlaga den 26 mars 1784, att Kihlmark förbigåtts till förmån för stockholmslärarna, trots det att han hade något större meriter ifråga om tjänsteår (han hade fyra tjänsteår mera än Höjer), emedan »dessa sökande varit tjenstgörande i Hufvudstaden och således måst uppehålla sig på den dyraste ort i Riket, hwartill deras lön icke kan vara tillräcklig, utan det understödd, de genom privat handledning för sine lärjungar kunnat förvänta; och hvarigenom deras möda och arbete nödvändigt måst blifwa ännu besvärligare och trägnare». Sedan besvären lämnats utan avseende 5/4 1784, förordnade ärkebiskopen magister Humble genom en skrivelse till Stockholms stads konsistorium (daterad den 25 juni men uppvisad i konsistoriet redan vid sammankomst den 25 maj. Protokoll den 25/5 1784 § 4. Ärkebiskopens skrivelse finns bland acta n:o 46). Den 15 juni uppsatte konsistoriet fullmakt på tjänsten för Humble, vilken fullmakt sändes till ärkebiskopen för underskrift (Prot. den 15/6 § 5). — Om Humble se C.

Björling: Katarina Skola, Stockholm 1913, sid. 120; ÅSU 58 sid. 375—377. — Att Höjer placerades före Kihlmark, fick en viss betydelse sedermera, då rektoratet i Uppsala skulle återbesättas 1803.

⁹⁶⁾ Se t. ex. Insändare i Inrikes Tidningar N:o 21, den 14 mars 1774, samt »Wälmente Erindringar wid Förslaget uti Inrikes Tidningar N:o 21 om Grekiska och Ebräiska Språkens sammansläende till en Lection, at därmed göra rum för Historia Naturalis»; Dagligt Allehanda N:o 120 tisdag den 31 maj 1774 och »Til Författaren af Stycket i Dagligt Allehanda N:o 120, angående Grekiska och Ebreiska språkens sammansläende i en Lection» i Dagligt Allehanda N:o 147 4 juli 1774. Redan nu må nämnas, att även Karlstads gymnasium fick ett lektorat i naturalhistoria, då brukspatron Carl Fredrik Geijer 1786 donerade behöfliga medel för en lärartjänst i Oeconomien, Physiquen, Chemien och Botaniquen». Se Consistoriernas i Sverige och Finland Svar på Dr. Christoph. Wilh. Lüdekes Frågor om Gymnasierna och Scholorne uti deras Stift: U 7 (UUB). Kongl. Maj:ts resolution i ämnet utfärdades den 10 sept. 1795.

Jfr Dalgren, Lars, Karlstads läroverks historia, Karlstad 1931, sid. 22.

⁹⁷⁾ Jfr Stridsberg, O. A., Anteckningar till en historik öfver Klara skola i Stockholm, Stockholm 1880, sid. 30.

⁹⁸⁾ Skolrådets protestskrivelse finnes in extenso avtryckt i Dagligt Allehanda n:o 159 måndagen den 17 juli 1775. Skrivelsen inkom till Kongl. Maj:t den 22 maj. Jfr Insändare i Dagligt Allehanda n:o 164 lördag den 22 juli 1775. Ett sekel tidigare hade magistraten i Gävle föredragit att ha trivialskola framför att ha gymnasium, om man icke kunde få behålla bådaderna. UDA, G II 2 a 8 (ULA).

⁹⁹⁾ Såsom bevis säger insändaren: »Jag talar af förfarenheten, ty så gjorde jag i min ungdom.»

¹⁰⁰⁾ Dagligt Allehanda N:o 237 den 17 okt. 1775.

¹⁰¹⁾ Dagligt Allehanda N:o 182 den 12 aug. 1776. Insändaren, som kallar sig »Paterculus», diskuterar i övrigt frågan om centralbibliotekets förhållande till landsortsbiblioteken.

¹⁰²⁾ Handlingar rörande Scholverken i allmänhet och Cathedral Scholan i synnerhet: Stockholms Trivialskolas arkiv (SSA). Jfr Höjer, J. C., Ödmjukaste Memorial: Stockholms konsistorie acta 1803 N:o 29 (SSA). Jfr ÅSU 58 s. 60—71.

¹⁰³⁾ Jfr Broocman, C. U., Magasin för Föräldrar och Lärare. Bd II, Stockholm 1812, sid. 33 f. Se vidare Stockholms trivialskolas Journal under år 1784 (SSA).

¹⁰⁴⁾ Biografiskt Lexicon öfver namnkunnige svenska män. Bd IX, Upsala 1845, sid. 193 o. f.

¹⁰⁵⁾ Protokoll den 17 febr. 1755. Jfr Cgn (Carlgren, W.,) Forna historiektorer i Gävle: Meddelanden av Gestriklands Kulturhistoriska förening 1919, Gävle 1919, sid. 20.

¹⁰⁶⁾ Fil. fak. protokoll den 17 april 1769 § 8 (UUA).

¹⁰⁷⁾ Om hans korta verksamhetstid i Gävle se Carlgrens nyssanförda arbetet

¹⁰⁸⁾ Jfr Stockholms Lärda Tidningar N:o 48 den 4 juli 1776, sid. 187 f. (recension).

¹⁰⁹⁾ Jfr Stockholms Lärda Tidningar N:o 73 25/9 1777 sid. 288.

Årtalet 1779 på s. 21 r. 3 n ändras till 1777!

Även Murén hade på sitt sätt varit reformpedagog. En av de mest läsvärda pedagogiska avhandlingarna under 1700-talet har honom till författare. Murén, O., De Cura Principis Circa Educationem Juventutis Partem Priorem, Upsalæ 1741.

¹¹⁰⁾ Jfr Stockholms Lärda Tidningar N:o 75 2/10 1777 sid. 298. Se även Lista över rektorer bland Diverse papper till Skolans historia: Stockholms trivialskolas Arkiv (SSA).

¹¹¹⁾ Reproducerad i Lundin, Claes—Strindberg, August, Gamla Stockholm, 3:dje uppl., Stockholm 1912, sid. 301, och i ÅSU 58 s. 47. Numret på skolhuset var 13 vid Själagårdsgatan.

¹¹²⁾ Lundin, Claes—Strindberg, August, a. a. sid. 302.

¹¹³⁾ Efter ritningar i Stockholms stads byggnadskontor äro i Lundin och Strindberg a. a. återgivna bilder av trivialskolans exteriör och interiör 1761 samt beskrivning på husets inre. Exteriören finns även i ÅSU 58 s. 47.

¹¹⁴⁾ Stockholms Stor-Skola och Upsala Universitet vid 1800-talets början. Anteckningar af en gammal student, som ej studerat ut. Utgifna af Sigrid Brithelli: Personhistorisk Tidskrift 1915, sid. 3. Jfr Gynther, Aug., Författaren till anteckningarna om Stockholms Storskola och Uppsala Universitet: Personhistorisk Tidskrift 1934, sid. 211 o. f.

¹¹⁵⁾ Det bör härvid erinras om att den låga lönen komparerades i någon mån av de dubbla tjänsteåren. Efter 6 å 10 års skolarbete skulle läraren vanligen kunna påräkna att befordras till något mer eller mindre givande pastorat — ett löfte som alltför ofta stannade på papperet.

¹¹⁶⁾ August Gynther (a. a. sid. 211) talar om privatskola i detta sammanhang. De anförda minnesanteckningarnas författare har varit mycket ensidig i sina omdömen om lärarna vid Storskolan enkannerligen mot Leufgren. Denne var vida bättre, såsom framgår av handlingar rörande honom i Pro fide et christianismos arkiv. Leufgren var kateket i detta samfunds tjänst.

Stockholms stads konsistorium beslöt 1803 beträffande lärarnas privata elever följande: »Då det ej kan Lärarne förmenas, att till lättning i deras utkomst antaga Privatister, ansåg Consistorium böra till allmänare efterföljd stadgas, det inge sådane må dem tillåtas annorledes, än att de i Scholans Matrikel ordentligen inskrifvas, samt bevista de publika läseöfningarne och Examina, hvarigenom både Lärarens tid kunde odelad lämnas åt de publike och private ynglingars tillsyn och undervisning, som ock hos de Lärande täflan och samhällige seders tilldanande tidigt befrämjas.» Prot. den 15/7 1803 § 3 (SSA).

¹¹⁷⁾ Carl Julius Lénström har tydligen sett ett manuskript av talet, ty han upptager det i sin litteraturhistoria med rubriken: Oratio de... juventutis... in litteris impedimentis, St(ockholm) 1778, Mscr. Då det emellertid nu icke kunnat uppsåras, får man antaga, att det tillhört de Gestrinska samlingarna vid Gävle läroverk, och att det som så mycket annat värdefullt förintats vid den stora branden 1869. Se Lénström, C. J., Sveriges litteratur- och konst-historia, Upsala 1841, sid. 173. Med den i texten gjorda översättningen: »förmännare och rikare familjers barn» jfr Höjers uttryck här i bilagan: »Avhandling om Nödig förbättring av vårt lands skolor» § 1: barn till rikets främsta män samt till förmännare och förmögnare föräldrar. Det gällde ju för Höjer att till Stockholms förmännare läroverk draga adelns och de välbesuttnas söner!

¹¹⁸⁾ Stockholms Lärda Tidningar N:o 19 den 19 mars 1778, sid. 146—151. Jfr 1724 års skolordning Caput I § 4.

¹¹⁹⁾ Han hade utnämnts till biskop i Lund 1777.

¹²⁰⁾ Jfr Carlgren, W., a. a. sid. 20 o. f.

¹²¹⁾ N:o 287, torsdag den 14 december 1775.

¹²²⁾ Ibidem. Jfr memorialet till Uno von Troil av den 18 maj 1779, i vilket Murberg säger, att han rådfört »en stor del af hwad desse sednare åren, i tämmelig myckenhet blifwit i Tyskland och Frankrike skrifwit om Informationsverkets förbättring» samt nyare tyska skolordningar och de »Philanthropinistiske inrättningar».

¹²³⁾ Dagligt Allehanda n:o 217, den 23 sept. 1778. Jfr n:o 223 den 30 sept. samt särskilt n:o 229 den 7 okt.

¹²⁴⁾ Se vidare Dagligt Allehanda n:o 253 5/11 1778, n:o 291 19/12 1778 och n:o 19 25/1 1779.

¹²⁵⁾ Se notis i Dagligt Allehanda n:o 251 3/11 1778. Döpelseakten och illuminationen ägde rum den 10 november. Se Dagligt Allehanda n:o 259 12/11.

¹²⁶⁾ Dagligt Allehanda n:o 273 lördag den 28 nov. 1778 innehåller ett avtryck av resolutionen.

¹²⁷⁾ Se t. ex. Dagligt Allehanda 1779 n:o 4, 15, 18, 24, 25, 28, 34, 43, 49, 35, 50, 95.

¹²⁸⁾ Murbergs förslag »Utkast till Inrättning af Lyceum Gustavo-Adolphinum i Stockholm» finnes infört i »Stockholms Trivialskolans Journal 1731—1821» under år 1784 (SSA). En annan utskrift av förslaget finnes i Kanslersgilletts handlingar (RA) och en tredje med titel »Betänkande rörande inrättande af ett läroverk i Stockholm, under namn af Lyceum Gustavo Adolphinum» i KB med sign. O 6. En utskrift, som tidigare funnits i Uppsala högre allmänna läroverksarkiv, säkerligen ditskaffad av Höjer, är numera förkommen. Detta manuskript har rubriken: Utkast till en skolordning för Stockholms stad, hvartill Biskoparne Herwegh och Celsius gjort utstakningen, och som Doctor Murberg i samråd med Öfver H. F v. Troil förbättrade. Jfr Uppsala H. Allm. Läroverks Pedagogiska Boksamling, Uppsala 1902, sid. 25. En av Lektor R. Hall gjord efterfrågan i Västerås, om akten finnes i Herweghs samlingar, har lämnats obesvarad.

¹²⁹⁾ Jfr Höpken, A. J. von, Tanckar vid det nya utkastet till en förbättrad undervisningsmethode vid Storskolan uti Stockholm: Handlingar rörande Sveriges akademier, gymnasier och skolor (KB). Silfverstolpe, C., Riksrådet Grefve Anders Johan von Höpkens Skrifter. Bd II, Stockholm 1893, sid. 742 f. Hernlund, H., Bidrag till den svenska elementarlagstiftningens historia, Stockholm 1880, sid. XXXIII f. (Stockholms Gymnasii Program för 1880).

¹³⁰⁾ Utlåtandet är i koncept bevarat i uppfostringskommissionens av år 1770 handlingar. Vol. II (RA). Det är undertecknat av C. Rudenschöld, M. Falkenberg, Fr. Sparre, C. F. Sebaldt, C. A. Wachtmeister och C. F. Gyllenberg.

¹³¹⁾ Rörande det murbergska förslagets detaljer, vilka det här skulle bli för vidlyftigt att ingå på, se sammanfattningen i Karl Nordlunds arbete: Översikt av de svenska gymnasiernas historia intill år 1820, Stockholm 1914, sid. 42 o. f.

¹³²⁾ Hans Kongl. Maj:ts Förnyade Schole-Ordning, af Åhr 1724, Caput I § 2: ÅSU vol. VII, sid. 21.

¹³³⁾ Stockholms Stads Consistorii Protokoll 1783, den 2 dec. § 3, sid. 180 f. (SSA). Jfr protokoll den 16 dec. § 4, sid. 186 (SSA).

¹³⁴⁾ Ett ganska utförligt referat av disputationen lämnades i Upfostrings-Sällskapets Tidningar N:o 41 den 6 juni 1785, sid. 323—326. Respondent vid disputationen var Knut Soilander, yngre broder till Höjers promotionskamrat Abr. Soilander, prostson från Närtuna i Uppland. Efter vanligheten inleddes avhandlingen med högtidlig tillägnan. Respondenten hyllade sålunda högärevörldige och vittberömda teologie doktorn och professorn Erik Hydrén såsom sin patronus optimus. I en ytterligare tillägnan hyllade han dessutom sin »hulde fader», Petter Soilander. Sistnämnda tillägnan är såtillvida märklig som den är skriven på grekiska språket, medan tillägnan till Hydrén är författad, liksom avhandlingen i sin helhet i övrigt, på latin. Jfr här Bilaga II.

¹³⁵⁾ Upsala Katedralskolans Journal 1806—1821, under rubriken 1806: Curriculum vitæ för rektor Johan Carl Höjer. Uppsala domkapitels protokoll den 4 febr. 1784 § 19. Konsistoriet fann, att Höjer ådagalagt »ej mindre mycken qwickhet än lär-

dom och dymedelst swarade emot den goda tanka hwartil han äfwen tilförene genom sina Consistorio bekanta wackra Studier och utmärkta snillegåfwor gjordt sig förtient» (ULA).

¹³⁶⁾ I allmänhet taget var man vid denna tid mycket lyhörd ifråga om vad som skedde eller diskuterades i Frankrike.

¹³⁷⁾ »Sjömannen talar om väder och vind, bonden om oxar.» Propertius 2: I, 43.

¹³⁸⁾ S. O. Caput, VI, § 5. Jfr ASU vol. VII, sid. 36. — Var god ersätt Stockholms Storskola å s. 28 r. 10 med Uppsala läroverk!

¹³⁹⁾ Liknande förslag hade framförts från flera håll även tidigare. Jfr (Anonymus) Tankar Om Underwisingswerkets Förbättring, Stockholm 1763, sid. 6.

¹⁴⁰⁾ Jfr Eklund, Eric, Upfostrings-Läran, Sthlm 1746, och (Browallius, Joh.) Oförgripeliga Tankar, om Underwisingns-Wärket, Sthlm 1751, passim, samt Hastig, J., Katedralskolan i Åbo 1722—1806, Helsingfors 1907, sid. 182.

¹⁴¹⁾ Project Til En Förbättrad och Förnyad Förordning För Trivial Scholar och Gymnasier i Riket, Stockholm 1760. Cap. 3 § 10.

¹⁴²⁾ Project etc. Cap. 6 § 1 7:mo. Jfr Östergren, O., Några grunddrag till modersmålsundervisningens historia, sid. 194. (Språk och Stil IX, Uppsala 1909.)

¹⁴³⁾ Kryger, J. F., Tankar wid Ledige Stunder I, Stockholm 1761, sid. 73.

¹⁴⁴⁾ Snellman, J., Tankar om Informations-Werket i Österbotn. (Præses P. Kalm), Åbo 1762, sid. 27.

¹⁴⁵⁾ Zetterström, J. N., Rikets Nyttä Af Wälbelönte Ämbetsmän, Tänkande Informatorer Och Utwalde Studerande, Stockholm 1765, sid. 20, 22.

¹⁴⁶⁾ Satser, som komma att försvaras Uti Den Större Läresalen, Vid Den Nya Informations Inrättningen Uti Stockholm Under Mag. Johan Graffmans V. D. M. Öfvervaro och biträde af Johan Fredrich Rehbinder, Baron, . . . Stockholm 1771, § 4.

¹⁴⁷⁾ Murberg, J., Utkast etc. Cap. 6 § 4. Jfr Cap. 2 § 2 och Cap. 3 § 4.

Jfr skolordningsförslaget 1778 kap. VI § 5 2:o och 4:o, § 7 3:o, § 8 3:o och kap VII § 4 3:o. Hernlund, H., a. a. sid. XX o. f.

¹⁴⁸⁾ Jfr Anderberg, Otto, Bidrag till en historik öfver tyska språkets ställning vid våra läroverk: Pedagogisk Tidskrift XXXII, 1896, sid. 278 f.

¹⁴⁹⁾ Kryger, J. F., a. a. sid. 73. Grubbs avhandling finnes i Nordinska samlingen (UUB).

¹⁵⁰⁾ Kalm, P. och Snellman, J., a. a. sid. 20.

¹⁵¹⁾ (Anonymus), Tankar om Underwisingswerkets Förbättring, Stockholm 1763, sid. 7 f.

¹⁵²⁾ Zetterström, J. N., a. a. sid. 21. Jfr Lärda Tidningar N:o 81 och 85 den 17/10 och 31/10 1765, sid. 332 och 347 f.

¹⁵³⁾ Löwenhielm, C., Tal Om Ungdomens Upfostran i et välbestäldt Regemente (21/1 1767), Stockholm 1767, sid. 39. Jfr satser, som komma at försvaras etc. § 3.

¹⁵⁴⁾ Murberg, J., Utkast etc. Cap. 4 §§ 3, 13; Cap. 5 § 3.

¹⁵⁵⁾ Det är alltså Kalms, Snellmans och andras idéer, Höjer här upptager.

¹⁵⁶⁾ Murberg, J., Utkast etc. Cap. 4 § 11; Cap. VII §§ 3, 4. Jfr Swederus, M. B., Naturvetenskapernas studium i äldre tider: Pedagogisk Tidskrift XVIII, 1882, sid. 236 ff.

¹⁵⁷⁾ Stockholms Lärda Tidningar N:o 19, den 19 mars 1778, sid. 145 (under rubriken Stockholm).

¹⁵⁸⁾ Se bilaga: Avhandling om Nödig förbättring av vårt lands skolor.

¹⁵⁹⁾ Alnander, Samuel Joh., Sammandrag Af Christna Salighets-Läran, Stockholm 1771. (Ingår som del II i »Swenska Ungdomens Hand-Bok, utg. av C. C.

Gjörwell, Stockholm 1771—1775). Benzelius' bok har titeln: »Epitome Repetitionis Theologiae, in usum inferiorum Patriæ Scholarum odornata. Holmiæ 1734.» Boken utkom i en mängd latinska och svenska upplagor; den första svenska 1737. Boken hade länge kritiserats. Jfr Snellman, J., a. a. sid. 17.

¹⁶⁰⁾ Svebilius, Ol., Enfaldig Förklaring öfver Lutheri Lilla Catechismum, stäld igenom Spörsmål och Svar, Stockholm 1692. (Många upplagor!)

¹⁶¹⁾ Rörande den samtida diskussionen i frågan om historieundervisningens mål och medel, vilken det här skulle bli för vidlyftigt att behandla, se Carlgren, W., Historien som läroämne i äldre svenska skolor: Pedagogisk Tidskrift XLVIII, 1912, sid. 215—220.

¹⁶²⁾ Troligen åsyftar Höjer Dan. Djurbergs bok »Geographie för Begynnare», Stockholm 1783. Jfr Berg, Gust. O., Bidrag till den geografiska undervisningens historia i Sverige intill början af vårt århundrade: Ymer Bd IV 1884, sid. 293 ff. Wiberg, A., Sverige inför Europa för 200 år sedan: Jordan Runt 1937, sid. 526 ff. Om de gängse åsikterna beträffande geografiundervisningen se Chr. H. Groskurds nedan nämnda arbete sid. 9. Om Djurberg som läroboksförfattare jfr Stockholms Posten N:o 230 den 4/10 1786 »Förslag».

¹⁶³⁾ Schönberg, A., Utkast om det allmänna Upfostrings-Verket, Stockholm 1770, sid. 141 ff. Jfr Sigmund, E., Filantropismens Indflydelse paa den lærde Skole i Norge omkring 1800, Kristiania 1916, sid. 31 ff. Äldre tiders barbariska skolutukt och lärometoder hade gjort att många föredrogo den enskilda undervisningen framför den offentliga. Jfr Rambach, J. J., Grundelig och Tydelig Underwising Om Föräldrars och Informatorers Plikt wid Barna-Upfostran, Stockholm 1752: Inledning § 19. Såväl Locke som Rousseau togo hänsyn egentligen blott till den enskilda undervisningen. Den offentligas företräden framhöllos vid upprepade tillfällen av Höjer.

¹⁶⁴⁾ Härvid citerade han samme franske författare, som han åberopade i början av sin avhandling. Arbetet ifråga har förgäves eftersökts på våra offentliga bibliotek. Troligen avses ett arbete »De l'Education publique», som utkom i Amsterdam 1762 (2:dra uppl. 1763) eller möjligen ett arbete med denna titel utkommet i S:t Petersburg 1772.

¹⁶⁵⁾ De många åren såsom informator i förnäma hus torde för Höjer ha verkat i samma riktning.

¹⁶⁶⁾ Heilmann, Karl, Quellenbuch zur Pädagogik, Leipzig 1905, sid. 171. Jfr Sigmund, E., a. a. sid. 32. Om tidiga elevdomstolar och annan självstyrelse i brittiska och svenska privatläroverk jfr (Th. Wright Hill:) Allmän upfostran. Styrelse och undervisning vid gosskolan i Hazelwood. Öfvers. Sthlm 1828. ASU n:o 26 s. 99—112 (om Askersunds privatläroverk 1829); n:o 44 sid. 120—144, 182—186 (Stadgar för Hillska skolan). Harald Ericsson: Hillska skolan å Barnängen 1830—1846. Sthlm 1885.

¹⁶⁷⁾ Basedow, J. B., Vorstellung an Menschenfreunde und vermögende Männer über Schulen, Studien und ihren Einfluss in die öffentliche Wohlfahrt. Hamburg 1768, s. 74 och flerstädes.

¹⁶⁸⁾ Sedermera ändrade sig Höjer på denna punkt och anslöt sig till Murbergs idéer. Se »Ödmjukaste Memorial», dagtecknat den 12 april 1803: Stockholms konsistorii acta 1803 n:o 29 (SSA).

¹⁶⁹⁾ Upfostrings-Sällskapet Tidningar N:o 41, den 6 juni 1785, sid. 323—326. »Uförlig» s. 38 r. 12 n: läs utförlig.

¹⁷⁰⁾ Fünfter Theil, herausgegeben von Christoph Wilhelm Lüdeke, Leipzig 1790, sid. 90.

171) Om Lüdeke se Ohlson, Nils G., Det pedagogiska problemet i Sverige, Stockholm 1939, sid. 102 ff.

172) Och efter det Höjer blivit förbigången vid rektorsvalet i Katarina; jfr not 95.

173) Upfostrings-Sällskapets Tidningar N:o 90, den 24 nov. 1785 under rubriken: Nyheter. Stockholm (sid. 715 o. f.). Om Rosenadlers böcker jfr not 250.

174) Upfostrings-Sällskapets Almäna Tidningar N:o 69, den 7 sept. 1786, sid. 549 ff. Andra uppräknade givare voro Joh. Murberg, Chr. Henr. Groskurd, gymnasie- rektor i Stralsund, mag. Carl Stridsberg, privatskolerektor i Stockholm, Carl Berg- sten, kollega vid Storskolan, Joh. Dav. Flintenberg, sedermera rektor vid denna trivialskola, m. fl.

175) År 1786 t. ex. blevo sådana jettonger förärade gymnasisten Gustaf Rosén i Göteborg, son till den bekante lektorn och tidningsmannen Johan Rosén, åt stud. Eskil Wieselgren i Uppsala, nyligen diktommen från Växjö, och åt Carl Nordlund, lärjunge i översta klassen vid Uppsala Cathedralskola. Upfostrings-Sällskapets Almäna Tidningar N:o 95, den 7 dec. 1786, sid. 753. Jfr universitetskanslerns skri- velse i uppmuntringsfrågan! Upfostrings-Sällsk. Almäna Tidningar N:o 36 den 8 maj 1786, sid. 281 o. f.

176) Upfostrings-Sällskapets Tidningar N:o 88, den 17 nov. 1785.

177) N:o 38, onsdagen den 15 febr. 1786.

178) Upfostrings-Sällskapets Almäna Tidningar N:o 25, den 27 mars 1786, sid. 194.

179) Murberg, J., Om konung Gustaf I:s vård om allmänna upplysningen och undervisningen: VHAH Bd I, Stockholm 1789. Jfr Upfostrings-Sällskapets Almäna Tidningar N:o 59, den 3 aug. 1786. — År 1785, vid Olof Muréns död, hade Murberg tillträtt rektorslönen och den av honom dittills innehavda lektorslönen från Gävle tillföll åter därvarande läroanstalt.

180) Jfr Upfostrings-Sällskapets Almäna Tidningar N:o 9, den 21 maj 1787, sid. 67. D:o N:o 35, den 21 nov. 1787, sid. 279.

181) Konrektor Johan Fredrik Christiernin beviljades sjukledighet. — Jfr Stock- holms Stads trivialskola: Diverse papper till Skolans historia (SSA). Wenström, J., Anteckningar rörande Rektorer, Konrektorer och Kolleger vid läroverket: Hand- lingar rörande Upsala Kathedralskola 1750—1788 (uti ULvArkiv). Matrikel öfver Lärare vid Upsala Cathedralskola, Högre Elementar- och Allmänna Läroverk (ULvA). Klerckers Genealogiska Samlingar: Höjer, Joh. Carl (KB).

182) Han fick härvid behålla nästan hela lönen. Bland Murbergs många uppdrag kan jämväl nämnas, att han blev ledamot av bibelkommissionen, fullmäktig i rik- sens ständers bank, ledamot av kanslersgillet etc.

183) Förste kollega flyttades upp till vikarierande supremus kollega, och tvenne nya vikarier antogos för första och andra klassen. Skolans hela lärarkår blev så- lunda från 1788 vikarierande, om man bortser från läraren i qvinta. Stockholms stads konsistorie protokoll den 1 april 1788, § 13, sid. 41 f. (SSA). Jfr Lefnadsteck- ning, sid. 8.

184) Dessa hunno icke bli färdiga med sitt utlåtande före höstterminens början den 28 aug., varför undervisningen fick fortgå enligt den gamla ordningen. Stock- holms Stads Trivial-Scholes Journal 1731—1821, under år 1806. En avskrift finnes även i Uppsala högre allmänna läroverks arkiv bland Handlingar rörande Uppsala Kathedralskola 1788—1829. — Om Inspectores Scholarum och dess nyss ordnade arkiv jfr Folke Sleman: Inspectores Scholarum i Stockholm sid. 9—18 i Stockholms stads arkivnämnd och stadsarkiv Årsberättelse 1941. Ingår i Stadskollegiets ut- låtanden och memorial. Bihang n:o 20 år 1942. Nu under tryckning.

185) Stockholms Stads Trivial-Scholes Journal 1731—1821: under den 16 sept. 1789. Inspectorum scholarum beslut var dagtecknat den 8 sept. 1789. Original- skriften har jag icke anträffat. Beslutet, som synes i huvudsak stämma överens med Höjers memorial, är mig bekant genom ett utdrag av Höjers hand, förvarat bland Handlingar rörande Uppsala Kathedralskola 1788—1829 i ULvA.

186) Stockholms stads konsistorieprotokoll den 22 september 1789, § 12.

187) Jfr här not 96.

188) Debatt i frågan förekom icke blott i facktidningar (t. ex. Lärda Tidningar) utan även i största utsträckning i landsortspressen.

189) Löwenhielm, Carl, a. a. sid. 37 ff.

190) Kanslikollegie inkomna skrivelser, serie E XII: 30 (RA). Jfr ÅSU 44, sid. 147.

191) ÅSU 44, sid. 4, 5. Jfr sid. 32 o. ff.

192) Thenstedts skola är märklig även därigenom att ett flertal disputationer höllos av eleverna, varvid också uppfostringsfrågor behandlades. Flera av dessa disputationer äro tryckta.

193) Jfr Groskurd, Heinrich Christian, Gedanken über die gemein nützige Einrichtung Einer Schule, Stockholm 1771. Lüdeke, Christoph Wilhelm, Nachricht von der gegenwärtig Erneuernten Verfassung des Stockholmschen Lycei Deutscher Nation. Stockholm 1773.

194) Lüdeke, J. A. A., De Ecclesia Teutonica. Diss. (Præs. E. M. Fant), Upsalæ 1791, sid. 76.

195) Se t. ex. Anzeige von bisheriger Verbesserungs-Anstalten im hiessigen Deutschen National-Lyceum: Stockholms Lärda Tidningar N:o 37, den 22 maj 1780, sid. 297 o. f. Till denna skrift utkom 1781 en »Erste Fortsetzung» och 1784 en »Zweyte Fortsetzung», i vilka skrifter redogörelser lämnades för skolans orga- nisation och verksamhet. Jfr Ohlsson, Nils G., a. a. sid. 100 o. f.

196) Jfr Stridsberg, C., Underrättelse om en ny skolnirättning i Stockholm. Stockholm 1786. Jfr ÅSU 58 s. 292 o. f.

197) Almfelt, J., Memorial rörande en Adelig Upfostrings-Anstalt; upläst hos Höglofl. Ridderskapet och Adeln den 10 Junii. Remitterat til Höflofl. Riddarehus- Utskottet den 12 Junii 1786, Stockholm 1786. Almfelt, J., Ödmjukaste Memorial, Stockholm 1786.

198) Ödmjukaste Memorial: Handlingar rörande Uppsala Kathedralskola 1788— 1829 (ULvArkiv). Å memorialet finnes antecknat med Höjers hand: »Den för- ändring, som i Sept. 1789 af Wederb. anbefaltes i Läsnigen och timmarne, och som ännu i dag i det närmaste följes, utom de sistnämnde, hvilka 1798 på Lärarens begäran blefvo efter förra vanligheten, föranleddes af följande Memorial.» Här i den följande framställningen användes det »Ödmjukaste Memorial», som finnes infört i trivialskolans Journal 1731—1821 under år 1806.

199) Om 1731 års beslut jfr Diverse papper till trivialskolans historia (SSA). Bland förslagen efter 1760 se t. ex. Tankar Om Undervisningsverkets Förbättring, Stockholm 1763, sid. 6.

200) Höjer inledde sina yrkanden i detta hänseende med att erinra om gällande veckotimplan. I *Quarta* upptog denna: teologi 2 timmar: historia 1½; logik 1; geografi 1; hebreiska 1½; moral 1½; matematik 1½; aritmetik 1½; grekiska 3; latin 9½ utom tvenne latinska temata; tillsammans 24 veckotimmar. I *Tertia* var ämnesfördelningen: teologi 5 timmar; historia 1½; geografi 1½; aritmetik 1½; latin 10; grekiska 4½; tillsammans 24 veckotimmar. I *Secunda* läste man efter följande schema: katekes 1½ timmar; geografi 1½; historia 1½; skrivning 1½; grekiska 6; latin 12; tillsammans 24 timmar. I *Prima* slutligen hade man icke något

Se även Sundelius, H. O., Norrköpings Minne, Norrköping 1798, sid. 551 ff. Wägner, S., a. a. sid. 24. Svahn, Sven-Öjvind, Blekingebilder, Karlskrona 1925, sid. 249 o. f. Thunberg, Anders, Förslag til et förbättradt Lärosätt wid under-skolarne, Greifswald 1787, sid. 7 samt Lärda Tidningar Ifrån Upsala N:o 2 den 15/1 1785: Lärda Nyheter. Berlin.

207) Klara och Maria läroverk blevo trivialskolor; de övriga kyrkskolorna apolo-gistskolor. Jfr Diverse papper till Stockholms stads trivialskolans historia: Trivial-skolans arkiv (SSA). Stridsberg, O. A., Anteckningar till en historik öfver Klara skola, Stockholm 1880, sid. 52 o. f. Sjöstrand, D., Maria skola, Stockholm 1882, sid. 228 o. f. Björling, Carl, Katarina skola, Stockholm 1913, sid. 170 o. f.

208) Löwenhielm, C., Tal Om Ungdomens Upfostran, Stockholm 1767.

209) Jfr Stridsbergs ovan nämnda skolprogram!

210) Jfr den ovan omtalade utförliga anmälan av Basedows stora och grund-läggande arbete. Även mindre och anspråkslösare arbeten fingo ibland mycket utförliga omnämmanden. Se t. ex. omnämmandet i Allmänna Bibliotheket, Styc-cket XIII, den 30 jan. 1777 (sid. 154) av J. A. Nösselts arbete: Ueber die Erziehung zur Religion, Halle 1775.

211) Allgemeines Schwedisches Gelehrsamkeits-Archiv unter Gustafs des Dritten Regierung.

212) »Bibliotheket» började utkomma 1774. I Tyska skolans bibliotek i Stock-holm finns det rikt representerat.

213) Lanærus, A., Försök Om Europæiska och i synnerhet Svenska Folkets Seder och Beskaffenhet, Stockholm 1788, sid. 121 o. f.

214) I Lärda Tidningar Ifrån Upsala N:o 32, den 12 aug. 1786 anmäldes t. ex. »Professor Immanuel Kants Kritik der reinen Vernunft, som 1781 på 856 sidor utkom i Riga».

215) Wallquist, O., Ecclesiastique Samlingar Bd I, Fjerde Flocken; Wexiö 1790. Företalet »Till Läsaren» (opag.).

216) Wallquist, O., a. a. sid. 495. Jfr Wallquist, O., Utkast Til en Hand-Bok Öfwer Ecclesiastique Befordrings-Mål, Wexiö 1797, sid. 460.

217) Stockholms stads konsistorie protokoll den 25 maj 1790.

218) Tjänstgöringsbetyget anförd efter exemplaret därav i Handlingar rör. skol- och undervisningsväsendet Vol. IV — lägg: daterade skrivelser — (RA).

219) Ekerman var en betydande kulturpersonlighet. Jfr Stockholms Rådhus och Råd Bd II, Stockholm 1915, sid. 69 f.

220) Handlingar rör. skol- och undervisningsväsendet Vol. IV — lägg: daterade skrivelser — (RA). Inlämningsdatum finnes antecknat å akten. Ansökan är tryckt av B. Rud. Hall i ÅSU Vol. 58, sid. 56 ff.

221) Inspectores underförstå här, att skolans förkovran börjat i och med den ovan omtalade skolreformens genomförande av Höjer.

222) Ecclesiastika expeditionens protokoll 1791 § 13 (RA). Avgörandet skedde i tillförordnad regering i konungens frånvaro.

223) De androgo, att de tre år tidigare vågat anhålla hos Kongl. Maj:t om upp-muntran för Höjer, »hwilken inpå 17 året under ådagaläggande af den mäst ut-märkta trohet och skicklighet wid detta Läroställe arbetat». Eftersom deras an-hållan då icke föränlett någon Kongl. Maj:ts åtgärd, och inspectores sedermera »fått än flera skäl at för Vice Rector Höjer ådagalägga den wälwilja och acktning, som hans berömliga förhållande förtjenar», vågade de nu återigen påminna om saken och anhöllo, att Höjer antingen måtte huggas med lektors »värdighet och tour» eller också att det skulle tillåtas inspectores scholarum att på vanligt sätt

för honom »utfärda förwäga Fullmagt och Stadfästelsebref på den af honom hit-tills bestridde Rectors sysslan».

224) Kongl. Maj:ts resolution är in extenso införd i Upsala Ärke-Stifts Tidningar n:o 1 den 11 febr. 1795, sid. 97 f. Inspectores Scholarum skrivelse finnes i utdrag bifogat Höjers ansökan om rektoratet i Uppsala 1803. UDA, G II 1 b N:o 1: Upsala katedralskola. Ansökningshandlingar 1778—1819. (ULA). Notis om fullmaktens ut-färdande finnes i nyssnämnda nummer av stiftstidningarna (sid. 97). I A. Hilde-brand, Clerus Holmiensis (KB) finnes den felaktiga uppgiften, att Höjer den 9/1 1795 erhöill professors heder, namn och värdighet. Den riktiga uppgiften, att det var fråga om lektors karaktär har strukits.

225) Svenska Samfundets Pro Fide et Christianismo Samlingar Rörande Reli-gion, Seder och Upfostran. Första Bandet. Fjerde Stycket, Stockholm 1798, sid. 395.

226) (Dalesköld, Carl J.), Människjo-Wännen, Stockholm 1792, sid. 21 (i artikeln: Om Upfostrings-Werket). Inlägget är anonymt, men man har skäl att gissa på tidskriftsutgivaren såsom författare.

227) Dalesköld, Carl J., a. a. sid. 18 f. Jfr A. Bethéns skrivelse till kanslersgillet rörande pedagogiska föreläsningar i huvudstaden. Se f. ö. rörande frågan om un-dervisning i pedagogik dels Schück, H., Inbjudningsskrift till åhörande af den offentliga föreläsning med hvilken professorn i pedagogik Bertil Hammer tillträder sitt ämbete, Uppsala 1910; dels Hall, B. Rud., Källförteckning, ÅSU 39 sid. 12—16.

228) Brithelli, Sigrid, Stockholms Stor-Skola och Upsala Universitet vid 1800-talets början: Personhistorisk Tidskrift 1915, sid. 4. Den 7 mars 1793 hölls en hög-tidlighet vid Storskolan med anledning av 200-årsminnet av Uppsala möte. Vid högtidligheten höll Höjer ett latinskt tal »De Jubilæis». Detta tal har det emeller-tid icke varit möjligt att uppsåra. Jfr Uppsala katedralskolans Journal 1806—1821, under 1806. Se även Handl. rör. Uppsala Kathedralskola 1750—1788. Lägg: Anteck-ningar rörande Rektorer N:o 31. J. C. Höjer (ULvA).

229) UUB sign. U. 514 a.

230) När t. ex. läraren vid Maria skola, Johan Bernhard Graak år 1802 sökte tjänst såsom kateket, bifogade han till sin ansökan ett berömande tjänstgörings-betyg, utfärdat av Höjer, rörande åren 1796 till 1802, då han tjänstgjort vid Stor-skolan. Pro fide et christianismos Handlingar 1796—1805 (KB).

231) Latinsk Grammatica För Begynnare, Stockholm 1798 (35 sidor). Mottot = *Mycken övning, få regler!* Härom hade t. ex. Quintilianus yttrat: »Lång och be-svärlig är vägen genom regler, kort och framgångsrik genom exempel.» Detta hade Comenius upptagit och kompletterat (t. ex. Stora undervisningsläran, kap. 21 § 7; tredje och fjärde grundsatserna § 24 mom. II, III resp. § 28 mom. IV, VI; § 46). Även andra hade varit föregångare i olika utvecklingsstadier.

232) Boëthius, D., Uppfostran. UUB sign. P. 37, sid. 56.

233) Höjer, J. C., Latinsk Grammatica För Begynnare, Stockholm 1798, sid. 35. — Comenius, Locke, Rousseau och i allmänhet sagt alla opponenter mot »den gamla oxevägen per grammaticam» voro av samma mening.

234) Dagligt Allehanda n:o 31, den 7 februari 1798. Uppsatsen saknar rubrik och signering men är utan tvivel skriven av Höjer.

235) Artikeln är daterad den 13 jan. 1798.

236) Handlingar rörande Scholverken i allmänhet och Cathedral Scholan i syn-nerhet: Skolstatens inlaga till Höglofl. Ståthållare Ämbetet 1804. Trivialskolans arkiv (SSA). Hyresutgifterna uppgingo för lärarna sammanlagt till c:a 233 Rdr banko pr år.

237) Ödmjukaste Memorial Om Stockholms Stor Skolas nuvarande tillstånd daterat den 12 april 1803: Stockholms konsistorii acta 1803. N:o 29 (SSA).

238) För säkerhets skull bifogade han ett exemplar av disputationen! Jfr Stockholms konsistorii protokoll den 15 juli 1803 § 3 (SSA). — Smedgården = arbets- och straffängelset.

239) Gåvan överlämnades genom inspektör pastor primarius Gustaf Murray. Om nackdelarna med de långa ferierna se förutom de av Höjer uttalade åsikterna även David Schulz von Schulzenheims »tal» den 30 jan. 1799. Tal, om den offentliga Vården i hänseende till Folkets Seder och helse samt Fattigas Lifberging, Stockholm 1801, sid. 7.

240) Om adjunktjänsten se i det följande!

241) I Uppsala h. a. lärov. arkiv: Handlingar rörande Upsala Kathedralskola 1788—1829, finnes följande schema av Höjers hand bevarat.

Under Sommar Ferierne 1802 läses i Storskolan.

	Måndagar			Tisdagar		Onsdagar	
	8 till 9	9 till 11	2 till 4	8 till 9	9 till 11	8 till 9	9 till 11
Quarta	Föregående söndagens texter genomgås med hela Skolan.	Alnander	Grammat. Philos.	Tyska grammat. tican	Räkande	Franska gramm.	Skrifn. efter föreskrift
Tertia		Alnander	Cornelius	Tyska grammat. tican	Räkande	Franska gramm.	Skrifn. efter föreskrift
Secunda		Barnabok	Cornelius Colloquier	Franska grammat. tican	Räkande	Historien	Skrifn. efter föreskrift
Prima		Barnabok	Skrifn. efter föreskrift	Cateches	Latinska Gramm.	Latinsk gramm.	Latin och Colloqu.
Quinta		Barnabok	Skrifn. efter föreskrift	Cateches	Räkande	Historien	Räkande
	Thorsdagar			Fredagar		Lördagar	
	8 till 9	9 till 11	2 till 4	8 till 9	9 till 11	8 till 9	9 till 11
Quarta	Moralen	Grekiska	Latin	Cosmographie	Franska	Matematik	Tyska
Tertia	Alnander	Grekiska	Cornelius	Geographie	Franska	Historie	Moder-målet
Secunda	Barnabok	Räkande	Cornelius Colloquier	Geographie	Franska	Latinsk gramm.	Skrifning
Prima	Barnabok	Latinsk gramm.	Skrifning	Cateches	Skrifning	Biblisk Historie	Latin
Quinta	Barnabok	Räkna	Skrifning	Cateches	Geographie	Historie	Räkna

Stockholm den 6 Julii 1802.

Joh. Carl Höjer.

242) Andre kollega hade 30 bibeltryckstunnor och 30 Rdr; förste kollega 25 bibeltryckstunnor och 30 Rdr; apologisten 30 tunnor kronotonde och 30 Rdr samt kantor slutligen 20 bibeltryckstunnor och 20 Rdr. Skolans egna tillgångar utgjordes

av en del smärre räntebärande fonder. Härifrån fick man medel till premier, stipendier etc. Om olika slags löner i Stockholms läroverk jfr ÅSU 58 passim.

243) På tal om att trivialskolans utfört ett gymnasiums undervisningsarbete påstod Höjer, att de från trivialskolans dimitterade hade i Uppsala visat sig jämgoda med och stundom bättre än studenter, som kommit från gymnasierna.

244) De barn, som gått i privat skola, hade i allmänhet »så illa lärdt stafva och läsa i bok, att Läraren i den publika Skolan ofta nödgas önska det hela undervisningen vore ogjord».

245) Med anledning av detta förslag betonades i konsistoriet önskvärdheten av att »inge andre borde med sängöfning sysselsättas än de, som dertill hafva fallenhet, och de öfrige uti andre Läroyrken på desse timmar öfvas». Stockholms stads konsistorieprotokoll den 15 juli 1803 § 3 (SSA). — Även Höjers övriga förslag upptogs av konsistoriet såsom egna i den skrivelse rörande förbättring av skolväsendet i huvudstaden som samma dag justerades och insändes till kanslersgillet. År 1806 då konsistoriet skulle uttala sig om C. U. Broocmans realskoleprojekt, framhöll en konsistorieledamot, att den av Broocman då påtalade bristen på realundervisning skulle fyllas, då trivialskolans finge sin föreslagna realklass. Se ÅSU Vol. 58, sid. 41. Jfr Wiberg, A., Carl Ulric Broocmans projekterade realskola i Stockholm 1806: Pedagogisk Tidskrift 1939, sid. 5 o. f.

246) Det av Höjer egenhändigt skrivna exemplaret finnes bland Handlingar rörande Uppsala Kathedralskola 1788—1829 ULvArkiv). Jfr Interims Instruction för Adjunctus Scholæ af d. 6 Maji 1806: ÅSU Vol. 58, sid. 58.

247) ÅSU Vol. 58, sid. 58. Denna version innehåller blott fem punkter.

248) Jfr ÅSU Vol. 58, sid. 508.

249) Ödmjukaste Pro Memoria om Stor Skolshuset i Stockholm: Handlingar rör. Scholverken i allmänhet etc.: Trivialskolans arkiv (SSA). Memorialet är tryckt i ÅSU Vol. 58, sid. 60—61.

250) Såsom ovan nämnts, hade skolan erhållit en stor bokdonation av statssekreteraren C. A. Rosenadler. Denna hade man emellertid måst avstå ifrån på grund av att magistraten icke ställde rum till förfogande. Jfr Betänkande och förslag angående läroverks- och landsbibliotek, Stockholm 1924, sid. 411. (SOU 1924 n:o 7.) ÅSU Vol. 58, sid. 71. Det folkbibliotek, som man vid den rosenadlerska donationens mottagande drömt om, kom alltså icke till stånd.

251) Stockholms konsistorii acta 1803 n:o 36 (SSA). Förra rektorn i Uppsala läroverk, Johan Wenström, hade avlidit 26/7 1803.

252) Uppsala katedralskola. Ansökningshandlingar 1778—1819: UDA sign. G II 1 b n:o 1 (ULA). Inlämningsdatum finnes tecknat i akten.

253) Kihlmark var född 1749 och inskrevs vid Uppsala universitet 1763. Han disputerade pro exercitio 1771, avlade kandidatexamen 1772 och disputerade pro gradu 1773. Sistnämnda år började han lärarbanan som vikarie vid Uppsala katedralskola. 1778 blev han kollega i secunda, 1783 i tertia, 1787 konrektor och 1803 prorektor. Vid prästmötena 1797 och 1802 uppträdde han som orator. Klagomålet framlade han vid justitierevisionens expedition 8/2 1804. — Stenfeldt var född 1748. Han blev student 1767, disp. pro exercitio 1772 och blev fil. kand. 1773. Han förordnades till adjunctus scholæ vid Gävle trivialskola 1773. Pro gradu disputerade han och promoverades 1776. År 1778 blev han kollega supremus, presiderade 1781. Han blev konrektor i Gävle 1782, prorektor kortare perioder 1781 och 1788 samt alltifrån 1795. Allt enligt ansökningshandlingarna: UDA sign. G II 1 b N:o 1 (ULA). Claes Annerstedt (Samlingar till Upsala skolas historia: U 3 a fol. 19: UUB) är osäker om när Höjer blev rektor i Uppsala.

²⁵⁴) Den kungliga resolutionen upplästes vid uppsalakonsistoriets sammankomst den 30 maj 1804, då även beslöts, att fullmakt på tjänsten skulle utfärdas för Höjer. Uppsala konsistorie protokoll den 30/5 1804. § 2: UDA, A I 95 (ULA).

Jfr Upsala Ärke-Stifts Tidningar N:o 1 den 31/1 1805.

²⁵⁵) Uppsala konsistorieprotokoll den 5 mars 1806 § 7: UDA A I 97 (ULA). Kihlmark hade dött 1804, varför det icke blev han, som uppehöll tjänsten.

²⁵⁶) Flintenberg var född den 3 maj 1762 i Stockholm. Han blev student i Uppsala 1777 och fil. mag. 1785. År 1786 blev han docent i lärdomshistoria (Upfostrings-Sälsskapets Almänna Tidningar n:o 54, den 17 juli 1786, sid. 429. Jfr Lärda Tidningar Ifrån Upsala n:o 35 den 2 sept. 1786, sid. 280) och amanuens vid universitetsbiblioteket 1790 (Almänna Tidningar N:o 250 den 2 nov. 1790, sid. 1995). Riksantikvarie och sekreterare i Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien 1793; avsked 1795 med expeditionsskreterares n. h. o. v. 1795. Erhöll 1804 beföringsrätt inom skolstaten och fick den 3 aug. 1805 ärkebiskopens fullmakt på rektorstjänsten vid Storskolan i Stockholm. Död den 12/5 1819. Gift med en dotter till prof. E. J. Almquist i Uppsala.

²⁵⁷) Stockholms konsistorii acta 1805 (SSA). Skrivelsen inkom till konsistoriet den 17 juni 1805.

²⁵⁸) Stockholms konsistoriiprotokoll den 18 juni 1805, §13 (SSA). Höjers skrivelse finnes in extenso intagen i protokollet.

²⁵⁹) Broocman, C. U., Blick på Stockholms Underwisningswerk i äldre tider: Stockholms Posten 1809 N:ris 142, 144, 147, 149, 152. Jfr N:o 164.

²⁶⁰) Jfr Broocman, C. U., Om Stockholms Undervisningsverk: Magasin för Föräldrar och Lärare. Andra Bandet, Stockholm 1812, sid. 34.

²⁶¹) Kanslersgillet Instruction, given Drottningholm den 27 okt. 1801 (RA). Egendomligt nog synes det vara blott 1760 års projekt man jämte skolordningen refererar till. Skolordningsförslaget av år 1778 synes nästan helt vara skjutet åt sidan.

²⁶²) Jfr Kanslersgillet protokoll den 4 april 1804 och gillet underdåniga brev den 20 april (RA).

²⁶³) Se skrivelse till Murberg den 13 juli 1804 (RA). Broocmans påstående att Murberg medarbetat redan i 1770-talets uppföringskommission och att han till Gustaf III framlämnat kommissionens förslag 1778 är oriktigt och beror troligen på att Broocman sammanblandat 1778 års förslag med det blott huvudstaden gällande reformförslaget av år 1779, vilket senare bär Murbergs prägel. Jfr Magasin för Föräldrar och Lärare Första Häftet 1810, sid. 135. Hernlund, H., a. a. sid. VII n. Sjöfors, O. Th., a. a. sid. 37.

²⁶⁴) Jfr Sjöfors, O. Th., Kanslärsgillet och 1807 års skolordning, Karlskrona 1919, sid. 36 ff.

²⁶⁵) Jfr Hernlund, H., a. a. sid. VII n.

²⁶⁶) Någon utförligare redogörelse härför finnes icke. Jfr Sjöfors, O. Th., a. a. sid. 14 o. f.

²⁶⁷) De föredrogos i gillet den 2, 5 och 19 febr. 1805.

²⁶⁸) Jfr Sjöfors, O. Th., a. a. sid. 40 ff.

²⁶⁹) Kanslersgillet protokoll den 19 mars 1806. Jfr Rodhe, E., Kyrka och skola i Sverige under 1800-talet, Lund 1908, sid. 25.

²⁷⁰) Lindbloms projekt »Förslag till en förbättrad Skol-Ordning, i anledning af Rector Murbergs Project till en Litterat och Närings Skola, vid Trivialskolorne i Riket» finnes bevarat i Linköpings Stifts- och landsbibliotek, sign. U 9.

²⁷¹) Se särskilt brevväxlingen i frågan, numera bevarad i nyssnämnda volym

U 9 i Linköpings bibliotek. Jfr Sjöfors, O. Th., a. a. sid. 56 ff. Jfr Magasin för Föräldrar och Lärare. Första Häftet 1810, sid. 136.

²⁷²) Jfr Sjöfors, O. Th., a. a. sid. 161 ff.

²⁷³) Rodhe, E., Jacob Axelsson Lindblom såsom biskop i Linköping, Lund 1905, sid. 233.

²⁷⁴) Enligt Bernhard von Beskow skall J. O. Wallin ha yttrat om honom: »Du må tro, att det var eget med salig Lindbloms författarskap... Hans latinska lexikon har Dahl skrivit, hans företal till Lehnbergs predikningar har Åström skrivit, hans inträdestal i Svenska akademien har Blom skrivit — åtminstone retouchéerat — och hans direktörstal har jag skrivit. Det var ej emedan han icke kunde skriva, men han var för bekväm att arbeta. Så snart han erhöll något dylikt uppdrag, sände han efter den, som han ansåg därtill mest passande (varvid han nästan alltid träffade ett lyckligt val) och sade: »Hör på!... de ha lassat på mig det här... det har jag inte tid med... och det där gör du mycket bättre än jag... tag det och smörj ihop något som jag kan få om ett par dagar.» Alla älskade honom och gjorde honom gärna till viljes. Men just den omständigheten, att han aldrig befattade sig med någon detalj, gjorde honom alldeles ypperlig till chef. Han bedömde vid första ögonkastet vars och ens användbarhet, uppmuntrade de sina, skaffade dem beföringar, och höll dem alltid ryggen fri, om det behövdes; var öppen, förtrolig, vänfast, pålitlig... Med ett ord, någon mera passande chef har man sällan sett, och säkerligen ingen mer avhållen. Beskow, B. von, Levnadsminnen, Stockholm 1928, sid. 55 f. Jfr Schück, H., Illustrerad svensk litteraturhistoria Bd IV, Stockholm 1928, sid. 96.

²⁷⁵) Sjöfors, O. Th., a. a. sid. 59 o. f.

²⁷⁶) Wägner, S., Helsingborgs allmänna läroverk under tre århundraden, Helsingborg 1898, sid. 23.

²⁷⁷) Finnes i vol. »Skolordningar och förslag därtill» i kanslersgillet arkiv (RA).

²⁷⁸) Kanslersgillet handlingar: Avgjorda mål 1804—1806 (RA).

²⁷⁹) Jfr Sjöfors, O. Th., a. a. sid. 62. Se även två brev från Wåhlin till biskop Lindblom, det ena daterat den 17 okt. 1805 och det andra odaterat i Lindblomska brevsamlingen vol. XV och vol. XXV (LSLB).

²⁸⁰) Enligt ett »Curriculum vitæ» för Höjer intaget i »Uppsala katedralskolas Journal 1806—1821» under år 1806 (ULvA).

²⁸¹) Jfr Lefnadsteckning, sid. 9.

²⁸²) Vindicie Scholarum publicarum a vulgi in easdem telis. — Upsala Tidning. 15 Häftet N:o 3, lörd. den 8 nov. 1806. Jfr Lefnadsteckning, sid. 10.

²⁸³) Lindblomska brevsamlingen Vol. 15: Brev 1805—1806 (LSLB).

²⁸⁴) Tryckt uti Kongl. Tryckeriet, Stockholm 1760. Orsaken till uppdraget åt Höjer var den, att kanslersgillet som nämnt skulle ta hänsyn till detta förslag vid sitt arbete på den nya skolstadgan.

²⁸⁵) Memorialet är i koncept förvarat i Handlingar rörande Upsala Cathedralskola 1788—1829 (uti ULvArkiv). I ingressen säger Höjer, att han utfört sitt arbete på »Höggunstig befallning» samt framhåller, att han utslutit en del anmärkningar beträffande 1724 års skolordning, som han redan »munteligen i ödmj(ukhet) anfört».

²⁸⁶) Han motiverar sin ståndpunkt ytterligare med påpekandet, att kyrkskolornas lärare fått rätt att räkna dubbla tjänsteår, och att det därför skulle vara en lättnad för Uppsala stift, om icke alla dessa lärare jämte dem från Uppsala, Gävle och Hudiksvall gemensamt tävlade om de relativt få prästtjänsterna i ärkestiftet.

²⁸⁷) I samband med att Höjer uttalade sig om denna fråga, berörde han även den i kap. VIII § 3 föreslagna tiden för sånglektionerna och hävdade de syn-

punkter, som vi väl känna till från hans tidigare memorial. Jfr skolordningen av år 1807 kap. VI § 11.

288) Jfr stadgandet i 1807 års skolordning kap. XII, § 2.

289) Att Höjer talar om strid för hem och härd i detta sammanhang torde bero på att han redan vid denna tid bestämt sig för att stanna hela sin tid vid skolan och att stadgandet sålunda så småningom skulle komma att bli aktuellt för honom.

290) Brevet är tyvärr odaterat och skrivet på ett papper av kvartoformat. Det har tydligen varit blott en slags följesedel till de adlerbethska papperen. Det befinner sig nu i handlingarna tillsammans med Höjers nyssbehandlade memorial, och detta torde ge en antydning om den tid, till vilken det hör.

291) Till Högl. Kanslers Gillet tillika med project till Skolordning: U 9 (LSLB). Höjers medarbetarskap utesluter naturligtvis icke, att Wählin också rådfrågats och kanske haft hela det av Höjer fullbordade murbergska förslaget för översyn och bearbetande.

292) Katedralskolor voro statsläroverken i Åbo, Uppsala och Lund samt Storskolan i Stockholm och i viss mån även Visby lvk.

293) Se gilletts protokoll nämnda dag § 1 (RA).

294) Kongl. Maj:ts Förnyade Nädiga Scholæ-Ordning, Gifwen Helsingborg Den 7 December 1807, Stockholm 1808. Stadgan är omtryckt i ÅSU vol. VII.

295) Handlingar rörande Upsala Kathedralskola 1788—1829 (ULvA).

296) Skolordningen kap. IX § 5.

297) Utkast till Inrättning af Lyceum Gustavo Adolphinum i Stockholm, kap. VII § 1, 2: Stockholms trivialskolas arkiv (SSA).

298) Höjer, J. C., *Dissertatio de Necessaria Scholarum in Patria emendatione, Upsaliæ 1783*, pag. 20. Jfr översättningen här i bilaga, slutet mom. 3.

299) Om denna fråga får jag möjligen tillfälle att uttala mig utförligare på annat håll. Se vidare Wiberg, A., *Gymnastikbestämmelsen i 1807 års skolordning: Tidsskrift i gymnastik 1942*. Om tidiga kroppsövningar bland allmänheten jfr min uppsats »Svenska idrotten 150 år» i *Dagens Nyheter* 17/5 1942.

300) Sjöfors, O. Th., a. a. sid. 188.

301) Skolordningen av år 1807, kap. IV, § 8.

302) Höjer, J. C., a. a. pag. 20; Jfr slutorden i dess näst sista stycke, t. ex. i översättningen här i Bilaga.

303) Murberg, J., Utkast, kap. XI § 3.

304) *Biographica* N:o 38 a: Höjer (RA).

305) Statsrådsprotokollen den 5/10 1809 (RA). Jfr brev från Nils von Rosenstein till Lindblom den 5 sept. (skall vara den 5 okt.) 1809, vari han meddelar, att fullmakten för Höjer expedierats i statsrådet samma dag. Lindblomska brevsamlingen vol. XVII (LSLB).

306) Lefnadsteckning, sid. 13. — En annan »oförklarad episod» (se nyss i texten!) är Höjers ifrågasatta kallelse till medlem i 1812 års uppfostringskommitté. Jfr närmare i kap. VIII.

310) Det gällde främst stadgandena i kap. VI § 11 om lästidens indelning under dagen.

311) Förvarat i koncept i Handlingar rörande Uppsala Kathedralskola 1788—1829 (ULvA). Det är icke försett med närmare uppgift om tidpunkt än 1809.

312) I ingressen till sitt »Ödmjukaste betänkande», som är daterat den 2 sept. 1813, anför Höjer, att han meddelar dessa sina tankar på »befallning». Konceptet finnes i Handlingar rörande Uppsala Kathedralskola 1788—1829 (uti ULvArkiv). I original finnes betänkandet i Uppsala domkapitels arkiv sign. G II 1 a 2 (ULA).

313) Kongl. Uppfostringskommitténs underd. förslag till en reglering af Stockholms stads elementarläroverk, Stockholm 1817. Originalhandlingarna finnas i RA. Avtryck i ÅSU 58 s. 147—157.

314) Stockholms Stads Consistorii underd. utlåtande öfver Kongl. Uppfostringskommitténs förslag, Stockholm 1817. Avtryck i ÅSU 58 s. 157—169. Se även samtidigt utförliga kommentarer och diskussion i ämnet i den samtida stockholmspressen!

315) Försök till vederläggning af V. Consist. Urbici i Stockholm underdåniga utlåtande emot Kongl. Uppfostr. Comiténs Project till en Skolordning för Hufvudstaden. Finnes i koncept bland »Handlingar rörande Uppsala Kathedralskola 1788—1829» samt i original i U 3 a (UUB). Sistnämnda saknar rubrik men är skrivet med Höjers karakteristiska handstil. Troligen har omslaget, som nu är förkommet, varit försett med dedikation, underskrift och datering.

316) Ärkebiskopens utlåtande är återgivet i ÅSU 58 sid. 170—175. Olika acta jfr Handlingar Rörande den nya Organisationen af Stockholms Stads Undervisningsverk, Stockholm 1819. Rodhe, E., Kyrka och skola i Sverige, sid. 58 o. f. Frågan om en modernisering av undervisningsväsendet i huvudstaden hade varit före även i kanslersgillet. Se dess brev till ärkebiskopen den 29 mars 1809. (UDA i ULA sign. E II 4.)

317) Lindblomska brevsamlingen, vol. XIX (LSLB).

318) Brev av den 5/11 1812: Lindblomska brevsaml., vol. XIX (LSLB). Rosenstein tillägger: »Om Alm antages af Comitén kan Höjer likafullt bli correspondande Ledamot.» Det var sålunda samma argument, som nu blev avgörande, vilket Adlerbeth 1804 använt vid genomdrivandet av Murbergs kallelse till ledamot av kanslersgillet. Det hette då, att det var nödvändigt, att kanslersgillet ägde *härstüdes på stället* någon betydande skolman, som själv lagt handen vid undervisningsarbete. Kanslersgilletts protokoll den 4/4 1804 (RA). Att Höjer hösten 1806 befann sig i ärkebiskopens närhet — fanns på stället! — var väl en av de förnämsta orsakerna till att han och ej Wählin fick uppdraget att bearbeta och fullborda Murbergs stadgeförslag.

319) Uppfostringskommitténs protokoll den 28/11 § 5 (RA).

320) Uppfostringskommitténs protokoll den 5/12 § 2 (RA).

321) Uppsala Cathedralskolas Journal 1806—1821: under år 1813 (uti ULvArkiv). Jfr Samuelsson, Sixten, *Ur Uppsala Högre Allmänna Läroverks Historia: (Tidningen) Uppsala, Julnummer den 24 dec. 1928*.

322) Ödmjukaste Memorial: Uppsala Cathedralskolas Journal 1806—1821 (ULvA).

323) För utrymmets skull måste vi här förbigå en mera detaljerad redogörelse.

324) Uppgifter, hvilka af Consistorierna omedelbart meddelas angående Katedral-, Trivial- och så kallade Stads-Skolor, Stockholm 1813.

325) Ödmjukaste Memorial daterat den 3 jan. 1814: Uppfostringskommitténs av 1812 handlingar rörande undervisningsverken i ärkestiftet 1814 (RA). Memorialet finnes i avskrift också i Uppsala Cathedralskolas Journal 1806—1821, under år 1814 (ULvA).

326) $\frac{1}{8}$ av antalet hade gått lärda banan; $\frac{1}{8}$ den civila ämbetsmannabanan, $\frac{3}{8}$ till hantverken; $\frac{1}{8}$ till handel, $\frac{1}{8}$ blivit bruksskrivare, klockare, militärer o. d. samt $\frac{1}{8}$ återgått till jordbrukareyrket.

327) Pro Memoria till Kongl. Uppfostrings Committéen. Den finnes i avskrift bland »Handlingar rör. Uppsala Kathedralskola 1788—1829» (uti ULvArkiv) samt i original bland kommitténs handlingar i RA.

328) Brevet finnes bland »Handl. rör. Uppsala Kathedralskola 1788—1829» (ULvA).

³²⁹) Höjer, J. C., Ödmjukt Memorial till Kongl. Upfostrings Comiten: Uppfostringskommitténs Diverse inkomna skrivelser, vol. I (RA). Finnes i avskrift också i Upsala Cathedralskolas Journal 1806—1821, under år 1814 (uti ULvArkiv). På sistnämnda ställe finnes även Höjers beledsagande brev till Rosenstein i avskrift.

³³⁰) Finnes i original bland »Handl. rör. Upsala Kath. skola 1788—1829» samt i avskrift i skolans Journal.

³³¹) Två skrivelser i ämnet från ärkebiskopen till Höjer finnas bland »Handlingar rörande Upsala Kathedralskola 1788—1829» båda daterade den 24 april 1816.

³³²) Höjers memorial finnes bland »Handlingar rörande Upsala Kathedralskola 1788—1829».

³³³) I det följande medtages endast så mycket som är behövt för att ge en uppfattning om Höjer som läroverkschef. En mera detaljerad framställning av läroverkets historia under denna tid kommer att lämnas i den historik, som här i förordet omtalats.

³³⁴) Uppsala domkapitels protokoll den 5 mars 1806 § 7 (ULA).

³³⁵) Upsala Cathedralskolas Journal 1806—1821, under 1806. Jfr Lefnadsteckning, sid. 9.

³³⁶) Uppsala domkapitels protokoll den 29 okt. 1806, § 33 (ULA).

³³⁷) Upsala Tidning, 15 Häftet N:o 3 den 8/11 1806.

³³⁸) Upsala Cathedralskolas Journal 1806—1821, under 1806. Jfr Upsala Tidning, nyssanfört nummer.

³³⁹) Den officiella festen följdes av ett enskilt »Nachspiel». Höjer berättar härom i brev till vännen J. Hallenberg den 4 nov. bland annat: Ändteligen har jag blifvit installerad af Reverendissimus i mitt Skolarchat, hållit en sirlig latinsk oration... och ätit på saken i sällskap med några från 1776 års promotion.» J. Hallenbergs brevväxling sign. G 100 a (UUB). Höjers tal är icke bevarat, men med kannedom om hans idéer och samtidas tankar i frågan kan man något så när gissa sig till innehållet. Stark betoning har säkerligen det sociala argumentet fått. Redan Löwenhielm (a. a. sid. 36) hade poängterat betydelsen av att de olika ståndens barn fingo mötas och lära känna varandra under lika förhållanden, då bondpojke och greveson kunde vara lika »nackstyva». På 1790-talet hade Joh. Jac. von Bilang (Den sunda Philosophien Bd I, Stockholm 1792, sid. 46) framhållit, att grevarns och torparebarn skulle i den publika skolan njuta lika rätt, lika anseende och lika bemötande och att man här skulle ha väl utbildade lärare. P. Köhlmark (Utkast Til Allmänna Upfostrans Förbättring Vid De Lägre Undervisnings-Verken I Sverige, Stockholm 1794, sid. 38) talade om föraktet för den offentliga skolan och om att även den felaktigaste privata uppfostran föredrogs framför den offentliga. I den offentliga skolan lärde sig ynglingen tidigt att lyda vissa lagar och iakttaga ordning och skick utan avseende på person. I sitt tal vid præsidiets nedläggande 1796 (Samlade Skrifter Bd III, Stockholm 1838, sid. 8) framhöll Nils von Rosenstein, att man i allmänhet syntes komma till den tanken, »att en allmän undervisning är den bästa» och att den i allmänhet icke kunde ersättas av enskild. Det torde ha varit liknande synpunkter som de här anförda, Höjer åberopat i sitt tal.

³⁴⁰) Bokstäverna voro a, b, c, d och skulle användas till att beteckna följande grader: *Ingenium* a) Felix, b) Docile, c) Probabile, d) Tardum. *Diligentia* a) Laudanda, b) Assidua, c) Mediocris, d) Inconstans. *Profectus* a) Egregii, b) Probandi, c) Non Spemendi, d) Exigui. *Mores* a) Sancti, b) Candidi, c) Innocui, d) Soluti.

³⁴¹) Höjers »Aldra Ödmjukaste Memorial» finnes i original i UDA sign. G II 1 a 2 (ULA). I avskrift finnes det jämte ärkebiskopens svar i Upsala Cathedralskolas Journal 1806—1821, under år 1807. Jfr Ärkebiskopens originalskrivelse i »Handlingar rör. Upsala Kathedralskola 1788—1829».

³⁴²) Aldra Ödmjukaste Memorial, med påteckning att det inkommit den 25/2 i UDA sign. G II 1 a 2 (ULA). Finnes även i avskrift i skolans Journal för år 1807.

³⁴³) Jfr Annerstedt, Claes, Samlingar till Upsala skolas historia, (UUB) samt hans Samlingar till Upsala stads historia II, sid. 679—693 (UUB).

³⁴⁴) Upsala domkapitels protokoll den 25 febr. 1807 (ULA). Om adjunktfrågans närmaste utveckling se skolans Journal 1807, under den 18 mars.

³⁴⁵) »Ödmjukaste Memorial», daterat den 26 maj 1807. Ärkebiskopen har å memorialet i marginalen direkt nedtecknat sitt beslut. Handl. rör. Upsala Kathedralskola 1788—1829.

³⁴⁶) Höjer förklarar i slutet av sitt memorial, att orsaken till att han besvärar med en skrivelse och icke muntligen inhämtar efori mening är den, att eforus genom sin vistelse i kanslersgillet i Stockholm skulle vara förhindrad att närvara vid årsexamen.

³⁴⁷) Upsala Tidning, 15 Häftet N:o 42 den 20/6 1807. Alltifrån 1806 äro skolans räkenskaper förda med en enastående överskådlighet och prydighet av Höjer. De finnas nu i UDA sign. H III a 1 (ULA).

³⁴⁸) Se kungörelse i Upsala Tidning, 16 Häftet N:o 10 den 24/10 1807 under rubriken »Underrättelser».

³⁴⁹) Detta går jag icke närmare in på, då det kommer att utförligt behandlas i den under utarbetande varande historiken över Uppsala läroverk. Se Annerstedts nämnda Samlingar och diverse papper bland »Handlingar rörande Upsala Kathedralskola. 1788—1829 (ULvA). Jfr Kongl. Maj:ts Resolution den 12/10 1826 rörande överenskommelsen, med tiondegivarna i Rasbo. Upsala Ärke-Stifts Tidningar N:o 11 den 30/11 1826, sid. 190 o. f.

³⁵⁰) Anledning, att i underdånighet föreslå Upsala Cathedr. skolas flyttning till Enköping... UDA sign. G II 1 a 2 (ULA). I samma volym finnes en mängd andra handlingar till denna frågas belysning.

³⁵¹) Frågan om skolans flyttning var aktuell ännu på 1820-talet, då den skymtar i statsrådsprotokollen. Jfr Ecklesiastikdepartem. ingående diarium 1824 N:o 280, 321 (RA). Denna fråga torde få en utförlig behandling i arbetet om skolans historia.

³⁵²) Upsala Tidning, 17 Häftet N:o 28 den 20 juni 1808.

³⁵³) Memorial och projekt finnes i vol. »Handlingar rörande Upsala Kathedralskola 1788—1829» (ULvA) men finnes införda även i skolans Journal 1814.

³⁵⁴) För utrymmets skull måste vi här förbigå en närmare redogörelse.

³⁵⁵) Aldra Ödmjukaste Memorial: UDA sign. G II 1 a 2 (ULA).

³⁵⁶) Handlingar rörande Upsala Kathedralskola 1788—1829 (ULvA).

³⁵⁷) Detta brott mot skolordningen uppmärksammades även av utländska iakttagare. Jfr Schubert, F. W. von, Sweriges Kyrko-Författning och Läroverk Bd II Lund 1825, sid. 390. Om förhållandena vid Uppsala läroverk se även Beeken, J. L., Dagbog paa en Reise i Sverrig (våren 1818). Köbenhavn 1820, sid. 297.

³⁵⁸) UDA sign. G II 1 a 2 (ULA). I samma volym finnes även en redogörelse av Höjer för den undervisning han lämnat i rektorsklassen till den 4 okt. 1809. Höjers anhållan 1811 finnes i »Handl. rör. Upsala Kathedralskola 1788—1829».

³⁵⁹) Handlingar rörande Upsala Kathedralskola 1788—1829.

³⁶⁰) Höjers en samt Lindbloms båda skrivelser: Handlingar rör. Upsala Kathedralskola 1788—1829.

³⁶¹) Utlåtandet finnes i original i UDA sign. G II 1 a 2 (ULA) men är även i avskrift infört i skolans Journal under år 1814. Å originalet har ärkebiskopen egenhändig tecknat: »Gillas. J. Lindblom.»

Höjers uttalande här sid. 82 rad 21—23 innebär att föräldrarna själva voro illa

uppfosttrade och att de blivit främmande för sina barn genom sina göromål och förströelser; ifrån dessa sina föräldrars hus, alltså från sitt familjeliv, ha barnen fört med sig oseder till läroverket.

362) Skrivelsen 15/11 1811: Handl. rör. Upsala Kathedr. 1788—1829.

363) Jfr skrivelse från ärkebiskopen till Höjer 20/2 1812 i nämnda volym. Se Höjers nedannämnda brev till Hallenberg.

364) »Memoria viri», . . . Erics Jonæ Almquist. Ingår i Handlingar vid Prästmötet i Upsala . . . 1812.

365) J. Hallenberg, Brevväxling, sign. G 100 a (UUB).

366) Höjer meddelar vidare, att professorerna Almquist på kvällen hade »ett dundrande calas» för omkring 100 personer och att ingen av dem, omtöcknade av »punch och bischoff» tycktes upptaga talet illa.

367) Även detta tal föreligger nu i översättning av Rektor N. Lundqvist.

368) Ärkebiskopens skrivelse med Höjers ansökan såsom bilaga samt även Höjers brev från sept. finnes i UDA sign. G II 1 a 2 (ULA).

369) Sålunda var det Höjer, som 27/6 1822 undertecknade hyreskontrakt med Upplands nation i fråga om två rum. Handl. rör. Upsala Kathedralskola 1788—1829.

370) Först mag. Sjögren, sedan konr. Svedelius.

371) Ödmjukaste Memorial: UDA, G II 1 a 2 (ULA). Jfr Upsala Ärke-Stifts Tidningar N:o 8 den 31 aug. 1822, sid. 31.

372) I skrivelse den 8 aug. 1823 avsåde han sig tjänsteårsberäkning för den tid han åtnjöt fortsatt tjänstledighet. UDA G II 1 a 2 (ULA).

373) Finnes i UDA sign. G II 1 b 2 (ULA).

374) Uppsala konsistorii protokoll den 13 sept. 1826, § 49 (ULA).

375) Detta innebar, att han av rektorslönen avstod rektors sportler och 40 tunnor spannmål årligen till sina vikarier. Se härom domkapitlets protokoll och underdåniga skrivelse i ämnet.

376) Bilaga till Uppsala domkapitels utlåtande i frågan i RA. Till ansökan hade Höjer i avskrift fogat sin professorsfullmakt av år 1809.

377) Statsrådsprotokoll i eklektastikärenden den 19/10 1826 (RA).

378) Resolutionen finnes införd i Upsala Ärke-Stifts Tidningar n:o 3 den 31 mars 1827, sid. 215 f.

379) Se domkapitlets protokoll den 14 mars 1827, §§ 7 och 20 samt protokollet den 30 maj s. å. § 3.

380) Verket utkom i fem delar åren 1790—1796. Vid ett besök hos Höjer något av dennes sista år i huvudstaden hade han, då han sett dennes många barn, frågat huru många barnen egentligen voro. Höjer hade då skämtsamt svarat, att de voro lika många som de utkomna delarna av Swea Rikes Historia samt utmanade Hallenberg »att hädanefter på arbetsbanan procreera lika antal af nämnde volumer», vilken utmaning Hallenberg antagit. I ett brev av den 12 febr. 1813 erinrade Höjer sin vän om detta och meddelade, att hans barnskara nu ökats till åtta, varför det vore på tiden, att Hallenberg började utarbete fortsättningen på sin historia. (J. Hallenberg, Brevväxling, sign. G. 100 a; UUB). Saken var, att Hallenberg ansåg sig ha fått för litet uppmuntran för sitt arbete, och därför hade han icke fortsatt sin historia, vilket beklagades av Höjer och av många andra. Höjer säger därför i brevet: »Det är sant, nu för tiden förmår man af idel hushållning och delicatess, hvarken köpa eller läsa annat än broschurer för några skillingar och sällan värda lika många runstycken; men ännu finnas väl 200 à 300 slösare och esprits forts, som kunna sig till nytta använda stadig föda, och skulle gärna vilja prénumerera på det återstående af Gustaf Adolfs historia. Och dessutom förestår

en framtid, som, för att döma af den närvarande, måste i anledning af omväxlingslagarne blifva mycket solid. Af många har jag hört önskingar lika min, dem Bror täcktes icke illa upptaga.» Det var dock förgäves. Någon fortsättning på det historiska verket kom icke.

381) Tidning i Blandade Ämnen n:o 1 den 2/1 1811: Bihang med »Förteckning öfver resp. Prenumeranter».

382) Tidning i Blandade Ämnen n:o 54 den 6/7 1811: Bihang.

383) Tidning i Blandade Ämnen n:o 31 den 17/4 1811. Innehåller en förteckning öfver subskribenterna.

384) Dessa 3 Rdr skulle avdragas priset vid sista delens erhållande. Arbetet ifråga beräknades komma att kosta 2 skilling banko arket. Prenumerationssedeln för professor Höjer är daterad den 20 april 1816 och undertecknad av ärkebiskop Lindblom samt professorerna E. M. Fant, P. F. Aurivillius och E. G. Geijer. Handl. rör. Upsala Kathedralskola 1788—1829.

385) Läse Sällskapets Cassa-Conto: sign. U 101 b (UUB). Rörande läsesällskapet i Uppsala föreligger en min ännu icke publicerad undersökning, vilken här utnyttjats.

386) J. Hallenberg, Brevväxling, sign. G 100 a (UUB).

387) Det ifrågavarande verket var parlamentspresidenten i Dijon, Charles de Bosses' bok *Traité de la formation mécanique des langues etc.*, Paris 1765. Brevet finns i J. Hallenbergs Brevväxling (UUB). — — Med den i detta brev nämnde professor Götlin o. a. idkade Höjer ej sällan ett gladt sällskapsliv. Jfr några skrivelser i C. P. Thunbergs brevsamling: XVI, sign. G 300 o (UUB).

388) J. Hallenberg, Brevväxling.

389) Annerstedt, Claes, Samlingar till Upsala skolas historia, sid. 188, sign. U 8 a (UUB).

390) Lefnadsteckning, sid. 14.

391) Förteckning öfver Döde och Begräfne: Uppsala domkyrkoförsamlings arkiv, sign. Fa N:o 4; Fb n:r 2 (ULA). Jfr Upsala Ärke-Stifts Tidningar N:o 1 den 31 jan. 1831, sid. 133.

393) Hägg, S. A., Beskrifning öfver Upsala kyrkogård, Upsala 1886, sid. 25 ff. Han säger att den som ligger i graven n:r 58 är »J. G. Höijer, Rector Scholæ, Prof.».

394) Citerat ur Rektor N. Lundqvists ännu otryckta översättning av Höjers minnestal över Almquist.

Personförteckning

i avseende å text och bilagor.

Adlerbeth, Gudmund Jöran, 1751—1818, riksantikvarie 1778, kansliråd 1787. En av de 18. Statsråd 1809—1815	63, 64, 68
Afzelius, Anders Eric, 1779—1850, docent och adjunkt i Uppsala i juris patrii et romani 1804 resp. 1807, professor i lagfarenhet i Åbo 1818—1822	85
Afzelius, Johan, 1753—1837, docent 1777, adjunkt i kemi och laborator i Uppsala 1780, prof. 1784	78
Afzelius, Per von, 1760—1843, professor i Uppsala, livmedikus	85
Agrelius, Nicolaus P., utgivare av <i>Instructiones Arithmeticae: eller en kort undervisning om the ... Reglor, Exempel, Italienske Practiquer och Compendier, som i daglig räkning mäst brukelige äro. Sthlm 1633</i>	114
Alm, Petrus, 1711—1769, vice rektor i Uppsala 1742, konrektor 1748, rektor 1753, kh. i Tuna och Stavby 1756	7, 28
Alm, Petrus, 1762—1824, konrektor 1809, vik. rektor vid Stockholms trivialskola, teol. lektor vid Stockholms gymnasium 1821	61, 75
Almfeldt, Joh. Almqvist, 1743—1801, kornett i västgöta kavalleriregemente 1771, löjtnant 1774	42
Almquist, Eric Abraham, 1767—1830, docent i Uppsala 1795, prof. 1801, kh. i Börje 1802, biskop i Härnösand 1812	85
Almquist, Eric Jonas, 1729—1808, v. lektor i Gävle 1758, kh. i Vendel 1774, i Tierp 1789, teol. prof. i Uppsala 1790	82, 83, 87
Almquist, Jonas Ulric, 1778—1823, docent i dogmatik och symbolik 1802, konsistorie-notarie i Uppsala 1807, professors namn 1810	76
Alnander, Samuel Johansson, 1731—72, docent i litteraturhistoria i Uppsala 1763, lektor i Karlskrona 1767	34, 48, 72, 113
Amnell, Johannes (Johan), 1718—1789, i Uppsala professor i grekiska 1747, i teologi 1761. Led. av Patriot. sällsk. 1781	12, 17, 88, 120, 124, 125
Anastasius I, c:a 430—518, östromersk kejsare	100, 103
Arosenius, Pehr, 1718—1783, i Västerås vik. konrektor 1750, rektor 1758. Kh. i Söderbärke 1769; prost	48, 71, 72
Aurivilius, Carl, 1717—1786, i Uppsala professor i poesi 1754, i österländska språk 1772	12, 120
Basedow, Johann Bernhard, 1723—1790, tysk pedagog, grundare av filantropinet i Dessau 1774	23, 38, 51
Batseba, en av konung Davids hustrur. Jfr Sam. 11 kap.	72
Bayle, Pierre, 1647—1706, fransk filosof	14, 95
Beckman, rektor vid Storskolan i Stockholm på 1730-talet	44
Benzelius, Jakob, 1683—1747, teol. prof. i Lund; biskop i Göteborg 1731, ärkebiskop 1744	29, 34, 47, 72, 82, 110, 112, 113
Bergeström, Hans, 1735—1784, lektor vid kadettkåren i Karlskrona 1761, kh. i Häl-singborg 1774, prost 1779	54
Bergklint, Olof, 1733—1805, docent i värtalighet och skaldekonst i Uppsala 1764, lektor i Västerås 1774, kh. i Gladsax och Tommerup 1783, prost s. å.	33
Bergman, Torbern Olof, 1735—1784, docent i fysik i Uppsala 1758, adj. 1760, prof. i Uppsala 1767	12
Beronius, Magnus, 1692—1775, professor 1732, ärkebiskop 1764	16, 125

Bildstein, Anna, dotter till C. C. B. och g. m. Lorentz Höjer, J. R. H:s son	5
Bildstein, Carl Conrad, ägare till Billnäs bruk o. a. egendomar i Finland	5
Boëthius, Daniel, 1751—1810, i Uppsala prof. i praktisk filosofi 1783, universitets rektor 1798, 1806	55
Boivie, Pehr Gustaf, 1780—1860, kollega i Gävle 1805, konrektor i Hudiksvall 1815, prorektor där 1823, prorektor i Uppsala 1829, rektor vid Uppsala katedralskola 1830, avsked 1845, jubeldoktor 1857, läroboksförfattare	84
Broocman, Carl Ulrik, 1783—1812, vik. rektor vid Tyska nationallyceum, konrektor där 1811	62, 75, 127
Browallius, Johan, 1706—1755, i Åbo prof. i naturalhistoria 1737, teol. prof. och domprost 1746, biskop 1749	3, 30
Brunmark, Peter, 1717—1794, kollega i Västerås 1751, lektor därst. 1758, kh. i Falun 1767, prost 1768, utg. av <i>Elementa jurisprudentiae naturalis</i> (1778)	48
Bruzelius, Emanuel, 1786—1832, bokhandlare och boktryckare i Uppsala 1809, 1811, utg. av <i>Bibliothek der Deutschen Classiker</i>	85
Brändström, Peter, 1735—1809, donator och grundläggare av Gävle elementarskola. 4	
Burman, Olof Abraham, 1709—1759, vice bibliotekarie i Uppsala 1737, professors titel 1748, kh. i Offerdal 1752, prost 1753	48
Cartesius, Renatus (Descartes, René), 1596—1650, fransk filosof	98
Celsius, Olof d. y., 1716—1794, i Uppsala vice bibliotekarie 1744, professor i historia 1747, kh. i Kungsholmen 1753, Jakob och Johannes 1760, pastor primarius 1774, biskop i Lund 1777	19, 21, 23, 25, 42, 129
Cham, son till Noa (1 Mos. 10: 6—20; 1 Krön. 1: 4, 8)	92
Christiernin, Johan Fredrik, 1730—1809, konrektor vid Stockholms stadsskola, tjänst-ledig f. o. m. 1787	56, 58
Christiernin, Petrus Nicolaus, 1725—1799, i Uppsala oeconomie adj. 1759, prof. där 1770, i filosofi 1771, kh. i Över- och Yttergarn 1787	12
Cicero, Marcus Tullius, 106—43 f. Kr., romersk stadsman, talare och skriftställare	48, 101, 111
Clairaut (Clairault), Alexis Claude, 1713—1765, fransk astronom och matematiker (»Clairaults teorem»)	33, 112
Clairut se Clairaut.	
Claudianus, Claudius, romersk episk poet i slutet av 300- och början av 400-talet e. Kr.	93
Corderius, Mathurinus, 1480—1564, fransk humanist o. skolman, rektor i Genève. 110	
Cornelius Nepos, 90-talet—20-talet f. Kr., romersk författare, avfattade <i>Vitæ</i> (= levernesbeskrivningar)	29, 32, 47, 110, 111
Curtius, Quintus C. Rufus, förf. till »Alexander den stores bedrifter»	48, 111
Dahl, Christopher, 1758—1809, prof. i grekiska i Uppsala 1790, psalmdiktare, läroboksförfattare	72
Dalesköld, Carl J., utgivare av tidskriften <i>Menniskowännen</i> , en årgång	53
David, omkring år 1000 f. Kr., Israels störste konung, föregiven psalmdiktare ..	48
Demosthenes, c:a 384—322 f. Kr., grekisk talare	105
Descartes, René, se Cartesius.	
Djurberg, Daniel, 1744—1834, lärare vid informationsinrättningen i Stockholm 1770, apologist vid Katarina skola 1776, rektor vid Klara skola 1782. Författare av läroböcker i geografi	47, 48
Duræus, Samuel, 1718—1789, prof. i fysik i Uppsala 1757	16
Edman, Johan, innehavare av Akademiska boktryckeriet i Uppsala 1767—1791, död 1791	88

Ek, Johan, 1742—1812, mag. 1764, v. kollega i Gävle 1766, komminister i Uppsala 1770, kh. i Hedesunda 1790, prost 1803	16
Ekeberg, Pehr Gustaf, 1763—1809, apologist vid katedralskolan i Uppsala 1789, direktor cantus 1792	78
Ekerman, Carl Fredrik, 1743—1792, rådman 1775, justitieborgmästare 1783, talman i borgarståndet 1778 och 1786	52
Ekerman, Petrus, 1696—1783, i Uppsala akademisekreterare, professor i vältalighet 12	
Eklund, Erik, 1713—1766, lektor i filosofi i Strängnäs, ped. förf.	3, 29, 31
Elisabet (I), 1533—1603, Englands ryktbaraste drottning	100
Enbom, P. U., 1759—c:a 1810, privatlärare i Stockholm på 1780-talet, skald	50
Epaminondas, c:a 418—362, tebansk fältherre och statsman	92, 94
Erik Eriksson »läspe och halte», 1216—1250, svensk konung	76
Euklides, omkr. 300 f. Kr., grekisk matematiker. Avfattade Stoicheia (lat. Elementa) d. v. s. grunderna till matematiken	33, 48, 112
Fabius, medlem av berömd patriciersläkt med detta namn	101
Fant, Eric Michael, 1754—1817, i Uppsala e. o. biblioteksamanuens, docent i vältalighet 1779, professor i historia till 1816	16, 76
Fant, Georg Fredrik, 1768—1830, i Uppsala prorektor vid katedralskolan 1804, kh. 1807. Kh. i Väster Lövsta 1814	61
Flintenberg, Johan David, 1762—1819, riksantikvarie 1793—1795, rektor vid trivialskolan i Stockholm 1805	60, 61
Floderus, Johannes, 1721—1789, prof. i grekiska 1762	12, 124
Flodin, Johan Gustaf, 1741—1808, hovpredikant 1771, kh. i Adolf Fredrik 1773, pastor primarius 1786, biskop i Västerås	52
Florus, Julius l. L. Annæus, i andra seklet, latinsk historieskrivare	106
Forssell, Olof Hansson, 1762—1838, lektor på Karlberg 1796, titulärprofessor 1807, kh. i Hudiksvall 1808, i Östervåla 1824	73
Galilei, Galileo, 1564—1642, italiensk fysiker och astronom	98
Gassendi, Pierre, 1592—1655, fransk naturforskare och filosof, prof. i matematik vid Collège royal i Paris 1645	98
Geijer, Erik Gustaf, 1783—1847, docent i historia i Uppsala 1810, prof. 1817, historieskrivare, skald, tonsättare	85
Gellert, Christian, 1715—1769, tysk filosof, skald	48
Georgii, Carl Fredrik, 1715—1795, i Uppsala prof. i historia 1753	12
Gezelius, Johannes Georgii, 1615—1690, prof. i Dorpat 1641, kh. i Skedvi 1649, biskop i Åbo 1664	47
Gjörwell, Carl Christopher, 1731—1811, biblioteks- och tidningsman	4, 39
Gothenius, Johannes (Johan), 1721—1809, vice lektor i Göteborg 1760, kh. i Skee 1779. Led. av bibelkommissionen 1773	19
Grotius, Hugo, 1583—1645, rättslär, utg. av De jure belli ac pacis (Om folkrätten i krig och fred), 1625	13, 105
Grubb, Nils Nilsson, 1681—1724, kh. i Umeå 1711 (1713)	31
Grönmark, Anders, 1726—1810, i Uppsala domkyrkoadjunkt 1758 och vice komminister 1760, i Össeby komminister 1766	6, 121
Gustaf II Adolf, 1594—1632, Sveriges konung 1611—1632	85
Gustaf III, 1746—1792, Sveriges konung 1771—1792	3, 21, 26, 38, 41
Gustaf IV Adolf, 1778—1837, Sveriges konung 1792—1809	49, 70
Guts Muths, Johann Christoph Friedrich, 1759—1839, tysk lärare i Salzmanns filantropin i Schnepfenthal, gymnastikreformator	69
Götlén, Erik, 1744—1820, i Uppsala e. o. vice bibliotekarie, prof.	86, 122

Hagström, Johan Otto, 1716—1792, med. dr. 1749, vik. lektor vid Härnösands gymn. 1752, provinsialläkare i Östergötland 1754	3
Hall, Bror Rudolf, född 1876, seminarielektor i Uppsala 1919, i Lund 1920, undervisningshistoriker	2, 129
Hallenberg, Jonas, 1748—1834, riksantikvarie, historiker	83, 85, 86
Hallencreutz, Daniel, 1743—1816, adj. vid Uppsala universitet	16
Harlingsson, Samuel Gustaf, 1740—1810, konsistorienotarie i Linköping 1783, kh. i Landeryd 1798	65
Hernlund, Carl Hugo, 1848—1914, rektor i Visby 1883, vid Nya elementar 1884. Stadsfullmäktig i Sthlm 1889—1903, 1905—1911	3
Herweghr, Daniel, 1720—1787, i Västerås lektor 1758, domprost 1765. I Sthlm pastor primarius 1771. I Karlstad biskop 1773	19, 129
Hesselgren, Eric, 1715—1803, i Gävle lektor 1749, i Uppsala teol. adj.; kh. 1754; prof. i österländska språk och i teologi	52, 126
Holberg, Ludvig, 1684—1754, baron, dansk författare	105
Holm, Adolf, född 1747, fil. mag. i Uppsala	10, 122
Holmberg, Johan Christopher, 1743—1810, bokhandlare och boktryckare i Stockholm och Uppsala	55
Hoyer (Höijer, Höjer), Reinhold, stamfader för Höjer-släkten; rådman 1598 och borgmästare i Arboga, död 1630	5
Hoyer, Margareta, född Larsdotter, g. m. föregående, död 1641	5
Humble, Christoffer Ol., 1753—1833, apologist och rektor i Katarina; kh. i Frötuna 1796	48, 126
Hübner, Johan, 1668—1731, tysk rektor, läroboksförf.	47, 72
Hydrén, Erik, 1732—1786, biblioteksamanuens, teol. prof. i Uppsala 1753	107
Hägg, S. A., skomakarmästare i Uppsala, kulturhistorisk forskare	86
Höijer, Carl, son till Lorenz Höijer och Anna Bildstein, jägerifiskal i Finland 1682	6
Höijer, Henrik, handl. och rådman i Linde 1645, son till borgm. Reinh. H. i Arboga, stamfader för en linje av Höjersläkten	5
Höijer, Johan, son till Joh. Reinh. Höijer	5
Höijer, Johan Reinhold, son till borgm. R. H. i Arboga; stadssekreterare där; stamfader för uppsalalinjen av Höjersläkten	5
Höijer, Lorentz, 1593—1651, borgmästare i Arboga, son till borgmästaren R. H. där, stamfader för en gren av Höjerska släkten	5
Höijer, Lorentz, son till J. R. H. och förvaltare på Billnäs bruk	5
Höijer, Lorentz, 1657—1720, son till förvaltaren Lor. H. på Billnäs; akademibokhandlare i Åbo; flykting	6
Höjer, Johan Carl, 1753—1829, v. koll. vid Triv. sk. i Sthlm 1777, secundus koll. 1779, ord. tertius kollega 1783, t. f. rektor 1788. I Uppsala rektor (1804) 1806 .. 1 o. f.	
Höjer, Johan Gustaf, 1798—1874, vice kollega i Uppsala 1821, kollega 1822, rektor i Gävle 1834, kh. i Häverö 1837, ...	83
Höjer, Johan Lorentzson, son till akademibokhandl. Lor. H. i Åbo, akademiboktryckare i Uppsala, död 1738	6
Höjer, Karl Johan, född 1894, fil. lic., tf. generaldirektör	2
Höjer, Lorentz Magnus, 28/8 1726—10/6 1758, son till Johan Höjer, och även själv akademiboktryckare i Uppsala, far till J. C. H.	6
Höjer, Maria Lovisa, 1771—1847, dotter till kryddkramhandlaren i Sthlm Joseph Winberg och h. h., f. Stangenberg, samt g. m. J. C. H.	84

Höjer, Regina Birgitta, född Lode, g. m. L. M. H. 1752 och, bliven änka, med komminister Anders Grönmark	6
Höjer, Torvald Alrik Magnus, f. 1906, docent i historia vid Uppsala universitet ..	2
Höpken, Anders Johan von, 1712—1789, greve, riksråd 1746, kanslipresident 1752	26, 129
Uhre, Johannes (Johan) 1707—1780, i Uppsala vice bibliotekarie, professor i poesi 1737, skytteanus 1738	12
Ivan III Vasiljevitj, 1440—1505, rysk tsar	99
Jafet, son till Noa (1 Mos. 5: 32)	92
Johan III, 1537—1592, svensk konung 1568—1592	5
Johannes, »kärlekens apostel», förf. till bibelböcker	32, 47, 110, 111
Judit, hjältnna enligt Judits bok i Gamla testamentet	72
Justinus, på 100-talet e. Kr., romersk historisk förf.	48, 92
Kain, son till Adam och Eva (1 Mos. 4)	92
Kalm, Per, 1716—1779, prof. i ekonomi i Åbo 1747	30, 31, 130
Kalsenius, Andreas, 1688—1750, biskop i Västerås 1733	44
Kant, Immanuel, 1724—1804, tysk filosof	136
Karl XI, 1655—1697, svensk konung 1660 (1672)	16
Kastrioti(s), Georg, c:a 1403—1468, albansk nationalhjärte, mest känd under namnet Skanderbeg	94
Kihlmark, Matthias L., 1749—1804, vice kollega i Uppsala lvk. 1773, konrektor 1787, prorektor 1803	61, 126
Kolmodin, Olof (d. y.) Dahl, 1766—1838, prof. skytteanus 1805	76, 85
Kryger, Johan Fredric, 1707—1777, kommerseråd, led. av Vet. akad., ekonomisk och pedagogisk skriftställare	30, 31
Kurck, Knut, 1761—1831, baron, politiker, hovmarskalk 1817	105, 124
Kökeritz, Carl Gustaf, sekreterare i kanslersgillet	64
Lafontaine, Jean de, 1621—1695, fransk fabeldiktare	48
Lagerbring, 1707—1787, i Lund juris adjunkt 1731, historieprof. 1742	48
Lamberg, Erik, 1719—1780, hovpredikant, biskop i Göteborg 1760	19
Lanærus, Andreas, 1738—1810, stadskomminister i Karlshamn 1767, kh. i Ifvetofta 1781, i Ingelstorp 1798	51
Langius, Joachim, 1670—1744, skolman, prof. i Halle	47, 110
Larsdotter, Margareta, g. m. Reinhold Hoyer (se Hoyer)	5
Lehnberg, Magnus, 1758—1808, hovpredikant 1788, kh. i Sthlm 1789, biskop i Linköping 1805	64
Lentulus, medlem av en romersk patricisk ätt	101
Libanios, född c:a 315 e. Kr., grekisk sofist, retor	105
Liljencrantz, Johan Ludvig, 1766—1798, kapten i Åbo 1786	12, 16
Liljencrantz, Sven Westerman, 1727—1797, lagman i Uppland 1771—1775, landshövdings n. h. o. v.	12, 89, 124
Liljencrantz, Sven Conrad, 1768—1787, kornett 1781	12
Lindblom, Jacob Axelsson, 1746—1819, prof. skytteanus 1781, biskop i Linköping 1786, ärkebiskop 1805	27, 63—75, 81, 86
Lindman, Johan Claesson, 1749—1798, komminister i Ununge 1791	9
Lindman, Johan Claes, 1714—1793, kh. i Enk. Näs 1753, Frösunda 1765	9, 122
Ling, Per Henrik, 1776—1839, skald, grundade GCI	69
Lode, Carl, 1699—1743, komminister i Bälinge 1729, kh. i Harmånger 1738	120
Lode, Regina Birgitta, Johan Carl Höjer moder	6

Lostbom, Johan, 1732—1802, i Uppsala prof. i ekonomi 1759, teol. professor och domprost 1790	12
Lukas, förf. till Lukasevangeliet och Apostlagärningarna	48
Lundqvist, Nils, född 1875, rektor i Stockholm 1920—1941	2, 18, 87
Luther, Martin, 1483—1546, tysk religionsreformator	20, 30, 47, 48
Lüdeke, Christopher Wilhelm, 1737—1805, i Tyska för. i Stockholm kh. och förste pastor 1774	38, 51, 127
Löwenhielm, Carl Gustaf, 1701—1768, greve, president i Svea hovrätt 1750, riksråd 1751, kanslipresident 1765	32, 41, 50
Manstein, Christoph Hermann von, rysk-preussisk militär, memoarförfattare, 1711—1757, general	105
Marmontel, Jeon Francois, 1723—1799, fransk författare	48
Maurikios (lat. Mauritius), östromersk kejsare 582—602	100
Modéer, Adolf, 1739—1799, lantmätare i Gävleborgs län 1771, led. av Uppfostrings-sällskapet 1782, läroboksförf.	4
de Montesquieu, Charles de Secontat, 1689—1755, baron, fransk författare	13, 101, 103, 105—106
Murberg, Johan, 1734—1805, lektor i Gävle 1773, rektor i Storskolan 1779—1788, akademiledamot	2, 5, 21—70 (passim), 129
Murén, Olof, rektor vid Trivialskolan i Stockholm; död 1785	21, 22
Murray, Gustaf, 1747—1825, pastor pr. 1801, biskop i Västerås 1811	57
Nachtegall, Franz, 1777—1847, gymnastikreformator i Danmark	69
Newton, Isaac, 1642—1727, engelsk naturvetenskapsman	98
Nordin, Carl Gustaf, 1749—1812, historiker, biskop, samlare	5
Nording, Johan Georg, 1771—1814, student 1791, pvgd 1804, privatskolechef i Stockholm, skolmästare i V. Vingåker 1805	4, 122
Nordmark, Zacharias, 1751—1828, prof. i fysik i Uppsala 1787	16
Nybom, Henrik L., 1713—1789, magister docens, provinsialschäfer, lärare vid Gävle lvk och vid flera skolor i Sthlm	19
Nyrén, Carl, 1726—1789, oeconomic och historiae naturalis lektor i Linköping 1762, i grekiska 1766; kh. i Kuddby 1770	19
Palmqvist, Fredrik, 1720—1771, friherre, läroboksförfattare	114
Paulus, »hedningarnas apostel», bibelboksförfattare	48
Peplier, fransk författare till en fransk grammatik	47
Phædrus, Aug. Lib., romersk fabeldiktare under kejsarna Tiberius' och Claudius' tid, avfattade de s. k. Esopiska fablerna	47
Peter I Aleksejevitj, 1672—1725, rysk tsar	99
Plenning, Johan, 1717—1750, konrektor i Västerås 1749	48
Plinius, Cajus d. ä., 23—79 e. Kr., romersk lärd, naturforskare	48
Polhem, Christopher, 1661—1751, kommerseråd, uppfinnare	3
Posse, Carl C:son, 1757—1790, löjtnant 1779, kapten 1782	11, 123, 124
Posse, Carl, 1719—1791, fänrik 1733, hovmarskalks titel	11, 12, 89
Potifar, »konungens hovmästare i Egypten», jfr 1 Mos. 39 kap.	72
Pufendorff, Samuel, 1632—1694, tyskfödd historiker och rättslärd, prof. i Lund 1670, svensk rikshistoriograf 1677, adlad 1684	13, 105
Quintilianus, romersk författare, reformpedagog	119
Racine, Jean, 1639—1699, fransk skald	21
Raynal, Guillaume Thomas Francois, 1713—1796, fransk skriftställare, avfattade historiska och frisinnat politiska arbeten om Holland, England, Indien, Europa, Nordamerika etc.	105

Regnér, Gustaf, 1748—1819, expeditionsskreterare, läroboksförfattare	79
Regnér, Lars, 1746—1810, docent i Uppsala 1780, adjunkt 1785, e. o. prof. i astronomi 1796, ord. prof. 1799	125
Rosenadler, Carl Albrecht, 1717—1799, i utrikes expeditionen 1735 kanslist, protokollssekreterare och statssekreterare	39, 139
Rosenmüller, Johan Georg, 1736—1815, tysk prof., läroboksutgivare	72, 79
Rosén von Rosenstein, Carl, 1766—1836, kh. i Kumla 1796, biskop i Linköping 1809, ärkebiskop 1819. En av de 18	83
Rosenstein, Nils von, 1752—1824, »eklesiastikminister» 1809—1822	75—77
Rousseau, Jean Jacques, 1712—1778, fransk författare	15
Ruder, Gustaf, 1708—1771, informator; hade sedan egen skola i Gamla staden i Stockholm. Snillevalets befrämjare	3
Ruders, Carl Israel, 1761—1837, den föregåendes son, lärare i Stockholm 1781, kh. i Nysätra 1806, prost 1808, reseskildrare	50
Rydellius, Andreas, 1671—1738, filosof, i Lund professor 1710, biskop 1734, avfattade Nödiga förnuftsövningar	115
Sallustius, Gaius Crispus, 86—35 f. Kr., romersk historieskrivare	48
Samuelsson, Sixten Henrik, född 1875, rektor i Uppsala	2
Scheffer, Carl Fredrik, 1715—1786, greve, riksråd 1751	26
Scheller, I. J. G., 1735—1803, tysk skolman, lexikograf	72
Schneidler, utg. av förskrifter	80
Schröckh, Johann Matthias, 1733—1808, tysk historiker, prof. i Leipzig 1762, i Wittenberg 1767; läroboksförfattare	47, 48
Schröder, Göran Claes, 1714—1773, pastor pr. 1751, i Karlstad superintendent 1770, biskop 1772	42
Schönberg, Anders (d. y.), 1737—1811, riksheraldiker 1773, kansliråd 1776, led. av Vetenskapsakademien 1767, riksdagsman	36, 37, 50, 118
Seegerholm, Lars Axel, 1734—1792, komminister i Frösunda 1777	10
Seneca, Neros lärare, romersk filosof	119
Serenius, Jakob, 1700—1776, legationspredikant i London 1723—1735, biskop i Strängnäs 1763; lexikograf	19
Silverstolpe, Gustaf Abraham, 1772—1824, docent, rektor, lektor, rikshistoriograf, kh. i Söderköping 1822	77
Silvius, Jonas, 1697—1779, kh. i Thun 1758, prost 1765	4
Simson, en judisk nationalhjälte; jfr Dom. 15	72
Sjöberg, Beata, dotter till prosten N. Sjöberg i Skepptuna och g. m. komminister L. A. Seegerholm, Frösunda	10
Sjöberg, Magnus, son till följande; lotterikollektör	10, 123
Sjöberg, Nils, 1711—1792, kh. i Skepptuna 1766	10, 11, 12
Sjöfors, Oscar Theodor, född 1880, lektor i Kristianstad 1926	64, 70
Sjögren, Håkan, 1727—1815, lektor i Växjö 1775, domprost 1802	72
Sleincour, Joh. Petrus, 1714—1785, prof. i prakt. fil.	12, 88, 124
Snellman, Joh. Nilsson, 1741—1800, kh. i Lochteå 1795	30, 31, 130
Soilander, Knut, 1765—1809, fil. mag. 1788 och präst 1790, bataljonspredikant ..	107
Soilander, Petter, 1716—1792, komminister på Riddarholmen i Stockholm 1754, kh. i Nästuna 1764	107
Sparre, Carl, 1723—1791, friherre, överståthållare i Stockholm 1773, riksråd 1775	21, 26
Sparre, Fredrik, 1731—1803, greve, riksråd 1781, guvernör för kronprins Gustaf Adolf, rikskansler 1792	26, 129

Steen, Carl David, 1738—1772, affärsman, handelslärare, grundläggare av en handelsskola i Stockholm	4
Stenfeldt, Johan, 1748—1810, adjunkt i Gävle 1773, prorektor 1781—1788, 1795—1806, rektor 1806	61
Streling, Johan, 1693—1773, rektor i Växjö 1731	47
Stridsberg, Carl, 1735—1819, vice konrektor vid Tyska skolan 1779, privatskolerektor 1782—1789, prinslärare, lektor	41—43, 48—50
Susanna, en babylonisk hustru. Jfr Susannas bok i GT	72
Svebilius, Olof, 1624—1700, lektor i filosofi och rektor i Kalmar 1656, kh. i Ljungby 1663, pastor pr. 1671, biskop i Linköping 1678, i Uppsala 1681.. 29, 34, 47, 110, 113	
Taube, Carl Edvard, 1746—1785, baron, löjtnant vid Dalregementet 1776, överhovpredikant 1780, kh. i Lovö 1781, i Bromma 1784	26
Terentius, Publius Afer, romersk komediförfattare	66
Thenstedt, Nathanael, 1731—1808, mag. i Greifswald 1756, hovpredikant 1761, upprättade och ledde en nyspråklig, handelsbetonad skola i Stockholm 1767—1776, kh. i Stora Tuna 1776, prost	4, 30, 41
Thomasius, Christian, 1655—1728, tysk rättslärare och filosof, prof.; utgav bl. a. Institutiones jurisprudentiæ divinæ	13, 105
Troil, Uno von, 1746—1819, pastor primarius 1778, biskop i Linköping 1780, ärkebiskop 1786	25, 26, 42, 53, 128
Törner, Johan, 1712—1790, lektor i Linköping 1751, kh. i Skeda 1771, prost 1781; utg. Utkast till föreläsningar i Cosmographien, Linköping 1763	48
Wahlström, Johan, född 1774, adjunkt 1809 i Uppsala lvk	81
Wahrman, Sven Niclas, lärjunge vid Storskolan i Stockholm	39, 40
Waller, Erik, 1732—1811, hovpredikant 1763, prästman i Stockholm 1765, domprost i Västerås 1798, biskop 1809	63
Wallin, Anders, 1742—1820, i Sthlm borgmästare 1791, justitieborgmästare 1801 ..	57
Wallmo, Gustaf, 1752—1824, apologist i Maria 1778, kollega vid Storskolan 1779, rektor i Enköping 1800, konrektor i Uppsala 1805	40, 125
Wallqvist, Olof, 1755—1800, hovpredikant 1780, kh. i Alsheda 1785, domprost i Växjö 1786, biskop därstädes 1787	5, 51
Vellejus Paternulus, levde vid tiden för Kristi födelse, krigsribun, romersk historie-skrivare	106
Vergilius, Publius Maro, 70 f. Kr.—19 e. Kr., rom. skald	48
Winberg, Maria Lovisa, se Höjer, Maria Lovisa	84
Woltemat, läroboksförfattare	48
Wurmb, Friedrich Christoph, grundare av handelsseminarium i Veinge, Halland. Död 1788	4
Wählin, Christian, 1761—1829, skriftställare, universitetslärare i Lund	79
Wählin, Otto Christian, 1746—1808, akademisekreterare i Lund 1790, akademiräntmästare 1807	64
Yckenberg, Sven Peter, 1732—1800, politieborgmästare, utg. Latinska Etymologien för Begynnare med Bihang: syntaktiska regler 1806, 1812	79
Zetterström, Johan Niclas, underofficer, utg. av Nyare Almäna Tidningar 1773, utg. av »Ny och Lätt Genväg till Latinska och Fransyska Språkens Lärande genom Harmonisk Minnes-Hjelp». Sthlm 1775	30, 32, 41
Ödmann, Samuel, 1750—1829, teol. prof. i Uppsala 1799	72

Innehållsförteckning

till undersökningen om J. C. Höjer av A. Wiberg.

	Sid.
Förord. Inledning: Vittnesbörd om ett intensivt ehuru sedan mestadels obeaktat intresse för pedagogiska spörsmål under den gustavianska tiden. Ytterlighets- och förmedlingsståndpunkter; Murberg och Höjer frambära skäl för de senare	2—5
I. Höjers anor, barndom och skoltid	5—8
A) Kända förfäder. Föräldraham	5—6
B) Höjer i barndomshemmet och i Uppsala läroverk	6—8
II. Universitetsåren	9—16
A) Konditioner och lättare disputationsakter. Egna studier och examina till 1776	9—12
B) Magisterdisputationen 1776. Statsvetenskaplig avhandling om olikheter mellan folkens natur och seder (jfr här: Bilaga I)	12—15
C) Promotion 1776. Minnestal på vers. Avslutande informationsgärning. Första anställning såsom läroverkslärare	16
III. Reformsträvanden i Stockholms trivialskola vid tiden för Höjers anställning därstädes	17—27
A) Fåfånga ansökningar till två kyrkskolor men befördran inom Storskolan. Meriter	17—18
B) Förutsättningar för Höjers disputation i reformpedagogik 1783 belysas i rektor Murbergs inträdestal 1778. Det avhandlar tidens oefterrättliga förhållanden och vissa pedagogiska reformtendenser i avseende å dels undervisning i naturvetenskaper och moderna språk, dels läraretjänster, lärareutbildning, lärarelöner och skolhus, dels adels- och borgarbarns önskvärda frekvens i Storskolan	19—25
C) Planer och insamling 1778 o. f. för en nyordning som icke kom	25—27
IV. Höjers presidialdisputation (1783)	27—38
A) Disputations stadgeenliga kompetenskontroll. Frändskap mellan J. A. Lindbloms och J. C. Höjers idéer	27
B) Avhandlingens innehåll (jfr här Bilaga II)	27—37
a) Mottot. Läroverkens brister: Nyspråkliga och sakämnen äro mest behöfliga men sämst tillgodosedda. För mycket arbete och tid ägnas sådana studier (t. ex. dogmatik och de äldsta språken), som äro mindre nödiga för flertalet	27—28
b) Reformyrkanden rörande	
aa) undervisningstiden, feriernas längd och undervisningsmetoderna ..	28—29
bb) undervisningen i modersmålet, moderna språk, naturvetenskap och matematik	29—33
cc) veckoschema och läroböcker	33—35
dd) lärarens ställning, lön och befördran	35
ee) disciplin och belöningar	36
ff) skolbyggnaden, klassrummen, skolbetjäning	36—37
C) Höjers ställning till sina föregångare. Omdömen om avhandlingen ..	37—38

	Sid.
V. Skolreformen 1789 och dess orsaker	39—50
A) Planerad och donerad biblioteksförmering	39
B) Gåvor från och till Gjørwell och Uppfostringsällskapet	39—40
C) Murbergs besvikelse och avgång. Höjers rektorstillträde	40
D) Reformidéer och konkurrensen med privatskolor och Tyska skolan föranleda ett Höjerskt reformförslag. Det avsåg:	40—49
a) lästiden och bättre tillgodoseende av för flertalet elever nödvändigare läroämnen (franska, tyska, modersmålet, välskrivning) med något tillbakaskjutande av de klassiska språken	40—45
b) schemat. »Privata» förändringar däri förbjudas	45
c) undervisningens metodiska utformning	46
d) tillbörliga pensa i varje avdelning	46—48
e) punktlighet i fråga om närvaro	48—49
E) Slagur och konkurrensdöd visa och gynna nyordningen. Denna bestod i huvudsak till 1820 års läroverksstadga	49—50
VI. Höjer och stadsskolan till år 1806	50—62
A) Reformen en kompromiss med anor. Dess mottagande i press och böcker, hos Inspectores Scholarum och K. M:t. Lektors namn och ställning nekade 1791, medgivna 1794	50—53
B) Dalesköld 1792 om trivialskolans förvandling till gymnasium; om lära-reutbildning och pedagogikprofessur	53—54
C) Höjer såsom skolchef och läroboksförfattare. Hans redogörelser för läro-verkets arbete, byggnadshistoria, organisation, pensa och lärotider, ny-inrättad ferieläsning bl. a. i moderna språk (med schema); skolstatistik, yrkesval, lönestat	54—58
D) Önskemål: systematiserad skolorganisation för Stockholm med fattig-skolan som grundval, med en ordinarie gymnasieadjunktur ej minst för de moderna språken och med nya eller fullständigt restaurerade lokaler. Adjunktur doneras 1802 av anonym	58—60
E) Höjers utnämning (efter medtävlarens klagomål) till rektor i Uppsala 1804. Under nådåren i Uppsala och — efter Murberg — i Stockholm tjänstgör H. såsom skolchef vid Storskolan	60—62
VII. Höjer och 1807 års läroverksstadga	62—70
A) Sådana verkliga eller blott ifrågasatta medhjälpare i Kanslersgilletts arbete för 1807 års läroverksstadga, vilka varit förut kända	62—65
B) Höjers påvisbara eller antagliga medverkan	65—70
C) Utmärkelse åt Höjer: professors n. h. o. v.	70
VIII. Höjer och skoldiskussionen fram till 1820 års läroverksstadga ..	71—77
A) Höjer såsom läroverksakkunnig hos sin eforus och kyrkans primas 1809—1817. Utåtanden rörande önskemål och andra uttalanden:	71—75
a) från Västerås om schematider och intagning	71—72
b) från ärkestiftets läroverk om stilar, läro- och uppslagsböcker, inträde, gymnasiestudier och moderna språk	72—73
c) från uppfostringskommittén och Stockholms kyrkoherdekollegium 1817 rörande organisationen av och direktionen för huvudstadens skolväsen. Slutresultat: någon sammanjämkning och mycken nyordning	73—75

	Sid.
B) Inval i läroverkskommittén: föreslaget och förfallet 1812, beslutat men undviket 1813	75—76
C) Höjers redogörelse för Uppsala läroverks organisation och verksamhet 1814	76—77
D) Sakkunnigutlåtanden till kommittén: a) om G. A. Silverstolpes memorial 1814. b) om läroverkets ekonomi och lärarelöner samt om läsårets föreslagna längd och beräkningssätt (1816)	77
IX. Höjer såsom rektor i Uppsala	78—84
A) Installation 1806. Reformen under första läsåret i avseende å franska stilprov, examensbetyg, schemaändring, skollokaler, reparationer och premieutdelningen. Försök att hindra förtidiga försök att få studentexamen	78—80
B) Arbetsuppgifter och reformtendenser under andra t. o. m. fjärde läsåren: skolflyttning till Enköping (förhindras), kurser under äldre och nya läroverksstadgarna, läroböcker, veckotimmar, flit, adjunkts-tjänsten, elevernas kyrkbesök, apologistklassen och dess läroämnen ..	80—82
C) D:o d:o under 1813 o. f.: om gymnastik och andra skolämnena; skoluppfostrans företräden framför privatundervisning	82
D) Minnestal över lektorn, prosten och teol. professorn E. J. Almquist..	82—83
E) Kraftnedsättning. Ömhet om fattiga räkneklassisters skolgång och ekonomi. Avgång	83—84
X. J. C. Höjer privatim	84—87
A) Familj. Sönernas studier och löneknappheten samverkade till utbyte av vicerektoratet i Stockholm mot rektoratet i Uppsala	84—85
B) Vetenskapliga, litterära och sällskapliga intressen	85—86
C) Ålderdomssymptom: böckers avyttrande; frånvaro från jubelmagisterpromotionen 1827	86
D) »Slocknande ljuskälla». Kort runa över betydande men glömda insatser	86—87
Förkortningar. Översättningar. Ordförklaringar	87
Bilagor I och II: Höjerska avhandlingar med därtill hörande fem dedikationer: två på svenska, två och en del av den tredje på latin och denna tredjes textparti på grekiska. De tre sistnämnda samt båda (latinska) avhandlingarna här återgivna i översättning av Rektor Nils Lundqvist, Stockholm.	
I: Gradualdisputation 1776 om det inbördes förhållandet mellan styrelseformerna och sederna	88—106
Dedikation till prof. J. Amnell (på latin) samt till landshövding S. Liljencrantz och greve Posse (på svenska)	88—89
§ I—II. Inledning. Miljöteckning, Definition	90—91
§ III. Sedernas inverkan på styrelseformerna, i allmänhet sett	91—94
§ IV. Styrelseformernas inverkan på sederna i allmänhet sett	94—95
§ V. Bådaderas inverkan på varandra skärskådad i detalj	95—96
§ VI. Vetenskapers, konsternas och styrelseformers växelverkan	97—98
§ VII. Lagstiftning och rättsskipning i olika styrelseformer	99—100

	Sid.
§ VIII. Varje folks dragning åt en särskild levnadsart. Kvinnlig och annan lyx	100—102
§ IX. Skatterna och frihetsgraden	102—103
§ X. Den privata hushållningen och statsformerna. Slutord	103—105
Dedikation till Höjer av Knut Kurck	105
Höjers noter till förestående avhandling	105—106
II. Presidialdisputation om nödig förbättring av läroverken	106—119
Dedikation av respondenten Knut Soilander till professor E. Hydrén och till sin far. (Texten till den senare tillägnet är avfattad på grekiska)..	107
§ I. Höjer betonar, att läroverkens arbete ensidigt ägnas de för blott ett mindretal lärjungar nödvändiga läroämnena, medan flertalet lärjungar komma att i framtiden få föga verkligt gagn av skolgången, och det vare sig de äro fattiga eller rika, högättade eller borgerliga. Även lärarnas utbildning är lika ensidig och torftig och lika främmande för livets krav. Och dock har det offentliga läroverket vissa företräden framför privatskolorna. Dessa företräden önska de förnas lärare främja och se främjade	107—109
§ II. Motivering för kravet på annan förläggning av lektionerna och på förkortning av ferietiden	109—110
§ III. Förtydligande påpekanden rörande det i § I sagda. Blivande lärda och präster ha gagn av läroverkens pensa men icke så de borgerliga nyttighetsvärrens män. De behöva undervisas i modersmålet (och det mångsidigt), i franska, tyska och engelska, naturalhistoria och matematik....	110—112
§ IV. Brister hos de nuvarande läroböckerna. Illa representerade äro exempelvis allmän historia, räkning och i synnerhet dogmatiken, trots att den synes varit av skolledningen hållen såsom det förnämsta läroämnet	112—114
§ V. Lärarnes ställning, kall och önskvärda resp. förhatliga egenskaper. »Goda lärare» och lärare med biavsikter (t. ex. att bliva utur öket släppte och erhålla ett prästämbete. Snilleval, utrensning av obegåvade. Lärares nödvändiga men uttröttande extraförtjänster, och deras förslöande umgänge med mera primitivt utvecklade. Allmosevägens föraktlighet i dubbel mening. Löneuppbördens önskvärda omläggning. Regler för befordran på det lärarnes standard måtte höjas, landet till fromma..	114—116
§ VI. Straff och belöningar; motiveringarna för dem	116—118
§ VII. Skolbyggnaderna i allmänhet och Storskolhusets fruktansvärda beskaffenhet i synnerhet. Önskemål rörande desamma. Fysisk fostran. Eldning och städning av en vaktmästare. — Skolorna äro mera betydelsefulla än många andra viktiga institutioner	118
Noter till denna Höjerska avhandling av år 1783	119
Noter till min här framlagda undersökning om Höjer	120—147
Personförteckning i avseende å förord, text och bilagor	148—155